

TOPLUMSAL DEĞİŞME ANLAYIŞI

İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının
Bir Eleştirisi

Anthony D. SMITH

Çev. Prof. Dr. Ülgen OSKAY

EGE ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
BORNOVA — İZMİR

1988

TOPLUMSAL DEĞİŞME ANLAYIŞI

İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının
Bir Eleştirisi

Anthony D. SMITH

Çev. Prof. Dr. Ülgen OSKAY

EGE ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
BORNOVA — İZMİR

1988

ISBN 975 - 483 - 011 - 8

Kitabın Orijinali :

Authony D. Smith, The Concept of Social Change: A Critique of the Functionalist Theory of Social Change, Routledge and Kegan Paul, London, 1973.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bu kitapta amacım kapsamlı bir toplumsal değişme kuramı oluşturma yolunda gösterilen çağdaş bir çabayı değerlendirmektir. Böylece bu kitap 'toplumsal değişme üzerinde' diğer bir genel çalışma olmayıp, kapsamı 'değişme' olgusuna ilişkin mevcut bir bakış açısının irdelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle Marxizm veya 'çatışma kuramı' gibi diğer rakip yaklaşımlara sınırlı atıfta bulunulmuştur. Neo-evrimcilik olarak bilinen bu belirli bakış açısını seçişimizin nedenini iki açıdan ele alabiliriz: Amerika sosyolojik etkinliğin en dinamik ve en etkili merkezi olarak kalacaksa, neo-evrimcilik veya işlevselci toplumsal değişme kuramını bugün Amerika'da değişmeyi açıklamada tek ve en kalıcı ve dominant yaklaşım olarak kabul etmek gerekir. İkinci olarak, neo-evrimciliğin toplumsal yaşamda değişmenin içselliğini vurgulayan uzun dönemli ve hatta karşı gelinmemiş, daha halâ canlılığını koruyan bir geleneği, modern sözcüklerle, deyim ve üslûpla ifade ettiğini belirtmek yerinde olur. Neo evrimciliğin bu analizi çerçevesinde, işlevselci değişme kuramının varisi olduğu bu daha geniş kapsamlı geleneğin doğasına ve sınırlılıklarına ışık tutacağımızı ümit ediyorum.

Toplumsal değişme sorunlarının anlaşılmasında neo-evrimci bakış açısının geçerliliği ve yararı, bu çalışma boyunca vurgulamak istediğim nokta olmuştur. Dolayısıyla, birinci bölümde çağdaş işlevselci yaklaşımın geçmişine ilişkin ileri sürmüş olduğum bazı önermelere rağmen, bilgi sosyolojisi üzerinde bir tez yazma eğilimi içinde olmaktan kaçınmış oldum. Hatta bu çalışmamda kapsamlı, ayrıntılı olmaya da yönelmedim. Bunun yerine, neo-evrimciliğin temel mantığını anlamada en fazla 'paradigmatik' görünen kuramcılar ve çalışmalar üzerinde yoğunlaştım. Bu eğilimim, iniğin şu veya bu ölçüde neo-evrimci bakış açısını benimsemiş siyaset bilimcilerini büyük ölçüde geri plana attığımı ve niçin görünüşte salt politik sonuçlara yönelik tüm referansı atladığımı açıklamaktadır. Siyasetçilerin uygulama işlevleri özünde, kuramsal bir çerçeve olarak algılanan neo-evrimci bakış açısından kaynaklanan bir çıkarsama niteliğini taşımaktadır.

Çalışmamın son bölümünde yine ileri sürdüğüm bazı önermelere rağmen, eleştirilerim çerçevesinde diğer bir 'toplumsal değişme' kuramı ortaya koymayı da düşünmedim. Şöyle ki, sosyolojinin uzun süredir yerleşiklik kazanmış amacını içinde taşıyan değişme sözcüğünün ifade ettiği anlamda, ister çekici veya ister uygun olsun, anlamlı bir 'değişme kuramı' nın varlığına inanmıyorum. Tarihsel değişmenin boyutları ve tipleri o denli çeşitlidir ki, herhangi bir kapsayıcı kuramın daha özel değişmelerin açıklanmasına uygun olması için çok fazla genellik kazanmış olması gerekir. Hiç kuşkusuz, bu tür bir değerlendirme tüm genel yaklaşımların böylece hiçbir farklılık göstermeden aynı şekilde değersiz olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, bu çalışmamda böylesi geniş yaklaşımlardan biri adına, toplumsal değişmenin esas itibarıyla tarihsel doğasını ve değişme süreçlerini başlatan olay kalıplarını özellikle güçlü bir biçimde vurgulayan bazı tartışmalar ileri sürmüş bulunuyorum. Aynı zamanda böylesi bir yaklaşımı, hiç kuşkusuz, genel bir 'toplumsal değişme' kuramı olarak değil fakat sadece metodolojik bir çerçeve sağlayıcı olarak değerlendiriyorum.

Bu çalışmamdaki tartışma plânımı üçlü bir ayırım içinde sunmaktayım. Kısım bir (bölüm 1 ve 2) açıklayıcıdır : Bu kısımda neo-evrimciliğin veya işlevselci toplumsal değişme kuramının geçmişini anlatılmakta ve temel ilkeleri ana hatlarıyla belirtilmektedir. Üçüncü kısımda (bölüm 6 ve 7) önceki eleştirilerin ışığı altında, tüm bu bakış açısının değerlendirilmesi yapılarak açıklama ve yorumlarda bir denge sağlanmaya çalışılmıştır; bu kısımda aynı zamanda alternatif bir bakış açısı lehine bazı önermeler ileri sürülmüştür. Kısım iki (bölüm 3, 4 ve 5), neo-evrimci kuramların üç sorununun —uygarlık ve uygarlığın gelişmesi, modernleşme ve devrim— eleştirisel analizine ayrılmış olarak, bu çalışmanın en uzun ve aynı zamanda en temel bölümünü oluşturmuştur. Modernleşme, evrim ve devrim analizleriyle takviye edilmiş olarak bu çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Kavram ve süreç olarak 'modernleşme' nin neo-evrimci ampirik ilgi alanının temel konusu olması ve bu bakış açısının geçerliliğini ve yararlılığını sağlamada etkili bir ölçü olması ve bir çözümleme alanı sağlaması, bu yaklaşımımızın özünün ve amacının belirlenmesinde en etkin belirleyici olmuştur.

Bütün bu çalışmam boyunca, düşüncelerini kabul etmediğim halde, özellikle toplumsal büyümenin daha geniş tarihsel gelenek içinde sunulmasında bana sağladığı yarar için Profesör Nisbet'e içten minnettarlık duygularımı burada belirtmek isterim. Çağdaş sosyolojide onun çalışması, toplumsal değişme dinamiğinin açıklanmasında dış-sistem yaklaşımının gerekli olduğunu —dışsalılık olgu-

sunu (exogeneity) diğerkleri de vurgulamış olsalar bile— birkaç çalışmadan biridir (Teggart, Boas ve diğerkleri daha eski bir düşünce okulunun mensubudurlar). Bana verdikleri manevi destek için ayrıca Reading Üniversitesi Sosyoloji Bölümündeki arkadaşlarıma ve lisansüstü seminer programı arkadaşlarıma çok müteşekkirim. Bu konu üzerinde çalışmam için bana destek ve cesaret veren Mr. Arthur Brittan'a şükran ve minnettarlık borcumu burada özellikle belirtmek isterim. Yanlışlıkların, eksikliklerin ve aynı zamanda burada ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu tümüyle bana aittir.

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Çevirisini sunduğum kitabın yazarı Anthony D. SMITH lisans eğitimini Oxford Wadham College'da Klâsikler alanında tamamlamıştır. College d'Europe, Bruges'da sürdürdüğü çalışma ve incelemelerinde Politika ve Sosyolojiyi temel ilgi alanı olarak benimsemiştir. Daha sonra da London School of Economics'de, Sosyolojide Yüksek Lisans (MA) ve Doktora (Ph. D) derecelerini almıştır. Dr. Smith özellikle tarihsel sosyoloji ve modernleşme üzerinde özelleşmiştir. Kendisinin çeşitli makaleleri olup aynı zamanda Milliyetçilik Kuramları (Duckworth, 1971) isimli diğer bir kitabı daha bulunmaktadır.

Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümündeki eğitim ve öğretim deneyimim içinde özellikle Çağdaş Sosyolojik Kuramlar ve Toplumsal Değişme derslerinde öğrencilerimin Türkçe olarak yararlanabileceği kaynak kitapların yok denecek kadar azlığını sürekli olarak hissettim. Bu nedenle bir yandan sosyolojik kuramlar alanında özgün bir kitap hazırlama çalışmalarımı sürdürürken diğer yandan da Dr. Smith'in bu kitabını da çevirerek öğrencilerimin kullanımına sunmayı yararlı gördüm.

Çevirinin kendisi ile ilgili olarak da kısa bir açıklama yapmak isterim. Mümkün olduğu kadar çevirinin aslına sadık kalmakla beraber, birçok yerde 'anlamları' verebilmek için cümleleri birleştirme veya parçalamaya yöneldim ve hatta zaman zaman da eklemeler yaptım. Çeviride anlam kaybını önlemek amacıyla da, yazarın kendi anlatımı içinde verdiği kavramların İngilizce karşılıklarının parantez içinde verilmesi hususuna özellikle özen gösterdim.

Bu çeviri kitabın basım hatalarının düzeltilmesinde yoğun çalışma gösteren Araşt. Gör. H. Neşe Özgen'e, basımının gerçekleşmesine olanak sağlayan tüm üst yöneticilere ve basımında emeği geçen tüm Ege Üniversitesi Basımevi personeline çok teşekkür ederim.

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Yazarın Önsözü	III
Çevirenin Önsözü	VII
İçindekiler	IX
I. BÖLÜM: İşlevselcilik ve Toplumsal Değişme	1
İşlevselciliği Eleştiri (1) Statik ve Dinamik	2
İşlevselciliğe Eleştiri (2) Sistem ve Çelişki	5
İşlevselci Yanıt: İki Strateji	7
2. BÖLÜM: Neo-evrimcilikte Yeniden Canlanış	15
Farklılaşma	15
Yeniden Bütünleşme	20
Uyum	24
3. BÖLÜM: Evrim Aşamaları	29
Evrimciliğin 'Mantığı'	29
İşlevselci Miras	32
Uygarlık Aşamaları	34
Çizgisel Evrim Sorunu	37
Kültür ve Yapı	40
Geçiş Sorunu	46
İçsellik (Endogenism) Sorunu	54
4. BÖLÜM: Modernlik ve Modernleşme	65
Modernleşmenin Üç Tipi	66
1) Deneyimle Öğrenme	68
Toplumsal Olgunluk	70
2) Farklılaşma-Bütünleşme	74
Gereksiz Bir Model?	77
3) Değişmenin Oluşumu ve Özümsemesi	85
Modernleşmenin Yönlendiricileri	91

Modernliğin Eleştirisi	94
Modernliği Açıklama	102
5. BÖLÜM: Devrim	105
Huzursuzluk ve Gerilim	106
Toplu Davranış	110
'Eklenmiş Değer Birikimi': Fransa ve Hollanda'da Devrim	112
'Merkezi Değerler' ve Devrim	118
İşyan Türleri	122
Eşzamanlı Olmayan Değişme	127
Homeostatik Model	130
Psikoloji Sorunu	135
Devrimde Determinizm	138
Sonuç	140
6. BÖLÜM: Denge ve Değişme	143
Dinamik Denge	143
Birikim ve Çözülme: Neo-evrimciliğin Doğrulanması	146
Yenilik ve Dönüşüm: Neo-evrimciliğin Eleştirisi	150
7. BÖLÜM: Evrim ve Tarih	163
Tarih ve Evrim	165
İç-sistem Yaklaşımının Kaynakları	169
Difüzyon ve Dış-sistem Modeli	171
Sonuç	178
Referans Notları	181
Kullanılan Kaynaklar	195

I. B Ö L Ü M

İŞLEVSELÇİLİK VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Tarihçilerin başarısız olduğu yerde başarılı olmak ve bir toplumsal değişme kuramı oluşturmak, sosyologlar için uzun bir süreden beri vazgeçilmez bir amaç olmuştur. Comte'un bu alanı sosyal statik ve sosyal dinamik olarak ikiye böldüğünden bu yana, toplumsal değişme ve tarihe ilişkin çeşitli olguları dikkate alarak modeller geliştirmiş birbirini izleyen birçok sosyal kuramcı söz konusudur. Herhangi belirli bir kuramcı toplumsal değişmeyi gözardı etmiş olabilir. Ancak her bir kuramcı, toplumsal yaşam içinde yer alan eylem, çeşitlenme, dönüşüm ve değişmeyi açıklamada başarısız kalan toplum kuramlarının herbirinin kendi içinde yeterli olmayacağını bilincindeydi. Bu açıdan baktığımızda toplumsal değişme kuramı tüm toplumsal kuramın özü ve nihai doğrulanması olarak gözüktür.

Değişme olgusuna verilen bu zımmi önemin yanısıra, tarihteki gözlenebilir değişmeler kaleydoskopunu tek, tutarlı bir çerçeve içinde düzenlemenin ve bunun da ötesinde, bu bağlamda, tüm toplumsal değişmeyi içine alan bütünleşmiş tek bir kuram oluşturmanın mümkün olabileceğine ilişkin derin bir inanç söz konusu olmuştur. Hiç kuşkusuz, bu inanç 18. ve 19. yüzyıllarda ileri sürülmüş çeşitli dünya-evrimi modellerinin özünü oluşturmuştur. Hatta bu inanç, daha yumuşatılmış biçimleriyle Durkheim'da, difüzyonistler arasında, Marx'da olduğu kadar daha sonraki Marxistler arasında, **tarih** çilerin devirli (cyclical) modellerinde, 'elite' kuramcılarında tekrar ortaya çıkmıştır; ve Weber bile bu inancın etkisinden kendisini tümüyle sıyıramamıştır.

Tek bir toplumsal değişme kuramının olasılığına ve gerekliliğine ilişkin bu yer etmiş inancı somutlaştıran kuramsal okullardan en yenisi en etkilisi 'işlevselciliktir'. Bu açıdan olduğu kadar diğer açılardan da işlevselcilik, toplumsal değişme üzerindeki görüşlerde etkin olan uzun bir geleneğin mirasçısıdır. İşlevselciler yaklaşımlarını geliştirdikçe ve genişlettikçe, gerçek amaçları da gittikçe açıklık kazanarak ortaya çıkmıştır: tarihin çeşitli ve değişen yapılarını tek bir çerçeve içine sokan tek bir değişme ve düzen kuramı ortaya koymak.

İşlevselciliğe Eleştirisi (I) Statik ve Dinamik

İşlevselciliğin, özünde, bir değişme olduğu savını ileri sürmekle, sosyologlar arasında oldukça yaygın ve genel bir düşünceye ilişkin bir karşıtlık ortaya çıkmış olur: açıkça belirtirsek, işlevselcilik toplumsal değişmeyi açıklama yeteneğine sahip olmayan bir toplum görüşüdür. Hiç kuşkusuz, bazı çevrelerde bu görüş sadece doktrinal bir içerik taşır; hatta işlevselci yaklaşıma sempatisi olan yazarlarda bile bu değerlendirmeyi izlemekteyiz. Belki bu düşünce bugün sempatizanlar ve tarafsızlar arasında daha az yaygındır, fakat 1940' ve 1950'ler boyunca, işlevselciliğin bir değişme değil fakat bir toplumsal denge olduğu düşüncesi çoğu sosyologlar tarafından kabul edilmiştir.

En kaba hatlarıyla bu sosyologların görüşleri şöyledir: işlevselcilik 'toplumsal değişme sorununun' özüne inemez çünkü bu kuramsal yaklaşım normatif uyum (consensus) doktrindir. Fakat normatif uyum somut, tarihsel dünyada nadiren söz konusu olan bir durumdur; bundan dolayı bir toplum modeli olarak işlevselcilik ampirik değişme süreçlerine açıklık getirmede yeterli ve uygun değildir. Bunun da ötesinde işlevselciliğin tarihsel ve içsel yapısı onun bir değişme kuramı oluşturmaya ilgisini veya yararını engeller. Bir sistemin parçalarının birbirleriyle bağımlılık, dayanışma ve karşılıklı uyum içinde bulundukları veya en azından bu parçaların kendi aralarında birbirlerini sürekli olarak yeniden düzenleme sürecinde oldukları düşüncesi üzerine yapılanmış olan bir doktrin, mantıklı bir değişme kuramının hitabetmesi gerekli olan tarihsel ve yapısal güçlerin içerilmesine çok az bir alan bırakır. Hiç kuşkusuz bireysel işlevselciler belirli değişmeler için açıklamalar getirebilirler, fakat bunlar işlevselciliğin kavramsal çerçevesiyle ilişkisi olmayan, kendine özgü, kısa süreli açıklamalar olarak kalırlar. İşlevselci anlayışın kapsayıcı statik eğilimi ve genelliği onun, üst düzeyde birkaç yavan sözün ötesinde, toplumsal değişme incelemesine uzun dönemli, kalıcı katkılar yapmasını önler(1). Daha açık olarak belirtilirse, bu tartışma tüm işlevselci yaklaşıma karşı yeterlilik ve objektiflik açısından ileri sürülen eleştirilerle desteklenmiştir. Bu eleştiriler, ister işlevselci yaklaşım taraftarlarından, isterse bu yaklaşımın dışındaki çevrelerden kaynaklanmış olsun, işlevselci görüş ve metodlarda daha sonra görülen yenileşmelere katkıda bulunmuştur. Bu nedenle de işlevselci yaklaşıma yöneltilecek temel saldırı alanlarını ortaya koymayı yararlı görüyorum.

Statik Önyargı

Birinci olarak işlevselciliğin zorunlu olarak statik olduğu eleştirisi ileri sürülmüştür. Kaynakları ve gelişme çizgisi bu yaklaşımın dinamik bir analiz ortaya koymasını engellemiştir Klâsik evrimcilere karşı orijinal polemigi nedeniyle, işlevselciliğin bütünleşme ve denge (stability) öğelerini vurgulaması gerekmiştir. Aslına bakılırsa Malinowski ve Radcliffe Brown gibi antropologların ilk işlevselciliği, 19. yüzyıl evrimcilerinin her toplumun geçmesi gereken çeşitli uygarlık aşamalarının yasalarına ilişkin yapmış oldukları gelişigüzel savlarına karşı yönetilen eleştiriler çerçevesinde geliştirilmiştir.

İlkel toplumların kültürel yapısındaki çeşitli benzerlikleri komşu toplumlardan kültürel ödünç almanın bir ürünü olarak açıklamaya çalışan rakip difüzyonistlere karşı ikinci bir işlevselci polemik daha vardı. Bu iki polemik işlevselcilerin analizini içe, diğer bir deyişle her bir toplumun —özellikle ilkel toplumların— kendi içindeki kurumsal işleyiş ve ilişkilere yöneltmiştir (2).

Evrimcilere karşı işlevselciler, mevcut sosyal sistemin kurumlarını yerinde tutan ilişkiler ağının öncelikle belirlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak bu belirlemeden sonra sosyal sistemin birbirini izleyen aşamaların temelinde yatan yasaların anlaşılabilir kolumda olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca buna ek olarak, münferit kültürlerin kurumsal düzeydeki işleyişleri hakkında evrimcilerin belirlediği sınırın ötesinde daha çok bilgiye sahip olunması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu şekilde elde edilen yoğun bilgi karşılaştırma metodunu, belirli bir ögenin kültürel koşul ve çevresini dikkate almama şeklinde kötüye kullanmamızı önliyecektir. Difüzyonistlere karşı gelen Malinowski ve izleyicileri, onların, farklı ilkel toplumlardaki benzer kültürel öğelerin birlikte varlıklarını sürdürmelerine ilişkin yapmış oldukları açıklamaları reddetmişler ve bunun yerine her bir ögenin kültürel bütünün sürdürülmesine, korunmasına, devamlılığına katkısı veya işlevi üzerinde durmuşlardır. Böylece sistemin bütün kısımlarının eşit dayanışması ve karşılıklı birbirlerini güçlendirmesi olgusunun öncelikle ele alınmış olması, ilk bakışta tuhaf olsa da, her iki polemigin sonucudur.

1920 ve 1930'ların antropolojik işlevselciliğinin yerini normatif işlevselcilik almıştır. Bu değişme büyük ölçüde bir Amerikan olgusu olup, temelinde yatan amaç, antropologların yapısal-işlevselci yaklaşımını (a) Durkheim'ın toplumların normatif bütünleşmesi düşüncesiyle ve (b) Weber'den gelen eylem çevresiyle, bütünleştirmek olmuştur. Normatif işlevselcilik oldukça zor olan bu sentez başarısını, bir eylem çerçevesinde karşılıklı etkileşim içinde bulunan bireylerin

rol-beklentilerini biçimleyen, bu beklentilere egemen olan normların (ve kurumların) dengeliyici etkisini yönlendirerek başarmıştır. Bu denge ve uyumun normlar tarafından sağlandığı toplumda en temel işlevsel zorunluluklar yerine getirilebilinmiştir -sosyalizasyon, üreme eğitim, bütünleştirme ve benzeri. Fakat bunun yanı sıra da normlar daha temel olan semboller, tavırları ve inançları belirler; 'değer'lerin bu merkezi sistemi (tavırların vb. kavramsallaştırılmış biçimi) sürüp gitmekte olan sosyal sistem için öncelikli bir zorunluluk taşır. Bütün toplumlar çeşitli kurumsal alanlara bölünmüşlerdir. «Merkezi değer sistemi» her kuramsal alandaki normların temelini oluşturduğu gibi, aynı zamanda herbir norm grubunun diğerlerini güçlendirmesini sağlayarak bu alan ve sektörleri birleştirir, bütünleştirir.

Bu tür işlevselcilik tarafından ileri sürülmüş olan toplumların normatif bütünleşme modeli de kaçınılmaz olarak statik bir nitelik taşıdığı gerekçesiyle eleştiriye uğramıştır. Her kurumsal sektörün bütün diğer sektörleri güçlendirme ve tüm sistemin devamlılığına katkıda bulunma yolunu ortaya koymayı temel amaç olarak gören bir kuramcı, bir sektör veya kesimin üstlendiği rolünü yerine getirmesini engelliyen öğeleri veya güçleri yadsıma eğilimi gösterir. Aynı şekilde, rolleri yönlendiren normların bağlayıcı ve dengeleyici etkisini vurgulayarak, bireylerin, sahip oldukları rol ilişkilerinden kaynaklanan dengeli etkileşim sistemine dayalı model oluşturan bir kuramcının, zamanın ne yolla rol ilişkilerini değişime uğrattığını, normları yıprattığını, buna bağlı olarak da tüm sosyal sistemlerin doğasında ne yolla, nasıl bir değişim yarattığını anlaması da engellenir.

Fakat ileri sürülen metodolojik eleştiri, yukarıda belirtilen eleştirilerden daha önemli gözükmektedir. Bu eleştirinin temelinde yatan gerekçeyi şöyle açıklayabiliriz. İşlevleri veya sonuçları vurgulamak, analizi, nedenlerden ve güdüleyici öğelerden saptırır; tarihsel gelişim gözönüne alındığında işlevselci analiz, ağırlıklı olarak, parçaların ilgili bütüne katkısı veya işlevinin incelenmesiyle kendisini bağlamış olduğuna göre, süreçlerin ve nedenlerin zaman içinde incelenmesi temeline dayalı olan «diachronic» inceleme kaçınılmaz olarak arka planda bırakılmış olur. Toplumların nasıl değiştiği, dış baskı ve içsel gerilim karşısında nasıl varlıklarını sürdürdükleri ve nasıl bütünleştikleri işlevselcilerin temel ilgi alanıdır.

Yukarıda belirtilen görüş içinde bulunduğumuz yüzyılın ortasında Amerika'da gelişmiş biçimiyle işlevselciliğe yöneltilen birçok eleştiriler arasında belki de en inandırıcı ve güçlü olanıdır, çünkü statikliğe ilişkin işlevselciliğe yöneltilen eleştiri bu yaklaşımın orijini

nal polemiklerine dayalı sayılıtların yapısından kaynaklanır. Diğer bir deyişle, bu tarihsel tartışmada kökeni ve geçmişi çerçevesinde, işlevselciliğin değişmeyi yadsıdığı ve sadece uyum ve dengeyi açıkladığı ileri sürülmüştür (4).

İşlevselciliğe Eleştiri (2)

Sistem ve Çelişki

Karşılıklı bağımlılık

İkinci grup eleştiriler işlevselciliği tümüyle reddetmiş olanlardan kaynaklanmıştır. Burada söz konusu olan eleştiriler sistemin normatif bütünleşmesi ve parçaların karşılıklı bağımlılığı gibi temel işlevselci sayılıtlarda yoğunlaşmıştır. Örneğin, Gouldner, Merton'ın mevcut bir sistem için söz konusu olabilecek belirli birimlerin veya kurumların işlevselsizliği düşüncesini geliştirerek, parçaların eşit düzeyde karşılıklı bağımlılık içinde olduğuna ilişkin düşüncenin geçerliliğini ve yararını kesin bir biçimde eleştirmiştir. Tam bir işlevsel uyum ve denge modelinin tahminen bile olsa hiçbir yerde mevcut olamaz. Buna karşın sosyal sistemler doğal olarak ileri derecede kurumsal otonomiyle nitelenirler; ve sistemin parçalarının birbirleri üzerinde karşılıklı etkisi olması kesin bir zorunluluk taşımaz. Bunun da ötesinde, sistemin varlığını sürdürüp korumasını açıklarken kurumların birbiri üzerinde eşit etkisi olduğunu, karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirdiklerini, hatta birbirleriyle içiçe girmiş olduklarını farzetmek yanlış olur (5).

Aynı paraleldeki tartışmayı Cancian'ın bir makalesinde bulmak mümkündür. Somut toplumların, ortak değerler temelinde kusursuz bir sistem bütünleşmesine dayalı olarak oluşturulan modele göre değerlendirilmelidir şeklinde ileri sürülen işlevselci savı kabul etmek gerekir. Gerçekte çok az sayıda toplum ancak bu düzeyde bir bütünleşme göstermiştir. Bir bütünleşme modeli var sayılan normal bir bütünleşme durumundan farklılaşmaları veya sapmaları açıklayabilir, fakat bu model bütünleştirici norma benzeyen herhangi bir ögeye sahip olmayan çoğu sistemlerde yer alan çoğu ortak, yaygın değişme durumlarını açıklama gücüne sahip değildir. Bunun yanı sıra somut durumlarda bu normun doğruluğunu anlamada karşılaşılan zorluklar böyle bir modeli genellikle geçersiz hale getirir (6).

Bu tür sofistike eleştiriler sistematike bir analizin kullanımını, yararlarını kabul etmekle beraber, Merton'ın çok iyi bilinen eleştirisinde ortaya koyduğu biçimde, bu modeli bazı gerçekçi olmayan, oldukça savunması güç sayılıtlarından temizlemek isterler (7).

Çelişki

1950 ve 1960'ın başlarında işlevselciliğe yöneltilen en popüler karşıtlık, bu yaklaşımın çelişki ve zorlamayı gözardı etmesinde odaklanmıştır.

Burada iki eleştiri çizgisi vardır. Coser ve Gluckman gibi ılımlılar çağdaş işlevselci analizlerde rekâbet ve çelişki süreçleriyle bağlantı kurulmamasından kaygı duymuşlardır. Toplumsal bütünlüğün (cohesion) sürdürülmesinde çelişkinin, çatışmanın zorunlu bir öge olduğunu vurgulamışlar ve çeşitli türde çelişkinin sosyal sistemin gelişmesi ve etkinliği için işlevsel olduğunu belirtmişlerdir. Çelişki olmadan yaratıcılık yoktur; icat, yenilik olmadan hareket yoktur. Durgunluk çözümsüzlük getirir. Saf bir bütünleşme modeli ampirik bir zıtlık haline dönüşmüştür.

Hiç kuşkusuz, çelişkinin bir de bozucu türü vardır. Bu da radikallerin vurgulamış oldukları diğer eleştiri çizgisidir. Örneğin Lockwood, işlevselcilerin denge ve uyumu güvenceye almada norm ve değerlerin rolünü grup çıkarları ve maddi dayanak pahasına çok fazla abarttıklarını düşünmüştür. Fakat toplumda çelişki ve değişmeye açıklık kazandıracak olan, işlevselci yaklaşımda, gözardı edilen bu öğelerdir. Kıt kaynaklar için yapılan mücadelenin baskısını hiçe sayan herhangi bir kuram sosyal süreçlerin kapsamlı bir analizini yaptım savında bulunamaz (9).

Bu önerilere dayanarak, Rex ve Dahrendorf (ve daha sonra Lenski) toplum için bir çatışma modeli geliştirmişlerdir. Gerek toplumsal çatışmayı ve gerekse toplumsal düzenlemeyi açıklamak için Rex, sınıf olgusunun temeli olarak ekonomik çıkarların yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan Dahrendorf, çatışma ve maddi çıkarları, toplumu oluşturan çeşitli organizasyonların içerdiği otorite ilişkileri çerçevesinde açıklamaya yönelmiştir Böylece insanların neyi nasıl değerlendirdiklerini., niçin belirli ölçütlere göre davrandıklarını belirleyen temel sektörlerin kültür değil fakat ekonomi ve politika olduğu ileri sürülmüştür. Bütünleşme ve uyum, çatışma ve zorlamanın işlevleri olduğu böylece ortaya konmuştur (10).

İdeoloji

Son olarak, son grup tartışmalardan uçlanan ideolojik önyargı suçlaması söz konusudur: İşlevselciliğin politik suskunluğa ve tutuculuğa dayalı bir ideolojiyi beraberinde getirdiği savının bir zorunluluk taşımadığını ilişkin Merton'un yapmış olduğu açıklamalara rağmen, pratiğe bakıldığında işlevselcilerin 'status quo'nun sağlam

destekçileri olduğu görülmüştür. İşlevselciliğin kullandığı kavramlar grubu 'status quo'yu destekliyen bir görünüm içindeydi. Şöyle ki, varlığını sürdürenin tutucu değerleri ve denge ve düzenli büyüme kaçınılmaz olarak daha radikal ve egaliter değerler pahasına vurgulanmıştır. Amerikan sosyal ve politik yaşamının koşulları içinde değerlendirilecek olursa, bu önyargılı eğilim, kişisel düşünceleri ne olursa olsun, işlevselciliğin uygulayıcılarını, Mills'in kesin bir biçimde karşı geldiği konservatif-liberal uyum ve denge durumunun bazı yorumlarına yöneltmiştir. Bu eğilimleri, diğer bir yönüyle, onların kapitalist düzenin ve bu düzeninin yönetici elitlerinin egemen değerlerine verdikleri önem ve desteği yansıtmıştır; ve işlevselci önermelerin bu tür bir politik pozisyonun ifadesi olabileceğine ilişkin deliller bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinin çalışmalarında mevcuttur (II).

İşlevselci Yanıt : İki Strateji

Yukarıda belirtile neleştiriler çerçevesinde işlevselciliği eleştirenler ortak bir karara ulaşmışlardır: temelinde yatan önermeler bu yaklaşımı toplumsal değişmeyi açıklamada engellemiştir. İşlevselcilik kendisinin yaratmış olduğu bir engelden ızdırap çekmiştir; toplumsal dinamikler hakkında söyleyecek birşeyi olmaması nedeniyle global bir toplumsal yaşam kuramı ortaya koyma savı da çökmüştür.

Bu suçlama karşısında işlevselci iki seçenek karşısında kalmıştır. Yapılan ağır eleştirinin yükünü kabul edebilir ve işlevselciliğin kapsamlı bir toplumsal yaşam oluşturma savını bir yana bırakabilirdi. Veya kendi görüş açısına yöneltile suçlamaları örtmek ve etkisiz hale getirmek için işlevselci pozisyonlar geliştirebilirdi. Birincisi sağlamlaştırma (consolidation) stratejisidir, ikincisi genişleme (expansion) stratejisidir.

Sağlamlaştırma stratejisi 'yapı' ve 'değişme' arasında kesin bir bölünmenin, ayırımın var olduğuna ilişkin önermeyi ifade eder. Hiç bir kuramın toplumsal olguların bu iki yönünü içerebileceği düşünülemez; bundan dolayı işlevselciliğin, toplumsal olguların açıkça kendisine uygun olmayan yönleriyle ilgilenme isteğinden tümüyle vazgeçmesi gereklidir. Bir toplumsal süreklilik kuramı, temel aldığı referans kavramlar nedeniyle, aynı zamanda bir toplumsal değişme kuramı olarak kendisini ortaya koyamaz. İşlevselcilik, toplumsal yapıyı meydana getiren rol beklentilerinde ve normatif kalıplarda sürekliliğin tam bir analizini yapma konusunda yetenekli olduğunu

ortaya koymuştur; bundan böyle mevcut nitelikleri içinde toplumsal yaşamın bu can alıcı alanını daha da geliştirmeye ve kapsamlı bir toplum kuramı ölçütünde kendisini yadsımaya bırakalım devam etsin. İşlevselci analiz kendi alanını pekiştirmek suretiyle toplumsal deneyimin tümünü içerdiğini zanneden diğer sözde emperyalist kuramlar için örnek oluşturabilir (12).

Gerçekte bu strateji görüldüğü kadar da tutarlı değildi. Bu görünüme rağmen toplumların kendi devamlılıklarını sağlamak için uyum ve dengeye gereksinimleri olduğu tartışması sürüp gitmiştir. Tarih, bildiğimiz gibi, toplumların tarihidir. Toplumsal ilişkilerde anarşinin yol açtığı çatlakları diğer görüşlerin kuramcılarına bırakan işlevselcinin sosyal analizden aslan payını alacağı düşüncesi böyle bir eğilimin sonucudur. Kanılanla karşılaştırıldığında böyle bir eğilimin bedeli küçüktür.

Bununla beraber önde gelen çoğu işlevselciler sağlamlaştırma stratejisini reddederek genişleme stratejisini kabul etmişlerdir. Bu işlevselciler sosyolojide, sosyal statik ve sosyal dinamik olarak Comte'un ayırımını sürdürmekte, sosyal statigi 'yapı' ve sosyal dinamiği de 'değişme' olarak belirlemişlerdir.

Daha sonra göreceğimiz gibi, sistematik birimlerin dengeli, uyumlu bütünleşmelerinin statik modeli bu işlevselciler tarafından sosyal süreç analizlerinde ustaca devam ettirililmektedir.

Aynı zamanda sağlamlaştırma (consolidation), amaçları toplumsal yaşamın bütünlüğünü açıklama olanlar için hiç de çekiciliği olmayan bir stratejidir. Böylesi bir görüş açısından kendini yatsıma bozgunculuk olarak gözükmelidir; insan davranışının bütününe kapsayan bir bilim her ne kadar can alıcı olsa da, sosyal süreçlerin keyfilik içinde sadece bir kısmını, bir yönünü anlamayla kendisini sınırlayamaz.

Böylece çoğu işlevselciler kendi temel sayılıtlarından hareketle, toplumsal değişme olgusunu içine alacak biçimde yeni bir ilkeler kümesi oluşturmayı gerekli bulmuşlardır. Göreceğimiz gibi, bu gereklilik işlevselciliğin, tartışmalı kaynaklar ve bunu izleyen gelişmeler çerçevesinde büyük ölçüde gözden kaçmış olan öğelerine yavaş bir dönüş anlamına gelmiştir. Bununla beraber genişleme stratejisini izleyenler, işlevselci çerçevenin arkasında yatan temel sayılıtlardan çıkardıkları kategorileri sadece genişleterek, inceden inceye işliyerek amaçlarında başarılı olabilmişlerdir. Bu kategoriler yardımıyla, statik ve dinamikler, yapı ve değişme arasındaki kesin farkı yenmek mümkün olmuştur.

İşlevselci Bakış Açısından 'Genişleme'

Söz konusu genişlemeci stratejinin işlevselciler arasında niçin böylesine önem kazandığını soracak olursak, bunun nedenlerini, 1950 lerin sonu ve 1960'ların başındaki Amerika'nın sosyal ve entellektüel ortamında aramamız gerekir. Hiç kuşkusuz, sağlamlaştırma (consolidation) stratejisine gösterilen karşıtlığın en önemli nedeni, Amerika'nın kendisinin pozisyonunda meydana gelen değişmelere karşılık olarak gelişen, ortaya çıkan yeni sosyolojik ilgilerde yatmaktadır. Bu değişmeler Amerika'nın imajını iki şekilde etkilemiştir. İçsel olarak özellikle Zenci devrimiyle Amerikan toplumunun iç etnik yapısı geri plana itilmiş, küçümsenmiştir, yeterince değerlendirilmemiştir. Birleşik Devletler gibi geniş, heterojen ve hareketli bir toplumda etnik örüntünün ortak değerler sistemi ve işbölümü temelinde halâ nasıl tek bir ulusal birim olarak bütünlüğünü koruduğu konusuna ışık tutması açısından 'normatif işlevselci' model çekici yönlerinden birini ortaya koymuştur. Fakat bu modelin üzerine temellendirilmiş olan söz konusu karşılıklı bağımlılık gerçeğinin aniden çöktüğü görüldüğünde modelin kendisi çekiciliğini kaybetti. Bu modelin bazı öğelerinin kurtarılması mümkün olmakla beraber, bu kurtarma işlemi için temel önermelerin tamamlanması ve hatta reddedilmesi açıkça gerekli gözükmiştir. Kendi göçmen topluluğu örüntüsünü gizleyebilen bir toplum anlayışına 'Siyah' ın meydan okuması sadece bir toplu sapma örneği olarak gösterilemeyecek ölçüde güçlü ve anlamlıydı, fakat bu toplu hareket yavaş yavaş Amerikan liberal-kapitalizminin tüm yapısına karşı yöneltilebilecek daha geniş çaptaki protestoların habercisi olarak ele alınması gerekliydi (13).

Amerikan imajını değiştiren dış değişmeler de söz konusudur. Rakip kapitalist ve sosyalist doktrinlerin ve daha akıcı ve rekabetçi bir sistemin ön plana çıkmasıyla, uluslararası bloklarda Soğuk Harp, 1950'lerin sonunda bir yumuşama göstermiştir. İki büyük kamp artık dış tehditler karşısında partizan kişisel-çıkarlara hitap ederek 'içsel birlikteliği' güvenceye alabilecek durumda değildi. Bunun yerine, rakip taraftarlar (Çin, Japonya, Avrupa) belirli bir 'blok' a bağlı olmayan ulus-devletlerden oluşan gruplaşmanın sadakatini sağlamada rekabete girmeye hevesli gözükmüşlerdir. Gerçekten, yeni devletlerin ortaya çıkması büyük güç rakiplerinin şartlarında oldukça etkin bir biçim değiştirmesine yol açmıştır. Ekonomik gelişmelerini yönlendirme, besleme karşılığında politik sadakati sağlamak için, Avrupa ve Uzak Doğuda askeri karşıtlıkların yerini ilgi, yardım, ideoloji ve teknolojinin gelişmemiş uluslara kanalize edilmesi almıştır. Doğu-Batı gerginliğinin ve detantının bu atmosferinde, büyük

güçler dünya düzeyinde yeni 'davacı' (suitor) roller alırlarken, Amerikan çıkarları, artan ölçüde ilgi duydukları gelişmemiş çeşitli ulusların pozisyonlarını gerek araştırma ve gerekse kuram düzeyinde ele almak için yoğun bir çaba ve itti içine girmiştir. Yeni devletlerdeki gelişme sorunlarını karşılaştırmalı olarak incelemeye yönelmiş olan siyaset bilimcileri, antropologlar mali yardım ve devlet yardımıyla desteklenmişlerdir; ve bu yeni sosyal ve politik eğilim ve uyarımlar çağdaş sosyolojik ve özellikle mevcut işlevselci görüş açılarının günün koşullarına göre yeniden uyarlanmasını gerekli kılmıştır.

Bu sosyal ve politik değişmelerin yanı sıra, entellektüel gelişmeler de işlevselci bakış açısının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. İlk olarak metodolojik gelişmeleri ele alalım. İstatistiksel tekniklerde sürekli özelleşme ve çeşitlenme ve sibernetik modellere giderek artan ilgi, evrimci metodlara karşı ani tepkiyle itibardan düşen kültür ve toplumsal kurumların karşılaştırılma sorunlarından yeni bir değer lendirme düzeyi, yeni bir ilgi alanının oluşmasına yol açmıştır. Irk, tabakalaşma, din, ekonomik ve politik gelişme alanlarında, sosyologlar, Amerikan toplumunun kendine özgü özelliklerinin ve Amerikan deneyiminden kaynaklanan kavram ve hipotezlerin, Batılı olmayanlar bir yana, diğer Batı kültürlerine genelleştirilmelerinden kaynaklanacak tehlikenin zımnen giderek daha çok farkında olmaya başlamışlardır. İnsan davranışının bütüncül bir çerçevesini oluşturduğu savında bulunan kuram, toplumlar ve kültürler arasındaki belirli farklılıklarda ve bu farklılıkları sınıflandırma sorunlarında şimdi çok daha fazla yoğunlaşmaya gereksinim göstermiştir. Kökenini ilkel toplumların incelenmesinden almış olması, işlevselciliğin uzun süre geçerli karşılaştırmalar yapma sorununa bütünüyle arkasını çevirmesine yol açmış olduğu halde, bir sosyolojik bakış açısının sahibi olarak, dünyanın bugünkü egemen durumu açısından içinde bulunduğu pozisyonu onun etnosentrik birikimini bir kenara bırakarak daha çok karşılaştırmacı bir yaklaşımı benimsemeye zorlamıştır.

Karşılaştırmayı benimseme tarihe olan ilgide yeniden bir canlanmayı beraberinde getirmiştir. Wirth ve Thomas gibi kişilerin bireysel araştırmalarına rağmen, Amerika'da tarihsel sosyoloji hemen hemen unutulmuş bir alan olmuştur; ve özellikle işlevselciler, birkaçı hariç, yaklaşımlarından tarihselliği tümüyle çıkarmışlardır. Çoğu işlevselciler Radcliffe-Brown'ın 'synchronic' ve 'diachronic' araştırmalar arasındaki kesin ayırımına bağlılık göstermiş ve toplumsal yapının, geçmiş olaylardan çıkarsamalarla değil fakat mevcut öge ve ilişkilerin bütünü çerçevesinde açıklanması gerektiğini savunan Malinowskici reçeteyi izlemişlerdir. Bu noktadan hareketle işlevsel-

ci araştırmalarda tarihselliğin bir rol oynamadığını söylemek gerekir. Fakat Amerika'da yeni devletlerin oluşması ve gözle görülür değişmelerin yer almasıyla ve geçerli karşılaştırmalar için yeni olanakların ortaya çıkmasıyla, tarihselliği içermiyen bu yaklaşım artık bir sorumluluk taşır olmuştur. Amerika'daki 'renk kasti' nın köküne inmek veya halk arasında, dış memleketlerdeki komünist isyanı korkusunun özünü alanmak için çeşitli kültürlerle ve bu kültürlerin ekonomik ve politik temelleriyle kapsamlı, derinlemesine ampirik bir tanışıklık kazanmak gerekli olmuştur. Bunun da ötesinde, evrensel savları olan bir kuram, çeşitli kültürlerarası çalışma ve araştırmaların toplamış olduğu karşılaştırmalı ve tarihsel bilgi birikimini daha fazla bilmezlikten gelemezdi. Karşılaştırma ve tarih işlevselcileri cesur ve dışa dönük bir görüş açısına zorlayarak, toplumsal değişmeyi de dikkate almalarını sağlamıştır (14).

İşlevselcilerin yeni bir genişleme stratejisi benimsemelerinde daha özgün nedenler söz konusu olmuştur. Diğer bir deyişle, işlevselciler, toplumların teker teker incelenmesinde uygulanan normatif yaklaşımın olanaklarının kendilerince yitirilmiş olduğunu anladılar. Özellikle statik önyargı (bias) suçlamasıyla yüklü olan eleştiri saldırısı işlevselcilerin taşıdıkları bu rahatsızlığı daha da güçlendirerek artırmıştır. Bu rahatsızlığın altında işlevselciliğin kendi içinde taşıdığı derin anlayışı, kavramsallaştırılması yatar. Herşeyden önce işlevselcilik mevcut kültürel birimlerin nesnel sonuçlarının ve bu birimlerin herbirinin, yine bu birimlerin oluşturduğu bütün içindeki rollerinin analizini temel alan 'metod' anlayışından kaynaklanmıştır. Diğer bir deyişle, işlevselcilik analiz olarak başlamıştı. Fakat daha sonra kendisini geliştiren bir kurama dönüşmüş ve işlevselci analizin ilk dönemlerinde çekimser kalınan konulara, alanlara uygulanma eğilimi doğmuştur. Bundan sonraki dönemde işlevselcilik tüm insan davranışının açıklanmasını sağlayabilmek için diğer kuramsal öğelerle birleştirilmiştir. Bu aşamayla birlikte insan davranışına ilişkin yeni, daha üst düzeyde önerilerin geliştirilmesi gerektiği sorunu gündeme gelmiş, ve daha açıklayıcı bir sosyolojiyi amaçlayanların gelecekte kullanımı için, işlevselci kuramcılarının daha yararlı kavramsal donatım, zenginlik sağlamaları gerekli olmuştur. Böylece işlevselcilik göstermiş olduğu her gelişim aşamasında belirlediği amaç ve kategorilerinde daha bir genellik kazanmıştır. Ulaşmış olduğu bu düzeyde işlevselcilik daha da genişleme (expansion) doğrultusunda kendi ağırlığını koymayı başarmış ve bu amacı başarmak için de bir temod bulmuştur —daha genel veya temel kategoriler geliştirme. —Gerçekten bu kategorilerin, şimdiye kadar işlevselci ağ içinde bir konum kazanmamış olan toplumsal değişme gibi olgular grubunu içereceği düşünölmüştür. Bu kategoriler ve önermeler gelecek bölümde incelenecektir.

Genişlemeci (expansionist) bir stratejiye eğilim göstermenin dayandığı bütünleşmenin entellektüel nedenini şimdi de ideoloji açısından ele almak gerekmektedir. Burada kastettiğim olgu hiç kuşkusuz 'Soğuk Harp' in yol açtığı baskılardan sonra Amerikan entellektüel yaşamının görece olarak 'liberalleşme' sidir. Daha liberal grup içinde olan işlevselcilerin bazıları politik konservatizmin suçlamalarına ve Siyah (Zenci) sorunu gibi toplumsal konulara gösterilen ilgisizliklere karşı gittikçe artan ölçüde duyarlı olmuşlardır. Böylece liberalleşme, bu dönemde Amerika'da sosyolojik kurama uyarlandığı biçimiyle, kaçınılmaz olarak, işlevselciliğin alan ve kapsamında genişleme ve elâstikliği de beraberinde getirmiş; daha önce kulakardı edilen veya önemsenmeyen olguları kapsamına alacak biçimde gelişme göstermeye başlamıştır. Ulaşılan bu aşamada mevcut bütün içinde yer alan farklı toplumsal kurumların güçleri, otonom durumları ve disfonksiyonları üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır. Diğer bir deyişle, artık işlevselci bakış açısı, bu yaklaşımın kurucularının eğilim göstermedikleri ve hiç üzerinde durmadıkları sorunlara uygulanmaya başlanılmıştır (15).

İşlevselci yaklaşımın gelişmesinde söz konusu olan toplumsal ve entellektüel değişmelerin sonuçları oldukça açıktı. Birinci olarak, eski önermelere dayalı olarak, örneğin salt Amerikan toplumuna ilişkin değil, aynı zamanda global durumu içeren yeni bir modelin oluşturulması zorunlu olmuştur. Bu çerçevede oluşturulan yeni modelin özellikle yeni Amerika'nın politik geleceğinin riskini taşıyan devletlerin sorunlarını çözümleyebilecek nitelikte olması gerekmektedir. İkinci olarak, bu modelin artık 'dinamik' bir öze sahip olması zorunluluk taşımaktaydı; daha açıkça belirtecek olursak, bu modelin birçok toplumsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerini kapsamı içine alması, içsel çatışmaları ve dışsal rekabeti çözümleyebilecek kapsamda olması gerekliydi. Üçüncü olarak; bu modelin çatışma olgusunu kulakardı etmesi artık söz konusu olamazdı. Çatışma olgusu bir gerçektir. Dolayısıyla gerek Amerikan toplumunda ve gerekse uluslararası düzeyde çatışmanın yok farzedilmesi, kuram ve ampirik araştırma arasındaki 'güvenilirlik boşluğunu' veya belirtilenle gerçek arasındaki tutarsızlığı, hiç kuşkusuz, daha da açacağı bir gerçektir. Bu eğilim, özellikle toplumsal çatışma ve güç ilişkilerini konu alan politik bilim ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerle sosyoloji arasında sıkı bir ilişkinin olması gerektiğini yansıtmaktadır.

Politika, toplum ve entellektüel yaşamdaki değişim, gerçekler karşısında işlevselciliğin kendisini yenileme süreci, Amerika'nın dünyadaki statüsünde kazandığı yeni bir anlayışı, yeni bir konumu içerir. Bu dönemdeki işlevselcilikte meydana gelen değişmeyi, hiç kuşkusuz,

büyük ölçüde, Yeni hudut bölgesi, Büyük Toplum sloganlarında ve Barış Gönüllüleri', insan hakları yasası ve Vietnam işgali gibi eylemlerde özetlenebilecek yeni Amerikan öz-bilincinin entellektüel ifadesi ve global rol anlayışı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu çalışmada yeni işlevselciliğin toplumsal özgeçmişi ile değil fakat geçerliliği ve yararlılığı üzerinde durmuş bulunuyorum; bu yaklaşımın kendisini yenilemesini körükleyen yeni oluşumların bu kısa açıklamasını, benim ana konumla ilgili olması nedeniyle, yani neo-evrimciliğin canlanmasını körükleyen ilkeleri ve metodları belirlemek için, burada ele aldım.

Neo-evrimcilik veya neo-evrimci canlanış, toplumsal değişmeyi çözümleyemediği suçlamasını karşılamak, ortadan kaldırmak için gösterilen çabada işlevselciliğin aldığı yeni biçimdir. Bu canlanma artık bir işlevselci değişme kuramıdır. Genel işlevselci çember ile içiçe giren veya bu çemberin içinde diğer akımların yer almış olmasına rağmen erişilen bu aşama doğrudur. Özellikle burada ifade etmek istediğim sistem analizi için sibernetik modellerin kullanımıdır. Neo-evrimci modelleri incelerken zaman zaman bu tür gelişmeyle karşı karşıya geleceğiz; fakat genelde bu akım evrimci görüş açısına yönelişten daha az etkili ve daha az uygulamaya açık bir akımdır. Toplumsal değişme alanında neo-evrimcilik Amerika'da egemen kuramsal çerçeveyi temsil eder, ve 1960'lar boyunca temel işlevselci çaba bu doğrultuda kendisini gösterir (16).

Gelecek bölümde neo1-evrimci canlanmanın önermeleri üzerinde duracağım; bundan sonra gelecek bölümlerde de bu yaklaşımın büyük boyutta temel toplumsal değişme sorunlarına yönelik bazı uygulamalarını daha ayrıntılı olarak ele alacağım.

2. B Ö L Ü M

NEO-EVRİMCİLİKTE YENİDEN CANLANIŞ

Bir toplumsal değişme kuramı oluşturmak için işlevselcilerin evrimci görüşe dönüşünün temelinde üç postula yatar: farklılaşma (differentiation), yeniden bütünleşme (reinetgration), ve uyum (adaptation). Birlikte ele alındığında, bu üç postula, işlevselcilerin hem sempatizanlarını ve hem de eleştiricilerini memnun edecek biçimde, 'değişme' nin analizine yönelik kapsayıcı çerçevenin temel, gerekli ilkelerin bir bütün olarak yansıtırlar.

Farklılaşma

Bu üç postuladan en önemlisi ve en temel olanı yapısal farklılaşma postulasıdır. Her tarihsel değişimin itici gücü bu yapısal olgunun işleyişine atfedilmiştir. Sürecin özüne inildiğinde orada insan gelişmesinin temel akımlarını algılamamız mümkündür. Değişme anlayışımız ancak bu postulayı data ve araştırmayı bütünleştirmek, düzenlemek, organik bir bütün haline getirmek için kullandığımız ölçüde sistematik olur.

Bu ilkenin önderliği genel olarak Durkheim'a atfedilir. Doğal olarak, tüm klasik evrimciler artan karmaşıklık kavramını kullanmışlardı ve Spencer de bu çerçevede hiç kuşkusuz toplumsal birimlerin farklılaşması düşüncesini kendi toplumsal evrim kuramının temel ilkesi olarak belirlemiştir (1). Fakat bu ilkenin çağdaş işlevselcilerce kullanımı daha başka bir kaynaktan uçlanır.

St. Simon ve Comte'un çağdaş toplumda işbölümünün artan önemini sezmiş olmalarına rağmen, bu olguyu toplumsal organizasyonun temel ilkesi haline getiren hiç kuşkusuz Durkheim olmuştur. Ona göre, işbölümü başlıca toplumsal ve moral gerçektir, ve bu temele dayalı olarak da çağdaş toplumda bütünleşmenin temel kaynağı idi. Dönemindeki toplumların modernliği, genel olarak bu tür bütünleşmenin sonuçları çerçevesinde tanımlanmış ve belirlenmiştir. Ona göre, toplumların hacmi ve karmaşıklığı arttıkça, rekabet,

nüfusun fiziksel ve toplumsal yağunluğuna oranla sürekli olarak artar. Mesleksel özelleşme, ortaya çıkacak çıkar çelişkilerini düzenlemede söz konusu olabilecek çeşitli metodlar arasında en etkin ve uzun dönemlisi olarak görülmüştür. Devletin idari gücünün tersine, özelleşmenin müdahalesi kolay yokedilebilir, nazik ve üreticiliği durdurucu bir nitelik taşımaz, ve oluşturduğu düzenleme de kamuoyu gibi diğer bütünleştirici kaynaklarda görülen dengesiz dalgalanmalara maruz değildir. Özelleşme insanları birbirinden ayırmakla veya farklı kılmakla beraber, aynı zamanda onları birbirlerinin rakibi olmadan bütünleştirir. Lonca ve meslekler insanların faaliyetlerini kanalize eder. Diğer taraftan ekonomik gereksinimler ise, birbirini tamamlayan, karşılıklı olarak birbirini güçlendiren roller ağı bütünü içinde, bu faaliyetleri birleştirir, bütünleştirir. Farklı rollerin taşıdığı beklentiler, hak ve sorumluluklar uygun davranış kodlarıyla birbirleriyle karşılıklı bağımlılık içinde bütünleşmişlerdir; kodların farklı rakip yorumlarından ve bu kodların egemen olduğu kurumlardan kaynaklanan anlaşmazlıkları çözümlemede devletin vereceği karar gerekli olmakla beraber, genelde, işbölümünün kendisi temel bütünleşme modelini veya biçimini düzenler ve gerekli toplumsal dengeyi sağlar (2).

Bu anlatımdan sonra şu sonuca varabiliriz: toplumsal değişme mevcut birimdeki rollerin, kodların veya normların yapısı ve doğasındaki değişiklikleri içerir. Değişmenin incelenmesi süreci yeni rol ve normların oluşmasındaki veya eskilerin artışındaki veya çökmesindeki nedenler ve araçlarla ilgilenir; bu artışların ve çöküşlerin toplumsal yapılarda yol açacağı sonuçları üzerinde durur.

Durkheim'ın analizi neo-evrimci tartışmanın başlangıç noktasıdır. Bu neo-evrimci tartışmada 'farklılaşma' anlam ve kapsam açısından büyük ölçüde genişletilmiştir. Bu genişlemenin birçok yönleri vardır.

Birinci nokta olarak, Durkhiem, belirli tipte bir toplumun temel özelliklerini açıklamak için mesleksel özelleşme düşüncesini ortaya atmıştır. Bu tür bir yaklaşımla devrim sonrası Batı Avrupa endüstri toplumlarını ifade etmiştir. Fakat neo-evrimciler her türlü toplumla ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla farklılaşma, modern Avrupa'nın dışında diğer tür toplumsal yapıları sınıflama ve açıklamada bir ilke olmuştur. Belirttiğimiz gibi, yapısal farklılaşma tüm tarihsel gelişmenin motor gücü niteliğindedir; bu şu anlama gelir: kendi kendine yeterli her toplum gibi bütün insanlık da bu önermenin ışığı altında analiz edilmelidir.

İkinci nokta olarak, Durkheim işbölümü kavramında ekonomik orijinden öteye giden bir toplumsal organizasyon ilkesi görmüş olmasına rağmen, analizinde farklılaşma kavramını mesleksel anlamda vurgulamaya devam etmiştir. Diğer bir deyişle, Durkheim açısından birinci durumda görevlerin ve ekonomik rollerin özelleşmesi söz konusudur. Fakat neo-evrimci analizde daha geniş kapsamlı olan yapısal-farklılaşma kavramı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede salt ekonomik olanın mesleksel çeşitliliği değil, fakat diğer kurum ve kategorilerin de bu önermeye göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin, dinsel bir organizasyon gittikçe ilerleyen bir farklılaşma içinde olabilir; rolleri ve etkinlikleri gittikçe özelleşir ve karşılıklı olarak birbirlerini tamamlayıcı olur. Bunun da ötesinde boş zaman etkinliklerinin, politik sistemin, yasal kanunların, vs artan farklılaşmasından söz edilebilir. Fakat sadece kurumlar böyle bir etki altında değildirler. Dinsel felsefeler veya sanat biçimlerinde yer alan sembollerin ve inançların yapıları da aynı şekilde artan farklılaşmaya konu olurlar. Aynı şekilde gruplar veya tüm grup sistemleri, örneğin sınıf yapısı da bir farklılaşma konusudur; söz konusu önermenin bu geniş uygulaması veri toplumların toplumsal karmaşıklık derecelerine göre tarihsel olarak sınıflandırılmaları doğrultusunda yeni olanaklara izin verir.

Bu önerme bir anda daha da geniş olanaklara yol açmıştır. Yer ve zamanla görece tüm kurum, inanç ve etkinlikler veya sosyal sistem bütünlükleri kendi yapısal farklılaşmalarının derece ve türüne göre sınıflandırılabilirler. Uygarlığın gelişiminin böylesi bir düzeni içinde oluşan dizilerin her bir ögesi kurumların, inançların, v.s. daha üst düzeyde yenilenmiş farklılaşmasına temel olacak yapısal koşulları meydana getirir, evrensel gelişmenin karmaşık yapısının belirli düzeyinde kristalleşir ve bu düzeyi açıklama potansiyeline sahiptir. Daha üst düzeyde bir aşamaya geçilmeden önce, her aşamada roller, kurumlar, inançlar, v.s. belirli bir düzeyde kristalleşir ve açıklık kazanırlar. Ulaşılan bu düzeyde bile evrimci bir kuramın içerdiği aşamaların nüvesini görmekteyiz: seri açıklama ve sınıflama amaçlarına yönelik olarak 'yapısal' farklılaşma anlayışının büyük ölçüde kapsamlı kullanımının yol açtığı bir gelişme.

Neo-evrimci farklılaşma anlayışının özünde taşıdığı yararlarına (ve zorluklar) kısa bir örnek, işlevselcilerin ileri sürdüğü tartışmaya bir açıklık kazandırabilir. Modern toplumlarda Yapı ve Süreç (Structure and Process in Modern Societies) adlı yapıtında Parsons, ancak ileri düzeyde yapısal farklılaşma içine girmiş olan bir toplumun endüstrileşebileceğini ileri sürer. Çünkü ancak çok üst düzeyde farklılaşmış bir toplum temel olarak ekonomik üretimi üstlenmiş sektöre

dayanak verebilir. O halde buna göre şöyle bir soru sorulabilir: Batılı farklılaşma modeli bugünün gelişmekte olan toplumları için bir model olma niteliğini mi taşımaktadır? Parsons bu soruya, tam anlamıyla böyle olmadığı şeklinde yanıt verir ve şöyle devam eder: Batı modeli endüstrileşme, politik özelleşmenin gelişmesine ve aile işletmesinin politik kontrolden kendisini kurtarmasına dayandığı halde, gelişmekte olan toplumlarda güçlü bir müdahaleci politik rejim ekonomik ilerleme için genellikle gerekli koşul olmaktadır, çünkü geleneksel elitler ve bunların yerleşik çıkarlarının önce ortadan kaldırılması gerekir. Fakat Parsons farklılaşma analizinin kullanımında ampirik simetriye gereksinim duyulmadığını belirterek açıklamalarını sürdürür. Benzer gelişme çizgileri neo-evrimci analiz tarafından hiç bir şekilde önerilmemişti. Bu tür analiz için istenilen : a) farklılaşma sürecinin önem bakımından öncelikli olması ve aynı zamanda her yerde mevcut olması ve b) sınıflandırma aracı olarak yararı. Çünkü uzun dönemde Batının gelişmesi Batılı olmayan devletlerin gelişmesinde yararlı bir model oluşturur. Çünkü bu aynı Batı modelinin bir sonraki aşaması, diğer bir deyişle işletmenin aile egemenliğinden kurtulması, yeni devletlerdeki ekonomik gelişme için, hiç kuşkusuz, gerekli ve yararlı bir yol gösterici olma niteliğini taşır. Geçici sapmalara rağmen, farklılaşmanın evrensel eğilimi sonuçta kendisini tekrar ortaya koyacak ve ispat edecektir; ve aynı zamanda biz bu analizi toplumları tiplerine ve bulundukları aşamalara göre bir hiyerarşi içinde düzenlemek için kullanmalıyız (3).

Bu örneğin açıkça ortaya koyduğu gibi, neo-evrimciler yapısal farklılaşma sürecine, Durkheim'ın hiçbir zaman vurgulamamış olduğu kaçınılmazlık niteliğini de eklemişlerdir. Uzun dönemde git-tikçe artan farklılaşma eğilimi durdurulamaz. Harp, salgın, devrim veya diğer kazalar farklılaşma sürecinin işleyişini geçici olarak tersine çevirebilir, fakat bunlar eğilimin tümünü etkilemekten uzak, sadece yöresel, sınırlı sapmalardır. Daha basit yapıların boşluklarından kaynaklanan ve dolayısıyla bu yapıların işlevlerini etkin bir biçimde yerine getirecek olan daha karmaşık toplumsal örgütlenmelerle her yerde karşılaşırız. Yeni sorun ve koşullar karşısında yetersiz kalan alt düzeyde özelleşmiş birimlerin parçalanmasını, bu birimlerin işlevlerini yerine getiren ve görevlerini etkin bir biçimde karşılayan özelleşmiş iki veya daha fazla birimin bunların yerini almasını her yerde görebiliriz. Daha etkin bir örgüt modeli bir kere yerleştikten, kök saldıktan sonra artık bu süreci uzun dönemde tersine çevirmek mümkün değildir. Batı modeli olarak belirlediğimiz model tersine döndürülemiyen bu evrensel eğilim için zamanımıza

kadar verilebilecek tek tarihsel bir örnektir. Kaçınılmazlık uzun dönemde tersine çevrilmeme inancını kendi içinde taşır.

Tersine çevrilmeme düşüncesini, farklılaşma sürecinin diğer bir niteliği olarak etik nitelik izler. Özelleşme insanın çevresini kontrolünü azami düzeye çıkarmasına salık verir. İnsan bu denetlemeyi daha etkin rol ve birimler geliştirerek yapar. Aynı zamanda bu rol ve birimler gittikçe otonom hale gelirler; biyolojik ve ekolojik sınırlamalardan kurtulurlar. Böylece farklılaşma özgürlük ve etkinliği birleştirir; işleyişi içinde kişilikler ve toplumsal sistemler kendilerini geliştirme olanağını bulurlar ve kendilerini oluşturan öğelerin çevrelerine uyumunu sağlarlar. Diğer bir deyişle, farklılaşma yapıları en çok istenilen, amaçlanan niteliği verir-elâstikiyet. Farklılaşma aynı zamanda yeni koşullara gerçekçi bir uyumla gelişir ve olgunlaşır; bu elâstikiyet ve uyum kapasitesi farklılaşmanın kendi içinde tam olarak ifade ettiği, taşıdığı öz"dür. Toplumsal gelişme aynı zamanda toplumsal olgunlaşmadır ve bundan böyle de yararlıdır (4).

Farklılaşmanın son bir niteliği de burada belirlemeye çalıştığımız çerçeveyi tamamlar. Bu özellik de farklılaşmanın sıfatı olan 'yapısal' ı ilgilendirir. Bir işlevselci için 'yapı' kavramı bir sosyal sistemin parçaları arasındaki sürekli ve karşılıklı dayanışma içinde bulunan ilişkilerin örüntüsünü ifade eder. Sistemik (systemic) değişmeye yönelmede temel anahtar bu parçaların karşılıklı bağımlılık düzeyinde yatar. Bu düşünce, değişmenin birim içinde yer aldığı anlamını taşır. Dış etkenlerin parçalar arasındaki bozuk bütünleşmeyi (malintegration) rahatsız edebileceği veya abartabileceği durumlarda bile, değişme parçalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın belirli düzeyde yetersizliğinden kaynaklanır. Farklılaşma 'yapısal' dır çünkü parçaların sistemik bir bütün oluşturmalarını sağlayan ilişki kalıplarında bir kesikliği beraberinde sürükler. İlişki kalıplarında veya yapısında bu kesiklik ve karışıklık dayanışmanın eksikliği olmadan, bütünü oluşturan parçalarda daha üst düzeyde bir özelleşmesi söz konusu olamaz. Bunun doğal sonucu olarak da farklılaşmanın içsel bir değişme süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişme, yapının kendisinden kaynaklanır ve yapının dışında hiç bir anlamı yoktur. Göreceğimiz gibi, bu yaklaşım tüm neo-evrimci görüşün temelini oluşturur.

Bu tartışma çerçevesinde yapısal farklılaşmanın temel niteliklerini şöyle sıralayabiliriz :

- 1) Yapısal farklılaşma tarihsel değişmenin temel motor gücüdür;
- 2) Yapısal farklılaşma toplumsal yapı ve kültürün tüm öğelerine uygulanır;

- 3) Yapısal farklılaşma toplumsal yapıların aşamalarını ve tiplerini sınıflandırmada bir çerçeve oluşturur;
- 4) Uzun dönemde kaçınılmazdır ve geriye dönüş yoktur;
- 5) Yapısal farklılaşma insanın doğa üzerindeki kontrolünü en üst düzeye çıkarma kapasitesiyle, insanın otonomisini ve toplumun olgunluğunu artırır ve bu nedenle yararlı bir süreçtir;
- 6) Yapısal farklılaşma sadece sistemin koşulları içinden ve sistemi oluşturan parçaların yapısından kaynaklanır ve dolayısıyla her an var olan içsel ve kaçınılmaz bir süreçtir.

Yeniden Bütünleşme (Reintegration)

Yeni bir kavram olarak yapısal farklılaşma, eleştirmenlerin temel karşıtlıklarını karşılamada belirli bir aşama sağlamıştır. Mesleki temeli ve giderek yaygınlaşan niteliği, işlevselci analizlerde norm ve değerler üzerindeki aşırı vurgulamayı yumuşatmıştır. Farklılaşma, aynı zamanda, daha önceki iki sayılıtının reddedilmesini de beraberinde getirmiştir: Sabit, dengeli organizasyonun normu olarak değer bütünleşmesi ve bütünü oluşturan parçaların karşılıklı bağımlılığı. Şimdi bunlardan hiçbirisi değişmez-ilkeler olarak gözükmektedirler gibi, aynı zamanda metodolojik olarak da yararlı sayılırlar değildirler. Diğer bir deyişle, kendi kendine gelişme ve olgunlaşma en azından, bir nebze de olsa, rekabet ve yaratıcılığı da beraberinde getirmiştir. Evvelce üzerinde durduğumuz gibi, bunların işlevselcilikte yokluğu eleştirmenlerce haklı olarak yargılanmıştır. Ulaşılan bu gelişme düzeyinde işlevselciler artık bunların 'karmaşıklıkla tablosunda' ve aşamalar serisinde kullanımını vurgulamaktadırlar. Bu eğilim işlevselcilerin salt statik durumlardan çok di-kronik ve nedensel analizlere gösterdikleri yeni ilginin kanıtıdır.

Yapısal farklılaşma kavramı yeni zorluklar ortaya çıkardı. Bunlardan en önemlisi çözülme (disintegration) sorunu oldu. Bu konuda tartışma şöyleydi: eğer farklılaşma yeterince yumuşak ve engellenmeden devam etmiş olsaydı, kaçınılmaz olarak oluşan merkezkaç eğilim bir anda tüm toplumsal bağları zayıflatacaktı. Dolayısıyla her özelleşmiş kısım gittikçe otonom olması nedeniyle temel birimden kopma riskini taşıyacaktı. Eğer böyle bir durum ortaya çıkacak olursa, sektörler ve roller arasındaki karşılıklı ve tamamlayıcı ilişki ve beklenti mekanizmaları tümüyle bozulur ve sonuçta birim içinde anarşi ve çözülme söz konusu olur. Böylesi bir sonuç daima bir ampirik olanaktır, fakat gerçekte daha genel ve yaygın eğilim birimin kendisini yenileyerek, boşluklarını gidererek

varlığını devam ettirmesidir. Sorun, söz konusu bu oluşum içinde bir açıklama bulmaktır.

Daha başka sorunlar da vardı. Farklılaşma süreci kendi başına çelişki, rekabet veya zorlamayı otomatikman beraberinde sürüklemeyiz. Ancak, bu süreçleri gözardı eden bir toplumsal değişme kuramı, hiç kuşkusuz, kendi içinde bir bütünlük göstermez. Bu temele dayalı olarak da farklılaşma analizi daha başka tamamlayıcı ayrıntıya gereksinim göstermiştir.

Her iki türden sorunun çözümü için çıkış noktası bozuk bütünleşme (malintegration) veya gerilim (strain) düşüncesinde odaklanmıştır. Bu kavram Parsons'ın Sosyal Sistem yapısında zaten mevcut olup beklentiler sistemindeki bozukluk olarak tanımlanmıştır. Bu bozukluk daima yeni dengeleyici süreçleri körükler. Fakat bu düşüncüyü neo-evrimci amaçlarla geliştiren Smelser olmuştur (5).

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başındaki İngiliz pamuklu dokuma endüstrisinin bir incelenmesi olan Social Change in the Industrial Revolution (Endüstri Devriminde Toplumsal Değişme) isimli yapıtında Smelser, tarihsel değişme sorunlarına işlevselciliği uygulamaya çalışmıştır. Simmel'in amacı daha özelleşen ve karmaşılaşan endüstrinin ve işçilerin aile sistemlerinin, karşılaştıkları zorlukların iki ayrı yapısal çerçevede —endüstri ve aile— bir farklılaşma modeli uygulanarak nasıl üstesinden gelinebileceği gösterilmek istenmiştir. Tıpkı Marx'ın belirlediği sosyo-ekonomik oluşumlara benzer bir biçimde birbirini izlemesi, herbiri bir öncekinden kaynaklanmak üzere, yedi aşamadan oluşur. Olayların bu birbirine bağımlı düzeyinin motor gücü olarak Smelser, bütün sistemlerin kendi içlerinde farklılaşmaya yönelik zorlamadan kaynaklanan içsel gerilimi gösterir. Belirli bir düzeyde mevcut norm ve roller grubu geçerliliğini yitirir. Bu durumda dengesizlikler ve boşluklar ortaya çıkar. Söz konusu birimin daha üst karmaşık etkileşim düzeyinde tekrar bütünleşmeyi sağlamak için yeni mekanizmalar harekete geçer.

Aslında Smelser, başarısızlık, protesto ve başarı olmak üzere üç yönlü bir model ileri sürer. Birinci durumda rollerin artık yeterince yerine getirilmediğini veya kaynakların etkin olarak kullanılmadığını düşünceleri nedeniyle insanlar doyumsuzluk, memnuniyetsizlik içine düşerler. Birbirini tamamlayan beklentiler ve normlar örneği artık gereği gibi işlevlerini yerine getiremez olurlar. İkinci aşamada belirsizlik, güvensizlik ve gerilimler mevcut ayrışma hak ve görevler düzenini bozar. İnsanlar geçici olarak toplumsallıklarını kaybederler. Bu dönem, toplumsal birimin çözülmesini haber veren protesto, toplumsal eylemler, isyanlar vb ile simgelenir. Bu ortam,

sistemin tümüyle kontrolü ve bakımı için gerekli kaynak ve bağlantıları harekete geçiren yeni düzenleme ve koordinasyon mekanizmalarının —sendikalar, sosyal refah kurumları, vs.— oluşumuna yol açar. Bu süreç içinde ortaya çıkan birim öncekine göre daha esnek ve özelleşmiştir(7).

Bu analizde, gerilim veya bozuk bütünleşme ve tekrar bütünleşme sadece ampirik anlamda değil, fakat bunun da ötesinde birbirleriyle bağlantılıdır. Anlamalarını birbirlerinden alırlar. Burada Smelser'in getirdiği yenilik gerilim ve tekrar bütünleşmeyi farklılaşmayla bağlamak olmuştur. Smelser'in görüşüne göre, son süreç (farklılaşma) daima dengesizlik içerir. Mevcut sistem içinde yer alan çeşitli roller, norm ve statüler ve kapasiteler kaçınılmaz olarak gerilim içine girerler. Bu öğeler artık karşılıklı dayanışma içinde değildirler; birbirlerine güç ve destek vermezler. Artık rollerin uygulanabilirliği, sistemle bağlantısı zayıflamıştır. İlişkili oldukları statüler için de artık bir denge ve uyum söz konusu olmadığı gibi, düzenli bir hiyerarşi de izlemezler.

Smelser bu açıklamalarıyla, Durkheim'in anomi kavramını genelleştirmiş ve tekrar bir yorumunu yapmıştır. Normsuzluk artık sadece mesleksi farklılaşmanın etkileriyle sınırlandırılmamıştır. Bozuk bütünleşme (malintegration) ve kargaşa toplumsal değişimin çeşitli yönleridir, ve bunlar artık endüstri toplumunda sadece toplumsal bütünleşmenin başarısızlığının delilleri değildir. Gerilim, saldırganlık, kargaşa neo-evrimci görüşte tüm toplumsal süreçlerin ayrılmaz görünümleridir. Durkheim'da görülen biçimiyle toplumsal düzen ve toplumsal değişim arasında kesin bir fark yoktur. Tam tersine değişim kaçınılmaz olarak her toplumsal düzenin işleyişinden kaynaklanır ve toplumsal yaşam, periyodik olarak kesintiye uğrayan ve dengesizlik eğilimleriyle tekrar oluşturulan dinamik bir denge süreci olarak görülebilir. Çünkü değişim eski, bir önceki düzenin içinden kaynaklanır. Buna göre, yeniden bütünleşme neo-evrimci görüşün ikinci temel önermesidir. Çözüm eğilimlerine, kaçınılmaz olarak, bozuk, çözülmüş bir sistemi yeniden dengeye kavuşturacak olan yeniden bütünleştirici mekanizmalarla karşı konulur. Bu mekanizmaların çeşitli türleri vardır, fakat en önemlileri ideolojiler ve devlet gibi örgütsel yapılardır. Bu mekanizmalar mevcut bir birimi (sistemi) yeniden yapılayacak kaynakları harekete geçirme kapasiteleriyle ayırt edilirler ve anlaşmaya dayalı ilişkilere sahip olup özellikle çağdaş toplumlarda söz konusudurlar. Çünkü bu tür toplumlarda en çok evrimleşen koordinasyon ve organizasyon rolleridir, ve en yoğun merkezci eğilim yine bu tür toplumlarda vardır. Çünkü insanları bugün rahatsız eden, gerçekten, onların merkezden

uzaklığıdır, onların politik kararları etkilemede yetersizlikleridir: bu yeni bütünleştirici mekanizmalar böylece ihmalkârlığın yol açtığı kırıklığa bir tepki olarak oluşurlar ve bundan zarar görmüş olan toplumsal dokuyu iyileştirme ve yeniden oluşturma gereksinimini doyuma ulaştırırlar.

Bütün neo-evrimciler arasında bu görüşün en çok ikna edici temsilcisi Eisenstadt'tır. Onun analizini birçok açılarından ayrıntılı olarak yeri geldikçe ele alacağım; fakat çalışmalarında yoğunluk gösteren bu tür analizin ağırlıklı olarak dayandığı kurumsal temeli burada yeri geldiği için vurgulamak yararlı olacaktır. Eisenstadt hiçbir şekilde tabakaların (strata) rolünü yadsımaz; tam tersine tabakaların merkezden kitlelere yönelişi ve yaşamaya katılım için güçlü istek onun genel bakış açısının temel öğeleridir. Bununla beraber Eisenstadt (ve diğer neo-evrimcilerin) analizlerinin özü normlar ve örgütler düzeyinde kalır. Çünkü bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için, eski yapıların gözönüne almadıkları gereksinimleri yerine getirebilen esnek ve özelleşmiş modellerin, farklılaşmadan kaynaklanan karışıklıkların, yeni örgütlerin ve normaların sürekli olarak evrim içinde olmaları gerekir. Bir toplum bu kurumlar aracılığı ile tekrar kendini toparlar, dengesizliğin yol açtığı yaralardan kurtulur, zayıflamış bağları güçlenir, ilişkileri tekrar düzene girer ve rol ve statüler sistemi değişen koşullara göre tekrar biçimlenir. Böylece zayıflamış toplumsal düzenin işe yaramıyan bölümünden tekrar canlı ve düzenli yeni bir topluluk ortaya çıkar: 'Yeniden bütünleşmenin' anlamı işte budur (8).

Bu önermeye ilişkin iki husus üzerinde durmak istiyorum. Birinci husus bu önermenin Rusocu kaynaktan gelmiş olmasıdır. Fransız felsefesinin önderliğini yaptığı tüm düşünce geleneğine göre, insanlar kurumları değil fakat kurumlar insanları biçimler. Kurumlar insan toplulukları üzerinde silinmez, sabit bir damga oluştururlar. Hiç kuşkusuz, Ruso'nun pozisyonu bir dereceye kadar mantığa aykırıydı; kurumların gönüllü olarak desteklenmesini reddetmemiştir. Hükümetler insanları biçimlerse, yöneticiler de ideallerine göre yasa yapmada serbest kalırlar (9). Bu durumu işlevselci açıdan ele alıp örneğin gelişmekte olan toplum liderlerinin pozisyonlarının analizi dikkate alınacak olursa, söz konusu liderlerin böylesi bir serbestlik alanına sahip olup olmadıklarını söyleyebiliriz. Bu toplumlarda reformcular ve devrimciler az çok kendi yörelerindeki farklılaşma sürecinin erişmiş olduğu göreceli aşamayla ve farklılaşmanın yol açtığı gerilim ve kuramsal sorun tipleriyle bağımlıdırlar. Genellikle bu elitler rekabet eden kurumsal sadakat odaklarının sözcüleri olmaktadır öte bir nitelik taşırlar. Bu durum ilgili toplumun karmaşıklık

düzeyini yansıtır. Neo-evrimci bir oyunun gerçek aktörleri yeniden bütünleştirici mekanizmaların veya kurumların kendileridir; ve hat- ta itici güce sahip ideolojiler de temel eğilimleri ve toplumsal yapının tipini ve bulunduğu her aşamanın koşullarını yansıtır. Bir neo-ev- rimci bu tarihsel oyunun, rastlantıların temelindeki belirli grupların ve kurumların oluşmasını ve düşmesini belirleyen çözülme ve yeni- den bütünleşme süreçlerini ve hareketlerini sezinler. Gelgit olayı gibi, doğal tarihin bu amansız, değiştirilemez süreçleri yapısal de-ğişmenin esasını oluşturur ve grup ve bireylerin geçici eylemlerinde değil fakat mevcut birimin kurumsal modelinde en sadık örneğini bulur. Tarih tarafından kaydedilmiş olayların sınırı dışında kalmış olarak, bu temel tarihsel görüş açısından neo-evrimciler ve bunların ataları olan Aydınlanma arasında çok büyük bir benzerlik söz ko- nusudur (10). Eleştirmenlerin karşıtlıklarıyla ilişkili olarak, top- lumsal ylaşama yeni bir güç kuramı sokma çabası ve bu güç kura- mını düzen-ve-değişme çerçevesiyle bütünleştirmesi, yenidir. bütün-leşme diğer yüzünü oluşturur. Bu durumda güç tıpkı para gibi bir de-ğiş-tokuş aracı olarak değerlendirilmiştir; kaynakların toplu ey- lemle kamu yararına harekete geçirilmesini sağladığı ileri sürül- müştür. Saldırganlık ve protestoya yol açan bir önceki hastalıklı dönemden, rahatsızlık ve gerilim döneminden kaynaklanmıştır. İdeo- lojiler ve örgütler (örneğin toplumsal hareketler) toplu özveriyi ve bunun için gerekli olan araçları harekete geçirmek için yeni bir kapasite yaratmıştır. Böylece yeniden bütünleşmek yeni güç kay- nakları yaratmaktadır; çünkü özelleşmiş eylemlerin koordinasyonu tüm güç yapılarının en can alıcı temelidir. Düzeni yeniden oluşturma için birlikler (associations) kurmak karışık ve dengesiz durum üzerine yeni bir toplu ağırlık yapmaktır; sadakat ve karar vermede alternatif bir merkez sağlamaktır. Dengesizliğin yaratıcısı anarşi kendi 'panzehir' ini ortaya atar (11).

Uyum (adaptation)

Farklılaşma ve yeniden bütünleşme, farklı toplumlarda farklı etkisi olan toplumsal değişimin genel eğilimin ve biçimini açıklar. Böylece değişimin itici gücü ve genel eğilimi hakkında ne söyle- nebilir? Tarih boyunca izlenebilen genel bir yön var mıdır?

Çağdaş işlevselcilik en açık bir biçimde işte bu noktada evrimci bağlantılara ve biyolojik temele dönmüştür. Genelde belirleyecek olursak, farklılaşma ve yeniden bütünleşmenin yönü, bir birimin çevreye uyum yapma garaksinimi tarafından belirlenir; belirli birimler için doğru olan, insanlığın geleceğini bütün olarak düşün- düğümüzde daha da doğrudur. Toplumlara 'uyum' u karşılığını

Darwinci evrim kuramında bulur; fakat Darwinci kuramdan farklı olarak farklılaşma ve yeniden bütünleşmenin hem nedeni ve hem de sonucu olarak, toplumsal uyumun iki yönlü, ikili bir hizmeti yerine getirmesi gerekmektedir; 'doğal seçilme' tezinin bir karşılığı yoktur.

Hiç kuşkusuz, neo-evrimciliğin bu kısmı saldırıya en açık yönüdür. Bu durum özellikle uyum düşüncesinin, toplumsal değişme açısından teolojik bir kriteri kuram içine soktuğuna ilişkin yapılan eleştiri açısından doğrudur. Bununla beraber herhangi bir neo-evrimci görüş çerçevesinde 'uyum' sorunu üçüncü bir önerme olarak yerini korumalıdır (12).

Genel olarak, işlevselciliğin dış çevreyi ihmal ettiği söylenir. Daha sonra ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, bu görüşün büyük ölçüde değişikliğe uğraması gerekli olacaktır. Fakat şu anda, çevreye uyumun, Parsons'ın genel eylem kuramından herhangi bir sosyal sistemin dört işlevsel gereklerinden biri olduğunu söylemek (13) ve Moore'un bu uyumu, sosyalizasyonda başarısızlıkların ve rol beklentilerine karşılık vermede yetersizliğin yanı sıra, değişimin sürekli kaynaklarından biri olarak ele aldığını belirtmek yeterli gözükmektedir. Diğer bir deyişle, çevreye uyum önermesi işlevselci analizde, bu tür uyumun ayrıntılarını dikkate almadığı zamanda bile, daima içsel, gizli kalmıştır (14).

Neo-evrimcilerin ileri sürdüğü değişiklik, bu uyum önemnesini daha açık ve kendi yaklaşımlarının temel niteliği olarak ortaya koymaktır. Bunun nedenini farklılaşma önermesi kendi içinde taşımaktadır. Söyle ki, farklılaşma olgunluğu (maturation) ifade eder; ve olgunluk çevreyi kontrol etme kapasitesine dayanır. Bir birim karmaşıklaştıkça, daha özelleşmiş yeni yapıları çevredeki değişimlere uyum sağlayıncaya kadar kendi çevresinde egemenlik kurar ve daha düşük maliyette daha fazla enerji üretir. Diğer bir deyişle, yenilik (innovation) ve özelleşmenin yönü bir birimin mevcut çevreye uyum gösterme gereksinimidirler. Kurumsal sorunlar gibi iç ögeler tarafından belirlenirler. Eğer birim farklılaşma yoluyla uyum gösteremezse çevresel kontrolünü ve enerji üretimini artırması önlenir; uzun dönemde de söz konusu birim, uyum gösteren toplumsal birimlerin yaşadığı bir dünyada varlığını sürdüremez. Böylece uyum farklılaşmanın hem son nedeni ve hem de ürünüdür (15).

En temel neo-evrimci tartışmalardan biri bu uyum önermesine dayanır. Bu da şudur. Bir bütün olarak alındığında, insan uygarlığının çevreye etkinliği ve çevreye egemen olma gücü artmıştır; ve böylece türlerin korunması için evrim gerekli olmuştur. Uyum yoluyla da insanlığın ilerleme aşamalarını ortaya koymak mümkün-

dür; bir kere daha belirtecek olursak, evrimci görüş açısına dönüş, işlevselciliğin canlı bir niteliğinden kaynaklanmıştır; şöyle ki, tüm sistemlerin çevresel gereksinimlerini karşılamak için uyum gösterme gerekliliği bu durumda evrimci görüşün en can alıcı yönüdür.

Uyum olgusu diğer bir tartışmayı da destekler: şöyle ki, tarihsel olarak daha yakın dönemlerde ortaya çıkan toplum türleri önceki dönem toplumlarından daha etkin ve güçlüdür. İşte bu değerlendirme de neo-evrimci farklılaşma düşüncesinin doğruluğunu ve uygunluğunu ispat eder. Kısa dönemli sapmalara rağmen, toplumlar mümkün olabilecek etkinliklerle doruğa ulaştıkça gittikçe artan ölçüde uyum gösterebilen tiplere dönüşüyorlar (16).

Uyum gereksinimi sadece insanlığı ve onun ayrılmaz parçaları olan toplumları etkilemez; aynı zamanda kurumlar ve örgütler de uyuma veya yok olmaya zorlanırlar. Toplumsal değişmelerin çoğunluğu belki toplumların bütününe değil, fakat toplumların bir veya birkaç alt sismetini kapsarlar; çünkü belirli bir noktada yalnız belirli bir kurum veya normlar grubu en yakın çevresindeki değişmelere uyumlu hale getirilmelidir. Bu, özellikle, yaşamın sürmesi için işlevi çok gerekli olan ekonomik örgütlerin durumunda söz konusudur.

Açıkça söylemek gerekirse, çok nadiren mevcut bir kurumun yeni bir duruma olduğu biçimiyle önceden uyum gösterdiği (pre-adapted) bazı durumlar da vardır. Burada şu özellik dikkati çekmektedir. Mevcut yapı kendi içinde yeni konum için gerekli bir uyum avantajı taşıyan öğeler taşır. Bu avantaj söz konusu yapının yeni konumda etkili olarak işlevini yerine getirmesini sağlar. Bu yeni konumda diğer yapıların eskimiş, etkisiz olmaları söz konusudur. Japonya'da, Meiji rejiminin yeni gelişme politikasını kolayca uyumlu hale getirebilen İmparator'a tapınma geleneği bu olguya bir örnek olarak gösterilebilir (17).

Bu açıklamalar çerçevesinde şunu söyleyebiliriz. Uyum, tüm toplumsal sistemlerin derinliğinde, özünde yatan yapısal değişime yönelişi kapsayıcı bir anlam ve yön verir. Moore'un belirlediği gibi, bütün birimlerin, her yerde mevcut olan 'çevrenin meydan okuması' nı karşılaması gerektiği, aksi takdirde ölmeye mahkûm olacağı noktasından hareketle, uyumun aynı zamanda farklılaşma sürecini aydınlığa çıkararak böylesi bir değişme için gerekli olan güdü ve mantığı da sağladığını söyleyebiliriz (18). Aynı şekilde yeniden bütünleşme, temelini, birimlerin daha üst ve daha karmaşık düzeyde bir etkinliğe uyum gösterme gereksiniminde bulur. Eğer çevrelerini daha fazla kontrol altına almak ve daha düşük maliyette daha fazla

enerji üretmek istiyorlarsa, farklılaşma arttıkça alt birimlerin de o denli etkinlikle birbirleriyle bağlantılı olmaları gerekir.

Farklılaşma, yeniden bütünleşme, uyum: bu önermeler birlikte tüm neo-evrimci yaklaşımların temel yapısını oluşturur. Oluşturulan bu temel model ileri sürülen daha özel modellerde sürekli olarak yansımaktadır. Bu nedenle, uygarlık, modernleşme ve devrim sorunlarındaki çeşitli uygulamalar üzerinde durmadan önce, daha açıklayıcı olmak için bu bölümde neo-evrimci yaklaşımın temel nitelikleri üzerinde durdum. Bu üç konunun neo-evrimciler tarafından analizi biçimi, neo-evrimci yaklaşımın yeniden canlanmış biçimlerinin genel değerlendirmesi için temel olmuştur. Yapmış olduğumuz çalışmanın temel amacı da budur.

3. B Ö L Ü M

EVİRİM AŞAMALARI

İnsanın geleceğine ilişkin en eski ve en etkin görüş açılarından biri evrimdir. Toplumların organizmalar gibi büyüdüğü, geliştiği ve öldüğü veya düşüşe geçtiği düşüncesi eski dönemlerde olağandı, fakat bu düşünce 18. ve 19. yüzyıllarda hemen hemen tüm sosyal, felsefi ve tarihsel düşüncenin temeli olmuştur. Bu düşüncenin son ve en gelişkin biçimlerinin bu devre ait olduğunu söylememiz gerekir; belirtmek istediğim gibi, tarih ve toplumsal değişme üzerinde sosyolojik kuram oluşturmada bu düşüncenin etkinliği ve dayanak olması ağırlığını halen sürdürmektedir.

Klasik evrimcilik, diğer bir deyişle Comte, Marx, Spencer, Morgan ve Tylor gibi 19. yüzyıl kuramcılarının geliştirmiş oldukları toplumsal evrim yaklaşımları ilintisiz bir ağ değildir. Çeşitli yazarlar değişimin itici gücü üzerinde dururlarken farklı öğeleri vurgulamışlardır; hiç kuşkusuz tarihi de farklı ölçütlere göre ele almışlar ve dolayısıyla birbirleriyle uzlaşmaz 'aşama' lara bölmüşlerdir. Fakat bu ve benzeri varyasyonlar salt evrimci çerçeve içinde önemli olurlar, ve bu yazarların düşüncelerinin temelinde yatan yakınlığı bulmak ve oluşturdukları değişme modellerinin arkasında yatan ortak mantığa ulaşmak hem mümkün ve hem de yararlıdır. Her ne kadar 'ideal-tipik' tarzda olsa da, asıl yararlı olanın işte bu 'mantığı' açıklamak olduğunu düşünüyorum; bu yaklaşımı savunanların hepsinin aşağıda belirtilen tüm nitelikleri veya önermeleri savunduklarını değil, fakat sadece bu niteliklerin, evrimci düşünce sistemlerini oluştururken yazarların sık sık yararlandıkları bir düşünce ve önermeler 'ailesi' meydana getirdiğini söylemek istedim (1).

Evrin Kuramının Mantığı

Bilinen bazı yanlış anlayışların tersine, klasik evrimciler toplumsal düzenin temeliyle ilgilendikleri kadar, birbirini izleyen bu düzenleri yönlendiren yasalara da ilgi göstermişlerdir. Hiç kuşkusuz, söz konusu evrimcilerin gözünde bu yasalar, düzenin biricik sürüp

giden temelini, özünü kendi içlerinde taşırlardı. Dengenin kaynağı belirli toplum aşamalarının haşın yüzeyinin altında yatan olağanüstü ritminde bulunmuştur. Spencer ve Comte gibi sosyologlar eski tarım düzeninin yok olmasına ve yeni bilimsel-endüstriyel düzenin onun yerini almasına şahit olmuşlardır. Bundan böyle denge sorunu ve geçerli, devamlılığını sürdürebilecek yeni bir düzenin nasıl oluşturulabileceği sorusu onların başlangıç noktası olmuştur. Bu başlangıç noktasından hareketle, yeni düzenin temel gerçek eğilimler üzerine temellenmesi gerektiği ve sosyologun bu düzeni derinlemesine inceliyerek söz konusu eğilimleri açığa çıkarması gerektiği sonucuna varmışlardır. Onlara göre, temel eğilimler ve yasalar keşfedildiğinde insanlar kurumlarını ve inançlarını gerçekçi ve uyumlu bir temel üzerinde gerçekleştirebileceklerdir. 'Doğal' bir toplumsal düzen veya denge böylece herhangi bir işlevselci kadar evrimcilerin de amacıydı; ve işlevselcilerle evrimciler, böylesi bir düzene ulaşmada gerekli gördükleri araçları değerlendirme açısından farklılık göstermişlerdir. En azından işlevselciliğin ilk dönemlerinde, toplumsal düzenin kesintisiz değişme süreçlerinden uçlandığı düşünce-sine dayalı genel evrimci önermesini terk etmek söz konusu olmuştur. Eleştirmenlerin işlevselciliği bir düzen süreklilik kuramı ve evrimciliği bir değişme kuramı olarak belirlemelerinin nedeni belki de budur. Fakat bu antitez büyük ölçüde abartılmıştır. İşlevselciliğin daha önceki dönemindeki vurgulama farklılığı, iki düşünce okulunun önerme ve yaklaşımlarındaki temel benzerliği içinde saklamıştır. Klâsik evrimciliğin de bir süreklilik kuramı olduğunu söyleyebiliriz; tam tersi olarak işlevselciliğin de bir toplumsal değişme kuramı olması, klâsik evrimciliğin temelinde yatan düşüncelerin açıklanmasıyla daha açıklık kazanacaktır (2).

Çoğu evrimcilerin savundukları yedi temel ilke vardır:

1) **Bütünlük (holism)** : Üzerinde durulması gereken birimin tümüdür, parçaları değildir. Her mevcut birim daha büyük bir bütünün de bir parçası olduğundan, incelemenin birinci amacı uygarlık, kültür veya insanlığın kendisidir; bu en büyük bütünlüklerin alt birimleri, her ne kadar soyut olsa da, mümkün olan bu en genel çevre, koşullar çerçevesinde analiz edilmelidir (3).

2) **Evrensellik** : Değişme evrensel ve doğaldır. Bu nitelik bir bütün olarak uygarlık için doğru olduğu kadar onu oluşturan kültürler için de aynı şekilde doğrudur. Değişme her yerde mevcut ve süreklidir, ve bu açıdan açıklamaya gereksinim göstermez. Üzerinde durulması gereken toplumsal düzendir; bu durmak bilmez akışın nasıl durdurulabileceği, nasıl yönü değiştirilebileceği veya geçici olarak dondurulabileceği.

3) **Gizil güç (potentiality)** : Değişme içseldir. Değişmekte olan birimin içinde gizlidir. Toplumun kendisi daha başlangıçta ileriye atılımın tüm amaçlarını, bütün olanaklarını kendi içinde taşır. Değişme mevcut bir birimin toplumsal gücünü, olanaklarını gerçekleştirime sürecidir, ve söz konusu birimin doğasından kaynaklanır, dıştan çok az bir yardıma gereksinim gösterir.

4) **Gerekircilik (determinism)** : Uzun dönemli düşünülecek olursa, değişme tersine dönmez. Uygarlık herbiri öncekinden daha kompleks olan belirli aşamalar dizisinden geçer. Bütün evrimci sorgulamanın amacı uygarlığın geçtiği bu toplumsal aşamalar dizisinin yasalarını bulup çıkarmaktır.

5) **Toplumsal değişikliğin derece derece olması (gradualism)** : 'Natura non facit saltum' : Leibniz'in bu sözü genellikle evrimciler tarafından kabul edilmiştir. Doğada kesinti değil sadece kesintisiz, birikerek çoğalan bir büyüme vardır. Hatta devrim bile uzun zaman sürecinde değişme birikiminin en yüksek mantıksal noktası olarak görülebilir. Bu yavaş yavaş değişme düşüncesi gizil güç anlayışından kaynaklanır; yine Leibniz'in sözleriyle bu anlayış şöyledir : 'Şimdiki zaman geleceğe gebedir, gelecek geçmişte okunabilir, ilerisi yakın içinde ifade edilir. Doğa, uygarlık ve insanlık tarihin görünen haşinliğinin ve yaşamın beklenmedik olaylarının altında şaşmaz ve düzenli geçmişi beraberinde sürükleyen birikimle gelişmenin yönlendirdiği kendi ilerleme yollarını izlerler (4).

6) **Yönlenme (directionality)** : İçsel değişme birimin amacına yönelen tek genel bir yol izler. Bu yöneliş rastlantısal veya devirli (cylical) değildir, ilerleyicidir. Birimin amacı maksimum farklılaşma ve etkinlikle toplumsal potansiyalin gerçekleştirilmesidir. Buna göre, birimin ileriye dönük son durumu analizcinin tarihsel görüşü çerçevesinde güçbela görülebilir durumda olsa bile, bu amaca yönelen ilerleme aşamalarının hudutlarını belirlemek olasıdır. Birimin gelişmesini, ilkel farklılaşmamış başlangıçtan başlamak üzere ara aşamadan geçerek kompleks, tm olarak 'olgun' sonuca yönelişi içerecek biçimde izlemek mümkündür. Bir bütün olarak insanlık için bu durum özellikle doğrudur.

7) **İndirgeme (reductionism)** : Doğanın ve uygarlığın yönelişinde onları çevreleyen güçler her yerde mevcuttur ve tümüyle birbirlerine benzerler. Bir aşamadan diğerine belirli geçişler ve belirli birimler için çeşitli türde nedenleri bulup çıkarmak daima olanaklıdır. Bu çeşitle nedenlerin doğruluğunu araştırmak, düzenlemek tarihinin görevidir. Fakat gerçek insanlık tarihi her geçiş aşamasındaki gözle görülebilen çeşitli türde öğelerin temelinde etkinlik gösteren daha

basit ve daha kesin nedensel yasalar grubuna sahiptir. Tarihçinin ortaya koyduğu nedenler gerçekten, biyologların doğal ayıklama düşüncesine benzer biçimde, bütün toplumsal yapı değişmelerini harekete geçiren bu temel tema üzerine temellenen çeşitliliklerdir. Çokca üzerinde durulan 'aşama yasaları' benzerlik gösterirler, ve temel 'değişme mantığı' her yerde aynıdır. Sosyologun görevi bu mantığı ve bu yasaları açığa çıkarmaktır.

İşlevselci Miras

İlk antropolog işlevselciler yukarıda belirtilen önermeler grubuna karşı çıkmışlardır. Yazılı tarihsel kayıtlar olmaksızın toplumlar üzerinde yoğunlaşarak, ilkel topluluklarda toplumsal yaşamın daha etkin ve can alıcı değerlendirilmesiyle, evrimcilerin, düşünce sistemlerinden, inanılmaz yorumlarından, keyfi olarak belirttikleri aşamalardan ve karşılaştırma metodunun anti-bilimsel olarak belirttikleri aşamalardan ve karşılaştırma metodunun anti-bilimsel kullanımından vazgeçmeleri gerektiği yolunda inandırıcı olmuşlardır. Fakat buna rağmen onların değerlendirmeleri bile evrimci bir alt temele sahiptir.

İşlevselcilik, harp sonrası dönemde, 'normatif' aşamaya ve bundan sonra da çağdaş 'sistem' aşamasına doğru geliştikçe, bu evrimci temel daha anlaşılabilir ve gittikçe daha önemli olmuştur. Bazı çağdaş savunucuları tarafından 'neo-evrimcilik' olarak isimlendirilmesi bu gerçeği vurgular. Görmüş olduğumuz gibi, ilk çabalarında gizli kalan evrimciliğin görünmez varlığını daha önceleri bilmezlikten gelmiş olanlar arasında, evrimci perspektifin ve değişme mantığının, eelştiriye açık olsa da, bilinçli bir canlanma süreci olmuştur. Böylece 'neo-evrimci canlanma' işlevselci yapının bu derinliğine değerlendirilmemiş temelinin gerçekten gecikerek tanınmasından başka birşey değildir. Evrimciliğin 'canlanmasında' işlevselcilik onun mantıksal bir mirasçısı olarak ortaya çıkmıştır (5).

Hiç kuşkusuz, neo-evrimciler kendi etkinliklerinin tam olarak farkında değildirler. Bilinçli olarak, işlevselciler evrimciliğe yaklaşımlarında oldukça dikkatli ve eleştircidirler. Bu yaklaşımı yeniden biçimlediklerini, birçok yanlışlarını düzelttiklerini, sistem kuramı içinde yetişerek güçlüklerini önlediklerini düşünürler. Buna göre, işlevselcilerin ileri sürdükleri evrimciliğin değiştirilmiş uygulamaları talihsiz atalarının görüşlerine göre oldukça dikkat çeken bir ilerlemeyi temsil eder.

İşlevselciliğin bu konumu Eisenstadt tarafından açıklıkla ortaya konmuştur. İlk evrimci değerlendirmelerin iki noktaya dayandığını

düşünür: tek yönlü doğrusal gelişme ve büyüme aşamalarının evrensel düzeni üzerinde gereksiz yere ısrar etmeleri ve ikinci olarak toplumların ve kurumların bütün sistemi etkileyen niteliklerini belirlemede başarısız kalmaları. Bunun da ötesinde klâsik evrimciler aşamalar arasındaki geçişin mekaniklerine dikkatlerini çok az vermişlerdir. Gösterdikleri değişme nedenleri ve bunun yanı sıra gittikçe artan karmaşıklık ilkesi gibi üzerinde durdukları eğilimler gereğinden fazla genellikle taşımaktaydı. Bu durum, onların böylesi eğilimleri belirli değişmelerin nedenleriyle karıştırmalarına ve salt bu tür eğilimlere dayanarak somut örneklerin açıklanabileceğine yol açmıştır.

Eisenstadt evrimciliğin, çağdaş konumu içinde bu zorlukları önlemede başarı gösterdiğini düşünür. Onun bugünkü üstünlüğü yeni bir yaklaşım farklılığından yani toplumun tümünü kapsayan niteliklerin dikkatli analizinden kaynaklanır. Ancak bu temele dayalı olarak şu hususların sistematik bir açıklamasını yapmak mümkün olabilir : (a) toplumların içindeki değişme süreçleri, (b) bir toplum tipinden diğerine geçiş süreçleri, (c) geçişlerin farklı toplumların belirli, temel niteliklerinin paylaşıldığı 'tip' veya 'aşama' olarak kristalize olabilme derecesi. Eisenstadt, işlevselci yaklaşımın en can alıcı ve en önemli yanı olarak, değişme süreçlerinin sıkı bir biçimde toplumun kurumsal yapısına bağlı olduğunu ve bu süreçlerin söz konusu yapıları oluşturma ve sürdürme gereksiniminden kaynaklanan sorunların sonuçları olarak açıklanmaları gerektiğini vurgular. Bu nedenle değişme yönleri toplumun tümünü etkileyen nitelikler ve bu tür nitelikleri kurumlaştırma sorunlarınca etkilenir ve sınırlandırılır. Bir toplum türünden diğerine dönüşme rastlantısal değildir —hiç kuşkusuz yapıyla sıkıca bağlantılı olarak planlanmıştır— ve işte klâsik evrimciliğin 'aşama' lara ilişkin düşüncesi bu noktada önem kazanır (7).

Bu tartışmada gerçek bir toplumsal değişimin kurumsal kuramının nüvesini görmekteyiz. Değişme yapıların birbirini izlemesidir, yapıların bir silsilesidir; tarih, uygarlığın bir zincirindeki sayısız halkalar gibi birbiri içinden geçerek bir durumdan diğer bir duruma dönüştüğü bir aşamalar silsilesidir. Uygarlığın kapsadığı belirli kültürlerin ve toplumların birbirleriyle ilgili ölçütlere göre hiyerarşik seriler olarak sıraya konulması gerekir. Böylece sistem kuramcısının görevi bu ölçütleri bulup ortaya çıkarmak ve yapılar serisini oluşturmaktır.

Buna göre kuramsal kuramın vurguladığı nokta geçişleri izlemek ve sürecin içerdiği nedensel öğelerin analizi değil fakat yapısal

tiplerin sıraya konması, düzenlenmesidir. Tarih karşılaştırmalı sorunların üstünlüğü açısından ele alınmalıdır. Karşılaştırma ve tarih arasında kandaş akrabalık vardır ve tarihsel derinlik boyutundan soyutlandığı takdirde karşılaştırma metodu cansızdır ve büyük ölçüde zarar görür. Kùltürler arası karşılaştırmayla ilgilenen işlevselci için tarih, birbirinden farklı türde kuramsal yapılan birbirini izleyen akış ve hareketini sağlayıcı zorunlu bir yardımcıdır. Moore ve arkadaşlarının belirttiğı gibi tarih, özüne bakılacak olunursa, zamanın boyutudur, zamanla bağımlı yapıların ortaya çıktığı ve kaybolduğı ve bitmeyen helezoni bir süreç içinde birbirinin yerine geçtiğı anlamlı bir çerçevedir. Tarih arka plânda sürekli olarak akışı sağlar. Birbirinden farklı kurumsal bileşiklerin biçimleri özelliklerini yaydıkça tarih ön plânda egemenliğini kurar. Böylece burada neo-evrimci yaklaşımın ruhunu açıklamış bulunuyoruz (8).

Uygarlık Aşamaları

Kurumsal kuramın önermeleri, neo-evrimciliğın önde gelen temsilcilerinden birinin vasıtasıyla, uygarlığın gelişmesinin tipik bir çağdaş değerlendirmesinin temelinde yatar. Parsons'ın iki ciltlik yapıtı olan *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives* bu noktada oldukça açıklayıcıdır. Bu yapıtında Parsons'ın ana teması, benzerlikler ve farklılıklar düzeyinde, kendi deyimiyle, global toplumlar arasındaki ilişkide temellenir. Parsons bu toplumları kendi içinde yeterli ve en kapsamlı sosyal sistemler olarak tanımlar, ve burada holistik eğilim oldukça açık bir biçimde ortaya konmuştur. İşlevselciliğın ifade etmek istediğı biçimde tam bir eylem kuramı böylesi total toplumların olduğı kadar, bu toplumların ekseriyatı için de geçerli olmak zorundadır. Bu, farklı toplumların karşılaştırılması, ve ondan sonra da bu toplumların tipler olarak sıralanması anlamına gelir; ve Parsons bu iki ciltlik yapıtında tam anlamıyla bu amacı gerçekleştirmek istemiştir (9).

Parsons'ın açıklamalarında bazı ilginç vurgulamalar vardır, fakat genelde bu açıklamalar onun daha önceki çalışmalarının niteliğini oluşturan normlar üzerinde odaklanmasında temellenir. Bu yapıtında ise Parsons etkileşim ve iletişimin sembolik yönleriyle ilgilanmaktadır. Ona göre semboller dil ve hukukta olduğı gibi, normatif kodlar haline dönüşmüştür; ve bunlar insanın eylemleri üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturur ve eylemlerin iletişimini düzenler.

Bir anlamda tarih daha karmaşık ve genel normatif kodlar üretme süreci ve dolayısıyla sosyal sistemin çevreleri —organik, psiko-

lojik, ekonomik, kültürel— üzerindeki sibernetik kontrolün en üst düzeye çıkarılması olarak görülebilir. Fakat çevreyi kontrolde etkinlik tipik bir evrimsel kriterdir. Tam tersine, toplumsal yapıları devam ettirmek yerine değiştiren ve daha güçlü kontrol ve etkinlik yönünde değiştiren süreçler 'uyum kapasitesinin artması' olarak tanımlanabilir. Bu olgu, yani değişme süreçlerinin daha fazla uyum kapasitesine ve etkinliğine yol açması evrimci bir ölçütü tanımlar(10).

Buna göre, eğer bu artan uyum kapasitesine örnekler bulmak istersek, parçaları oldukça özelleşmiş yapılara yönelmemiz gerekir. Parsons'a göre, fazlaca farklılaşmış yapının birincil işlevlerini, kendinden önceki farklılaşmamış yapıdan daha etkin bir biçimde yerine getirebildiği kesinlikle kabul edilen bir önermedir. Örneğin, ev endüstrisi çok işlevli birimle bütünü olduğundan fabrikalardaki ekonomik üretim ve endüstrisinden genellikle daha etkindir. Uyum kapasitesi cetvelinde, fabrikalara sahip toplumlarda üretim düzeyinin yukarı doğru çekildiği dikkati çekmiştir (1).

Bu örnek, temel ilkesi farklılaşma olan genel bir evrimci değişme örneğini desteklemek için kullanılmıştır. Tüm evrimci değişme, birimlerin kendi içindeki farklılaşmalarından uçar; ve değişimin dengeli ve daha gelişmiş bir sistem üretmesi gerekiyorsa, yeni özelleşmiş birimlerin çevreye daya uyumlu, işlevlerini daha etkinlikle yapabilecek durumda olmaları zorunludur. İkinci olarak, yeni birimler arasında bağlantı kurulmalıdır. Fakat etkili olmak için yenden bütünleşmenin kaynağı, bir bütün olarak birimin kendi içinde yattığı halde, alt-birimlerin dışında olmalıdır. Bu, üçüncü olarak, yöresel gruplarca ve akraba gruplarınca atfedilircesine önceden ayrılmamış kaynakların bulunması gerektiği anlamına gelir. Aşışılmışın dışında özelleşmeler birim içine kabul edilecek olunursa, farklı tipte bir otorite ve daha kapsamlı bir topluluğun gelişmesi gerekli olur ve bu aşamada otorite ve topluluk artık belirli aile veya yöresel gruplara dayanmamalıdır. Böylesi bir topluluğun, eski, genelde açık olmayan topluluğun daha önceleri dışında kalmış olan grup ve sınıfları içine alacak şekilde genişlemesi gerekir. Değerlerin de evrimsel yenilikleri içine alacak, yansıtacak şekilde değişmesi gerekir. Bu durum, daha kapsamlı ve üst düzeyde inanç sistemlerinin gelişmesini de beraberinde getirir.

Farklılaşma, yeniden bütünleşme, uyum kapasitesi, kaynak ve değerlerin genelleşmesi, artan toplumsal kapsayıcılık ve bütünlük—bütün bu ögeler Parsons'ı nitelikleridir, ve bu nitelikler Parsons'ın, daha önceki bölümde özetlemiş olduğum neo-evrimci temel sayılıtlara ne derece bağlı olduğunu açıklar. Fakat buna ek olarak, Parsons,

bu öeglerin uygarlığın evrimsel aşamalarının çerçevesini oluşturmada kendisine yol gösterdiğini belirtir. Parsons örneği evrimsel hamlenin soyut düzeydeki formülleştirilmesidir; her evrimsel dönemden, her 'hamle' den sonra, toplum daha üst düzeyde yaşamı, canlılığı yeni bir uyum kapasitesine çıkarır, ve sonuç olarak komşularıyla daha etkin şekilde rekabet edebilir (12).

Parsons'ın izlediği üç temel uygarlık aşaması vardır: ilkel, ara dönem ve modern. Bu aşamaları birbirinden ayıran ölçüt normatiftir, belirli tipte kodların kullanımındır: Orta aşamaya geçiş için okuma yazma kilit ölçüttür. Kültürün toplumdan ayrılığını vurgular, kültürün gücünü ve etkisini genişletir, dini bir sisteme bağlar, eğitimsel yararları artırır, anlaşmaların yapılmasını sağlar, ve hepsinden daha önemlisi, bilginin daha kolaylıkla iletilmesini ve biriktirilmesini sağlar. Modern aşamaya geçiş için dava görme usulünün, iş görme usulünün ve formel akılclığın üstün olduğu yasal bir sistem esastır. Bu şekilde normlar politik ve ekonomik çıkarlardan olduğu gibi diğer çevresel öğelerden de bağımsız hale gelir. Tarihsel açıdan baktığımızda, ara dönem Mısır ve Mezapotamya'dan Rönesans'a kadar tüm bilinen imparatorlukları ve uygarlıkları içerir. Oldukça geniş ve değerlendirilmesi güç olduğundan Parsons bu kategoriye (dönemi) yazının yayılma derecesine göre alt bölümlere ayırır. Babil gibi eski (archaic) ara toplumda yazı dinsel ve sihirsel amaçlar için kullanılmak üzere küçük bir zümreye aittir. Daha gelişmiş ara dönem toplumlarında, esnaf (zenaat, elsanatı) okur-yazarlığının (craft-literacy) yerini tamamen üst sınıf okur yazarlığı almıştır. Parsons ikinci bir ölçüt üzerinde de durur: İsrail ve Hindistan'da olduğu gibi —Çin'in burada sorunlu durumu vardır— eski (archaic) kosmolojik dinin yerini evrensel felsefe din almıştır. Bu iki ölçütle papazlık örgütü arasında güçlü bir yapısal bağ vardır, çünkü Mısır ve Mezapotamya'da sadece papazlar okur yazardı ve kosmolojik inanç onların yazılı geleneklerinde ve kutsal kitaplarında ve tapınaklarında açıklanmış, yorumlanmış ve uygulamaya konmuştur.

İlkel aşama da farklı ölçütlerle alt bölümlere ayrılmıştır. Avustralyalı yerliler gibi bazıları bütün bütün nesep ve evlilik ve totemik inançlar aracılığıyla bütünleşmiş kısımsal bir yapıya sahiptir. Daha gelişmiş ilkel toplumlar basit bir tabakalaşma sistemine ve merkezileştirilmiş siyasi bir örgüte sahiptir, örneğin Shilluk veya Zulu. Burada kodlar ve semboller daha az anlamlıdır, fakat topluluğun ve liderlerinin dinsel meşruluğu biçiminde gözükür (13).

Çizgisel Evrim Sorunu

Parsons açıklamaları boyunca toplumsal evrimin basit çizgisel bir süreç olmadığını ve toplumların her aşamada büyük kurumsal çeşitlilik gösterdiğini sürekli olarak vurgulamak ister. Parsons aynı zamanda bazı toplumların, evrimsel dizide onları bir sonraki aşamanın atasına dönüştüren kültürel gelişme çizgileri meydana getirdiklerini düşünür. Her Yunanistan ve hem de İsrail, bağımsız politik birimler olarak uzun süre varlıklarını sürdürmede başarısız kaldıkları halde, ardıllarına yayılmış kültürler geliştirmişlerdir. Son olarak Parsons, bazı toplumların daha ilerlemiş tiplere dönüşmediğini fakat çevrelerinde daha üst aşamada toplumların gelişmesine rağmen, varlıklarını sürdürmelerine izin veren toplumsal hücreler bulmuşlardır.

Bu niteliklerine rağmen, Parsons'ın düşünce sistemi esasen basitten karmaşığa doğru bir gelişmeyi, oluşumu içeren bir sistemdir. Merkezi bir gövde ilkel aşamadan uçlanarak Yakın Doğu'nun eski toplumlarından, Roma ve İslâm'dan ve özellikle Yunan ve İsrail'den geçerek bugünkü Batı'nın modern aşamasına yönelir. Bu merkezi süreklilik etrafında evrimsel akış uyumlu şekilde, çoğu daha sonra uyum başarısızlığı gösteren ayrı ayrı dallara ayrılmıştır (14). İlkel toplumlar da çıkmaz (dead-end) vakalar olarak ele alınmıştır.

Bu yaklaşımı çoklu-çizgisel değil de karmaşık kökenli (cladogenetic) olarak isimlendirmeyi tercih ettim, çünkü ikinci kavram modernliğe giden birçok yolların olduğunu ifade eder. Bununla beraber Parsons, evrimin ilk aşamalarında temel toplumsal tiplerin çok yönlü ve çok kökenli olduklarını vurgulamasına rağmen, Doğu uygarlıklarının rolüne önem vermeme eğilimi gösterir. Böylece, ara toplumların tek bir ilkel kökeni olduğunu varsayımlamak gerektiğini söyler.

Burada Parsons'ın belirtmek istediği husus, aşamalar dizisi geliştikçe evrimin daha çok çizgisel olduğudur. Kronolojik olarak ifade edilirse, bu düşünceden, çağdaş topluma yakınlıkla, evrimsel olmayan kalımlar (non-evolutionary survivals) olan toplumların sayısının arttığı anlamı ortaya çıkar. Bu toplumlar Papua veya Doğu Afrika kabilelerinden Çin, Rusya ve İslâm gibi büyük imparatorluk uygarlıklarına kadar çeşitlilik gösterir .

Gerçek bir çok yönlü evrimci pozisyon ile, örneğin, Julian Steward'ın çalışmasında görüldüğü gibi, insanlık tarihinin bir yandan evrimci ve diğer yandan da herkesçe bilinen işlevselci açıdan ele alınması arasında uyum kolaylıkla sağlanamıyabilir. Bu açıkça Par-

sons'ın dilemasıdır ve onun huzursuz uyum anlayışının sebebini açıklar. Bir yandan Weber'i yorumlaması ve model-değişkenleri anlayışını tarihsel toplumlara uygulaması, onun, Batıdaki gelişmenin bütünlüğünü, kendi içinde yeterliliğini vurgulamasına ve bu gelişmeyi diğer uygarlıklar için normatif bir model olarak ele almasına yol açmıştır. Diğer yandan, kurumsal yapıları bir sıra, düzen içinde hiyerarşi kolarak düzenleme eylemi, genelde, 'kalımlar' (survivals) hipotezinden sakınmayı zorlaştırır. Bu nedenlerden ötürü, dünyanın farklı yerlerinde, evvelce belirttiğimiz düşüncenin paralelinde, ara dönemlerden geçerek modernliğe yönelen ardışık düznler vardı ve halen vardır düşüncesi hemen hemen yok olmuştur. Çoklu-çizgisel evrimin (multilineal evolution), farklı kültürlerin veya kültür alanlarının ardışık aşamalarıyla sınırlı olma eğilimi gösterdiğini belirtmek ilginçtir; bu yaklaşım, evrim düşüncesinin sosyal tiplerin çeşitliliğini ve değişme modellerinin nedenlern açıklamada belirsiz bir değeri olduğunu ortaya koyar (16).

Parsons, Eisenstadt ve neo-evrimciliğin diğer savunucuları, atalarının savunulması güç çizgisel yaklaşımına dönüş yapmak istemezler. Bir olanak Sahlin ve Service'ın 'genel' ve 'özel' arasında gösterdikleri farklılığı benimsemektedir. Leslie White ile ortak olarak, uyumcu gelişmeyi kesinlikle iki farklı düzeyde yani kültür ve toplum ve kültür veya uygarlık düzeyinde ele alan bir kültürel evrim ileri sürdüler. Bir anlamda bu yaklaşım, evrimin, somut uygulaması olmayan fakat sadece en büyük bütünlük çerçevesinde gösterilebileceğini belirten klâsik evrimci düşünceye yaklaşır. Ardışıklık düşüncesi gerçeğe uygun anlamda ele alınmadığı sürece yine bir ardışıklık veya düzen olan hiyerarşi üzerinde düşünmek mümkündür. Bu nabileceği veya bu seriler çerçevesinde açıklanabileceği düşünüldüğünde, bütün dönüşümlerin ve süreçlerin bu serilerden kaynaklanmadığı sürece insanlığın evriminden söz edilebilir. Aynı şekilde, toplumsal çeşitliliği açıklamak amacı ile, belirli toplumların kendi karakteristiklerini çevrenin özgün niteliklerine uydurmalarında gösterdikleri başarı düzeyini incelemek mümkündür. Fakat burada bir noktada dikkatli olmak gerekir. Bu tür spesifik uyumları tarihin yönü veya yapısal tiplerin birbirini izlemesine ilişkin iddialarla hiç bir şekilde karıştırmamak gerekir (17).

Ne yazık ki Parsons ve arkadaşları evrimin bu iki düzeyini birbirinden ayıramamışlardır. Gerçekten Parsons uyum yeteneği, diğer bir deyişle spesifik evrim yerine uyum kapasitesi üzerinde durur. Buna bağlı olarak Parsons analizini, toplumun gerçek uyumu yerine toplumun çevresine uyumu kapasitesiyle ilgili özelliklerini betimlemeyle sınırlandırmıştır. Böylesi bir yaklaşımda belirli uygarlıkların

başarılarının daha çok tek yönlü olarak ele alınması söz konusudur. Evrimsel gelişmenin (Batı türü) sadece doğrusal çizgisi üzerinde yer alan kültürel yenilikler seçilip ortaya konur; diğer taraftan bu çevreye uygun olan diğerleri analiz dışında tutulur. Parsons mevcut aşamada uygarlığı ele alırken, sorunları daha sonraki aşamaya ilişkin önkoşulların örnekleri olarak değerlendirmekte, omuzunun üzerinden daima daha sonraki aşamaya bakmaktadır. Daha sonraki aşamanın ortaya çıkışının nedensel analizini yapma girişiminde bulunulmuş olunsaydı, bu metod belki geçerli sayılabilirdi; fakat Parsons bunu yapmaktan kaçınır (18).

Silsile kuramının (serial theory) Batı etnosentrizmiyle bütünleşmiş ihtiyaçlarının, başarısız sistemleri ve varlıklarını devam ettiren sistemleri göze çaracak şekilde içinde taşıyan belirli bir şemayı veya modeli ortaya çıkarmasına hiç şaşmamak gerekir. Batı'nın kendine özgü öyle bir yönelimi vardır ki, herhangi bir ölçüt açısından uyum (intibak-adaptive) başarıları (Çin ve Roma imparatorlukları gibi) olarak kabul edilen, Batı modernleşme normu açısından 'başarısızlıklar' olarak ele alınır. Modernlik için gerekli uyumları geliştirmede başarısızlıklarına rağmen, Çin veya Hindistan benzeri uygarlıklar çevrelerinde 'varlıklarını sürdürme ve etkili olma kapasitesine sahiptirler. Söz konusu uygarlıkların bu kapasitesi böylesi ölçütü en iyimser olarak anlamsız, en kötümser olarak da gülünç kılar. Bu durumlarda modernleşmenin daha ileri gelişmişlik düzeyine sahip olan Batı'dan ithal edildiğini düşünsek bile, uyum başarısını böylesi dar bir ölçütün baskısına dayandırma, dar görüşlülük ve uzağı iyi görme eğiliminden kaynaklanır (19).

'Evrimsel evrenseller (evolutionary universals) üzerinde yazdığı makalesinde Parsons'ın evrimci görüşüne ilişkin yapmış olduğu en kesin açıklamalar bu sonucu güçlendirmektedir. Sözü ettiği bu evrenseller, bir organizmanın çevresine uyumunu sağlama anlamında evrimi daha ileri götüren örgütsel gelişmelerden herbiri olarak tanımlamıştır; biyolojik örnekler göz ve beyin. Bunlar şu anlamda evrenseldirler: birçok farklı birimler, çeşitli farklı koşullar altında faaliyet gösterebilirler de, bu evrensellere rastlayacak ve kendi amaçlarına uygun şekilde benimseyeceklerdir. Toplumsal alandan örnek olarak Parsons din, dil, tabakalaşma, bürokrasi veya demokratik birleşmeleri gösterir. Mantıksal seriler oluşturan böylesi evrensellerin bileşimleri, belirli birimlerin ait olduğu uygarlık aşamalarıyla ilgili olarak verir; ikinci bir ipucu bu evrensellerin şahsa ait, atfolunabilir temelden uzaklığıdır. Her evrensel veya evrenseller grubu, dizisel düzende yer alan daha sonraki aşamanın ortaya çıkışı için gerekli koşulları içerir, örneğin, dörtlü-sınıf tabakalaşma sistemi,

yasal sistem ve demokrasi için ön gerekliliktir. Bu evrensellere dayalı olarak bir evrim aşamaları kuramı her sosyal sistem tipini açıklayabilir (20).

Bu evrenseller daha yakından incelendiğinde, veya modern endüstriyel toplumlardaki işlevleri incelendiğinde kökenleri açıklıkla ortaya çıkar. Bunların hiyerarşik düzenlenişi de Batının tarihsel deneyiminden kaynaklanır. Buna göre Parsons salt işlevleri değil, fakat aynı zamanda onlara tekabül eden evrensel 'biçimler' in (forms) de toplumsal gelişmenin evrensel ön gereksinimleri (prerequisites) olduğunu düşünür. Aile daha ileri derecede toplumsal uyum için gerekli koşuldur, çünkü sosyalizasyonun taşıdığı işlevler toplumsal bir evrenseldir. İletişim de toplumsal bir evrensel olduğunda aynı şekilde dil de gerekli bir koşuldur. Demokrasi de evrimsel bir evrenseldir, çünkü bütün toplumlar özgürlük için gerekli gereksinimi uyum içinde karşılamalıdır. Aşırı derecede genel işlevlerden belirli yapılara yönelen böylesi beklenmedik sıçramalar, telde yatan etnosentrik serileri kişi kabul etmeye hazır olduğunda ancak güven uyandırır.

Kültür ve Yapı

Neo-evrimci yaklaşımların çoğunun kültürel peşi nönyargısı (bias) ikinci ve farklı bir sorunlar dizisi ortaya koyar. Kuramsal olarak bu önyargı 'sibernetik hiyerarşi' olarak ifade edilir. Parsons, tarihin, toplumsal birimlerin çevreleri üzerindeki artan kontrollerini haber, bilgede üst düzeyde olan fakat düşük düzeyde enerjiye sahip sistemlerin yüksek enerjiye fakat düşük bilgi düzeyine sahip sistemleri yönlendirecekleri anlamında, açığa çıkardığını ileri sürer. Kültürel sistem böyle bir yüksek bilgi fakat düşük enerji sistemidir, ve işlevselci kuramın amacı olan total eylem sisteminde en üst düzeyde yer alır. Sibernetik hiyerarşide sosyal sistem ikinci sırayı yer alır. Sosyal sistemi kişilik ve organizma sistemleri izler. Diğer taraftan, düzenleyici skalada en alt sırayı yer alan fiziksel çevre, eylemi koşullandırmada en büyük etkiye sahiptir. Hepimiz oksijen, besin, dayanılabilir düzeyde sıcak ve soğukluğa bağılıyızdır ve bunlar sibernetik düzenlemeye kolayca boyun eğmeyen koşullardır.

Kültürel sisteme niçin bu kadar çok öncelik verilmektedir? Yanıt kısmen kuramsal, kısmen de ampiriktir. Parsons'a göre: (21)

Bir sistem olarak toplumun özü kendi içinde insanların yaşamının kollektif düzenleyicisi olarak biçimlenmiş normatif bir düzendir. Bir düzen olarak bu normatif yapı değerleri ve farklılaşmış

ve özelleşmiş ayrıntılı normlar ve değerleri içerir. Anlamli ve yasal olabilmeleri için bu ögelerin kültürel referanslara gereksinimleri vardır.

Böylece kültür, toplumun örf ve adetlerini ve kurallarını olduğu kadar güç kullanımını da desteklemek ve onaylamak için gereklidir. Herşeyden önce din, en geniş anlamda 'nihai gerçeğe' bir eğilim olarak sosyal sistemin temelidir. Kültürü eylem sistemlerinin diğer niteliklerinin üzerinde tutmanın daha ampirik nedeni, Parsons'ın uzun dönemli evrimsel eğilimleri anlayışından kaynaklanır. Şöyle der :

Hem organik ve hem de sosyo-kültürel olarak yaşayan sistemlerin evriminde temel yenilik (innovation) sibernetik hiyerarşilerin alt düzeylerindeki (şarta bağlı) öge ve kaynakların artışıyla kendiliğinden meydana gelmez, fakat analitik olarak üst düzeylerdeki bağımsız gelişmelere dayanır... Sadece bu anlamda yani eylem sistemlerini biçimlemede sibernetik açıdan en üst düzeydeki ögelerin önemini vurgulama anlamında sosyal determinist olmaktan çok kültürel deterministimdir. Aynı şekilde, sosyal sistem içinde normatif ögelerin, toplumsal değişme açısından birimin 'maddi çıkarları' ndan daha önemli olduğuna inanıyorum. Açıklanması gerekli olan sistemin devamlılığı ister sistemin değişmesi olsun, zaman perspektifi uzun oldukça, söz konusu sistem daha kapsamlı oldukça, kontrol hiyerarşisindeki alt ögelerden ziyade üst ögelerin görelî gerekliliği daha da büyük olur.

Böylece evrimci analiz daha ayrıntılı süreçleri dikkate almayan en geniş düzeyde, değişimin makro analizi üzerinde yoğunlaşmalıdır (27).

Parsons ayrıntılı süreç analizlerinden sakınmada tümüyle mantıksaldır ve bu noktada gösterdiği tutarlılık, Nisbet'in, Parsons'ın belirli uygarlıkların veya toplumların ve uygarlık veya toplumun global, soyut bütünlüğünün düzeylerini birbirine karıştırdığına ilişkin yapmış olduğu eleştirisinin acımasızlığını biraz olsun altır. Acımasızlığın 'biraz' ını diyorum çünkü Parsons karışıklık tehlikesini görse bile ve açıkça üst düzeyde kalmayı tercih etse de, bu onu gözlenebilir süreçlerinden ve hatta geniş kapsamlı değişme olgusundan insanı oldukça rahatsız edici uzaklıkta değerlendirmeye yöneltir (23).

Daha sonra Nisbet'in eleştirisine döneceğim, fakat şu anda Parsons'ın 'total toplum' ve kültürel sistem vurgulaması arasında bağlantı üzerinde durmak istiyorum. Asıl zorluk 'kültür' kavramının kullanımında görülen belirsizliktir. Burada kullanıldığı biçimiyle, kültür kavramı, örneğin arkeolojik ve antropolojik kullanımlarda söz konusu olan maddi referensların hiçbirini içinde taşımaz. Parsons araç-gereç topluluklarına veya insan eliyle yapılan şeylere veya grubun bilgi ve etkinlikler toplamına ilgi göstermez. Kültür insanın 'sonsuz gerçekli'li ilişkilerinin sembolik simgelerinin toplamını içerir. Bu simgeler veya kavramlar genel olarak büyük ölçüde dengeli sistemler halinde organize olurlar. Bu sistemler topluma ihtiyacı olan bütünlüğü sağlar. Çağdaş ortamda sanat daha önemli olsa bile din bu açıdan önde gelen örnektir. Aynı zamanda, işlevselcilerin de içinde olduğu çoğu kuramcıların kültürel alan içine soktukları 'değerler' ve 'normlar' genellikle meşrulaşma gereksiniminden dolayı bir dereceye kadar bu sembolik sistemlerle bağlantılıdır. Parsons gerçekte bunları sosyal sistemin içine koyar, ve bu yolla kültürü topluma dışlak bir sisteme dönüştürür. Bu eğilim büyük ölçüde onun evrimi, kültürün toplumsal yapıyı kontrol etmesine, ondan otonomi kazanmasına yol açan bir süreç olarak ele almasına neden olur. Toplumun çevresi olan kültür artık şimdi toplumsal yapıya egemen olur.

Modernliğe geçiş, Parsons'ın 'normatif düzen' e özellikle hukuka öncelik vermesine yol açmıştır. Normlar, değerler yoluyla sembolik simgelere bağlandığından, bu bağlantı gerçekten kültürel sistemin toplumsal yapı üzerindeki kontrolünü güçlendirir. Hukuk gerçekliğin egemen kavramlarını yansıtır (24).

Her ne kadar ampirik açıdan analize karşı gelinse de, kuramsal anlam açıktır. Şöyle ki, Parsons'ın analizini yaptığı bütünlük örneklerini —tüm toplum veya uygarlık— incelediğimizde bütünlüklerin büyük ölçüde kültürel açıdan ele alındığını görürüz. Anlaşılacağı gibi, her aşama, sembolik, örneğin kültürel ölçülerle — dil, yazı, felsefi din, hukuk— birbirinden ayrılır. Bu eğilim, Parsons'ın gelişmesini izlediği global bütünlüğün kendi içinde kendi 'çevre' sini içerdiğini, kültür ve yapının en geniş anlamda özdeş olduklarını ifade eder. Böylesi bir sonuç Parsons'ın 'sistemci analizini bozar ve çabasını toplumsal evrimden ziyade kültürel evrime dönüştürür.

Onun belirli uygarlıklar üzerindeki daha ampirik analizlerine baktığımızda gerçekten temelde gördüğümüz de budur. En çok dikkati çeken bu uygarlıkların kültürel - sembolik öğeleridir. Bunun için İsrail ve Yunanistan diğerlerinin dışında tutulmuş, Mısır ve Mezopotamya arasındaki farklılıklar daha çok dinsel krallık kavram-

ları çerçevesinde analiz edilmiş, Roma hukuku ve dar fikirli Roma dini Roma uygarlığının sınırları içinde veya Roma uygarlığı çerçevesinden seçilip alınmıştır. Bunlar ve diğer örnekler Parsons'ın kültürel evrim ve aşamaları tezi için betimleyici örnekleri sağlar. Toplumlar, ekonomiler ve politik sistemler, kültürel karakteristikler temelinde bu model içine yerleştirilmiştir, ve evrimsel modelde mevcut bir durumun işgal ettiği pozisyonu belirleyen karakteristikler bunlardır.

Bu yaklaşım salt nedensel anlamdan çok kültürel bir determinizmdir. Bu sınıflama kültürel ve aynı şekilde, açıklanması gerekli birimlerde kültürel dir. Mantıksal olarak ele alınırsa, bu model, somut örneklerin tek bir kültürel ölçüte göre seçici olarak içine yerleştirildiği bir hiyerarşi içinde düzenlenmiş kültürel kategorilerden biridir.

Böyle bir yönetimin daha da açık bir örneğini Bellah'ın dinsel evrim yaklaşımında bulabiliriz. Burada Bellah'ın sergilediği, İ.Ö. ilk bin yıllık dönemde uygar dünyada tarihsel dinlerin neden dünyayı reddettikleri, içlerine çekildikleri, tavırlarında pesimistik ve doğaüstü (transcendental) oldukları sorundur. Ona göre bu eğilimler Rönesans'a kadar varlıklarını korumuşlardır. (Museviliğin, Zoroasterciliğin optimismini, İslâm ve Hristiyanlığın yaygınlaşmasını, Gnostisizm ve Budismin içte varolmasını düşününce, ilk 'sorun' u zorlukla kabul ediyorum. Bellah dinsel evrimin birbirinden farklı beş temel aşaması olduğunu ileri sürer: ilkel, arkayık, tarihsel, ilk çağdaş ve çağdaş. Her bir aşama sembolleşmede, pratiklerinde ve örgütlerinde gösterdikleri farklılaşma derecesine göre tanımlanmışlardır. Bellah, aynı derecede karmaşıklığa sahip karşılıklı etkileşimlerin dengeli, bozulmaz, kristalleşmelerini bu boyutlarda tefrik edebileceğimizi ileri sürer. Örneğin, Arkayık din, sembol, pratik ve organizasyon düzeyinde çok az farklılaşmış olan ilkel dinlerden daha fazla derecede karmaşıklığa sahiptir. Buradan hareketle, din alanındaki değişimin itici gücü, kişi ve dünya, dinsel ve diğer tür elitler ve organizasyonlar arasındaki ilerleyici farklılaşmadır. Bu evrimin ilk aşamalarında gittikçe artan dualistik bir eğilim vardır. Tanrılar insanlardan ve rahipler dinsel örgütten uzaklaşırlar. İnsanlar da daha çok bireysel bilinç düzeyinde olup sıkılgan ve yabancılaşmış olurlar. Weber'in görüşü çerçevesinde dünya dinlerinin doğuşuna sahne olan 'tarihsel' aşamada doruğa erişilir (25). Bunlar daha çok öbür-dünyacıdırlar. Arkayık aşamada toplumsal yapıların tanrısal kosmosda temellendiği düşünülmüş, fakat tarihsel aşamada toplum ve kosmos çatışma içinde görünmüşlerdir. Bellah bunun nedenini, insanların bağlılığını, bütünleşmelerini sağlama mücadelesinde, ra-

kip mezheplerin ve rahipliklerin antropomorfik tanrılara yönelişlerine bağlar. Politik değişimleri dinsel temelde haklı çıkarmak için böylece yeni açıklayıcı sistemler geliştirmişlerdir. İsrail peygamberleri veya Zoroasterci dualizm gibi fizik ötesi bir düzeni ve tanrı ve kötülük karşıtlığını vurgulayan eylemlerin ortaya çıkmasının nedeni burada yatar. Dinsel dualizm, dinsel ve politik rollerin ve toplulukların farklılaşmasıyla paralellik gösterir. Reformasyon döneminde bu dualizm tersine dönmüştür. Din tekrar bu dünyacı ve optimistik bir nitelik kazanmıştır. Bugünün gelişen ülkelerinin ideolojileri, ilk 'modern' nin bu dünyacı başarı ve değişmeye olan ilgisinin diğer bir ifadesidir. Tümüyle 'modern' aşamaya evrim gösteren sadece Batı olmuştur. Transandentalizm artık çökmüştür. Evrensellik ve başarıya ulaşma galip gelmiştir. Bireycilik, her kişinin kendi içinde dünyadan farklılaşması temel dinsel ölçüttür; ve bu herbirimizin dinsel sembollere ilişkin kendi yorumumuzu ve Tillich veya Bonhoeffer örneğinde olduğu gibi, kendi etik olgunluğumuzu geliştirmekle bağımlı olduğumuz anlamına gelir. Farklılaşma daha fazla ileri gidemez (26).

Bu yaklaşımın en çok kabul edilemeyecek yanı farklılaşmaya atfedilmiş olan herşeyi kapsayıcı rolüdür. Gerçek bir neo-evrimci olarak Bellah dinsel değişimin motor gücünün farklılaşma olduğunu belirtir. Aynı zamanda farklılaşma, aşamaların sınırlandırılmasında, ve her aşamaya atfedilmiş örneklerde temel araçtır. Bununla beraber dinsel eğilimlerle bağıntısı inandırıcı değildir. Tek bu mekanizma çerçevesinde dinin bu kadar çok sayıda biçimlerinin ortaya çıkabileceğine veya dinleri, çevreye uyumlu ve esnek bir hiyerarşi içinde düzenlemede kullanabileceğimize inanmak zordur. Dinsel düzeyde geri çekilmenin söz konusu olduğu 'tarihsel' aşamayı, dünyanın daha önce yapılmış olan transandental reddinin tersine döndürülmüş olduğu bir sonraki aşamayla karşılaştırdığımızda, farklılaşmanın kültürel biçimlerle içsel bağlantısının yokluğu kritik bir durum taşır. Hem reddetme ve hem de reddetmenin tersi aynı mekanizma tarafından, yani artan farklılaşmayla açıklanmıştır. Fakat neden tahminen 2000 yıl sonra aynı mekanizma söz konusu eğilimi tersine çevirmesi gerekmiştir? Serisel açıklamaların yetersizliğine bundan daha iyi bir örnek delil gösterilemez.

Hiç kuşkusuz, ilk bakışta Bellah'ın yaklaşımını mekanik yapan, onun zımmi farklılaşma, rasyonelleşme ve dinsel değişim denklemidir. Parsons'ın model değişkenlerinin, Weber'in rasyonelleşme kavramını yansıttığını kabul edersek bu mümkündür. O zaman bile rasyonelleşmeyi, kısımların artan özelleşmesi olarak belirlemek de bir inanç eylemi gerektirir. Karmaşıklık ve artan rasyonellik genellikle birlikte değişirler, fakat bu denklemin kabul edilebilir olmadığını

belirtmek için, bunların birlikte değişmediklerini gösteren yeterince durumlar vardır. Bunun yanı sıra Weber'in 'rasyonelleşme' anlayışı katıksız bir Batı özgünlüğü taşır. Bu kavramı tüm dinlere uygulamak ve dinleri bu kavram üzerine temelliyerek sıraya koymak, kültürbağımlı kavramların, dinsel değişme kuramının kategori ve modellerini belirlemesine izin vermektir. Belki bu model Hristiyanlığın içinde taşıdığı değişme modeline uyar, fakat bu modeli bütün dinsel gelenekler için modernliğe doğru ortak tarihsel bir yol olarak belirlemek, dinlerin özgün karakterlerini ve dönüşümlerini bozmak anlamına gelir (27).

Bellah ve Parsons'ın yaklaşımlarındaki belirgin kültürel vurgulama, onların, yapısal farklılaşma mekanizması olarak niteleyebileceğimiz 'değişme örneği' ile sdece zayıf bir bağlantı içindedir. Hiç kuşkusuz kültür, toplumlar daha genişledikçe ve daha karmaşıktıkça, toplumsal yapıdan gittikçe ayrılır. Fakat bu, ekonomi ,politika v.b.'indeki değişmelerin yanı sıra, farklılaşmanın bir sonucu veya yönüdür. Kültürün nedensel veya mantıksal anlamda neden bir öncelik taşıması gerektiğine ilişkin kuramsal bir neden yoktur, ve bu açıdan Parsons ve Bellah'ın yaklaşımlarında bozuk bir bağlantı söz konusudur.

Ampirik olarak kültürel alanın ayrılığını, özellikle onu din ve sanat veya 'üst kültür' le sınırlarsak, abartmak kolaydır. O zaman bile dinler ve sanatsal ürünler, zaman zaman bağımsız nedensel güce sahip olsalar bile, dar anlamda tanımlanmış sosyal sistemin dış çevresi olarak değerlendirilemez (28). Düşünceler elbette belirli koşullarda toplumsal değişmeleri harekete geçirebilirler, fakat insanların toplumsal durumlarda taşıdıkları düşünceler olarak kalırlar, ve dolayısıyla düşünceler bu durumların gereksinimlerine kontrol edildikleri gibi, insanların eylemlerine etkileri yoluyla da toplumsal durumları kontrol etme durumundadırlar. Onları böylesine kesin bir çizgiyle bir yana koymak veya ayırmak onların sadece yoğun etkilerini değil, fakat aynı zamanda onların iç dengesini abartmak olur. Makro-analizin bile, Budizm, İslâmiyet veya Hristiyanlığın veya Marksizmin zamanla geçirdikleri büyük değişmelere duyarlı olması, ayrıca dünyanın her yerinde çeşitli ortamlara kendilerini uydurdukları gerçeğini dikkate alması gerekir. Bir dönüşüm kuramı, İslâmiyet ve Hristiyanlığın gelişmesini etkilemeleri nedeniyle, örneğin Tasavvufun, Ortodoks ve Katolik Hristiyanlık arasındaki farklılıkların meydana getirdiği değişiklikleri gözardı edemez. Bununla birlikte değişme dönemlerinde dinler kültürler bağlantı işlevini yüklenirler, fakat kavram ve etikleri gereksinimler ve istemler değiştiğinden, dönemin zararlarından etkilenirler. Ham ve hazır evrimsel

aşamalar sağlama düzeyi açısından kültür, oldukça yumuşak bir niteliğe sahiptir.

Geçiş Sorunu

Dizisel değişme kuramı (serial theory of change) yine de bir aşamadan diğerine geçişlerin nedenlerini açıklama sorunuyla karşı karşıya kalmak zorundadır. Bu noktada evrimci yaklaşımlar kendileriyle en kesin sınavları verirler.

Tarihsel incelemelerin en önemli ve ilgi çekici sorunlarından biri uygarlığın kökenleridir. Bugün araştırmacılar bu açıdan başarıyı Mezapotamya'ya yöneltirler. Fakat 1958 yılında Chicago'da yapılan Oriental Institute'un hazırladığı sempozyumda araştırmacı sayısı kadar 'uygarlık' anlayışları olduğu sergilenmiştir (29). Hiç kuşkusuz Kroeber uygarlığın kültürle yakınlığını vurgulamada haklıdır Parsons'ın ileri sürdüğünden daha geniş anlamda (30); daha buradan da öteye gidebilir miyiz? Sempozyum üyelerinin verdiği çoğu tanımlar gerçekte uygarlığın gerekli koşullarını belirten deyişlerdir, ve bu kavramlar daha çok arzulanan son durumu gösterecek biçimde statik olarak ele alınmaktadırlar. Sınıf yapısı, beş bin kişinin üzerinde insan, okuma-yazma, seremoni merkezleri, karmaşık işbölümü, ve bölgesel devletleri yöneten politik ve dinsel hiyerarşik yapılar ve benzeri uygarlığın gerekli koşulları olarak belirtilmiştir (31). Childe veya Piggott ve benzeri düşünürler teknolojiyi özellikle vurgulamışlardır (32). Bütün bu öğelerin birlikte, bir bütün olarak vurguladıkları uygarlık kavramı eylemleri, inançları ve göreceli olarak zengin kalıcı toplulukların yaşam biçimlerini kapsamaktadır. Pratikte, Parsons'ın sadece bir dip-notta belirttiği bir husus olarak, 'uygar' ve 'uygarlaşma' yeteneğini sadece okur-yazar kentsel topluluk için bir niteleme olarak göstermekteyiz (33).

Uygarlık kavramı üzerindeki bu görüş ayrılıkları önemli bir noktayı gösterir: değişim karşısında devamlılığın metodolojik önceliği. Bu husus işlevselciliğin temel görüşüdür. Bu görüş en kısa bir biçimde Parsons tarafından ifade edilmiştir: «Bir değişme kuramı oluşturmak için, ilk önce neyin değişmekte olduğunu bilmemiz gerekir.»

Bilerek 'metodolojik öncelik' diyorum çünkü bu temele dayalı olarak savunulması kolay olmayan bağımsız çıkarımlar yapılagelmıştır. Göreceğimiz gibi, toplumsal yaşamdaki değişme karşısında, bağımsız olarak devamlılığın önceliğinden bahsedemeyiz. Bu konuda söyleyebileceğimiz tek şey, bir bilimsel metod sorunu olarak, değişmeye uğrayacak olanın kimliğini nitelemek metod açısından çözümlenmesi gereken ilk sorudur. Bir sürecin veya birimin kay-

naklarının dönüşüm veya düşüşün nedenlerini açıklamamız gerekirse, ilk yapılacak şey, açıklanması gereken oluşumun temel nitelikleri hakkında açık ve kesin bilgi edinmektir (34).

Parsons veya Bellah toplum veya dine ilişkin olarak ileri sürdükleri aşamaları sadece kendi açılarından nitelemiş olsalardı, anlaşmazlık veya karşıtlık için bir yer olmalıydı. Ne yazık ki, dikkatlice ve kesin olarak belirlenmiş olan bu aşamaların düzenlenmesini değişme kuramı ile karıştırmaktadırlar. Örnek olarak seçmiş olduğum Yakın Doğu'da uygarlığın doğuşunda, salt bir sonraki ve daha üst aşamanın mantıksal silsile içinde görünümü nedeniyle, ilkel toplum veya dinin 'arkayık' tipe (Mezopotamya, Mısır) değiştiğine ilişkin bize bir düşünce uyandırılmıştır. Fakat bu tür yöntem tüm Sümer veya Mısır'daki 'arkayık' uygarlığın kaynaklarına ilişkin ampirik sonuçları atlamaktadır. Daha da kötüsü, bu yöntem böylesi bir araştırma yerine de kullanılabilir. Toplumlari seriler halinde düzenliyen bir teknik, değişmeyi derinlemesine ele alan herhangi bir tarihsel araştırma izinden yoksun tarihsel değişme yaklaşımına malzeme sağlayabilirler.

Tarih üzerinde çalışan düşünürlerin ulaştıkları sonuçları değerlendirmeleri içerseler de, Bellah ve Parsons'ın yaklaşımları büyük ölçüde bu türdendir. Bu yaklaşımlar değişme modelleri olmaktan çok dönüşümleri sınıflamada bir eregersiz olma niteliğini taşırlar. Şu vurgulamayla Parsons bu farklılığın oldukça bilincindedir:

Yapısal analizin süreç veya değişme analizi üzerinde belirli bir öncelik taşıması gerekir... Evrimsel gelişmenin yapısal biçimlenişi hakkında genel savlar ileri sürmek için temel toplumsal değişme süreçlerinin ileri düzeyde genel bir analiziin geliştirmeye gerek yoktur. Bu gerçek köklü olarak karşılaştırmalı anatomiye içeren morfolojinin, evrimci kuramın belkemiği olan biyolojide yerleşiklik kazanmıştır.

Yine aynı şekilde :

Süreç ve değişme analizine yapılan katkıların evrimci kuramı çok fazla geliştirmeyeceğini kesinlikle söylemiyorum. Fakat yapısal tipleri sıraya koymak ve birbirlerinin ardılı olarak aralarında ilişki kurmak için uygun sosyolojik, antropolojik ve tarihsel delillerin kullanımı, sorunun çözümünde gözardı edilemeyecek derecede sırayı aldığını söylemek istiyorum.

Eğer Parsons'ın değişme analizi ve yapısal tiplerin birbirini izler biçimde sıralanması arasında ileri sürdüğü farklılık doğru ise, bu iki

işlem arasında ne gibi bir bağlantı olduğunu sormamız gerekir. Yanıt arada bir bağlantı olmadığı doğrultusundadır. Yapısal tipin niteliklerini tam olarak belirlemek, örneğin Sümer kent-devleti uygarlığı, hiç kuşkusuz, herhangi bir değişme kuramı için en başta gelen sorundur. Fakat söz konusu yapı tipini ve diğer tiplerini birbirini izler biçimde bir hiyerarşi içinde düzenlemek, bir değişme kuramı yerine dönüşümlerin bir sınıflamasını yapmaktan başka bir şey değildir (35).

Hiç kuşkusuz, bir anlamda, Nisbet'in ileri sürdüğü gibi Parsons bir değişme kuramı oluşturmaktadır. Fakat bu da klâsik evrimcilerin yaptığı gibi, toplum veya uygarlığın anlamında salt soyut düzeyde gelişmeleri izlemektedir. Parsons'ın örneğinde ve Bellah'ın yaklaşımında bu salt kavramsal serilerdeki gelişmenin itici gücü olarak belirlenen farklılaşma süreci de tarihsel nesne ve kavramdan yoksun bir soyutlamadır. Türlerden ve birkaç türden meydana gelen cinsler ve biyoloji kuramının içerdiği farklılaşmalar gibi, bu farklılaşma da zamandan yoksun bir dünyada varlığını sürdürür. Fakat bu türden serilerin ve farklılaşmanın bu anlamının, gözlenebilir değişme süreçleriyle veya belirli bir işbölümüyle hiç bir ilişkisi yoktur (36).

Sınıflamaya ve değişme kuramına ilişkin bu genel husus hem Parsons'ın ve hem de Bellah'ın modellerinde nedensel analizin ihmalî şeklinde yansıtılmıştır. Fazla bir düşlemeye gerek olmadan, onların farklılaşma ve genelleme modelleri tarihin bol miktarda taşıdığı dönüşüm ve geçişleri açıklamaya yardımcı olabileceğini söylemek pek yeterli olmaz. Bu kavramsal süreçler öylesine genel ve öylesine mevcudun ötesine geçmektedir ki, bunları her dönemde, kültürde ve eğilimde görmek mümkün olduğu halde dönemin, kültürün veya eğilimin niçin ve nasılına ilişkin olarak bizi aynı şekilde bilgisiz, karanlıkta bırakmaktadırlar. Burada üzerinde durduğum, neo-evrimci çerçeve içinde de kolay kontrol edilemeyen niteliğe sahip büyük boyutlu değişmelerdir, örneğin nehir vadilerinde kentsel yaşamın büyümesi, merkezileşmiş imparatorlukların, yeni dünya din ve etiklerinin veya ticaretin veya yeni ekonomik eylemlerin, ekonomik eylem gruplarının büyümesi ve gelişmesi gibi. Böylesine genel ve hatta bu süreçlerden soyutlanmış olan bir kuram yanıltıcı ve anlamsız olur.

Serisel aşamalar dizisinde bir aşamadan diğerine geçişlerin biri hariç herbirinde Parsons'ın nedensel analiz yapma görevinde çekingenlik göstermesi oldukça ilginçtir (37). Bununla beraber bu istisna öğretici bir nitelik taşımaktadır. Süregelen sıkı evlilik (affinal system) kurallarınca düzenlenmiş hısımlık sistemiyle bütünleşmiş Avustralyalı yerliler örneğinde olduğu gibi, Parsons, ilkel toplumdan

bütünlüğün bölgesel ve politik olduğu ve soya dayalı tabakalaşma üzerine temellendiği daha ilerlemiş ilkel toplum tipine geçiş üzerinde durmaktadır. Parsons, bu yerliler arasında aynı soydan gelen klanların eşitliğinin dengesiz olduğunu, bu noktada yapısal değişiminin açık bir biçimde kendini göstermesini bekleyebileceğimizi söyler. İşte burada evrimsel ilerleme için bir potansiyel vardır, ve bu ilerleme açıkça sürekli bir gelişim içinde olan, kategorik olarak aynı soydan gelenlerin genelleşmiş eşitliğini içsel olarak onaylayan kısıtlayıcı kuralların zayıflamasına, azaltılmasına, yok olmasına doğrudur.

Bu tür kuralların neden 'gelişim içinde kısıtlayıcı veya bağlayıcı' olduğu sorusu karşısında yanıtın sınıflandırılabilen serilerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Shilluk ve Zulu krallıklarının durumu gibi, bir sonraki daha yüksek aşamada bu evlilik kurallarının yerini, belirli bir bölgeyle sınırlanmış devlet içinde, soya dayalı tabakalaşma alır. Bir kere daha belirtecek olursak, buradaki inceleme konusu tarihsel bir toplumdaki, örneğin Avustralyalı yerli toplumdaki değişme değil, fakat yapısal tiplerin değişme derecelerinden çıkarsanmış olan en büyük, en soyut ve katıksız kuramsal yapı olarak 'uygarlık' veya 'toplum' daki değişmedir. Diğer bir deyişle, bu örnekte de, Nisbet'in, işlevselcilik tarihsel değişmeyi, sınıflandırıcı serilerle karıştırmıştır şeklinde eleştirisiyle desteklenmiştir.

Fakat Parsons, burada ek olarak, soya dayalı tabakalaşma yönündeki evrimsel eğilimi destekliyen bir ögerler modeli sergilemeye çalışır. Bazı soy veya neseplerin arazi mülkiyetinde ekonomik çıkar, üstünlük kazanmak eğilimi bu ögelerden biridir. Çıkarlar veya üstünlük, kıt kaynaklara erişebilme açısından özellikle en çok merkezi olarak yerleşiklik kazanmış olan soy-neseplerde gerçekleşir. Mülkiyet hakları sert klan eşitliğini devam ettirmede zorluk yaratır. Tabakalaşma açısından önemli olan diğer bir güç de böyle bir topluluğun öneminin artmasıdır. Bu durum daha sonra da topluluğa ait kaynaklar üzerindeki kontrol için rekabeti besler ve bölgesel sınırlarını politik ve dinsel organlarca tanımlar ve simgelerle ifade eder. Politik merkezileşme ve arazi mülkiyeti, birlikte, bir sınıf sisteminin yerleşmesini sağlar (38).

Tarihsel değişimin mantıksal düzeyde değerlendirilmesinin nüvesini burada görmek mümkündür. Kuramı hükümsüz kılabilmemizi sağlayabilecek delilin meydana çıkarılması mümkün olmadığına göre, bu da büyük ölçüde bir tahminden öteye gitmez. Fakat amacımız açısından bu örnekte ilginç olan (a) sınıflayıcı seriler ve aşamalar (ve bundan dolayı ölçütler), ve (b) işlevselci değişme 'modeli' ile oldukça uzak ilişkidir. Farklılaşma (veya uyum) tabakalaşmış

ilkel krallıkların oluşmasına ilişkin açıklamayla, sadece yüzeysel anlamda bağıntılıdır. Bunun yerine Parsons'ın (veya Bellah'ın) kuramsal yapısında hiç yeri olmayan iki öge birdenbire, gerçek anlamda tarihsel bir geçişin olmasa da, bu tür geçişler bütünlüğüne dayalı olarak elde edilen olası soyutlamanın arkasında yatan itici güçler olarak gözükür: mülkiyet hakları ve bölgesel toplulukların büyümesi. Şunu da söylemek gerekir ki, bu iki ögenin kültürel yönleri olsa da, kesin olarak 'kültürel' değildirler.

Yukarıda belirtilen kusur şunu ifade etmektedir. Neo-evrimcilerin nedensel analizi ve hatta tipler arasındaki büyük boyutlu geçişlerin genel düzeyde değerlendirilmesini yadsımaları, sadece, yapıyı süreç ve değişimin üzerinde tutan kendilerine özgü mtodun bir ürünü değildir. Fakat aynı zamanda, oluşturdukları yapısal evrimciliğin tarihsel değişmeyi açıklamıyacağının bilincine varmalarının da bir sonucudur. Tarihsel sosyolojinin konusu olan yeni toplumsal yapı veya süreçlere yol açan ögeler arasındaki karmaşık ilişkilerin çözümlenmesine gelince, neo-evrimci işlevselcilik kendisinin, gerçek değişme sorunlarına ışık tutulmasına ve araştırılmasına katkıda kendi gelişimsel kategorileri (developmental categories) tarafından engellendiğini görür.

Parsons'ın belirli uygarlıklara ilişkin ampirik değerlendirmelerini incelediğimizde, yukarıda varmış olduğumuz sonuç bizde daha da pekişmektedir. Örneğin Çin'de Chou feodalizminden Han imparatorluk sistemine geçiş için, imparatorluk yönetiminin en alt birimi olarak ilçe hakimliğinin (Hsien), ve asiller arasında arazi mülkiyetinde ilk evlât olma hakkının gereksiz olduğu düşüncesinin yerleşmesi gerektiği şeklinde bizi düşünmeye yöneltmiştir. Diğer bir deyişle, Çin'e özgü olan ve evrimsel serilerle bağlantıları ancak bu özgü olma niteliği çıkartılıp atılarak sağlanabilinen palitikalar, örf ve adetler ve ekonomik düzenlemelere yönelme söz konusudur. Veya Parsons'ın Roma'yı değerlendirmesine dönelim. Genelde Roma'nın yasal, politik ve askeri yapısı ve Roma'nın bunları, etkisi altındaki çeşitli etnik gruplara uygulama çabaları oldukça statik bir analizle bize sunulmuştur. Roma'nın birbirini izleyen genişleme ve bütünlüşme aşamalarının gayet iyi bilincinde olmasına rağmen, Parsons her nasılsa Antanine'nın imparatorluk dönemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu farklı aşamalar aşamalar üzerinde yoğunlaşmış olunması durumunda geçişler sorunu kaçınılmaz olarak hemen kendisini ortaya koyacaktı. Böyle bir girişim, kent-devleti monarşisini patrisiyan bir cumhuriyete, buradan bir İtalyan devleti merkezine, bundan sonra da imparatorlukla sonuçlanan diktatörlükler serisine dönüştüren faktörlerin nedensel bir analizini gerekli kılmış olacaktı. Aynı şekilde

nedensel analiz girişimi Equites'in doğuşu, Helenik kültürün kabulü, İtalyan bellum sociale, taşralı soyluların ortaya çıkışı, köleliğin gelişmesi ve benzeri süreçlerin değerlendirilmesini zorunlu kılacaktı. Bu süreçleri sadece saymak veya betimlemek (ve Parsons bazılarının üzerinde güç belâ dururken, diğerleri tümüyle unutulmuştur) yeterli değildir: bir değişme kuramı, en azından bu süreçlerin bazılarının, yanlışlanabilir hipotezler aracılığı ile analizine gereksinim gösterir. Eğer sadece Roma durumunda bu durum bu kadar göz korkutucu bir işlev olursa, tüm uygarlık için bir değişme kuramı sağlama çabasına ilişkin acaba ne söyleyebiliriz? (39)

Bu açıdan Parsons ve Bellah'ın, inceledikleri her kültürün belirli temsil edici analitik portrelerine sığınmalarına hiç şaşmamak gerekir. Bu metodla, üzerinde durulan kültürün, Batı modernliğine yakınlığın ölçütü olarak gösterilebileceğimiz katıksız bir mantıksal modelden kaynaklanan tümüyle konu dışı ve ilgisiz ölçütlerle, sadece, bütünüyle yozlaşmış bir görünümünü elde etmekle kalmayız, aynı zamanda, her belirli değişmenin, ne kadar etkileyici veya geniş kapsamlı olsa da, nedenlerini anlama çabasından da saptırılırız. Değişen durumları büyüme, farklılaşma, uyum, yeniden bütünleşme ve benzeri konumlar içinde düşünür ve sonra da bu değişimleri açıklamış olduğumuzu sanırız. Fakat bu şekilde en iyi yaptığımız şey bu tür değişme —örneğin kısımların artan özelleşmesi— sonuçlarından birine dayalı genelleme yapmış, en fenası da öğrencileri yanlış yönlendirmiş ve de gerçek değişme süreçlerinin algılanmasını anlaşılmaması güç hale getirmiş oluruz.

Neo-evrimciliğin temel yapısını bozmadan bu zorlukları yenmede gerçekten kısmen başarılı olan yalnız bir çabayı biliyorum. Modernleşme sorunu üzerinde durduğumda Eisenstadt'ın katkısını daha ayrıntılı olarak inceliyeceğim, fakat burada onun, imparatorlukların oluşması ve düşmesi üzerindeki çalışmaları nedeniyle, neo-evrimci boşlukları giderme çabası üzerinde durmak yararlı ve uygun gözükmemektedir.

Eisenstadt, Parsons'ın da ilgisini çektiği fakat kullanmada başarısız olduğu yapının ortaya çıkma koşullarıyla bu yapıyı sürdüren koşullar arasında bir fark gözeterek ve bu farkı inceliyerek incelemesine başlar. İmparatorluk yapılarını ilgilendiren böylesi iki değişme sorunu vardır. Oluşmaları veya ortaya çıkmalarıyla ilgili olarak, Eisenstadt önce iki koşulun mevcut olması gerektiğini savunur: akrabalık ve yöresel gruplara atfedilmiş bağlarla bağlanmış olmaktan kurtulmuş yeterli miktarda serbest, akıcı veya 'serbest akan' kaynakların bulunması gerekir; ve geniş alanları egemenlik altına alma ve bu egemenliği sürdürme istemine sahip erkek-

lerini olması zorunludur. Politik otoriteler yoluyla kaynakların kullanımına izin verecek belirli bir yapısal farklılaşma düzeyi ve bir yöneticinin (hükümdarın) amaçları merkezi bürokratik imparatorluklar kurmak için gerekli ve yeterlidir (40).

Her nasılsa, buradaki kapsamlı değişme modelinde farklılaşmayı soyut boyutlarından kurtarma ve ona belirli ve sınırlanmış bir nedensel statü verme çabasını görüyoruz. İlkesel olarak belirli dönemlerde sözde yöneticilerin kullanımına açık kaynakların düzeyine ilişkin beyanları gerçekliyebiliriz. (ikinci koşul o kadar geniş kapsamlı kavramlarla beslenmiştir ki, bu durum da ikinci koşulu yanlışlamayı zorlaştırmaktadır.) Yazık ki, bu koşulu destekliyecek delil yoksunluğu vardır (ve çok sayıda durumlarda da elde etmek olası değildir); gerekli olan kaynak düzeylerini belirleyemedikçe, serbest-akan (free-floating) kaynaklar kavramının, dolaylı uslamlama içermesi ve kullanımını devam ettirmede gereğinden fazla esnek olması olasıdır.

Patrimonial veya kabile uygarlığından imparatorluk uygarlığına geçişe ilişkin Eisenstadt'ın yapmış olduğu nedensel değerlendirmesi yetersiz ve yine de fazla genelleştirilmiş bir nitelik taşıdığı düşünülecek olunursa, (tarihsel-imparatorlukların gerçekten birçok farklı biçimlerde ortaya çıkış yollarını düşünebiliriz, örneğin, Sargon'un Sümer kent devletlerini fethi, bir kent devletinin (Roma) veya bir etnik grubun (Asur, Mongollar ve İran) fetihle genişlemesi, savaşan patrimonial, feodal devletlerin (Çin) birleşmesi, seyrek nüfuslu alanların (İngiltere) kolonileşmesi, eşitler konfederasyonunun itaat etmesi (Atina, İsparta) v.s.), imparatorluk değişmesine ilişkin ikinci sorun açısından yapmış olduğu analizi daha başarılıdır. Bu, imparatorluğu çökerten veya devam ettiren güçlerin sorunudur. Eisenstadt'ın değerlendirmesine göre, yönetici, Wittfugel'in ölümsüzleştirdiği oryantal despot değildir, fakat maksimum destek ve kaynakları korumak için kendi alanındaki çeşitli stratejik grupları birbirine düşürmeye çalışan gerçekten iletişim kuran bir idarecidir. Bu gruplardan herbiri —tüccarlar, askerler, rahipler, asiller ve köylüler— en çok gerekli olan insangücü, para, mal ve meşrulaştırma kaynaklarını kontrol ettiğine göre, kendi pozisyonunu güçlendirmek ve politikasını uygulamak için, yöneticinin kaçınılmaz olarak ayrıcalıklar yapması gerekir. Bundan sonra Eisenstadt, bu kararsız, tehlikeli dengeyi tehdit eden çeşitli mekanizmaları belirlemeye çalışır. Hükümdarlığını yapacağı yanlışlar sonucu destek ve kaynaklar geri çekilebilir. Bu durum da dış veya iç rakipler karşısında yöneticiyi zayıf duruma düşürür. Özellikle imparatorun bürokratik kadrosu rakip istekler arasında arabuluculuk yapabilmek için yeterince bağımsızlık kazanır ve hatta yöneticiye mücadele açabilecek düzeye delirse, bir veya

diğer bir gruba aşırı dayanma imparatorluk dokusunu bile tehlikeye düşürebilir (41).

Bu kısa değerlendirmede bile Eisenstadt'ın kendi neo-evrimci yaklaşımını büyük ölçüde geliştirdiğini görüyoruz. Bu yaklaşımında grup çıkarları çoğu işlevselci modellerin izin verdiğinden daha büyük ölçüde üzerinde durulan bir konu olmuştur. Ayrıca değerlendirmelerde kilit kişilerin sınırlı eylem seçenekleri için de bir fırsat tanınmış, bir alan ayrılmıştır. Edindiğimiz izlenime göre Eisenstadt, bir imparatorluğun, salt soyut düzeyde uygarlığın (civilisation-in-the-abstract) evriminde bir aşamayı veya modernleşmede başarısızlığı temsil etme biçimiyle değil, fakat özellikle, önemli bir toplumsal değişme türü olan imparaotrlukların düşüşü ile ilgilenmektedir (41) Eisenstadt'ın analizinde yine de bazı zorlamalar dikkati çekmektedir. Birincisi Eisenstadt'ın imparatorluk intikali modeli için belirlediği süreçlerin genel doğasında bulunmaktadır, örneğn orta-sınıf bürokratların asiller gelenekselliğine karşı koymak için aristokratlaşması. Eisenstadt, bir yöneticinin karşılaşması, mücadele etmesi gereken çıkmazları, ikilemlerin çok genel kavramlar içinde sergilendiğini düşünür (bu örnekte yöneticinin, bürokratlara aristokratik statü vermede veya asillerin gelenekselliğini yok etmek için politik sistemi laikleştirmede aldığı risk, her iki şekilde de kendi orta-sınıf hizmetkârlarını birbirlerinin rakipleri haline dönüştürmesi söz konusudur). Bu tür modele dayalı olarak hipotez oluşturma ve hipotez yanıtlama olanağı soyut modeline göre daha fazla olmakla beraber, delillerin başka ögelerin daha önemli olduğunu gösterebilmesine rağmen, yine de bu tür süreçleri her türde imparatorluk durumuna uygulama ve bu süreçlere genel sonuçlar atfetme itisi içine girme tehlikesi vardır.

İkinci zorluk her yapısal değişme kuramının fakat özellikle kurumsal değişme kuramının karşılaştığı bir zorluktur. Çöküntüyü açıklamak muhakkak değişme açısından bir değerlendirme yapmak değildir. Açıkça belirtirsek, yapılan açıklama, yapının çöküşünü izleyen anarşi veya çöküntüyü veya yapının daha önceki aşamaya dönüşü için bile yeterli değildir, çünkü eninde sonunda ulaşılabacak bir sonucun niçinini yine de belmemiz gerekir. Daha da önemlisi eski yapının yerini almak üzere belirgin yeni yapının ortaya çıktığı durumlarda, neden başka yapı değil de bu yapının oluştuğunu, bu yapıya özgün niteliğini veren ögelerin neler olduğunu, bu modelin nasıl belirlendiğini bilmek isteriz. Yapısal çöküş kuramı, etkinlik gösteren ögelere ilişkin bize ipuçları verse bile, bu soruları kesinlikle yanıtlıyamaz. Çünkü yeni süreçler ve yeni yapılar ya şu anda etkin olan ögelerin yeni bileşimlerini ya da genellikle söz konusu sistemin

dışından gelen bütünle yeni ögelerin karışımını önceden gerektirir. Bu gerçeğe ek olarak, toplumsal yapılar çok sıkı bir bütünlük içinde olsa da, yoğun değişimler içine girerler, Roma tarihinin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi dönem dönem yeni yapısal tiplere dönüşürler. Eğer amaç tarihteki büyük değişimleri anlamak ve açıklamak ise, çöküş kuramının nasıl yetersiz olduğunu kolayca anlıyabiliriz (42).

Özetliyecek olursak, neo-evrimci yaklaşım geçişler sorunu üzerinde başa çıkılmaz bir zorlukla karşı karşıyadır. Çoğu durumlarda bu yaklaşım böylesi dönüşümleri ve geçişleri açıklayabilecek mekanizmaları sağlamada başarılı değildir. Bu model içinde elde edilen veriler karşısında kontrol edilebilecek hipotezler oluşturmada ya başarısız oluruz, ya da ayırım yapmada veya ayrıntıları göstermede yeterince başarılı olmayan çok genel hipotezlerle yetinmemiz gerekir. Son olarak, yeni uygarlıkların ve yapıların veya bunların dönüşümlerinin ortaya çıktığı önemli durumlarda yetersiz bir sistemci dengesizlik modeline dayanmaya zorlanırsınız —veya en fenası, dönüşmeyi, çeşitlenmeyi (variation) değişimle, ve sınıflamayı süreç açıklamasıyla karıştıran, salt mantıksal serilere dayalı tarihsel olmayan çıkarsamalar bşvurmayla zorlanırsınız.

İçsellik Sorunu

Klasik evrimciliğin önermelerini sayarken, bunların arasında içsel yeterlik (potentiality) ilkesini de belirtmiştim. Değişmenin içsel olduğu yani mevcut bir yapı dokusunun bir parçası olduğu (endogenism) ve değişimin, bu yapının gizil olanaklarını açığa çıkardığı düşüncesi artık şimdi çağdaş evrimci görüş açısının önemli bir niteliğini oluşturur. Bu nitelik aynı zamanda tarihsel değişimlerin inandırıcı değerlendirmesinde engellerden biridir.

Bu hususu en iyi bir biçimde Eisenstadt'ın çöküş değerlendirmesinde ele alınan örneklerden birine atıfta bulunarak sergileyebilirim. Tüm yöneticiler egemenlikleri korumak ve genişletmek isterler. Bu durum, kaçınılmaz olarak, yeni sorunlar ve olanaklar doğurur. Bu sorunlardan bazıları sistemi zayıflatırken diğer bazıları da sistem tarafından emilip zararsız hale getirilir. Örneğin güç elde etmek için, bir yöneticinin genellikle dinsel geleneğe bağlı aristokrasinin direncini yenmesi gerekir. Yönetici, âzgür köylülüğü güçlendirerek ve kendisine sadakat borçlu bir orta-sınıf bürokrasisi yaratarak aristokratik gelenekselliğe karşı koymayı basiretlilik, ileri görüşlülük olarak görür. Fakat orta-sınıf bürokrasisinin hizmetleri yüksek prestijle ödüllendirilmelidir. Dinsel semboller kullanılarak bu sınıfa aristokratik statü vermek monarşiye karşı geleneksel karşıtlığı güçlen-

direcektir; çünkü böyle bir statü 'novi homines' in kendi asil üstünlerinin davranış ve tavırlarını takleit etme isteğine temel olacaktır. Bu yeni insanlar kısa zamanda eski aristokratik gelenekselliği öğrenerek Rusya ve Bizans'da olduğundan daha fazla yöneticinin pozisyonunu tehdit ederler. Kendi pozisyonları da dahil tüm pozisyonları meşrulaştırmak için bütünüyle yeni, laik ve rasyonel bir çerçeve yaratmak yönetici için tek bir seçenek olduğu halde, bu girişim genellikle yöneticinin yapabileceklerinin ötesinde olduğu gibi, aynı zamanda yöneticinin politik çıkarlarını da tehlikeye düşürebilecektir, çünkü o zaman yönetici kendi bürokratik kadrosuyla daha çok gücü paylaşmak zorunda kalacaktır. Ivan the Terrible'in daha yeni kurmuş olduğu Oprichnina'yı dağıtmaya yöneltten belki de bu zor durumdu (43). Eisenstadt bu örnekle imparatorlukların sadece içsel nedenlerin işleyişiyle eriyip gittiklerini, değişmenin onların iç dokularında, yapılarında mevcut olduğunu ispatlamaya çalışır. Çöküş, yöneticinin kendi yönetimini kurumlaştırma çabalarının yol açtığı sorunlardan kaynaklanmıştır. Yukarıda belirttiğim türde bir takım ikilemeler etkinleştirildiğinde, imparatorluğun intikali güven altına alınmış oluyordu. Monark diğer stratejik elitler karşısında kendi manevra özgürlüğünü sürdürmede artık başarısız olduğunda, imparatorluk sorunları ve gerilimleri artık sistem içinde tutulamaz hale geldiğinde, imparatorluğun düşüşü kaçınılmaz olmaktadır.

İmparatorluklar örneği Eisenstadt'ın daha genel bir tartışmasını yansıtır. Şöyle ki,

... yenilik ve değişme olasılığı herhangi bir kuramsal sistem için dışlak veya rastlantısal değildir. Yenilik ve değişme kurumlaşmanın doğasında ve kurumsal sistemlerin dinamiklerinde gömülüdür, zaten orada vardır.

Elitler ortak normlar oluşturabilirler, onların değer ve sembolleri diğerlerince kabul edilebilir; fakat yine de söz konusu normları reddeden veya kısmen kabul eden veya tekrar yorumlayan gruplar daima olacaktır. Bunu n da ötesinde egemen kurumları sürdürme çabaları bazı grupları düşman hale dönüştürebilir çünkü elitlerin politikaları, hatta kasıtsız olarak, onların çıkarlarını tehdit edebilir. Bundan böyle düzeni kurumlaştırma gerçeğinin ta kendisi değer çelişkisini ve çıkar bölünmelerini besler. Şöyle ki;

... çelişki olasılığı ve potansiyel değişme kurumsal sistemlerin kristalleşmesi ve korunması süresinde kökleşmiş olarak daima mevcuttur. Değişmenin yönü ve oluşu ağırlıklı olarak bu sürecin doğasına dayanır.

Değişmeyi yeğleme herhangi bir kuramsal sistem içinde nasıl zorunlu olarak gömülü ise, aynı şekilde değişimin yönü ve kapsamı da rastlantısal değildir. Onlar da sistemin doğasına dayanırlar...

İşlevselciliğin değişmeyi açıklayamadığına veya çelişkiye yer vermediğine ilişkin yapılan ithamın yanlışlığını ve ilgisizliğini gösteren bundan iyi örnek olamaz. Fakat aynı zamanda çağdaş işlevselciliğin tümüyle evrimci görünümünü (bu kavramın klasik anlamında) belirten bundan iyi bir yaklaşım bilmiyorum (44).

Eisenstadt'ın analizi hem klasik evrimci değerlendirmelerden hem de bu yaklaşımın diğer çağdaş savunucularından oldukça daha az determinist ve oldukça da daha çok ustaca olmasına rağmen, 'endogenist' eğilimi ve bu konuda peşin hükümlü olması açıkça ortadadır. Hiç kuşkusuz, Eisenstadt dış faktörlerin öneminin farkındadır. Örneğin, merkezileşmiş bürokratik imparatorluklarda yöneticilerin kaynaklara bağımlılığı ve askeri genişleme siyasetleri, onları uluslararası ekonomik dalgalanmalara duyarlı yapar. Ve hemen yukarıdaki pasajda belirtildiği gibi, sistemin bütününe kapsayan özellikleri nedeniyle sistemin özellikle hassas olduğu 'dış öğelerin' etkisi, iç güçlerin ve sistemin doğasının yanısıra dikkate alınmıştır. Fakat Eisenstadt'ın analizinin özü daima 'endogenist' tir. Temelde vurgulanan husus normatif bir düzeni yerleştirme çabasıdır. Kaynaklanan içsel sorunlardır. Harpler, göçler, kültür ilişkisi, ticaret —tarihsel belgelerde sık sık rastladığımız tüm bu faktörler— en son aşamada ilgisiz olarak değerlendirilir.

Bunlar sistemin özellikleri olmayıp sadece güçlerin mevcut içsel dengesinin katalizatörü veya tahrikçisidirler. Değişme sosyolojisi özellikle değişen bu içsel dengenin değerlendirilmesidir, ve değişme kaynaklarını saptamak için ilk anda ele almamız gereken de bu dengenin özellikleridir.

Eisenstadt için doğru olanın, diğer neo-evrimcileri dikkate aldığımızda, daha uygun olduğunu güçlükle söyleyebiliriz. Örneğin Levi, yakın zamanlardaki (45) Çin ailesi üzerinde yapmış olduğu incelemeinde şöyle yazar;

Çin'de değişme için motivasyon öncelikle geleneksel yapının içinde taşıdığı ve yarattığı gerilim ve baskılardan kaynaklanmıştır. Endüstrileşmiş Batı ile ilişki bu baskı ve gerilimleri artırmıştır.

Diğer işlevselciler gibi Levi, en son analizde, Çin'de aileyi etkilediği düzeyde tarihsel olayların görünüşte geçici kaleydoskopu ile ilgilen-

mez. Bu tür dış olaylar asla o denli devrimci ve güçlü olmadıkları gibi sürekli de değildirler. Kalıcı ve yapısal değildirler. Bir kuramın yakalıyabilmesi, değerlendirmeye koyabilmesi açısından bu olaylar çok fazla değişkenlik gösterirler. Sosyolojik kuramın uğraşısı tarihsel kayıta mevcut olan düzensiz değişimler değil fakat daha derin, temel modeller, küçük küçük bir araya gelerek büyük değişimlerle sonuçlanan sürekli, görünmeyen süreçlerdir. Levy'nin, Çin ailesinin tarihi boyunca bulduğu 'statü gerili' leri, rol gerilimleri 'ideal' ve 'gerçek' arasında uygunluk olmaması, pratik ve ideal standartlar arasındaki ayrılık türünde süreçlerdir. İşte Çin'de yapısal olarak modern aile devriminin gerçek kaynağı burada yatar.

Bu içsel güç yaklaşımının (endogenist approach) diğer bir yönünü Parsons'ın uygarlıkların uyum başarısızlığı üzerindeki ısrarında bulabiliriz. Niçin Shilluk veya Zulu arkayık geçiş toplumlarına evrim gösterememiştir? Çünkü bir ihtimal yazıyı geliştirememişlerdir. Fakat kuzey Nijerya'da Nupe yazıyı geliştirmiştir. Bununla beraber, bunlar da arkayık kategorinin dışında bırakılmışlardır, çünkü onlara yazıyı. İslâm Fulani istilacıları öğretmiştir. Yoğun bir bürokrasiye, güdümlü ticaret ve el sanatlarına ve gelişmemiş bir para sistemine sahip hemen hemen patrimoniyal bir monarşi içerdiklerinden, bunlar ilkel ve arkayık toplum arasında güçlülükle ayırt edilebilen bir sınıra yaklaşırlar; fakat: (46) 'Nupe' ler çok açık olarak aslında yabancı bir dinsel-kültürel bir bileşime açıktırlar, oysa tam anlamıyla bir ara toplumunda yerli (indigenous) bir oku-yazarlık geleneği kültürün bir parçasını oluşturur.

Oldukça açık bir biçimde belirtecek olursak, değişme Parsons tarafından temelde içsel olarak ele alınmıştır. İstilâ ve kültürlenme gibi dıştan gelen baskıya dayanan değişimler kuramsal olarak ilginç değildir. Okur-yazar uygarlığın doğuşu zımnen içsel nedenlere atfedilmiştir —bu konuda arkeolog ve tarihçiler arasında devam edip giden tartışmaya rağmen.— Parsons, bu türden böylesine yeni bir durum ve sürecin, kuramsal açıdan, önceki yapıların içsel dinamiğinden uçlandığını ileri sürer.

Fakat, yukarıdaki örnekte belirtildiği gibi, içsel ögelere dayanan modelin, daha sonraki yapının özellikle yeni ögeleri için nadiren bir açıklama getirebileceği çok kesindir. Bazı arkeologlar Sümer uygarlığının (belki en eski dönemi) katıksız, yerli bir büyüme olduğuna ve daha sonra da örnek olarak ve eylemle uygarlığın Mısır'da, Hindistan'da ve hatta Shang Çin'de oluşmasını kamçılımış olduğuna inandıkları doğrudur (47). Fakat burada 'yerli' ve 'büyüme' ile tam olarak ne kastedilmiştir? Bu, içten kaynaklanan ve çelişki sorunları yaratan norm ve kaynakların farklılaşma, yeniden bütünleşme veya

genelleşme süreçleri yoluyla Neolitik köylerin veya çiftçi yerleşimlerin zamanla Sümer adını verdiğimiz ekonomi mabedi ve kent devletlerine dönüştüğü anlamına mı gelir? Bütün bu değişimde fiziksel ve toplumsal çevrenin salt bir iti veya katalist olduğunu mu düşünmemiz gerekir?

Eleştirmenleri bir yana, uygarlığın oluşmasında yerli, içsel öğeleri vurgulayan tarihçiden (indigenist historian) edindiğimiz görüntü bu değildir. Bu tür tarihçinin ileri süreceği tüm sav, Sümerler'in dışında başka hiç bir etnik grubun, kendi isimlerini verdikleri kentsel uygarlığın oluşmasına karışmamış olmasıdır. Diğer taraftan çevreyle ilişki, onun uygarlığın kökenleri modelinde temel bir rol oynar. Araştırmacılar, tahıl tarımının ve hayvanların evcilleştirilmesinin (ayrı zamanda Neolitiğin quadrivium'unu oluşturan cilalı taş baltalar, çanak ve çömlek) Sümer kent devletlerinin bölgesi olan güney Mezopotamya'dan değil fakat büyük bir olasılıkla daha dağlık kuzeyden, aşağı Zagros dağlarından, Doğu Anadolu'dan, Suriye ve Palestina'den kaynaklandığını düşünmektedirler. Kuzeyden çiftçiler belki güney Irak'ın zengin aluvyonlu düzlüklerine sızdılar, ve nehir vadi-sinde sulama durumunu düzenlemek için belirli tekniklerle desteklenmiş bu sayıca fazla çiftçiler daha önceki Neolitik köyü yetersiz hale getirmiştir. Daha büyük toplumsal birimler belki sel zararlarına karşı bütünleşmeyi güvenceye almak için gerekli olmuştur, ve kasabalar 'synoecism' süreci içinde birleşmeye başladılar. 'Büyüme' ye gelince, bu kavramla içsel öğeleri vurgulayan düşünürün anlatmak istediği bütün şey, Childe'in bir kerede olup biten kent devrimi modelinin, yavaş yavaş ve kademeli bir nitelik taşıyan synoecism modeli lehine terkedilmesi gerektiğidir. Onun bu kavramı kullanım biçimi sistemsiz farklılaşma veya gerçekleştirilmiş potansiyellere ilişkin bir içerik, bir öz taşımaz. Uzun-mesafeli haberleşmeleri, çok fazla gereksinim duyulan maden maden ve diğer kaynakları kontrol eden yabancılarla ilişki, kıskanç göçebe kabilelerin tekrarlanan istilâları gibi öğeleri de dışarıda bırakmaz (48).

Difüzyonist bu önemli hususu uygarlığın doğal yerini içerecek biçimde genişletir. (Ben burada, bütün uygarlığı Mısır veya Sümer olarak tek bir köken çerçevesinde açıklamak isteyen Perry veya Raglan gibi 'aşırı difüzyonistler üzerinde durmuyorum.) Difüzyonist, Sümerlerin göçmen olduklarını, uzak bölgelerle yaptıkları ticaretle zenginliklerini geliştirdiklerini, mabetlerinin, kentlerinin ve konfederasyonun sadece içsel bütünlüğünü ve çelişkisini düzenleyici önlemleri güven altına almak için değil, fakat aynı zamanda su kaynaklarını ve zenginliğini dış saldırılara yani ya bir kentin diğerine ya da çöl kabilelerinin saldırısına karşı korumak için oluşturuldu-

ğunu ileri sürer. Hatta ilk uygarlığın yaratıcıları dış güçlerin saldırısına çok şey borçludur. Ne yazık ki yetersiz kayıtlarımız bu dış güçler hakkında bize çok az şey yansıtmaktadır(49).

İç yapısal ögelerin ağırlıklı önemini en iyi açığa çıkarması veya bu ögelerin önceliğine en iyi bir biçimde uyum göstermesi nedeniyle, uygarlığın kökeni sorununu ve Sümer örneğini özellikle seçmiş bulunuyorum. Fakat burada bile içsel olayları vurgulayan (indigenist-yerli) tarihçilerin ve arkeologların, 'endogenist' model olarak niteliğim modelden ne kadar uzak oldukları çok açıktır. Bir dereceye kadar bu basit bir derece farkıdır: işlevselciler içsel (endogenous) ögeleri ağırlıklı olarak vurgularlar, Fakat bu vurgulama aynı zamanda çeşitlilikte farklılık da taşır. 'Indigenist' lerin yöresel köken arayışları, bir uygarlığın bağımsız kökenleri hakkında bir hipotezi test etmek için oluşturulmuş ve biçimlendirilmiştir. Oysa neo-evrimci dış etkiyi kuramın ilgilenmediği salt ampirik bir olasılık olarak sadece gözardı eder veya önemsemez. 'Indigenist' için dış ögeler önemlerini korurlar; ve difüzyonist model de bu niteliğe aynen sahiptir; işlevselci için dış ögeler ad hoc ögeleridir, çevre önemsiz bir uyarıcıdır, ve difüzyonizm kesinlikle bir model değildir. 'Indigenist' tarihsel açıklama dünyasında yaşarlar, işlevselci kuramsal kategoriler dünyasındadır.

Belirtmiş olduğum farklılığı abartmış olmama, neo-evrimci değişme modellerinde çevrenin ağırlıklı olmasına karşı gelinebilir. Parsons beş ayrı 'çevre' sıralamaz mı? Eisenstadt'ın monarkları yoğun olarak dış işleri ile ilgilenmezler mi? İşlevselcilik değişmeyi dışsal oluşumlu değerlendirmemiş olsa, uyum önermesi neyi ifade eder? Fakat bununla beraber, Parsons'ın belirttiği beş çevreden dördü, (yalnız fiziksel çevreyi dışta bırakarak) tarihçiler ve sosyologlarca incelenen birimlerin parçaları olarak ele alınmıştır; kültürü, dini, kişiliği veya organizmaları üzerinde araştırma yaptıkları toplumların dışında düşünmeleri söz konusu değildir. Eisenstadt'ın yöneticileri dış ekonomik ve politik güçlerden etkilendiklerinde, bu durum yöneticilerin politikaları ve sorunları çerçevesinde sergilenmiştir; dış güçler tüm sistemi kapsayacak çok çeşitli 'girdiler' dir ve kendilerine özgü gerçek kuramsal statüleri yoktur. Eisenstadt gerçekte uyarıcıya değil fakat sistemin tepkisine ilgi gösterir: diğer bir deyişle, sistemin durumu ve uyarıcının etkisiyle sistemin içinde yer alan süreçler onun ilgi alanını oluşturur. Aynı gerçek uyum düşüncesi için de doğrudur. Neo-evrimcileri ilgilendiren, birimin çevresiyle etkileşimi değil, fakat birimin çevredeki dürtüye tepkisidir. İşlevselcilerin dikkatini yönlendiren, dikkatini çeken uyum sürecinin kendisi, ve birimin uyum potansiyeli veya uyum yoksunluğudur (50).

Neo-evrimci neden değişmenin her yerde her zaman varolduğunu bu kadar çok vurgular? Belirtmiş olduklarının ötesinde bir çok nedenler vardır, örneğin birimin potansiyali düşüncesinin çekiciliği. Belki burada amacıma en uygun olan neden evrimsel sürecin işlevselci vurgulamasında yatar: sosyal sistemin sınırlarının artan keskinliği. Farklılaşma ilerledikçe toplumsalı kültürel den, politik olandan, kişilikten veya ekonomik sistemden ayırır, ve onu gittikçe artan ölçüde otonom yapar. Sistem kendi içinde daha kapsayıcı oldukça, bütünleştikçe daha güvenilir, daha devamlı olur ve sınırları daha da belirginleşir. Bütün sosyal sistemlerin en kapsamlısı ve en çok kendine yeterli olanı olarak toplum, herşeyden önce, diğer sistemlerden, çeşitli etkenlere karşı sınırlarını devam ettirmek için taşıdığı gücü ve dayanıklılığı ile ayırt edilir.

İşte iç toplumsal ögeleri ve topluluk sınırlarını vurgulama değişmeyi, herşeyden önce, içsel bir büyüme süreci olarak görme eğilimine yol açar. Bir ölçüye kadar burada çağdaş ulus-devlet etkisini bulmak mümkündür. Ulus-devletler gerçekten otarşiyi amaçlarlar, içsel bütünlüğe ve ulusal sınırlara önem verirler, değişmeyi içten kontrol etmeyi amaçlarla, v.s. Fakat bu daha oldukça görülen ve Parsons ve arkadaşlarının ilgilenmiş oldukları toplumsal organizasyonları ve birimlerin çok farklı endüstri-öncesi tiplerine uygulanmaması gereken bir gelişmedir.

Fakat iç toplumsal ögelere ve sınır korunmasına verilen önemin kuramsal bir temeli de vardır, ve bunu da farklılaşma önermesinin doğasında aramak gerekir. Burada Durkheim'in açıkça belirttiği mesleklerin özelleşmesi düşüncesi üzerinde durmadığımızı hatırlatmamız gerekir. Neo-evrimciler bu düşünceyi genelleştirirler ve herşeyden önce sistem düşüncesine uygularlar. Onların ilgisini çeken yapısal veya daha iyisi tüm sistemi kapsayan farklılaşmadır. Bu, belli başlı her işlevin etrafında çeşitli otonom sistemleri oluşturmada ve böylece ortaya çıkan sistemlerin karmaşıklılığının vekendi içinde yeterliliğinin daha üst düzeyde yeniden bütünleştirilmesi isteminde gerekli olan farklılaşma eğilimi anlamına gelir. Daha üst düzeyde kendi içinde bütünlük, yeterlilik aynı ağırlıkta dışsal ögelerin dışarıda bırakılmasına gereklilik gösterir; toplum büyüdükçe kendi temelini ve portresini daha büyük bir ihtimamla tanımlamalıdır. Analizci bu eğilimi gözliyerek, böylesi toplumların dışarıdan daha az geçirgen olduğunu ve böylece değişmenin sistemin özelliklerinin büyük ölçüde içsel işleyişinin bir sorunu olduğunu kabul etmelidir.

İşte asıl sorgulanan bu tavidir. Gerçekten içsel değişme (endogenous change) modeline bir çok itirazlar söz konusudur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) Ampirik olarak, tarihte dışsal olayın etkisi ve sık sık ortaya çıkması, sıklığı üstünlük taşır. Birbirinden çok ayrı olan Hristiyanlık ve İslām'ın doğuşuna (Yahudi ve Yunan düşüncesinin Palestin ve Arabistan etrafında dönen politik çelişkilerin etkisi), Roma ve İran'ın düşüşüne (barbar kabilelerin ve Alxander'in ayrı ayrı etkileri) ve Rönesans'ın doğmasına ve feodalite'nin çökmesine (Araplar yoluyla Antiğin yeniden keşfi ve ticaret kentlerinin büyümesi her iki süreci etkilemiştir) ilişkin olay ve süreçleri açıklamada fetih, g, salgın, savaş, ticaret, kültürel ödünç alma teknik ve düşünce ithali gibi olguları anımsamak gerekir. Özellikle kültürel hareketler farklı düşünceleri birbirine uydurma işlevine sahiptir.

2) Metodolojik olarak, tarihsel toplumlar yer ve zaman boyutunda bir yer işgal ettiklerine göre, onların herhangi bir temel niteliğinin dış etkiden kaçabileceğini düşünmenin gerçekle ilişkisi yoktur. Tarih kendine özgü olaylar arşividir ve bu olayların alan ve kapsamına ilişkin belirlenemiyen deyişlerin değişme kuramında bir yeri olamaz. Olaylar yer ve zaman boyutunda biçim alırlar ve çevrelerine yoğun etkileri vardır. Dıştan zorla girerler ve etkilediklerini biimlerler. Bu tür olaylara kuramsal bir yer vermeyen bir analiz değişmenin değerlendirmesini yapamaz.

3) Kuramsal olarak, i ögelerin önceliğini savunanlar (endogenists) yeniliği açıklayamazlar, fakat sadece gördüğümüz biçimiyle çöküşü veya sistemin onarımını değerlendirebilirler. (Hiç kuşkusuz olan her şeyin birimin potansiyellerinin gerçekleşmesi olduğuna göre, i ögelerin önceliğini savunanların yeniliği yadsımaları gerekir.) Birimin çevresiyle etkileşimini değerlendirmekten de uzaktırlar, çünkü sistemleri hemen hemen dışarıdan hiç bir şeyi geçirmeyen gerçekler olarak algıladılar. Uzun dönemli ilişkilerde bulunmuş olan toplumların yer aldığı bir çok durumların özüne de inmezler; uluslararası ilişkiler kuramından yoksundurlar, ve bütün bu, sistem kuramının ve bu kuramın salt farklılaşma ve yeniden bütünleşme ile ilgilenmesinin bir sonucudur.

Bu itirazları kabaca ortaya koydum çünkü bu konuları, işlevselci iselliliğin 'endogenism' kökenlerini incelediğim en son bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağım. Klāsik evrimcililiğin mirasçısı olarak işlevselcilik süreç ve değişmeyi tek bir çatı altında toplamada, tarihsel deneyim çeşitlerini birimsel, bölünmez seriler halinde düzenlemede söz konusu olan en son çabalardan birini temsil eder. Fakat bu amacını, henüz belli olmayan sebeplere dayanan olgular ve gözlenebilir davranış dünyasını terketme pahasına başarır. Gözlenebilir davranış dünyasında, Lowie'nin belirttiği gibi (51), tüm olası

(politik) gelişmenin tohumlarının barbar kültürlerde gizli fakat ispatı mümkün olduğu veya, Durkheim gibi, şimdiki durumuna gele- ne kadar, 'davranışın nasıl geliştiğini ve aşama aşama nasıl karma- şıklaştığını' göstermek için yapının 'en ilkel ve en basit biçimine' dön- memiz gerektiğini ileri süremeyiz(52). Önemli ve devamlı sürüp giden değişme, sadece küçük, birikerek çoğalan içsel gelişmelerden kaynaklandırılmaz. Küçük çaplı değişmeler (modifications) içten etkilenebilir; fakat kurumların veya kültürlerin kendi toplumsal ve fiziksel ortamlarından, temel dönüşümlerini salt içsel süreçlere in- dirgeyebilecek derecede soyutlanmaları olası değildir. Hiçbir toplum dıştan gelen girdiye, etkilere aşılannmış değildir. Ancak ben burada bu gerçeği değil fakat daha kuramsal bir noktayı ortaya koymak istiyorum. Şöyle ki, zaman ve yer boyutunda tarihsel ilişkilerin do- ğası dikkate alındığında, söz konusu toplumun diğer toplumlarla ve kendi dış çevresiyle kurduğıkurduğı sürekli onun biçimleyici iliş- kilerini dikkate almamız gerekir. Bunu yapmadığımız takdirde bu toplumun kesin bir resminde etmemiz veya kesin bir değerlendiri- mesini yapmamız mümkün değildir. Böylesine dış ile ilişkisi olmayan bir toplumun bilimi yoktur fakat, sadece birbirleriyle ve birbirlerinin ortamlarıyla sürekli ilişkide bulunan toplumların bilimi vardır. Bu düşüncenin temlinde şu gerçek yatar: toplumların dönüşüm kaynak- ları hiç bir zaman bütünüyle belirli bir tarihsel birim içine yerleştiri- lemez, çünkü bu birim aynı zamanda diğer birimlerin ve bu birim- lerin çevrelerinin ürünüdür. Böylece herhangi bir değişme kuramı ampirik incelemeden sonra, toplumun içsel süreçlerinin belirli ko- numundan kaynaklanan ögelere (sürekli olarak dıştan etkilenen), en yakın çevresinde uçlanan ögelere, ve ilişkileri olduğu diğer toplum- lardan (ve çevrelerinden) gelen ve söz konusu toplumu etkileyen ögelere ağırlık verme arayışı içinde olmalıdır.

'Potansiyel olma' düşüncesine gelince, bu düşünce sosyolojik bir sayılı olmaktan çok metafiziksel bir sayılıdır. Bir birimin içindeki böylesi potansiyelleri desteklemek, teyit etmek üzere elimizde pek fazla bir şey yoktur. Bu potansiyelleri ancak söz konusu birimin bir- birini izleyen durumları, aşamaları içinde izleyebiliriz. Hiç kuşku- suz, toplumların zaman içinde daha büyüdüğü ve karmaşıklaştığı bir yığın örnek gözlenebilir. Fakat daha önceki toplumların kendi içle- rinde daha sonraki aşamaların tohumlarını taşıdığını ileri sürmek bir yana, bu tür toplumların daha sonraki dönemleri olarak gözlem- lediğimiz önceki dönemlerin direkt ürünleri olduğundan acaba nasıl emin olabiliriz? Birbirini izleyen değişmelerin algılanması dışında, gelişmenin birim için 'doğal' olduğunu acaba nasıl bileceğiz? Her toplumda sık sık rastladığımız çeşitli zorlamaların, gerilimlerin ve belirsizliklerin neden temel gelişmenin etkin kaynakları olduklarını

düşünelim? Bu sayıltıların ortaya konması, Weber'in o denli suçlanmış olduğu 'uçlanma, kaynaklanma, yayılma' (xemanationism) düşüncesine yaklaşmak anlamına gelir.

Şimdiki toplumun kökenlerini önceki dönemde aramak ve çürütmeyi içte aramak, işlevselci çerçeve dışında bile sosyologların üstün tuttukları bir ilgi alanı olmuştur. Bunu, Marx'ın, feodalizmin çöküş kaynaklarını ve kapitalizmin kaynağını 'eski toplumun rahminde' olduğunu (53) belirtmesi çabasında görürüz. Bu çaba, birbirini izleyen sosyolog nesillerinin düşlerini büyülemiş olan ve evrimsel dünya-imağını gücünü açıkça ortaya koyan bir sergilemedir. Bununla beraber, bu arayış büyük ölçüde çalışmalarınızın nesnelerini somutlaştırma itisine ve bu nesnelere sosyolojik metodun tarihsel değişme analizi için yararlı sayacağından çok daha fazla bir 'bütünlük' atfetme tercihine dayanır. Basitleştirilmiş sayıltıların 'ideal-tipik' bütünlüğünü yapılamak, değişmenin temel mekanizmalarına ulaşmak başka, bu yapıya nesnel toplumsal gerçeği ve tarihin göstermediği benzeri birikiciliği (exclusiveness) yüklemek daha başkadır. Organizmalar dünyasıyla analogi kurarak kendisine anlamlı bir görünüm sağlamış olan sadece gelişimci kuram (developmental theory) alanında ancak bu tür içsel öğeler hareketlilik ve geçerlilik kazanabilir. Olay ve süreçlerin şu andaki gözleminde bunların yeri yoktur.

4. B Ö L Ü M

MODERNLİK VE MODERNLEŞME

Çağdaş değişme kuramı, çoğu önde gelen işlevselciler için bugün temel amaç olmuştur. Bu kuram neo-evrimci okul için pratikte bir deneyim alanı sağlamıştır. Çağdaş değişmeler etkilidir, yoğunudur, hızlıdır, sürekli, fakat aynı zamanda çeşitlilik gösterir ve görünüşte önceden belirlenemez. Toplumun her düzeyinde ortaya çıkar, hız ve kapsamda çeşitlilik gösterir, hem niceliksel ve hem de niteliksel olarak sınıflandırılabilir. Bunun da ötesinde değişmeler globaldir. Çağdaş değişmeyi önceki örneklerden farklı kılan işte budur. İslâm ve Mongolların barbar istilâ ve baskıları cağrafyasal olduğu kadar toplumsal olarak da sınırlıydı. Fakat çağdaş değişme derinlemesine ve uzamsal olarak etki yaratır. Değişme ekonomik, teknolojik olduğu kadar politiktir ve aynı ölçüde de entellektüeldir. Eski kurumlar çözülür veya biçimlerini tümüyle değiştirirler. İnsanın çevresi ve arkadaşlarıyla ilişkileri her nesille birlikte başkalaşır. Eğilimler, adet ve gelenekler, inançlar ve deneyimler bu başkalaşmaları toplumsal yapıya yansıtmışçasına birbirlerini izlemişlerdir. İletişimde, eğitimde, üretim ve tüketim alışkanlıklarında, savaşta, hak-hukukta, sanatta, yönetimde, aile yaşamında, vergilendirmede, boş zaman değerlendirilmesinde, giyside, bireysel davranışta, diğer bir deyişle her alanda her nesille artan ve atalarının omuzlarında yükselerek ağırlıklarını yaygınlaştıran yenilikler ve değişmeler görmektediriz.

Acaba bu değişmelerde izlenebilir bir model var mı? Bir işlevselci için bu soru cevabı beklenilmeyen ve etkili olsun diye kullanılan bir soru. Toplumsal bütün sistemi kapsadığına ve dolayısıyla sosyolojiyi olanaklı kıldığına göre, toplumsal değişme modelleştirilmelidir. Çağdaş değişmeler daha karmaşık, kapsayıcı, hızlı olabilir ve çeşitlilik gösterebilir; bu nedenle düzenli ve belirli olmaktan uzaktır diyemeyiz. Bu noktada sosyologun görevi çok açıktır; çağdaş değişmelerin gruplanabileceği çeşitli süreçler arasındaki karşılıklı etkileşimin örüntüsünü çizmek. Ortaya çıkan model 'modernleşme' olarak isimlendirilmiştir. Bugün bütün toplumlar bu modeli izlerler;

farklı alanlarda ortaya çıkan 'nadir' (eşsiz, özgün) değişmeler bu model içine yerleştirilmelidir. Metod da belirlenmiştir: birinci olarak, kapsayıcı modelin tümüyle betimlenmesi, ve ancak bundan sonra modelin belirli durumlara ve yöresel sapmalara uygulanması.

Modernleşmenin Üç Tipi

'Modern', 'modernleşen', (modernising), 'modernleşme' kavramları çok çeşitli, insanı şaşırtacak anlamlarda kullanımıştır. Günlük dilde iki kullanımı yaygındır. Birincisi 'modern' in 'çağdaş' (recent) veya en 'çağdaş' la (most recent) eşit kullanımıdır. Bu anlamda modernleşme süreci, basitçe, çağdaş biçimlerin eski biçimlerin yerini alması anlamına gelir; ve bu zıtlık Latince 'modernus'dan kaynaklanmış en eski anlamın temelinde yatar. (1) Sıklanin öteki ucunda modern ve modernleşenin ilerleme ve ilerleyici ile ilişkisini görüyoruz. Çağdaşlığın 'contemporaneity' birinci kullanımı salt görelî olduğu halde, ikinci kullanımı gözlemcinin değeri tercihlerine bağımlıdır. Bu iki kullanımın hiçbirinin fazla bir betimsel içeriğı veya anlamaya vesile olan potansiyeli yoktur.

Bununla beraber bu günlük kavramlar, sosyoloji literatüründe bu kavramlara verilmiş olan bir çok anlamları önceden ima ederler. Genel olarak belirtilirse, bu düşünceye yönelik üç temel yaklaşımı ve üç tür tanımı ayırt edebiliriz. Birincisi analitiktir. 'Modernleşme' ve 'modernleşen' toplumsal yapının ve toplumsal sürecin oldukça soyut niteliklerini ifade ederler. Bu nitelikleri taşıdıkları ölçüde toplumlar 'modern' olarak, elitleri bu nitelikleri elde etmede başarılı oldukları ölçüde de bu toplumlar 'modernleşen' olarak nitelenir. Diğer bir deyişle, 'modernleşme' bir toplumsal değişme süreci veya kuramsal olarak yer ve zaman boyutunda evrensel olan veya bu tür süreçler grubudur.

Neo-evrimci işlevselcilerin özellikle bu yaklaşıma eğilim gösterdiler. Onlara göre 'modernleşme' tarihin bir niteliğidir. Bazıları modernleşmeyi toplumsal karmaşıklıkta (complexity) artış olarak görür, diğerleri ise daha özelleşmiş uyum olarak değerlendirir. Açıkça modernleşme ilerlemeyi ifade eder; toplumsal örüntüyü zenginleştiren ve güçlendiren güçlerin ortaya çıkması ve büyümesidir. Ve bu tür güçler, etkileri ilk olarak salt bu çağda bütüncül ve yaygın olsa bile, tarih boyunca etkin olmuştur.

'Modern' ve 'modernleşme' sözcüklerinin ikinci anlamı tarihseldir. Bu sözcükler, yeni karakterleriyle öncüllerinden ayrılmış belirli zaman dönemlerini ifade ederler. Avrupa'da Rönesans ve Reformasyona kadar gerilere giden söz konusu dönem lâikleşme ve kapitaliz-

min doğuşu ile ayırt edilir. Başka bir alternatif olarak da Fransız ve Endüstri devrimlerini önceki ve sonraki dönem arasında önemli bir ayırım noktası niteliğinde düşünebiliriz. Fakat bu, yeni niteliklerin tohumlarının geçmişte bulunamayacağı anlamına gelmez; böylece düşünce tarihsel olmayan bir yaklaşımı ifade eder. Fakat bu tohumların açması zamanla sınırlanmıştır. 'Modernleşmenin' nitelikleri diğer iki dönem arasında belirli bir dönemin sınırlarını çizer. Bu anlamda 'modernleşme' geleneksellik ve çağcılık arasında bir geçişi gösterir. Bu yaklaşımdaki içerik daha devrimcidir. Modernleşmenin yarattığı dengesizlikler, kesiklikler, ve şiddet öncelikle vurgulanan hususlardır. Modernliğe yönelişte farklılıklar, modernleşme türleri üzerinde öncelikle durulur. Bütün bu nedenlerden ötürü tarihsel yaklaşım evrenselliğini ve belirleyiciliğini sürdürür. Toplumun modernleşme çağına girdiği söylenir. Bu değerlendirme 19. yüzyıl 'çağın ruhu' anlayışına yakındır. Toplum bir kere bu çağa girdikten sonra koşullar artık geriye dönüşe izin vermezler. Çünkü modernleşme evrensel bir toplumsal çözümleyicidir (2).

Bu objektif yaklaşımlara karşıt diğer bir görüş açısından modernleşme, gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen bir seri politikalara verilen bir isimdir. Ülkelerinde değişimleri başlatan liderler, yenilikçiler veya çağcılar olarak değerlendirilirler; ve modernlik, liderlerce algılanan doğrultuda, duruma göre içeriği değişen isteklerinin bir amacı olarak ele alınır. Buna göre modernleşme, liderlerin belirli açılardan daha gelişmiş olarak gördüğü çağdaş toplumlar doğrultusunda belirli bir toplumu değiştirmek için bilinçli uygulanan bir seri plan ve politikalar bütünüdür. Bu anlamda Atatürk, Mrs. Gandhi veya Nyerere yenilikçi liderlerdir (3).

Diğer kuramcılar gibi işlevselciler de Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki yeni devletlerin özgün sorunlarını araştırdıklarında, modernleşmenin 'pratik' kullanımına yönelirler. Apter, Almond, Pye ve Binder gibi siyaset bilimciler bu kıtalardaki modernleşme programlarının ayrıntılı ve dikkatli bir incelemesini yapmışlardır, ve bu çerçevede bilimcilerin bu kavramı kullanımları liderlerin yönetimindeki 'ekonomik gelişmenin doğal sonuçları ve önkoşulları' olarak anlaşılmasına yaklaşır (4). Gerçekten bazen 'modernleşme' sözcüğünü, toplumsal sorunların çözülmesi anlamında 'gelişme' (development) ile hemen hemen eşanlamlı olarak kullanırlar. Bir ülkenin kaynaklarının geliştirilmesi ve çağdaşlaştırılması benzer eylemlerdir. Aradaki tek farklılık (genellikle zımnen) kapsamlıdır; modernleşme veya çağdaşlaşma diğer etkinliklerin yanısıra ekonomik gelişmeyi veya kendi kendine yetkin bir ekonomik gelişmeye yönelmeyi içerir (5).

Ne yazık ki özetlemiş olduğum bu kuramsal farklılık pratikte ortadan kalkar. Özellikle işlevselciler uyarıda bulunmadan bir kul-lanımdan diğerine değişimler yaparak aradaki farklılıkları bulanık-laştırma eğilimi içindedirler. 'Modernleşme' ve çağdaş değişmeye yaklaşımlarının en çok kabul görmeyen ve tatmin edici olmayan yön-leri, analizlerinin düzeylerini ayrı tutmada veya modernleşme ve çağdaş değişme ayrılığını anlamada gösterdikleri başarısızlıktan kaynaklanır.. Modernleşmeyi toplumsal sürecin bir niteliği, tarihsel bir geçiş dönemi ve eylem programlarıyla ulaşılması gereken bir ideal olarak ele alan analizler sadece karışıklık yaratmaya hizmet eder.

I.Deneyimle Öğrenme

Değerler çerçevesinde bütünleşme toplulukları tanımlamada normatif işlevselciler tarafından temel alındığından, modernleşmeye yapılan en etkin yaklaşımlardan birinin temelinde bu ögenin bulun-masına şaşmamalıyız. Gerçekten değer bütünleşmesi ve değer de-ğişmesi, üzerinde durduğum neo-eişlevselci modellerden birincisinde yani 'olgunlaşma' (maturation) modelinde bir rol oynar.

Bir çok kuramcı modernleşmeyi insanın çevresindeki artan ege-menliği ve çevresine ilişkin artan bilgisi açısından tanımlar. Örneğin Black modernleşmeyi, 'çağdaş yüzyılda insanın çevresine ve toplum ve kişiliğe ilişkin bilgisinde ve kontrolünde önceden görülmemiş artı-şın yol açtığı etkinin bütünü' (6) olarak tanımlar. Bellah modernleş-meyi 'öğrenmeyi öğrenmek' (7) yeteneği olarak ele alır ve 'bir sis-temin iç ve dış kaynaklı bilgi üretme, iletişim kurma kapasitesindeki artış ve uygun şekilde tepkide bulunması olarak tanımlar. Bir sosyal sistemin hem değişme meydana getirme ve hem de ortaya çıkardığı bu değişmeyi rasyonel bir biçimde emme kapasitesi olarak karak-terize ettiğinde, Eisenstadt da modernleşmenin kültürel ve moral yönlerini vurgulamış olmaktadır. Bütün bu değerlendirmelerde ol-gunlaşma amacı zımnen içerilir (8).

Bellah'ın yazıları belki 'olgunlaşma' yaklaşımının' en açık örne-ğini verir: bu nedenle onun bu konuya ilişkin düşüncelerini daha ay-rıntılı olarak ele almak burada uygun gözükmektedir. Bellah'ın üze-rinde durduğu birinci nokta kendi 'modernleşme' kavramının etik tarafsızlığıdır. Modernleşmeyi ilerleme (progress) ile eşit tuttuğu doğrudur, fakat sürekli kendi kendini geliştirmeye temel olan belirli koşulların analizini, salt 'daha iyi' bir geleceğin ideolojik düşünce-sinden farklı kılma sıkıntısı içindedir. Diğer yandan , 'ilerleme' açı-sından ele aldığı Asya ülkelerine ilişkin bir çok durumlarda gelenek-

sel değerlerin ve yapıların korunması gerçeğinin, bu ülkelerin koşullarına daha uygun düştüğünü, daha iyi uygulanabilir olduğunu kabul eder. Diğer bir deyişle, yenilikçi bir liderin veya toplumun yapısal değişme ve süreklilik arasında, toplumsal kimliği koruma ile büyüme kapasitesi arasında bir denge bulmayı amaçlaması gerekir (9).

Bundan sonra, Bellah geleneksel ve modern toplumların değer sistemlerini karşılaştırır. Geleneksel değerlerin bu dünyadan olmayan nitelikleri galebe çalar. İcat veya yeniliğe dehşet ve korku ile bakılır. Sürekli gelişme düşüncesi yoktur. Kişilerin amaçlarını rasyonel bir incelemeye koyma veya bu amaçları herhangi bir kapsamlı, ayrıntılı bir tahmin çerçevesi içinde düzenleme çabası söz konusu değildir. Buna karşın modern sistemler araştırma, incelemeyi ve özgürlük, yaratıcılıkla ilgili görünümü överler. Amaç ve sonuçların özünde rasyonelleşme yatar, ve sürekli değişme ve ilerleme düşüncesi, geçerli ve tutarlı her modern toplumun temel taşıdır. Bir sistemi modernleştirme onu daha kapsamlı ve etkin bir iletişim ağıyla donatma anlamına gelir; bu donatım da sistemin 'rasyonel amaç oluşturma' kapasitesini artırır. Bu durumda artık topluluklar amaç ve hedeflerini, evvelki gibi sadece araç olarak değil fakat rasyonel ölçüde dayalı olarak seçebilirler. Modern bir toplumda kişiler bilinçli olarak eylemde bulunurlar ve yine bilinçli olarak geniş bir alana yayılmış çok sayıda seçeneklerden seçimlerini yaparlar; gelenek-bağımlı toplumlarda seçeneklerin kesin bir sınırlılık içinde olmasının yanısıra, geçmişin yüceltilmesi ve öteki-dünya işlerine düşkünlük, kişilerin, toplumsal deneyimlerinden edindikleri derleri kendi topluluk düzenlemelerine uygulama çabalarını saptırmıştır (10).

Bu düşünceden uçlanan üçüncü bir nokta olarak da modernleşmenin, genellikle, kabul edilmiş değerlerde bir değişme sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Politik, toplumsal ve ekonomik değişmelerin ve bu değişmeleri kontrol etmenin yanısıra, davranış ve dünya görüşlerinde de yavaş bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm 'sıkı kurallar koyan, yapılagelinen, güdümlü' bir değer sisteminden 'ilkesel düzeyde yönlendirici olan, görelilik taşıyan bir değer sistemine; her türde durum için çok sayıda belirli normların varolduğu bir sistemden, din ve ideoloji arasında veya nihaî değerler ve bunların ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde yürütülmesi, yerine getirilmesi arasında ayırım yapan daha elâstiki bir sisteme geçiş olarak isimlendirilebilir. Geleneksel bir değer sistemi değerlerin ve norların böylesi bir ayırımını bilmez. Fakat modern toplumlarda, dinsel değerlerce belirlenmiş toplumsal eylemin temel ilkelerinin can alıcı rolünü etkilemeden, toplumsal, politik ve ekonomik yaşamda gerekli elâstikiyeti sağla-

mak için belirli normalar mevcut durumun kısa dönemli ihtiyaç ve zorunlulukları tarafından belirlenmiştir.

Son olarak, konuya değişimin kaynakları açısından baktığımızda, Bellah'ın analizinin bunları sosyolojik ilgi alanının sınırına ittiğini söyleyebiliriz. Bellah, sistemin çevresindeki değişmelere tepkisinde değişimin kökenlerini, kaynaklarını saptamada, denge kuramının temel bir ilkesini vurgular. Bu durumda değişimler evvelce dönüşmüş olan Batıyla ilişki kurmaktan ileri gelmektedir. Değişmiş çevre ve sistemin varlığını sürdürme gereksinimi gerçeğinden hareketle Bellah, gerekli yapısal düzeltmelere yönelmek, boşlukları ortadan kaldırmaya olanak vermek ve bu süreçleri kolaylaştırmak için değerlerde ne gibi değişmelerin gerekli olduğunu kendi kendine sorar. Bellah sorunun yanıtını, Türk Sultanlarının ve Meiji reformcularının, kendi toplumlarını yeniden canlandırmak için reformlar yaparak Batı tehdidi ile nasıl mücadele ettiklerini göstererek açıklar, ortaya koyar. Ortodoks İslâm tutuculuğunun gücü Türk liberal reformlarının etkisini geçersiz kılmıştır. İslâmiyet'in kendisinden kaynaklanan Türk reform hareketi başarısız kalmıştır, ve hatta Kemalist darbeden önce aydınlar (intelligentsia) laik milliyetçiliğe yönelmiştir. Atatürk kendi laikleştirici devrimini İslâmiyete üstün tutmasıyla birlikte Türkiye'de İslâm temel karşıt güç olmuştur. Diğer yandan Japon reformcular geleneksel Shitoizm'i kendi reformcu hamlelerinde yararlı bir araç olarak görmüşlerdir. İmparator'un kutsal sembolüne sadakat, yenilikçi ölçütlerini meşrulaştırmaya yaramıştır, ve vatanperverliğe yönelme din ve ideoloji arasında herhangi bir önemli ayırımı önlemiştir. Aralarında bir çok farklılıklar olmasına rağmen Bellah, Japon ve Türk evriminin 'sıkı kurallar koyan, yapılagelinen, güdümlü' bir değer sisteminden 'ilkesel düzeyde yönlendirici olan, görelilik taşıyan' bir değer sistemine geçiş veya kültürel çağdaşlaşma modeline temel örnek oluşturduğunu belirtir. Kültürel olarak farklılaşmamış bir toplumda bu geçiş ancak geleneksel din-den kaynaklanan fak atayni zamanda, nihai ilkelere yöneliş içinde, kendisini geleneksellik karşıtlık içine koyan bir eylemden etkilenebilir. Reformcular modernleşmenin habercisidirler; dış uyarıcılar karşısında koşullara uyum gösteren bir elâstikiyeti temsil ederler. Bu elâstikiyet, mevcut bir ortamda sahip oldukları olanakları ve riskleri ne türde olursa olsun, onların evrimsel üstünlüklerini güvenceye alır (13).

Toplumsal Olgunluk

Modernleşmenin bu modeli ve kökenleri hakkındaki bazı eleştiriler, bu kuramın şimdi üzerinde duracağım diğer uyarlamalarını

değerlendirmede yardımcı olacaktır. Burada Parsons'ın model değişkenlerinin ve Weberci rasyonelleşme düşüncesinin çağdaş değişme düşüncesinde uygulanmasını göreceğiz. Bellah, Parsons, Hozelits gibi diğerleri insanın kendisini bir adama, atfetme ve işlevsel yaygınlık (functional difuseness) ile tanımlanan 'geleneksel' aşamadan, evrensellik, başarı ve işlevsel belirlilik değerlerinin egemen olduğu 'modern' aşamaya evriminin analiz edilebileceğine inanır. Bu düşünürler, aynı zamanda, değer değişmesinde Batılı çizgiyi Batılı olmayan kendi evrim analizlerinin zımnen içine sokarlar. Özellikle bütün toplumların olgunlaşma baskılarının etkisi altında olduklarını ileri sürerler. Çevreye kolaylıkla uyum sağlayamayan geleneksel toplumlar eninde sonunda geleneksel niteliklerini çıkarıp atmak ve bunların yerine gerekli uyumu sağlayacak 'rasyonel' ilişki biçimlerini almaya zorlanırlar. Bu durumda modernleşme geleneksellikten modernliğe geçişin yer aldığı süreç olur (12).

Maalesef bu noktada, tanımın bu ana hedefinde olgunlaşma yaklaşımı yara almıştır. Weber 'rasyonel' ilişki biçimlerini 'geleneksel' ilişki biçimlerinden ve özellikle otoriteden ayırırken, kronolojik değil fakat tipolojik bir ayırım yapmıştır. Doğru, Weber çağdaş değişimlerin rasyonel biçimlerini, geleneksel olanların zararına, öne çıkarma eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür. Fakat kültürel geleneklerin biricikliğine, örneğin Batılı kültürel geleneklerin, ilişkin duygusu, onun, sınıflandırıcı araçları evrimsel araçlarla karıştırmasını önlemiştir. Bu iki ilişki biçimi, gelenekçiliğin rasyonelliğe veya rasyonelliğin gelenekçiliğe nasıl dönüştürüldüğü hakkında nedensel bir açıklamayı içine almamıştır. Böylesi bir açıklamanın, sınıflamanın kendisinin temelinde yatan sayılıtların sıdında yer alan tarihsel koşullar, tarihsel olaylar üzerine temellendirilmesi gerekmiştir. Fakat 'olgunlaşma' düşüncesiyle birlikte nedensel bir kurama için bir araç geliştirmiş oluruz. Veya daha doğrusu bir sınıflamadan kaynaklanmış, ve tarihsel analiz gibi görünen bir totolojiye ulaşmış oluruz. Olgunluğun deneyimden öğrenme yeteneği olduğu söylenir. Modernleşme ,bu aynı yeteneğin çevreyi egemenlik altına alma amacına yönelmiş durumudur. Son olarak, toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için bir yolunu bulup bu yeteneği geliştirmeleri gerektiği de bizi söylenmiştir; sadece esnek rasyonel tepkiler başarılı oyumu sağlayabilir.

Toplumların bu öğrenme yeteneğini, bu esnek tepkileri nasıl geliştirdiklerini soracak olursak, uyumun teolojik tartışmalarına yönlendirilmiş oluruz. Yaşamı sürdürme olgunlaşmanın göstergesidir. Eğer bir toplum dıştan gelen baskılar karşısında kendisini devam ettirmişse, bu onun deneyimden öğrenme ve koşullara rasyonel olarak tep-

kide bulunma yeteneğini ispat eder. Yutulmuş, yok edilmiş veya parçalanmış toplumlar açıkça olgunlaşma açısından başarısız olmuş toplumlardır.

Bir ölçüt olarak 'yaşamda kalmak' tarihsel olarak sınırlandırılmıştır. Birçok toplum kaybolmuş veya başka toplumlar onların yerine geçmiş, bu toplumlar içinde erimiş veya parçalanıp gitmişlerdir. Fakat diğer bazı toplumlar da biçimlerini ve temel niteliklerini korumayı başarmışlardır. Aynı zamanda Ballah ve diğer 'olgunlaşma kuramcıları' tarihsel bir dönemle, çağdaş dönemle, örneğin çağdaş ve yeni değişmelerle ilgilenmişlerdir (14). Tarihsel olarak belirsiz ölçüt zamanı-belirli bir olgu için onların tek açıklamasıdır. Ayrıca bu sosyologlar, Batı toplumlarının tümüyle kavramsal olarak yaygın bir ölçüt çerçevesinde yaşamı sürdürme gereksinimini sergiledikleri örneğinde olduğu gibi kavramsal olarak ayırt edici, özellik belirten nitelikler bileşiğine dayanırlar. Yaşamda kalma ilkesinin, toplum tiplerinin salt sınıflandırıcı ayırımı ve bu toplumların ilişkilerinin genetik değerlendirilmesi arasındaki boşluğu kapıyamıyacağı açıktır. Bu durum modelin zayıf noktası olup olgunlaşmanın totolojik anlayışının da saklıyamayacağı bir husustur.

Diğer başka zayıf noktalar da vardır. Çeşitli yazarlar modernliğin, 'başarının', 'evrenselliğin' ve 'işlevsel belirliliklerin' model değişkenleriyle eşit kılınmasına karşı olmuşlardır. Ortaya konan farkın, ayırımın kronolojik değil ideal-tipik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Modern olarak isimlendirilen toplumlarda birçok roller üst ve alt pozisyonlara atfolunur niteliktedir. Tam tersine, gelişmemiş ülkelerde bütün kesimlerde dikkati çekecek düzeyde rol başarısı vardır. Hatta bu toplumlarda birçok evrensel özellikler ve modern veya gelişmiş toplumların pratiğinde bulunan belirli bir fikir veya partiye kendisini adama niteliği vardır (15). Hiç kuşkusuz 'geleneksellik' ve 'modernlik' tamamen birbirine zıt ideal-tipler olarak ele alınmış ve belirli toplumlar bu iki zıt uç arasında kesintisiz dağıtılmış olsaydı, yapılagelen bu eleştirilerin çoğu söz konusu olmayacaktı. Bununla beraber gerçek şudur ki, 'geçiş' in olgunlaşma kuramcıları tarihsel dönemi ve kateyorilerce oluşturulan somut silsileleri tanımlarlar. Bununla da kalmıyarak, olgunlaşma kuramcıları kategorilerini bu tarihsel dönemin ve bu silsilelerin belirli bir yorumundan kaynaklandırırlar. Bu daha sonra üzerinde durmamı gerektiren bir yorum olmuştur.

Diğer bir zayıflık esneklik ve mantıksallık kavramların çevreliyen belirsizliktir. Birçok durumlarda mantıksallık esneklik veya uyum gösterebilenle eşit sayılmıştır. Fakat diğer durumlarda Batı

mantıksallığın modelini oluşturur ve anlamını belirler. Weber'in kendisi de sözcüğü oldukça esnek bir biçimde kullanmıştır. Mantıksallık bazen gözlem ve deney üzerine temellenmiş induktif akıl yürütmeyi ifade eder; bazen herhangi bir türde dedüktif akıl yürütmeyi içerir; ve yine daha geniş olarak bu kavram amacın elde edilmesi için gerekli araç zincirlerinin tahminini veya hatta amaçların kendisini ifade eder; ve böylece ne pahasına olursa olsun etkinlikle bir ilgi alanına yönelmeyi ifade eder. Aynı zamanda tavır ve davranışın rasyonelleştirilmesinin etik anlayışın, etik açıdan ele alınması, diğer bir deyişle bu rasyonelliğin eylem planının tümü içinde asetisizm ile sınırdas olacak şekilde metodolojik bir alt sorun olarak yer alması söz konusudur.

Konuyu Bellah açısından bakılacak olunursa, mantıksallığın herhangi bir veya tüm anlamları uygun koşullar olduğu sürece öğrenme kapasitesine, bu kapasitenin ilerlemesine hizmet eder. Fakat tepkilerin uygunluğuna karar vermede ölçüt sağlayamıyan bir model yaşamın, varlığın idamesi durumu haricinde, bize çok az şeyi açıklar. Bunun yanı sıra Bellah 'esneklik' veya 'mantıksallık', yukarıda belirtilen herhangi bir anlamda, değeri modernleşmenin görünümüyle değişmesi zorunlu olan bir değişkendir. Aksi takdirde, bu durumun Sovyetler veya savaş öncesi Japonya veya Almanya'daki gibi 'modern' sistemlerin karakteristiği olmadığı sonucuna varmamız gerekecekti. Olgunlaşma veya çağdaşlaşmanın ilk dönemlerinde elastikiyetin arzulanmadığını ve mantıksallığın asetik olduğunu sadece ileri sürmekle, kişilerin modernlik ve mantıksallığın birlikte dönüşmediğini imadan çakınması söz konusu olabilir. Bu, elâstikiyetin ne mantıksallıkla ne de olgunlaşmayla eşitlenemeyeceği anlamına gelir. Çağdaş Amerikan uygarlığının kilit bir niteliği hiç bir şekilde evrimsel olarak evrensel değildir.

Son bir eleştiri de olgunlaşma yaklaşımının anlaşılma yoksunluğuna yöneliktir. Örneğin Bellah, Batı'nın ve Batı'nın ideolojileri olan Hristiyanlık, liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm etkisine gösterilen birçok kültürel tepkilere dikkati çeker. Bunlar Asya'da Hristiyanlığa, gelenekçi direnmeye, reformist modernliğe ve neo-gelenekçi bileşimlerle dönüşümü de içerir (17). Somut durumlarda neler olduğuna ilişkin şematik bir betimleme olarak bu mantıksaldır. Maalessif ortaya konan bu durum olgunlaşma yaklaşımının kategori ve sayılılarıyla oldukça zayıf bir ilinti içindedir. Kültürel reform hareketlerini meydana getirmede tam olarak ne derece elâstikiyete ve değer değişmesine gerek duyulmuştur? Geleneksel yığinsal duygusallıklara bu sahte çağcıl (pseudo-modernist) çekicilik içinde başvurmak, yönelmek eğer çok daha kolaysa, neo-gelenekçilik meselâ

laik milliyetçilikten neden daha az revaçtadır? Gelenekçilik Japon-ya'da ekonomik gelişim için bu denli yararlı olduğu halde neden başka yerde görünüş - engelleyici bir rol oynamıştır? Bellah'ın bu ve diğer sorulara yanıtları kendi yaklaşımından değil fakat genellikle yapısal öğelerden kaynaklanır; başka yerde açıklamalar 'ad hoc'tur. Bu yaklaşımın belirsiz sayıltılarını ve kaba klişelerini ortaya koymak bir gereklilik olmuştur; gerçekten söz konusu yaklaşımın başarısızlığını, kısırlığını bu gereksinimden daha etkin bir biçimde ortaya koymak söz konusu olamazdı.

2) Farklılaşma - Bütünleşme

Modernleşmenin ikinci işlevselci modeli, farklılaşma ve yol açtığı huzursuzluklar veya dengesizlikler arasındaki ilişkiye dayanır. Aslında bu model gelişmeyi, bir bütün içinde yer alan parçaların bu bütünle olan ilişkilerindeki değişimlerin bir sonucu inceler. Yine bu model, kabaca, dış koşullar değiştikçe toplumların da farklılaşma süreciyle uyum sağlayacağını ileri sürer. Ancak ilk dış uyarıcının ani ve tamamen ortaya çıkan uyumcu tepki anı arasında hem çalkantılı hem de verimli olan önemli bir ara verme dönemi söz konusudur. Bu ara (interval) modernleşmedir.

Bu görüşün tam bir ifadesini Smelser'in bir makalesinde ve diğer yazılarında bulabiliriz. (18) Smelser bu yazılarında ekonomik gelişmenin temel toplumsal yapısal sonuçlarını ortaya koymaya çalışır. Ekonomik gelişme içinde dört süreci alır: bilimsel teknolojiye artış, tarımın yavaş yavaş ticarileşmesi makinalaşmış fabrika üretimine geçiş ve kentleşme. Bu dört süreç mevcut toplumda bir arada, aynı zamanda meydana gelsin veya gelmesin, yine de toplumsal yapıyı benzer biçimde etkileme eğilimi gösterirler. Ekonomik gelişmeyle ilişkili yapısal değişimler üç ideal-tip güçleri veya yönleri çerçevesinde tanımlanabilir:

1) Farklılaşma (differentiation) : bazı örnekler verilecek olunursa, dinde, aile yaşamında, tabakalaşma ve hükümette 'daha özelleşmiş ve daha otonom birimleri noluşması'.

2) Yeniden bütünleşme (reintegration) : 'ilgi alanları gittikçe artan, daha çeşitlilik gösteren bireyler arasındaki etkileşimi bütünleştirmek ve sağlamlaştırmak için gerekli olan mekanizmalarda artış,'

3) Karışıklık/rahtsızlık (disturbance) : en iyi bir biçimde, kesikliklerden kaynaklanmış anomi ve hoşnutsuzluk ortamı olarak tanımlanır ve genellikle de protesto ve isyan gibi toplumsal eylemlerde somutlaşır.

Modernleştirici değişimin bu üç ideal-tipi güçlerden herbirini Smelser çeşitli kurumsal alanlarda izlemiştir. Hiç kuşkusuz, bu güçlerin en önemlisi farklılaşmadır. Smelser bu gücü,

bir toplumsal rol veya organizasyonun yeni tarihsel koşullarda izlevini daha etkinlikle yerine getirebilecek iki veya daha fazla sayıda rol veya organizasyona ayrımlaşması süreci olarak tanımlar. Yeni toplumsal birimler yapısal olarak birbirinden farklı ve ayrıdır, fakat birlikte ele alınırsa işlevsel olarak esas birimin eşitidir.

Farklılaşma, örneğin azgelişmiş bir ülkenin ekonomisinde meydana geldiğinde, daha önceleri aile veya köy birimlerinde yer almış olan üretim, tüketim ve değişim etkinlikleri bu değişim doğrultusunda ayrı, özelleşmiş organizasyonları gerekli kılar. Elsanatı alanında genellikle üretim tüketimden ayrılmıştır ve ev endüstrisi (cottage industry), belirli bir topluluk için değil fakat bilinmeyen tüketici için yaptığı üretimle bunu daha da ileri götürmüştür. Aile ekonomik işlevlerini de kaybeder. İşlevleri gittikçe sosyalizasyon ve duygusal doyum sınırı içinde kalır. Bu durum çekirdek ailenin daha genişlemiş aileden ayrılmasına ve yaşlıların ve diğer ikincil erkek akrabaların ailede kontrol güçlerini yitirmelerine yolaçar. Toplumsal eşitsizlik açısından farklılaşma iki biçimde kendisini gösterir. Birincisi doğum koşullarıyla ilişkili olanlar dışındaki diğer ölçütler önem kazanır. Zenginlik, güç, eğitim ve diğer 'başarılmış/elde edilmiş' (achieved) ölçütler atfedilmiş (ascribed) üyeliklerin ölçütleri üzerine çıkar. İkinci olarak sınıf ideolojisi sembolleri ne olursa olsun, bireysel hareketlilik artar. Ergin kimsenin pozisyonu artık sadece doğumla belirlenmez; mesleksi başarı bireyin statüsünün önemli, sürekli gelişen bir parçası haline gelir. Son olarak, Smelser toplumsal inançlarda da farklılaşmanın söz konusu olduğunu söyler. Burada iki aşama vardır. Birincisinde milliyetçilik gibi yeni değer sistemleri geleneksel dinlerin etkinliğini kırmak için ortaya çıkar. Bu durum çeşitli kurumların geleneksel yaptırım ve bağımlılıklar olmaksızın işlevlerini yürütmelerine izin verir. Bununla beraber, bu başarıları yeni değer sisteminin gücünü zayıflatır ve ikinci aşamada, gittikçe güçlenen laik, rasyonel etik sonucu bu kurumların artan otonomisiyle karşılaşırız. Her kurum kendi etkinlikleri için kendisine özgü laik mantığını geliştirir (19).

Bu noktada Smelser önemli bir tez ileri sürer. Durkheim'ın belirttiği gibi, gelişen işbölümünün ayrılmaz bir parçası bütünleşme olgusundaki artış olmaktadır. Smelser'e göre,

Böylece farklılaşma modernleşme için kendi başına yeterli değildir. Gelişme, farklılaşma (yerleşik toplum yapısını bölücü) ve bütünleşmenin (farklılaşmış yapıların yeni temel üzerinde birleşmesi) birlikte, birbiriyle etkileşim içinde ileriye yönelişidir.

Smelser daha sonra bütünleşmenin sendikalar, birlikler ve politik partiler gibi daha fazla farklılaşmış yapıları ortaya çıkardığını söyler. Örneğin farklılaşma başladığında üretim ve tüketimin toplumsal konumları birbirinden ayrılır ve bu ayrı sektörlerin bütünleşme sorunları ortaya çıkar. Buna göre,

... modernleşme, yeni bütünleşme sorunlarıyla (işçi alımı kuruluşları işçi değişimi, işçi sendikaları, işçi tahsisatına ilişkin hükümet kuralları; sosyal refah düzenlemeleri, kooperatif birlikleri, tasarruf kurumları) başa çıkabilmek için sayısız kurum ve organizasyonlar yaratır. Bütün bunlar bütünleşmede özelleşmiş kurum ve kuruluşları, etkinlik alanlarını içerir.

Bu bütünleştirici ilişkiler kararsız, değişken bir nitelik taşırlar, ve zaten bu kayganlık, değişkenlik kendi içinde, farklılaşmanın yol açtığı hızlı, düzensiz ve patlayıcı süreçleri döneminde yeniden bütünleşme için acil gereksinim gösterirler.

İşte modernleştirici değişimin bu düzensizliği ve eşitsizliği, bu durumun göstergesi olan üçüncü temel bir güçte yoğunlaşır ki bu da kargaşadır, huzursuzluktur. Özelleşme başlayınca yeni eylem ve normlarla eski arasında bir çelişki söz konusu olur. Aynı şekilde farklılaşma ve yeniden bütünleşme güçleri ileri geri, zigzak bir ilişki içinde ileryeyip gider; ve sürekli olarak boşlukları ve darboğazları beslerler. Modernleşmenin temposu ne kadar hızlı olursa, kesiklikler de o denli keskin ve yıpratıcı olur.

Son olarak, Smelser modernleşmeyi gelenekçi güçler, farklılaşma güçleri ve yeni bütünleşme güçleri arasındaki üç yönlü bir rekabet savaşı olarak görür. Bu koşullar altında grup çelişkisini besleyecek hemen hemen sınırsız nitelikte potansiyel bir alan yaratılmış olmaktadır.

Bu tehlikeli ve karşı konulmaz gücün içinden düşmanlık, kaygı, düş/kuruntu eğilimleri kaynaklanır. Bütün bu tepkileri bir araya toplayın, elde edeceğiniz şey kıyametten önce bin yıl barış ve selametın hüküm süreceğine inanış (millennialism) ve devrim, milliyetçilik, şiddet ve zorlamadır. Yeni güçlerce yerinden edilmiş olan insanlar psikolojik gerilim içine girerler. Fakat içinde eylemde bulun-

dukaları ilişkiler sistemi de bir gerilim içine girer. Sistem bozuk bir bütünleşme içine girmiştir. Yeni birleşmeler, ilişkiler ve icatlar veya yenilikler geleneksel kazanılmış çıkarlarla, yeni standartlar eskiyle çatışır, ve yenilikçi olmayan ve anomik doyumsuzluklar bu durumu daha da vahimleştirecek biçimde için içine girerler (20).

Gereksiz Bir Model?

Bu tür modernleşme kuramını Smelser 'uzun-dönemli toplumsal gelişme' olarak tanımlar. Bu kuram, çözülmeye katkıda bulunan öğelerin mevcut olmasına rağmen, 'bütünleşmeyi çözücü' değil fakat 'yapıcı' süreçler üzerinde durur. Bu tür kuramlar toplumsal çökme veya krizden kurtulma sorunlarına hitap etmez; açıkcası bu tür kısa dönemli süreçler konu dışı tutulur. Belirli bir isim verilecek olunursa, 'farklılaşma-bütünleşme' kuramı uzun dönemli bir zaman süreci içinde yer alan toplumsal büyüme ile ilgilenir, ve geriye doğru gidersek bu kuram Spencer'in organizmacı modelinde ve Durkheim'in artan özelleşmenin etkilerine ilişkin düşüncelerinde izlenebilir. Bu alt bölümde, bu tür yaklaşımın kuramsal temellerini daha sonraya bırakarak, söz konusu kuramın modernleşmeyi ilgilendiren yönleri üzerindeki düşüncelerimle ve eleştirimle kendimi sınırlıyacağım (21).

Smelser'in kuramında karşılaştığımız birinci zorluk açıklama çerçevesinin açık bir betimlemeden ve tanımlamadan yoksun olmasıdır. Bir veya daha fazla bağımlı değişkenler çerçevesinde değişme hakkında sorular sorabilmek için, Smelser böylesi kesin tanımlara gereksinim olduğu üzerinde ısrarla durmak ve amacının genel bir kuram oluşturmada yararlı olacak düşünceleri ileri sürmek olduğu halde, yapmış olduğu bu atlama veya yukarıda belirtilen tanım yoksunluğu oldukça şaşırtıcı gözükmektedir. Modernleşme kavramının anlam ve değeri tartışmaya çok açıktır. ve bu durum dabelirsizliğe yol açmaktadır. Smelser açıklamalarına, ekonomik gelişmeyle birlikte yürüyen toplumsal yapı veya yapısal değişmelerle başlar, fakat bundan sonra ekonomik gelişme ve endüstrileşme süreçleri çerçevesinde 'modernleşmeye giden yollar' üzerinde sorgulamaya yönelir. Aynı şekilde 'modernleşmenin ileri aşamaları' nın nitelikleri ekonomik ve toplumsal tanımlar arasında gidip gelir.

Diğer benzer bir belirsizlik modernleşme kavramının statüsünü niteler. Modernleşmeye giden yollar üzerinde dururken Smelser, rahatlıkla 'modernleşme' olarak anlandırılan belirli amaçlanmış bir durumu aklından geçirir gözükmektedir. Bu anlamda modernleşme ve modernlik arasında, ikinci sözcüğün diğerlerince kullanıldığı biçimiyle, bir fark yoktur. Bununla beraber başka bir yerde modern-

leşme, bir gelişme biçimi veya eş anlamlısı olarak, bir süreç olur. Yapısal farklılaşmayla, bütünleşmeyle, ve benzeri, eş anlam taşır. Belirli olayların modernleşme dönemleri sırasında meydana gelmediği belirtildiğinde, söz konusu kavram için diğer bir statü daha saklı tutulmuştur. 'Yapısal değişme modernleşme dönemleri sırasında düzensizdir... ve modernleşmeyle ilişkili yapısal değişimler yakıcıdır, bozguncudur...' gibi benzeri deyişler kavram üzerindeki karışıklığı daha da ileri götürmektedir. Daha önce yapmış olduğumuz analizde üzerinde durduğumuz bu yapısal değişmelerin modernleşme içinde yer aldığına yönelttiğimiz halde, bütün bu değerlendirmeler modernleşmenin bu yapısal değişmelerden daha başka bir şey olduğunu ifade eder görünmektedir. Eleştirici keyfi bir seçenek yapmaya bırakılmıştır (22).

Smelser'in gerçekten modernleşme kavramını yapısal değişimin bu yönleri için kullandığını ve burada amaçlanmış bir durumla değil fakat bir süreçle ilgilendiğini düşünecek olursak, yine de tanımın iki sorunuyla karşı karşıya kalırız. Birinci sorun, Smelser'in 'farklılaşma kendi içinde modernleşme için yeterli değildir'; 'gelişme farklılaşma... ve bütünleşme ... arasındaki karşılıklı etkileşimle ilerler' deyişiyle ortaya çıkar. Diğer bir yerde ise Smelser farklılaşmayı çok fazla vurgular. Eylem ve rollerin iki kola ayrılması, çatallanması ve bunun sonucu ortaya çıkan fabrikalar, okul ve parklar gibi özelleşmiş örgütler Smelser gibi işlevselcilerin gözünde modernleşmenin temel düşünüş tarzını taşır. Eğer bu böyle ise, bütünleşme üzerinde neden yeni bir vurgulama yapılıyor? Burada tipik bir işlevselci yanıt söz konusudur. Aşırı özelleşmenin sonuçta özelleşmeye yol açması kaçınılmaz olacaktır. Gerçekten ligi alanları çok yaygın ve çeşitlenmiş böyle bir toplumda insanları ve kurumları hiçbir şey birarada tutamaz. Bundan başka bütünleşmenin yokluğu halinde ortak çıkarların odak noktası, insanlar arası birlikteliği sağlayacak temel bir değerler sisteminin yoksunluğudur. Fakat etkin ve uyumlu bir toplum bu alandaki bütünleşmelerin varlığını önceden kabul eder. Ortak değerler etrafında bütünleşme işlevsel bir gerekliliktir. Bu açıklama Smelser'in sözleriyle şu noktaya varır : 'Farklılaşmanın hızlı, düzensiz ve yıkıcı süreçleri döneminde yeniden bütünleşme için acil bir gereksinim vardır. Diğer bir deyişle, işlevselci önermelerin, 'modernleşme' gibi bir sözcüğe verilmesi gereken anlamı belirlemesine yol açılmıştır. Farklılaşma tamamlayıcı olarak bütünleşmeyi gerekli gördüğüne göre, herikisi, üzerinde durduğumuz tanımın öğeleri olması gerekir.

Tanıma ilişkin diğer bir soru, modernleşmenin aynı zamanda belirli bir tarihsel döneme verilen bir isim olup olmadığına ilişkindir.

'Farklılaşma- bütünleşme' insanın evriminin sadece belirli bir döneminde mi meydana gelir? Smelser, 'kolonileşme sonrası modernleşme', 'modernleşme öncesi kurum veya ortam', 'ilk veya ileri modernleşme aşamaları' gibi tarihsel sözcükler kullanır. Bu belirlemeler kesin, belirli bir tarihsel zaman süresini yansıtır, ve pratikte işlevselcilerin modernleşmeyi yeni ve çağdaş değişimle denkleştirmeleri, eşit tutmaları da oldukça açıktır. Fakat bu eğilim hiç bir yerde açıkça ileri sürülmemiştir; ve göreceğimiz gibi, modernleşmeyi bir dönem olarak tasarlamak için seçilmiş ölçütler, tasarlamış oldukları amaçlarına güçlkle hizmet eder.

Smelser'in açıklamasının tümü, bu bölümün başında özetlediğim temel belirsizlikten yara almıştır. Modernleşme toplumsal süreçlerin bir özelliği midir. tarihsel bir dönem midir, veya bir idial ve bir politika mıdır? Bu üç düşüncenin tümü bu kısa makalede yer almakta, hepsi de 'modernleşme' sözcüğü ile ifade edilmiştir ve savunulan model üç düşüncenin hepsi için başvuru kaynağı olma niteliğini içerir.

Tanımın belirsizliğine ilişkin belirlemeyi burada bırakalım. İkinci zorluk Smelser'in kuramının ampirik uygulamasıyla ilgilidir. Smelser'in çağdaş yapısal değişmeyi açıklamak istediğini farzedelim: modernleşmenin 'farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü' (differentiation-cum-integration) olarak tanımlanması ne derece yardımcı olacak? Yenilikçi liderlerin bu süreçlere dayanarak belirli bir program veya model oluşturabileceklerini düşünmek oldukça anlamsız gözükcektir. Böylece işlevselci tanım modernleşmenin nesnesi (intrasitive) kullanımıyla sınırlandırılmıştır : ülkelerini modernleştiriyorlarsa liderlerin eylemlerini farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü örneği olarak gösteremediğimiz gibi eğer ülkelerini modernleştirmiyorlarsa bu eylemlerinde farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü örneği olmadığını da belirliyemiyoruz çünkü bütün bu belirlemeler kısa dönemli durumları ifade eder. Bu nedenle belirli liderlerin gelişme programlarına ilişkin olarak etkileşimcilerin işlevselciler düzeyindeki eleştirilerinin çoğunun konu dışı olduğunu düşünüyorum. Bu durum işlevselciliğin, işlerine geldiği zaman, bu üçüncü politik kullanıma yönelme eğiliminden destek almaktadır. Fakat içinde bulundukları durumun mantığı belirli lider veya grupların iradesinin dışında, uzun dönemli eğilimlerle sınırlandırılmıştır (23).

Modernleşmenin işlevselci kullanımına karşıtlığım, bu kullanımın belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. İtirazım iki şekilde somutlaşmaktadır. Birincisi, evvelce de zikretmiş olduğum gibi, tanım ve açıklama arasındaki farklılığı yeterince ortaya koymadaki başarısızlıktır. Farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü yakın, çağdaş değişme-

nin bir açıklaması mı yoksa bu değişmenin bir betimlemesi mi? Bu sorunun hemen arkasından diğer nedensel öğeleri araştırma zorunluluğu ortaya çıkar. İkinci belirsizlik kaynağı bağımsızdır, devamlıdır : hem 'farklılaşma ve hem de bütünleşme kendi içlerinde belirsiz sözcüklerdir, ve bu sözcüklerin tek bir birleşik sözcük içinde birleşmeleri durumu daha da vahimleştirir.

Önce farklılaşmayı ele alalım. İşlevselci bir yana, belki ancak birkaç kişi farklılaşmanın tarih boyunca toplumsal süreçlerin bir niteliği olduğunu yadsır. Yakın zamandaki değişmeler bu sürecin kapsamında bir artış olduğunu gösterir. Rollerin ve örgütlerin basitleştirilmesine yönelik yeni, yakın zamana ait eğilime ilişkin olarak Eisenstadt'ın da farklılaşma olarak isimlendirdiği (24) sayısız örnekler ileri sürebilirim. Fakat Smelser'in başka bir yerde kabul ettiği gibi, bu kavramın kullanımı gereksiz biçimde abartılmıştır. Farklılaşma ne bir nedensel kavram, ne de süreçtir. Bu kavram olayların bulunduğu durumu betimler, ve temel kullanımı toplumları veya kurumları sınıflama yönündedir. Farklılaşmaya yönelik süreçler Smelser için gerilimi, karışıklığı ve yeni değer ve olanaklarının sezigisini taşır. Bunlar farklılaşmayı değil fakat gerçekten değişmeyi körükler. Farklılaşma sadece bir sonuçtur. Hiç kuşkusuz bir sonraki değişme silsilesi yeni farklılaşma düzeyinden hareketle başlar, yeni çıkış noktası bu düzeydir; fakat bu açıklama da kavram sonuç olma rolüyle sınırlar. Maalesef bu daha basit görünüm içinde bile farklılaşma zorlukla modernleşmenin özgün niteliklerini belirlemeye yardımcı olur. Tarih açısından, kavramın kendisi farklılaşmamış bir kavramdır.

Farklılaşma bütünleşmeyle bütünlük içinde olduğunda mı modernleşmeyi daha açık olarak tanımlar? Fakat bütünleşme de tarihsel olarak belirli olmayan bir kavramdır. Tahminen işlevselciler için 'yeniden bütünleşmeye gereksinim' daima söz konusu olmuştur. Bu durum son dönem değişmelerinin veya modernleşen dönem veya çağın sınırını nasıl çizer? Gerek farklılaşma ve gerekse bütünleşme tarihsel evrenseller olduğundan, bunların bileşimi, son dönemdeki değişmelerin 'farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü' içinde somutlaştığını, daha önceki değişme dönemlerinin böyle bir somutlaşma göstermediği - belirlemedikçe, modernleşmenin sınırını çizmeye hizmet edemez. Maalesef bu sözcüklerin belirsizliği bu çözümlemeyi engeller. Sömürgeci modernleşmenin, eğitimin aile yaşamından ayrılmasıyla ve bunu izleyen 'bütünleştirici' gönüllü birliklerin oluşmasıyla nitelik kazandığını ileri sürmek tümüyle uygun ve yerindedir (25). Sorun şurada yatmaktadır. Bu genelleme düzeyinde, ilk uygarlıklarda daha kompleks düzeyde paralel ayrılma süreçlerini ve bundan

sonra da eriyip birleşmeyi izleyebiliriz. Örneğin, Yakın Doğunun Alexandrine ve Roma istilâlarından sonra, eskinin yanısıra yeni toplumsal gruplaşma biçimleri ortaya çıkmıştır; gymnasia, tiyatrolar, agora, bütün bunlar eğitimi belirli ölçüde aile yaşamından ayırmaya hizmet etmiştir. Helleniser ve Romaniser'ler gelenekçiliğin bekçileriyle göze çarpacak düzeyde çelişki ve zıtlasmaya düşecek biçimde her yerde ortaya çıkmıştır. Yeni bir eğilim genellikle şu çeşitli öğelerin yanında saptanabilir: özellikle ibadette fakat aynı zamanda eğitimde farklı ilkelerin birleştirilmesi (syncretism) doğrultusunda büyüme. Hatta hükümet İmparatora ibadeti ve aynı zamanda yöresel mezheplere toleransı aynı zamanda arkadan beslemişti. Yeni düşüncelerin ileri sürülmesinde söz konusu olabilecek hastalıklı etkilerin yöneticilerce algılanmasına yanıt olarak, bu durumu hütünleştirici bir eğilim olarak ele almak hiç de yanlış olmaz (26).

Farklılaşma-bütünleşme bütünlüğünün bu türden diğer örneklerinin çeşitli kültürlerde bulunabileceği üzerinde kuşku çok azdır. Bu örneklerin modernleştirici akımlar olarak belirtilmesi neo-evrimcilere açık bir yoldur. Fakat farklılaşma ve bütünleşme süreçlerinin herikisi ve bunların bileşimi oldukça sık meydana geldiğinden ve bulnar nesnelde somutlaştığından (örneğin uygulamadaki belirsizlik), çok az sayıda dönemin 'modernleşme dönemleri olmadığını, yani çoğu dönemlerin 'modernleşme' dönemleri olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tür işlevselciliğe diğer bir strateji daha açıktır. Bu strateji içinde modernleşmenin kullanımı, herhangi bir tarihsel konumdan uzak olarak, toplumsal sürecin bir niteliği durumundadır. Buna göre modernleşme mevcut durum çerçevesinde toplumsal değişimin bir tipini belirten tamamen görelî bir kavram olmaktadır. Eisenstadt'ın imparatorlukların ortaya çıkmasını ailişkin analizi, bu anlamda, güzel bir modernleşme örneğidir; grupların ve kurumların gittikçe artan farklılaşması politik merkezileşme biçiminde kendisini gösteren yeniden bütünleşmeye doğru bir zorlama yaratır. Hint kast sistemi de bir örnek olarak gösterilebilir: köylerde ve kasabalarda belirli meslek gruplarının çoğalması, mübadeleyi düzenleyici ortak standartları, ve görelî olarak kutsiyeti yıkıcı yasalar (pollution acts) temelinde sınıflaşmayı 'yeniden bütünleştirici' bir mekanizma olarak gerekli kılar (27). Özelleşme arttıkça dereceler de artar ve dolayısıyla derecelendirmeye egemen olan normlar da artar. Böylece yeniden bütünleşme, gittikçe daha üst karmaşıklık düzeyinde yer alır. Feodalizm veya 'apartheid' gibi eşitsizliğin söz konusu olduğu diğer sistemler bu tür analize duyarlılık taşırlar; ve Bellah'ın belirttiği

gibi, tarihsel dünya dinlerinin ortaya çıkması bu sözcükle riçinde betimlenebilir. Hiç kuşkusuz ne anlatılmaz ki?

Çok uzun bir tartışmadan sonra dönüp dolaşıp belirli bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Smelser modeli herhangi bir alana uygulanacak olursa, yığinsal, hızlı, işlevselciler dahil çoğu araştırmacıların modernleşmeyle eşit tuttıkları devrimsel değişmelerin değil, fakat sabit, hatta görelî statik yapılan ortaya çıkmasını, oluşumunu analiz için en uygun model olmaktadır. Çünkü işlevselciliğin bütün türlerini ilgilen-diren, bütünü oluşturan parçaların nasıl birbirine benzemez hale geldiği ve bu koşullar altında yine de nasıl olup da bu parçaların birbirleriyle bağlantılarını sürdürebildikleridir. Onların gerçek açık-lama alanı farklılaşma sürecinden çok farklılık durumudur (state of differentness); ve kuramları, toplumun varlığını sürdürme, değişmiş çevresine uyum sağlama sürecinde onu oluşturan parçalar bir-birine benzemez hale geldiğinde, bu parçaların tekrar birbirleriyle bağlantılarının sağlanması gerektiğini göstermekten ibaret olan gereksiz bir sürüşö z yığınınından ibarettir. Onların kuramları, parçalanma ve birleşme arasındaki sürekli gidip gelmeyle nitelenmiş bir tür büyümede temellenen bir karmaşıklaşma modelidir (model of complexity).

İşlevselcilik ve evrimcilik gibi, neo-evrimci işlevselciliğin de aşırı ölçüde genelleştirildiği ve bu yaklaşıma özgü modellerin bütünüyle gerçekten soyutlanmış olduğu ve böylece bu modellerin söz konusu gerçekliğe uygulanamayacağı söylenir (28). Bu durum gerçekten çok uzaktır. Tam tersine neo-işlevselciler modelleri, örneklerimin gösterdiği gibi, sadece çok fazla uygulanabilir durumdadır. Ancak burada bir sorun da söz konusu olabilmektedir. Bu modeller çok sayıda tarihsel durumlara ve çok çeşitli türde toplumsal malzemeye uygulanabilir düzeydedir. Uygulanabilirliğin sınırları bilimsel tahmin için oldukça kaypak bir nitelik gösterir. Bir modernleşme kuramı kast veya feodal sistemleri betimlemede çok daha fazla rahat görünüyorsa ve içsel çelişki sonucu olduğu kadar istila sonucu değişimden kaynaklanan her türde kültür ilişkisi çözümlemesinin yorumunda kullanılabiliyorsa, o zaman böyle bir kuramın bize kesinlikle çok az şey anlatabileceği yargısına varılabilir. Ampirik spesifiklik kavramsal pintilik için feda edilmemelidir.

Bu nokta üçüncü bir zorluğu ortaya çıkarır: Farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü (differentiation-cum-integration) modeli bu zorluğu açıklar mı veya açıklığa kavuşturabilir mi? Modelin belirsiz bir tanım kullandığı ve bu belirsizliğin gayet kolaylıkla birbirinden çok farklı olgulara uygulanabileceği sonucuna vardık. Bu modelin buna

rağmen çok yakın döneme ilişkin değişme üzerinde veya bütün toplumsal değişmeler hakkında hipotezler oluşturmaya yardımcı olup olamayacağı konusu da diğer bir soru alanını oluşturur.

Gerek farklılaşma ve gerekse bütünleşmenin, mantıksal olarak, 'explananda' olduğunu görmüş bulunuyoruz. Büyüyen, hacmi artan farklılaşma koşullarında toplumların varlıklarını sürdürmeleri ve uyum göstermeleri gerekiyorsa, bu durumda söz konusu toplumların yeniden bütünleşme gereksinimlerinin olduğu şeklinde ileri sürülen teolojik tartışma doğrultusunda işlevselciler bu iki süreci birbirine bağlamışlardır. Fakat bu tür farklılaşmanın kaynakları üzerinde ne söyleyeceğiz? Bu noktada Smelser ve arkadaşları duraksarlar. Kaynakların, farklılaşmanın kendisinin dışında bulunduğu konusunda kimi zaman oldukça emindirler, diğer bazı durumlarda da bu kaynakların farklılaşmanın semptomları olduğunu vurgularlar. 'Feed-back' mekanizmalarını ileri sürerek güvensizliklerini, belirsizliklerini kapamaya çalışırlar. Örneğin, sistemin parçalarında yer alan 'gerilim' farklılaşma eğilimini harekete geçiren öğelerden biridir; burada farklılaşma yol açtığı sonuç dışında bir kaynaktır. Fakat burada farklılaşma aynı zamanda parçaların birbirine gittikçe çoğalan benzemeziğinin belirtisi niteliğinde bir sonuç olmaktadır. Kurumlar, normlar ve gruplar çeşitlendikçe, amaçları birbiriyle çarpışır, çıkarları uzlaşmaz hale gelir ve sistem büyüyen bir gerilim ve çelişkiye konu olur. Bu parçalar ne kadar çok hastalıklı bir bütünleşme gösterirse, heterojenliğe daha çok alan bırakılmış olur; aynı şekilde heterojenlik fazlaştıkça, gerilim ve huzursuzluk da o denli artar. Bu durum, toplumun çeşitli kesimleri düzensiz, eşzamanlı olmayan bir hızda birbirinden ayrı ve farklı olarak geliştiğinde özellikle doğrudur. Böylece burada 'gerilim' farklılaşmanın hem kaynağı ve hem de sonucudur (29).

Bu analize, sadece totolojiye yakın bir içerik taşıyor diye karışıklık göstermek kabalık olur. Hem zaten bu analiz biçimi bu statüyü sosyolojinin çoğu gerçek özüyle paylaşır. Maalesef klâsik sosyoloji daha başka anlayış ve araştırma alanları ürettiği halde, aynı hususu üzerinde durduğumuz model için söyleyemeyiz. Hem Smelser ve hem de Smelser'in genel yaklaşımını kullananlar kendi kategorilerini oldukça yapay bir biçimde kendi ampirik analizlerine eklediklerini, eleştirmenler haklı olarak belirtmişlerdir. Endüstri Devriminin iş organizasyonu ve aile yaşamı üzerindeki etkilerini, Smelser'in kendisinin ayrıntılı olarak incelemesi bu durum için bir örnektir. Daha sonra üzerinde duracağım Smelser'in yedi aşamalı gelişme çizgisi kapsayıcı bir sözcük olan 'farklılaşma' yı yararsız kılar. Bunun da ötesinde bu gelişme çizgisinin başlangıç noktası çoğu kişi için açık-

lık getirilmesi gerekli olan bir husus olmaktadır. Smelser'in modeli başlangıçta yer alan hoşnutsuzluk koşullarına vurgulayıcı bir biçimde değinmez. Hatta ileri sürdüğü model, onun giriş niteliğindeki ifadesiyle yani 'uygulama' nın içerilmesi gerektiği noktasıyla çok az ilişki taşır. Uygulamaya dönüklük zorunluluk taşır; uygulanan metod da budur. Fakat pratikte, Smelser'in betimlemesi ne kadar çok ayrıntılı olursa, farklılaşma analizinin kategorilerine katkısı da o denli az yararlı olur. Onun kuramsal uygulaması, belirli olguların birlikte gruplandırılmasını ve önceden belirlenmiş bir şemaya uygun olarak isimlendirilmesini içerir (30).

Tam benzeri bir metod Afrika ve Asya'da yeni devletlerin sorunlarını inceliyen politika alanında birçok bilim adamı tarafından kullanılmıştır. Burada da nitelendirici isim fazlalığı ve işlevsel zorunluluk envanterleri söz konusudur. Belirli olguların sonuçlarının analizleri için bu yeterli olabilir. Fakat değişme silsilelerini anlamamıza yardımcı değildir. Örneğin, David Apter Afrika politik sistemlerini Buganda gibi ya modernleştirici otokrasiler olarak, veya 1965 darbesinden önce Nijerya'da görülmüş olan 'müttefik' (alliance) veya 'ortak olan' (consociational) sistemler veya sonuncu olarak 'seferberlik' (mobilization) rejimleri olarak niteler; Apter en sonuncusu içine Guinea, Mali ve Nkrumah'ın Ghana'sını koyar. Bir an bu sınıflamayı kabul ettiğimizi düşünelim ve ondan sonra da nasıl Ghana veya Guinea'nın milliyetçiliği 'politik' bir din olarak içinde taşıyan bu türden bir politik sistem tipini kabul ettiğini soralım? (31) Belki burada modernleşmenin işlevselci anlayışını yardıma çağırmamız gerekir. Lâkin bu çerçevede 'farklılaşma-bütünleşme bütünlüğü' modeli belirli türde bir rejimin kaynaklarına hiç bir şekilde tutamadığı gibi, söz konusu üçüncü tip için bir 'raison d'etre' bile sağlayamaz. 'Ortak olan' (consociational) sistemlerle karşılaştırılacak olunursa, modernleştirici otokrasileri ne de olsa görelî olarak farklılaşmamış olarak niteleriz. (gerçi modernleşen bir rejim 'consociational' bir rejime dönüşebilmek için ne kadar, ne derece modernleşmiş olmalıdır?); fakat üzerinde durulan 'seferberlik' tipini bu evrimci perspektif içine nasıl yerleştirebiliriz, nereye koyabiliriz?

Kısaca, modernleşmenin neo-evrimci yorumu öncelikle kısır türde bir genelleme veya tekrarlama değildir. Bu yorumun, modernleşme veya diğer tür toplumsal değişimleri de içine alan önemli süreçler grubunu betimlediği doğrudur. Fakat bu betimlemeden modernleşme veya gerçek toplumsal değişme süreçleri hakkında çok az bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Olsa olsa böylesi bir yorum, belirlediği sınırlar içinde, sonradan yer alabilecek değişimleri ortaya koyabilir. Fakat farklılaşma diğer süreçlerin ürünü olan bir durumu, bir ortamı

ifade ettiği için, değişmeyi, diğer bir deyişle, kısa zaman süreleri içinde yeni durumlara yol açan güçlere mantıksal ve amprik olarak açıklık getirmede kısır kalmıştır. Toplumsal heterojenlik toplumsal ilişkilerin can alıcı bir niteliğidir; fakat bu heterojenlik kendisini meydana getiren güçler ve süreçlerle karıştırılmamalıdır; hatta parçalar arasındaki benzemezliklerin, bu parçaların niçin birbirine benzemediği konusunda açıklayıcı olmalı beklentisi içinde olmamalıyız. Değişme kuramları, doğrudan doğruya toplumsal devamlılık koşullarına ilişkin ifadelerin inkârlarına temellendirilemez (32).

Smelser'in farklılaşma modelini derinlemesine incelemiş buluyorum. Çünkü bu model kısmen açık bir ifadeye sahiptir, kısmen de modernleşme üzerinde neo-evrimci düşüncenin temsilcisidir. Ancak analizin temel zorunluklarını ortaya koymak zorunlu olmuştur: tanımların belirsizliği, anlamın uygulanabilirliği, açıklayıcı yetersizlik. Üzerinde durduğumuz model, toplumsal sürecin evrensele yakın niteliğinin betimlenmesiyle sınırlandırıldığı zaman bile, tarihsel referans veya 'policy' uygulamasına yönelmediği takdirde çağdaş değişmenin özüne ancak en yapay bir biçimde açıklık getirebilecektir, bu özü tam anlamıyla ele alamıyacaktır. Çağdaş değişme de neo-evrimcilerin gerçekten açıklamayı amaçladıkları konudur. Eleştirmenleriyle ortak olarak neo-evrimciler, modernleşmenin, endüstri-öncesi devrim-öncesi dönemlerde olsa olsa sadece embriyonik olarak varlıklarını sürdürmüş olan kentleşme, laikleştirme, kapitalizm, yığınsal eğitim, fabrika üretimi, bilim, devlet bürokrasisi, kitle haberleşmesi, politik katılım ve çağdaş yaşamın bütün diğer nitelikleriyle bağıntılı olduğunu kabul ederler. Bütün bu yeni nitelikleri tek bir açıklayıcı formül içine alma çabası gösterirken, neo-evrimciler modernleşmeyi bütün özelliklerinden, özgüllüklerinden mahrum etmekte ve geride sadece önemsiz bir gölge bırakmış olmaktadırlar. Onların elinde modernleşme şimdiye kadar yer almış en az dikkati çeken bir devrim olmuştur.

3) Değişmenin Oluşumu ve Özümzenmesi

Bu boşlukların giderilmesinde dikkati çeken bir çaba, Eisenstadt'ın, gerek 'kalıp-değişkeni' ve gerekse 'farklılaşma' modellerinin özerine sadık kalarak modernleşme kuramına yaptığı katkılarında bulunmaktadır. Ancak yaklaşımının derinliği ve katolokliği, çalışmalarını neo-evrimci işlevselciliğin katıksız bir örneği olarak sınıflandırmayı güçleştirir.

Bununla beraber Eisenstadt'ın katkısının temel çekici noktası, yapısal değişme ve modernleşme üzerinde ileri sürdüğü işlevselci

bakış açısıdır. Eisenstadt'a göre her toplumsal sistem bir değişme eğilimine sahiptir. Fakat sadece bazı değişmeler yapısaldır, yani kurumsal yapılar arasındaki ilişkilerde yer alan değişiklikleri içerirler. İkinci olarak, sadece bazı yapısal değişmeler kurumsallaşır. Üçüncü olarak, yapısal değişmelerden kaynaklanan kurumların türleri, benzer toplumsal farklılaşma düzeyinde bile toplumdan topluma büyük ölçüde çeşitlilik gösterir. Son olarak, farklılaşma ve değişmeyi ortaya çıkaran sorunlara yönelik tepkiler de çeşitli biçimler alabilirler: a) tüm sistemin veya bir kısmının parçalanması (disintegration), örneğin Kongo; b) tüm sistemin diğer bir toplum içinde erimesi, örneğin Antik-Yunan kent-devletleri, c) toplumun daha az farklılaşmış sistemlere doğru gerilemesi (regression) - Eisenstadt burada, Roma imparatorluğunun kabile ve feodal sistemler olarak dağılmasını örnek olarak getirir; d) toplumun bir sektöründeki kısmi farklılaşma; bu tür farklılaşma çok düşük denge düzeylerine hatta çökmeye yol açan, Eisenstadt'ın deyimiyle, ikili istilâ veya koloni toplumlarında olduğu gibi, 'dengesiz değişimle sonuçlanır; e) askeri veya totaliter toplumlarda olduğu gibi, bir kurumun diğer kurumları egemenliği altına aldığı durumu ifade eden 'farklılaşmayı aşağıya çekme' (dedifferentiation) ve so nolarak f) yeni bir farklılaşma düzeyinde değişimin başarılı veya uyumlu 'congruent' kurumsallaşması (33).

Modern veya modernleşen toplumlar bu son kategoriler içine girerler. Sürekli değişme üretebilen ve aynı zamanda bu değişmeyi emebilen rejim modernleşen bir rejimdir. Bu durumda değişme söz konusu toplumun hem bir ideali ve hem de bir parçasıdır. Modernleşen toplumlar dengeli bir biçimde değişirler. Diğer bir deyişle, her kurum düzenli ve paralel hızda değişikliğe uğrar. Hiç kuşkusuz Eisenstadt böyle bir durumu ideal bir tip olarak düşünür. Pratikte denge kolayca bozulabilir. Sürekli değişme gruplar açısından yoğun çözülmeyi (disorganization) ve bireyler açısından da çıkmazlar yığınının beraberinde sürükler. Böyle bir ortamda yeni ve acımasız kararların alınması gerekir. Yöresel çelişkiler ve sorunlar yoğunlaşır. Hatta bundan daha zararlısı da, farklı gruplar ülkenin kaynakları üzerinde zorlu isteklerde bulunma ve bu istemlerini toplumun merkezine zorlama eğilimi göstermeleridir. Daha önceleri çeşitli gruplar birbiriyle yanyana görelî bir uyum içinde yaşamaktan memnun oluyorlardı; görelî bir fiziksel soyutlama içinde yaşıyorlardı, ve mesleki ilgileri birbirini tamamlayıcı bir eğilim içindeydi. Fakat daha iyinin arayışı içinde göçmenlerin kentlere akışıyla, toplu iletişim ve eğitimdeki büyüme ve gelişmeyle, bu grupların birbirlerinin daha çok dikkatini çekici olmaları, birbirlerine daha duyarlı olmaları do-

ğaldır. Artık kendi kendilerine yeterli ve kendi içlerinde bir bütün olamadıklarından, her grup, kentin kıt olanakları için kendisini komşusuyla bir rekabet ortamı içinde bulur. Mesleksel uyum (consensus) ve bu uyumla birlikte kurumların modernlik öncesi (pre-modern) bütünleşmesi de baltalanmış olur. Tabii bu durumda çözülmüş veya toplumda kendini bir yere koyamayan bu grup üyelerinin, ortaya çıkan politik örgütlenmelerin merkezinde alınan veya oluşturulan kararlara ortak olmak için gösterdikleri aşırı isteklerine hiç şaşmamak gerekir. Bugünün protesto hareketleri veya eylemleri, endüstri öncesi toplumlardaki eylem veya hareketlerden farklılık gösterir. Üzerinde durduğumuz bugünkü eylemler artık geri çekilme veya politik duygusuzluk niteliği taşımadıkları gibi, messianic veya yöresel isyan niteliğinde de değildirler. Bugün bu hareketler ya kısimsaldır (sectional), veya reformcudur, ya da totalistiktir; fakat bütün bu durumlarda bu hareketlere katılanların hepsinin ortak istemleri kararlara katılma, politik topluluk içine alınma ve şimdiye kadar toplumsal adaletin dışında kalmış olanların bu adaletin kapsamı içine alınmaları olmaktadır. Eisenstadt bu yığınsal-uyum oryantasyonunun daha geniş tabakanın merkeze yaptığı gittikçe yoğunlaşan zorlamasından, bu tabakanın toplumu nkutsal sembollerine ve bunların oluşturulmasına katılma isteminden ve geleneksel sembollerin yerine katılımcı ve toplumsal boyutları vurgulayan yenilerinin geçmesinden kaynaklandığını düşünür. Daha farklılaşmış toplumsal yapıda ve bu yapının temel alanlarında ortaklık veya katılma itisinin modernleşmenin temel niteliği olduğunu, ve protesto eylemlerinin çeşitli grup ve tabakaların kendi sorunlarını ortaya koyma çabası gösterdikleri daha geniş, büyük boyutlu bir sürecin parçası olduğunu ileri sürer (34).

Buna göre modernleşme, Shils ve benzeri yazarların ifade etmek istedikleri biçimde, sadece bir ideal, ve yine sadece, çok basitçe belirtilecek olursak, yeni devlet elitlerinin bir programı değildir (35). Protesto ve katılma yoluyla sürekli gelişme yapısal bir karakteristiktir. Bu tür gelişme diğer başkalarının değil fakat bazı sosyal sistemlerin mülkiyetindedir.

Merkez ve çevre arasında ortaya koyduğu güçlük ayrılık, zıtlık Eisenstadt'ın görüş ve çözümünün dikkati çeken ikinci niteliğini oluşturur. Merkezdeki sosyo-politik çevrenin kendisinin ne derece modernleştiği ve çevreye ne derece egemen olduğu, modernleşen bir toplumun asit testi kontrolüdür. Eisenstadt için Hindistan bir örnektir; hiç kuşkusuz Hindistan, içinde geleneksel güçlerin işlevlerini sürdürmekte devam ettirdikleri modern bir sosyo-politik çerçeve taşımaktadır. Sadece demoktarik bir anayasaya sahip olmakla kal-

mamış, aynı zamanda, bu toplumun içerdiği elit, hiç kuşkusuz, modern koloni merkezini ele geçirmiş ve onu daha da geliştirmiştir. Bu elit'in politik ideolojisi politik merkezde seçmen katılımı düşüncesinde temellenmiş... ve yine bu elit, politikasında, gelişmeyi ve toplumsal dönüşümü modern sosyo-politik amaçların en yüksek düzeyine ulaştırmayı amaçlamıştır. Modernleşme açısından önemli olan merkezin ne derece, nereye kadar geliştiğidir, diğer bir deyişle acaba merkez politik bütünlüğe ilişkin daha geniş düşüncelere ne derece açıktır., politikada daha fazla grupların katılımını ne ölçüde sağlamaktadır, ve geleneğe karşı koymaya, değişmeyi içermeye ne derece hazır gözükmektedir. Merkezde yeterli düzeyde bir gelişmenin varlığı halinde, çevre alanlar da bu düzeye uygunluk gösterecektir.

Politik arenaya Eisenstadt tarafından çok önem verilmiştir. Modernleşme açısından görece bir başarısızlık örneği olarak Tyland gösterilmiştir. Çünkü;

...aktif politik katılım küçük bir bürokratik klikle sınırlandırılmıştır. Bu klikler, dış uyarıcılara çok uyumlu olabildikleri ve aynı zamanda yeni grupları üyeliğe tayin edebildikleri halde, politik merkezde katılımın kapsamını gerçekte genişletmemişler veya sosyo-kültürel düzenin meşrulaştırıcısı olarak geleneğin geçerliliğini gerçekten zayıflatmamışlardır.

Politika ve özellikle merkezdeki politik katılım bugünkü modernleşme sürecini anlamada kilit nokta olmaktadır.

Bu anlayış Eisenstadt'ın kavramsal anlayışının (36) dördüncü boyutuna bizi götürür elit analizine gösterdiği ilgi. Modernleşme, rol özelleşmesi ve 'toplumsal hareketlilik' olmak üzere iki farklı süreci içerir; diğer bir deyişle, bu iki süreç çeşitli kaynakların ve personelin akrabalık ve yöresel birimlerden bağımsız kılınması ve eski bağımlılık ve alışkanlıkların yok olması anlamına gelir. Önceki köylülerin çoğu şimdi yeni davranış kalıplarına ve yeni düzeyde bir sosyalizasyona, farklı norm ve düzenleyici mekanizmalarla yönlendirilmiş yeni ulusal gruplaşmaların içine alınmaya müsait olmuşlardır. Böyle olmakla beraber, bu ikiz süreç modernleşmenin sürekliliğini garanti altına alamaz; gerçekten de modernleşme itisinde çöküşlere yol açan bu iki süreç için örnekler bulabiliriz. Toplum sürekli değişmeyi emebilecek geniş kurumsal çerçeveleri koruyup, aynı şekilde devam ettiremez. Modernleşme için İmparatora-tapma veya hürmet gibi geleneksel kalıpları kullanan Japonya ve benzeri ülkelerdeki veya daha önce ayrı olan ekonomik ve politik birimleri

birbiri içinde kaynaştırmış ve amaçlarına merkezileşme süreciyle ulaşmış olan Sovyetlerdeki modernleşme örnekleri de söz konusudur. Diğer bir deyişle, 'yapısal farklılaşma' Asya, Afrika ve Doğu Avrupa'da Batılı çağrışımlardan oldukça farklıdır ve bu farklılaşma her alanda herhangi özelleşmiş işlevlere sahip farklı toplulukların ortaya çıkmasını sürekli olarak ifade etmediği gibi, gelenekselin yerini evrensel ve başarı ölçütlerinin almasını da ifade etmez .

Toplumsal hareketlilik ve yapısal farklılaşma, böylece, modernleşmenin gerekli fakat yetersiz koşullarıdır. Bunlar büyümeye destek olmaz. Modernleşmenin sürekliliğini güvenceye almak için, onun kurumlaştırılması gerekir. Bu durum, modernleşme sürecinin kaçınılmaz olarak yol açtığı çelişkileri kontrol altına alacak ve sorunları çözümlenecek yeterli düzeyde ve etkinlikte mekanizmaların oluşturulması anlamına gelir. Başarılı yenilikçiler bu türden çok çeşitli etkin kurumlar geliştirirler. Çelişkileri düzenleyip kontrol edecek, 'karşılıklı anlaşmaya dayalı' (contractual) organizasyonların eşzamanlı olarak oluşturulması ve destekleyici 'karşılıklı anlaşma öncesi' (precontractual) değerlerin geliştirilmesi modernleştirici başarının kilit noktalarıdır (37).

İşte bu nokta elitlerin çok önemli olduğu alandır. 'Karizmatik' gruplar toplumsal değişimin başarılı olarak kuramsallaştırılmasında vazgeçilmez yardımcılarıdır. Çeşitli bütünleştirici ve düzenleyici oluşumlar bu grupların çabalarıyla ve onların önsezi görüşlerine göre ortaya çıkar - esneklikler, okullar, yoksullara yardım kuruluşları, adliye, devletin kendisi. Farklı elitler modernleşmeye ilişkin farklı görüş ve stratejilere sahip olabileceklerine göre, modernleşme yollarının da büyük ölçüde göstermesini beklememiş gerekir: oligarşik bir elit yasama organını sınırlayacak 'hareket halinde, esnek' bir elit (movement elite) monolitik bir parti yoluyla çalışmayı yeğliyecektir, v.s.

Elitler üzerinde yaptığı vurgulamayla bütünleşmiş olan diğer bir konu da Eisenstadt'ın hem statü ve hem de politik sistemlerde esnekliğe ve açıklığa olan gereksinimidir(38). Modernleşmek için toplumun yeni görevleri öğrenebilme yeteneği ne sahip, yeni statü ölçütleri ve pozisyonları geliştirmeye açık insanlar ve eskilerin yerine geçecek yeni elitler yaratması gerekir. Esnek olma gereksinimine hizmet edebilmeleri için temel politik semboller ve kurallar da yeniden düzenlenmelidir. Değişmeyi emme veya özümseme aynı zamanda esnek bir yasal sistemi ve yönetimi gerekli kılar. Aynı konum ideoloji için de geçerlidir. Sadece inançların dönüşümüne değil fakat aynı zamanda görevlerin bütünleştirilmesine, somutlaştırılmasına yönelmiş ideolojiler yapısal değişmeye yol açmada daha başarılı

olmuştur. Bu ideolojiler geleneğin değerli öğelerini içermiş, daha geniş tabakalara hitap etmişlerdir. Böylesi ideolojiler başarılarını esnekliklerine borçlu olmuşlardır.

Eisenstadt'ın yaklaşımının son bir niteliği onun modernleşme tipolojisidir. Bu nitelik onun elitlere verdiği önemden kaynaklanır. Toplumlar bazı nedenlerden ötürü modernliğe giden yollara karşı gelirler. Oldukça farklı temellerden hareket etmelerini - ekonomik, politik ve kültüsel - ilk neden olarak gösterebiliriz. İkincisi, modernleşmeye doğru özgün itici güç çeşitlilik gösterir: modernleşme misyonerler veya tacirlerden veya sömürge memurlarından, veya reformcu monarkların çabalarından kaynaklanabilir. Üçüncü olarak, modernleşmenin biçimi benzeş olmıyabilir. Bazı durumlarda emeğin yoğun sömürsü, geçimlik ekonominin koloniye özgü biçimde kökünden sökülüp atılması söz konusudur. Diğer durumlarda, dış etki, kültürel ve politik görünüş içinde, stratejik nedenlerden ötürü ilhak (annexation) veya tüm yerli (indigenous) elitler soyunu belirli bir Batı modeli metod ve idealleri içinde yetiştirme olarak kendisini gösterir. Dördüncü olarak, gördüğümüz gibi, modernleşme programlarını sonuna kadar götüren veya bitiren elit türünde belirgin bir farklılık vardır; ve Eisenstadt bu kapsamda büyük ölçüde Shils'in sınıflamasına dayanır.

Bu nedenlerden ötürü, modernleştirici türlerini birbirinden ayırabiliriz. En açık tezadı 'eski-zamanlılar' (old timers) ve 'yeni-yetişenler' (new comers), İngiltere örneğinde olduğu gibi özgün tarihsel modernleştiriciler ve Afrika devletleri örneğinde olduğu gibi en yakın zamana ait modernleştiriciler arasında görebiliriz. Zaman içinde ileriye doğru gittikçe, modernleşmenin gittikçe artan dışa bağımlılığını göstermesi açısından bu farklılık burada oldukça ilgili gözükmektedir. Diğer bir tezat belirli durumlardaki modernleşme aşamalarında yatar. Sonraki aşamalar kitlelerin hareketliliğini içermeye eğilimi gösterdiği halde, ilk aşamalar ristisnasız elitlerle sınırlanmıştır. Birinci aşamada, gelişme yavaştır ve eşitsizlik gösterir; sonraki aşamada gelişme hızlı ve yoğundur. Son olarak, daha yakın dönemdeki modernleştiricilerde görülebilen modernleşmeyi 'parçalama' eğilimine de dikkat etmeliyiz; modernleşme isteği farklı elitler, tabakalar ve kurumlar arasında parçalanmıştır. Aydınlar ve bürokratlar arasındaki bölüşüm Eisenstadt'ın ileri sürdüğü bir örnektir. Bir kere daha vurgulayacak olursak, modernleşme sürecinin bütünü içinde çeşitli hızda farklı yollar yaratmada elitlerin rolü, bu alandaki tipolojide can alıcı ölçüttür.

Modernleşmenin Yönlendiricileri

Hiç kuşkusuz, Eisenstadt'ın modernleşme kuramı Bellah ve Smelser'in değerlendirmelerini zayıflatan, rahatsız eden eksikliklerin bazılarını bertaraf eder. Onun kuramsal çerçevesi 'geriye dönüşler' (reversals) olasılığını içerdiği gibi aynı zamanda 'çoklu çizgisel' (multilinear) evrime izin verir. Artık gelişme tersine döndürebilen bir akış değildir. Eisenstadt, aynı zamanda, tarihsel süreçlerin ve tiplerin sergilendiği çeşitliliğe ilgi duyar ve Batı etnosentrizmin deli gömleğinden sakınmak ister. Bunun da ötesinde Deutsch'ın etkisi onun değerlendirmesine daha ampirik bir bağlantı sağlamıştır; modernleşme göstergelerine ve kentsel merkezler ve bu merkezlerin arka, iç bölgeleri arasındaki ilişkiye çok duyarlı olmuştur (40). Belki ileri sürdüklerinin, yapmış olduğu katkılarının en önemlisi de grup analizini işlevselci çerçeve içine sokmadaki çabasıdır; elitler modernleşmeden uçlanan baskıların başta gelen arabulucularıdır.

Bununla beraber, elit, grup analizi ve farklılaşma kuramı arasındaki bu bağlılığın huzursuzlukla dolu olduğu izleniminden de kişi kendisini uzak tutamıyor. Burada söz konusu olan elitlerin statüleri hiçbir şekilde açıklık taşımamaktadır. Bunlar modernleşme itilerinin sadece başarısına mı yoksa başarısızlığına mı katkıda bulunurlar, yoksa aynı zamanda bu itileri de başlatırlar mı? Başka bir biçimde belirtecek olursak, elitleri modernleşmenin temel araçları olarak mı görmeliyiz? Fakat bu türlü düşünme araya giren değişken kavramının oldukça mekanik bir kullanımına yol açar. Elitlerin modernleşme programlarının başlatıcıları olarak kabul ettiğimizde, bu türden önemli değişme kaynaklarının ortaya çıkmasına, oluşmasına ilişkin daha başka açıklamalara gereksinim duyarız. Eğer elitlerin eylemleri modernleşmenin başarılı olarak kurumsallaşmasına, biçimine sadece katkıda bulunuyorsa, o zaman da ne gibi durumların bu katkıları onayladığını ve hangi durumların bu katkıları hiçe saydığını bilmek isteriz.

Bana göre Eisenstadt'ın analizinde elitler modernleşmenin yöneticileri veya yönlendiricileri olarak ele alınmıştır. Söz konusu itileri nasıl yönettikleri konusu modernleşme programlarının ayrıca uygulamaya konulmasında can alıcı bir husustur. Böylece elitlerin sadece içsel kompozisyonunu ve ideolojik hamlesini değil, fakat aynı zamanda diğer tabakalarla ve kurumlarla ilişkilerini de analiz etmemiz gerekir. Bu tür ilişkiler ve kompozisyonlar, söz konusu toplumun modernleşmeye doğru zorlama ve yönelme yolunu, koşullarını belirler. (41)

Bu durum, modernleşmenin herhangi bir kapsamlı değerlendirilmesinde elitlerin karşı konulmaz önemini ortaya koyar. Elitlerin bu açıdan taşıdıkları önem, Eisenstadt'ın açıklamasında ortaya koyduğu ikinci derecedeki rolleriyle uyumlu değildir. Diğer bir deyişle, modernleşmeyi açıklama ve betimlemede 'yapısal olmiyan' analiz biçimleri (Eisenstadt'ın kavrama verdiği anlam içinde) tam anlamıyla can alıcı bir nitelik taşır. Oysa Eisenstadt'ın çizdiği 'yapısal' çerçeve oldukça yararsız gözüktür. Kendi değerlendirmesi çerçevesinde grup analizi çok üst düzeyde bir pozisyona sahip olması gerekirken, Eisenstadt grup analizini daha alt düzeyde bir kuramsal statüye indirger. Kralların ve koloni idarecilerinin, milliyetçilerin ve komünistlerin algılamaları ve eylemleri Eisenstadt'ın ileri sürebileceğinden daha da fazlasıyla yakın bir biçimde kurumsal faktörlerle içiçe girmiştir (42).

Hiç kuşkusuz sorun, Eisenstadt'ın yapısal değişiminin oldukça dar bir tanımı içinde kalmasından kaynaklanmaktadır. Yapısal değişim kurumsal değişimdir, ve özellikle bu kurumların karmaşıklık derecesinde ve bu kurumlarda bağlayıcı role sahip değerlerde meydana gelen bir değişimdir. Diğer bir deyişle,, anlamlı değişim—modernleşme için önemli olan değişim— Smelser'in formülü içinde, yine bir yapısal farklılaşma-bütünleşme bütünlüğüdür. Eisenstadt bu tanımının sınırlılıklarını hisseder, fakat bununla beraber, diğer analiz tiplerini değerlendirme kapsamının içine almasına rağmen, kendisi Smelser'in temel kuramsal çerçevesini terketme noktasına getirmez. Bunun nedenini modernleşmeyi tam olarak şu sözcüklerle tanımlamış olmasında aramak gerekir; bir sosyal sistemin bizzat kendisinin yol açtığı değişmeyi emme kapasitesi. Fakat evvelce de belirtmiş olduğumuz gibi, hem farklılaşma ve hem de bütünleşme aşırı derecede belirsiz kavramlar olmakla beraber, aynı zamanda, modernleşme dönemleri sırasında ortaya çıkan değişim süreçlerinin sadece bazılarını ifade ederler. Modernleşmeyi böyle sınırlı bir biçimde tanımlamak gayet yerinde olurdu (elbette bu elde olan, tek mümkün olan, uygulanabilir tanımlama tipidir) fakat o zaman da sınıflayıcı ve açıklayıcı niteliğe sahip kapsamlı bir çerçeve sağlamak için, yazarlarımızın yapmış olduğu gibi, aynı kategorileri kullanamayız. Tanım, sınıflama ve açıklamayı bu şekilde birbirine karıştırma totolojiyle sonuçlanır.

Geçerli olan ve Eisenstadt'ın yapmak istediği, uzun süre işlevselleşen engellemiş olan 'bütün sistemi içine alan' (systemic) analiz tipini, her modernleşme kuramcısının karşılaşacağı çok çeşitli nitelikte materyali düzenlemek için farklılaşma ve bütünleşme kategorilerini metodolojik araçlara indirgeyerek kullanmaya açmaktır. Bu

durum, söz konusu kategorilerin gereğinden fazla kullanılmış olmaları onların kullanımına devam edilmesine gölge düşürdüğünü gösterir. Sonuçlar açısından, bu kategorilerin gerçekten araştırma- yı engellediği ve dikkati çok daha önemli değişme süreçlerinden sap- tırdığı ileri sürülebilir.

Şimdi Eisenstadt'ın yaklaşımının daha özgün niteliklerine dö- nelim. Herşeyden önce, bana göre, Eisenstadt'ın modernleşme tanımı öncellerinin yapmış olduğu tanımların belirsizliği üzerinde fazla bir gelişme getirmemiş gözükmektedir. Bir toplumun yarattığı değişme- yi emme kapasitesinin kendisi ayrıca ayrıntılarıyla tanımlama ge- rektirir. Eisenstadt'ın kabul ettiği gibi, her toplum bazen hızlı de- ğişir; imparatorlukların çözülmesi buna örnektir. Birçok toplum daha üst karmaşıklık düzeylerinde kendisini yenilemiştir; radikal değişmeler içermişler ve hatta bir değişme ideali taşımışlardır. Bu noktada özellikle Atina örneğini düşünüyorum; fakat Alexander'dan başlayarak bazı Helenistik monarşilerden, Sümer ve Akad tapınak- kentlerinin yapılarını içeren Hamurabi imparatorluğunun meydana çıkmasından, genişleyen Katolik kilisesinin farklı kültürel öğeleri daha evrensel sentezler olarak içirme biçiminden diğer başka örnek- ler devrilebilir (43). Hiç kuşkusuz, sürekli değişme ve kalıcı dev- rim doktrini bu durumlarda açık ve kesin olarak belirtilmemiştir; fakat bugünün modernleşen ülkelerinde bile bu doktrin daha çok bozulma döneminde kabul edilir, ve ekonomik gelişme politikalarının kalıcı değişme açısından ideolojik bir bağımlılık içermeleri muhak- kak gerekli değildir. Tam tersine, genellikle pratik sorun, belirli grupların ekonomik iyileşme istemleriyle yönetici grubun politik dengesi arasında uyum sağlamaktır!

Eisenstadt modernleşme dönemini politik protesto ve grup ka- tılımı istemlerinin açığa vurulduğu bir dönem olarak nitelediğinde yere daha sağlam basar. Laikleşme, protesto dilini yalnız değiştir- mekle kalmamış fakat aynı zamanda, daha önceleri politik yetkinin dışınd olan gruplar için daha yüksek adalet beklentilerini, umutla- rını beslemiştir. Bununla beraber, bu önemli derecede merkezci po- litik eğilim aynı zamanda sorumluluğun dağıtılması hareketidir. Özerklik (self-goverment) istemi bir merkez etrafında bütünlük yarattığı kadar geniş boyutlu birimleri de parçalar. Milliyetçilik hem yöresel bürokrasiye (remote bureaucracy) bir protesto ve hem de bu bürokrasinin faaliyetini belirleyen ideolojik bir kaynaktır. Bundan böyle kitle ve tabakaların merkezde birbirine yaklaşması değil fakat, ister iletişim araçları ve hareketlilik yoluyla olsun ister politik propoganda ve gerilla hareketi yoluyla olsun çok sayıda bi- reylerin o anda göz önünde bulundurduğu yeni umut ve beklentiler

asıl sorun olmaktadır. Kentleşme ve katılım bu yeni anlayış, düşünce ve istemler için araçtırlar, bu sıfatla modernleşmeyi ne tanımlayabilir ne de açıklayabilirler. Modernleşmeyi anlamak için insanların şu andaki istemlerinin ne olduğunu ve niçin bu istemlerini istediklerini sormamız gerekir (44).

'Modernliğin' Eleştirisi

Modernleşmeye ilişkin çeşitli işlevselci kuramların arkasında, belirli toplumsal akımların temel yönü içinde yer alan bir inanç yatar. Eisenstadt da, arkadaşları kadar, bu evrimci inanca dayanırlar. Sonuçta farklı kültürlerle ve modernleşme yollarına sahip çeşitli toplumlar, bu akımların bir ideal-tipi çerçevesinde analiz edilebilirler. Bu akımların genel yönünden birçok 'sapmalar, ortak bir tema üzerinde birçok değişken kalıplar içerirler. Bazılarının düşündüğü gibi bu tema, gerçek Batı deneyiminin özü olmadığı gibi, Batı ulusal-devletlerin çeşitli deneyimlerinin bir ortalaması da değildir. Bu tema, gelişme politikalarını canlandırması gereken 'öz' veya 'ruh'-un (spirit) idealleştirilmesidir. Bu 'öz' ise, her araştırmacının Batı'da başarılı olmuş ögelere ilişkin anlayışından kaynaklanan ortak bir anlayıştır. Bu doğrultuda modernleşmenin çeşitli işlevselci modellerinin arkasında ortak bir 'modernlik' anlayışı yatar.

'Neo-evrimci' işlevselcilerin dikkatini çeken, modernleşmenin kendisinden ziyade 'modernlik', 'modernleşme ruhu' dur. Modernleşme çabasında başarı ve başarısızlık arasındaki fark 'eksik, kayıp' bir ögenin yol açabileceği oldukça nazik bir farklılığı yansıtır. Hareketlilik, okur-yazarlık, kentleşme, katılım, ticaret ve pazar ekonomisi, bürokrasi - bütün bunların hepsi modernleşmenin zorunlu koşullarıdır. Fakat 'modernliği' oluşturan, onun oluşumuna yol açan hastalıkların, boşlukların bütünü dikkate alınmadan bir ülkenin gelişme programı başarılı olamaz (45).

Belki bu temel kültürel bakış açısının en açık ifadesini yine Eisenstadt'da bulabiliriz. Ona göre 'modern' i 'geleneksel' den ayrıran büyük uçurum ne endüstriyel emek gücünün, ne serbest pazarın, hatta ne de merkezileşmiş yönetimin veya bütünleştirilmiş hukuki sistemin ortaya konulmasında temellenir; bu uçurum, yapısal ve kültürel sınırlılıklarıyla birlikte gelenekçiliğe özgü (traditionalism) temel sembolik ve kültürel öğelerin ve koşulların toplumsal ve kültürel sistemlerde merkezi düzeyde devam ettirilme veya ettirilmeme derecesi gözönünde tutularak tanımlanır. .

Söz konusu olan bu gelenekçilik nedir? Esas itibarıyla gelenekçilik, gücün dinsel olarak meşrulaştırılmasıyla rollerin yöresel atfe-

dilmesindeki yaygınlığın bir bileşimidir. Aynı zamanda gelenekçilik geleneğin, diğer bir deyişle, geçmiş olay veya hal ve tavırın veya şeylerin geçmiş düzeninin mevcut (şimdiki) toplumsal ve kültürel düzenin doğasının ve kapsamının ve ortak kimliğinin odak noktası olarak kabullenilmesidir. Geçmişe olan bu bağımlılığın tüm değişiminin nihai meşrulaştırıcı olarak devam ettiği ve yaratıcılığın ve yeniliğin sınırlarını belirlediği her yerde de gelenekçilik varlığını sürdürür; 'onaylanmış kulanımdan sapmaları', bir hak ve sorumluluk olarak, sınırlayan yasallaştırıcı bir sınıfın olduğu her yerde yine gelenekçilik vardır.

Böylece Eisenstadt'a göre 'modernleşme' merkezi düzeyde gelenekçiliği sürdürmedeki başarısızlık olarak tanımlanabilir. Bu tanım, karşıt kalıp-değişkenler açısından Bellah'ın analizi ile aynıdır; ve bu tanım Smelser'in bütünlük gösteren modernlik-öncesi toplulukların sınırlayıcı doğasını sadece aktif bir güç, geçmişe bağımlılık temelinde değerlendirmesinin ötesine götürür.

Bu kültürel tanıma ilişkin belirtilmesi gereken iki husus vardır. Birinci olarak, bu tanım modernleşmeyi bir anlamda bir tortu olarak, artan şey olarak ele alır, pozitif bir adanmışlığın, bağımlılığın (commitment) ters yönde ifadesi olarak. Bir anlamda modernleşme sadece bir inkârdır. Tarih içinde aktif bir gücü belirtmez, somutlaştırmaz. Kendine özgü işaretleri, belirtileri bile yoktur. Fakat bu saptama ortak, yaygın kullanıma ve yazarlarımızın amaçladıkları gelişme politikalarının 'ruh' una terstir; toplumsal akımların ayrınılı, kapsamlı yönü o denli belirsiz bırakılmıştır ki her araştırmacı her bu genel çerçeve içine kendi düşüncesini sokmuştur. İkinci nokta olarak da şu hususu belirtmek gerekir. Gerçekten neo-evrimcileri asıl meşgul eden inanç ve değerler bütünü olarak 'geleneksellikçilik'tir.; ve bu nedenledir ki onların modernleşme kavramı gerçekten onu oluşturan parçalardan birine, 'yenilikten yana olma' ya (modernism) —şimdiki zamana ve geleceğe bağımlılık,, adanmışlık— indirgemıştır. Bu bağlantıları kimin ne gibi nedenlerle, ne dereceye kadar, v.s., tuttuğu hiç bir şekilde açık değildir. Bu ve benzeri bağımlılıkların ölçülmesi, yapılan işleri (performance) ve başarıları ölçmekten daha da zordur ve bu türlübağımlılıkların daha önceki dönemlere değil fakat çağdaş toplumlara veya liderlerine özgüdür şeklindeki tartışma bir kere daha belirtecek olursak oldukça belirsizdir.

Yine burada da modernleşmenin üç kullanımı üzerinde aynı karışıklık söz konusudur: genel, tarihsel ve politik kullanımları. İçinde bulunulan dönemde ve geleceğe yönelik temel bağımlılıklar farklı-

laşma süreci içinde yer alan her temel ilerleyişin bir bağlayıcısı mıdır? Veya bu bağımlılıklar insan tarihinin sadece bir dönemine mi özgüdür veya sadece bir dönemin niteliği midir? Veya bu dönem içinde salt belirli küçük gruplara, ve belirli bir türde politikaya mı özgüdür? Fakat, ampirik delillerin gösterdiği gibi, eğer sadece yukarıda belirtilen belirli küçük gruplar veya belirli türde bir politika modernlik ruhunu ortaya koyuyorsa, o zaman bütün toplumsal akımların tümünün yönünü nasıl böylesi nazik bir temel üzerine dayandırabiliriz? Belki de asıl sapan durumda olanlar modernlikten yana olanlardır (47).

Hiç kuşkusuz, delillere bakacak olursak, bu türden katıksız 'modernliğin' normdan 'sapma' gibi bir şey olduğunu görürüz. Eisenstadt'ın, sosyo-politik yapısını 'modern' olarak nitelediği Hindistan'a bakalım: şimdiki zamana ve geleceğe bağımlılığının (commitment) yanısıra geçmişe, kendi tarihsel kimliğine, kültürüne, hatta dinine aynı ölçüde güçlü bir bağımlılığı yok mudur? Elbette süreklilikte kopukluklar olmuştur; fakat böylesi geniş çaplı bağımlılık çerçevesinde 'modernlik' yeterince tanımlanabilir mi? Aynı zamanda, karşılıklı çelişkiye girdiklerinde bu bağımlılıklar birbirlerini güçlendirmeyi mi? Hindistan'ın yanısıra diğer birçok ülkede de milliyetçilik açısından söz konusu olan böylesi belirsizlik ve böylesi keskinlik milliyetçiliğin belirlediğimiz paradoksunun bir kısmıdır. Ampirik olarak, her nasılsa, modernleşmeyi kültürel 'modernliğe' atıfta bulunarak tanımlama, verilen çabanın değerinden daha fazla belirsizliklere yol açar (48).

İşlevselciler tarafından açıklandığı biçimiyle modernleşme kuramına ilişkin bütün bu zorluklar —tanımın belirsizliği ve negatifliği, kolay uygulanabilirlik, kültürel kategorilerin belirsizliği, v.b.— eleştircilerin modernleşme kavramını tümüyle terketmelerine neden olmuştur. İleri sürdükleri savlar şunlardır :

1) İşlevselcilerin modernleşmeyi tanımlamak ve açıklamak için başvurdukları ögeler envanteri gerçekte her analizcinin modernlik kavramının, diğer bir deyişle bugünkü geri ülkelerde sözde politikaların bir ifadesidir ve bu sıfatla da hem etnosentrik ve hem de determinist olması,

2) Modernleşme gibi özel olan herhangi bir olguyu belirtmek için kullanılan farklılaşma, uyum, olgunlaşma ve bütünleşme gibi kavramların fazlasıyla belirsiz ve geniş kapsamlı olması;

3) İşlevselcilerin, tanımlarında yer alan ögeleri, açıklamalarında başvurulan ögelerden ayırmada genellikle başarısız olmaları;

4) Önde gelen nedenleri uyumun teleolojik 'baskıları' lehine ve ya uğruna ihmal etmeleri, ve fazlasıyla yüksek bir genelleme düzeyinde etkinlik göstermeleri;

5) İşlevselcilerin, geleneksel toplumun yeni yönelimlerinden ziyade bu toplumların çözülme sorunlarıyla gerçekten daha çok ilgilenmeleri, fakat bu yönelimleri, çözülme (disintegration) analizinden çıkarmanın mümkün olamayışı.

Böylece eleştirmenler, yapısal değişme olarak algılanan modernleşmenin incelenmesinden hiçbir şey kazanılamıyacağı sonucuna varırlar; ve bundan böyle söz konusu kavramı ya terketmeliyiz ya da tamamen değiştirmeliyiz demektedirler.

Kavramı terketmek isteyenler modernleşmenin politika anlamı, örneğin modernleşen ülke, kurum, v.s. ve genel ve tarihsel anlamları arasında genellikle bir ayırım yaparlar. Bir kenara atmak istedikleri, kavramın sonuncu anlamıdır. Hiç kuşkusuz Atatürk ve Nehru gibi kişileri 'yenilikçi' kişiler olarak gösterebiliriz; bu kişiler ülkelerini belirli modellere veya ölçümlere veya planlara göre bilinçli olarak değiştirmek istemişlerdir. Fakat bu, modernleşmek fiilinin 'geçişli' (transitive) anlamıdır; ve tartışma konusu olan 'geçisiz' (intransitive) anlam(lar)dır. 'Modernleşme' sözcüğünün zayıf bir olasılıkla da olsa bir araştırma alanını ifade etmek için de kullanılması mümkündür; fakat asıl yararsız ve hatta yanlış yönlendirilmiş olan bazı süreç veta süreçlerin, genel veya tarihsel olsun, modernleşme olarak gösterilmiş olmasıdır. Bu tür kullanım determinist, belirsiz, etnosentrik, veya her üçü olmak durumundadır (49).

Ampiristler ve etkileşimciler tarafından 'modernleşme' nin inkârı radikalizmin bir türüdür. İnsanlar çevrelerini modernleştirirler, kontrolleri dışında 'modernleşme' güçlerinin kurbanları veya bu güçlerden yararlanan kimseler değildir.

Kavramın içeriğini tümüyle değiştirmek isteyen Marxist radikalizm de söz konusudur. Burada modernleşme toplumsal ve ekonomik gelişme anlamını taşımaktadır. Diğer bir deyişle modernleşme, ekonomik olarak gelişmiş olan Batı kapitalizminin yerli (native) feodalizmin yerini almak üzere öne sürülmesi olarak ele alınmaktadır. Marx'a göre, Hindistan'da ve diğer geri kalmış ülkelerde devrimci aşama Batılı sömürgecilik tarafından üstlenilmiş olan kapitalist dönüşüm aşamasından itibaren gelecektir; buna göre modernleşme, Batı'nın dışında, en azından başlangıçta büyük ölçüde zorla kabul ettirilmiş ve dışsal bir harekettir (50).

Son zamanlarda genel Marxist çevre içinde bu görüşe radikal bir karşıtlık oluşmuştur. Gunder Frank ve diğerleri Batı kapitalizminin bu zora dayalı girişinin Lâtin Amerika ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmesini gerçekten nasıl engellediğini göstermek istemişlerdir. Bu ülkelerin azgelişmişlikleri 'yapısal' dır; azgelişmişlik Batı'da kapitalist rekabetin gelişiminin kaçınılmaz sorunudur, çünkü Batı ancak kolonilerin kaynaklarını tüketerek ve onların zenginliğini, önce onları çevresel alanlarından eyalet ve ulusal başkentlerine ve ondan sonra da Batının metropolitan merkezlerine aktararak zenginleşebilir. Geri kalmış bir alan bu uluslararası ticaret ve dağıtım ağına kendisini kaptırdığı sürece sadece çürüyüp gidebilir. Tek çözüm devrim yoluyla özerkliktir, yani Japonya, Çin ve Rusya'nın yapmış olduğu gibi, uluslararası ticaret ağından soyutlanmışlık içinde gelişme çabasında bulunmaktadır. Bu kendini geliştirmenin ön koşulu, hiç kuşkusuz Lâtin Amerika'da, devrimdir (51).

Geleneksel Marxist değerlendirmeye göre eğer modernleşme dışsal fakat yararlı bir sosyo-ekonomik direktme olarak değerlendiriliyorsa, geliştirilmiş (revised) Marksçı yorum ise aynı direktmeyi küçümselemeyecek bir felaket olarak görür. Bu Marksçı yorum bir yandan modernleşmeyi kapitalist liberalizmle fakat aynı zamanda diğer yandan da devrimci gelişmeyle aynı tutar. Frankçı sentez, insanlar üzerinde etkin dışsal bir güç olarak modernleşmenin eski Marksist değerlendirmesinden birşeyler taşır, fakat buna ek olarak bu sentez, insanın devrimci eyleminin başarmış olduğu ilerleme anlayışı çerçevesinde, modernleşmenin aktif yeni bir tanımını da içerir ki bu görüş geleneksel Marksizm'den çok belki de etkileşimcilere daha yakındır. Öyle ki, bu görüş içinde iki tür 'modernleşme' vardır: Uzun dönemde fakir ülkelerin azgelişmişliğini sadece devam ettiren dış kaynaklı, dış etkilere bağlı büyüme veya bir anlamda aldınma, ve kendi kendine yeterliliğini artırdığı ölçüde etkin olan içsel çözüm (52).

Ortodoks işlevselcilik alanı içinde ele alındığında, bütün bu görüş açıları radikal gözükabilir; fakat yine bu görüşler modernleşme kavramının üstesinden gelemezler. Gerçekte bu kavramın sadece gereksinimini vurgularlar. Bu eğilim ampiristlerin söz konusu kavramı sınırlı kullanımlarında da zımnen vardır. Herhangi bir politikayı 'modernleşen' olarak nitelemek için bu politikanın bazı genel özelliklerine örneğin ortak kullanılan sayıltılar, önermeler grubuna veya bazı genel, ortak etkinliklere veya eylemle atıfta bulunmak gerekir. Fakat kiminle paylaşılan ve ne ile ortak? Diğer bir deyişle, politika kullanımı modernleşmenin daha genel tanımına bağlıdır ki ancak böylesi bir tanım çerçevesinde belirli politikaları modernleştirici ve diğerlerini geleneksel, restore edici, tutucu veya başka birşey

olarak tanımamız mümkün olur. Bu açıklamalar çerçevesinde modernleşmenin 'intransitive' anlamının üstesinden gelmenin o denli kolay olmadığı açıktır.

Marksçı radikaller modernleşmenin yapısal ve kültürel anlamına olan gereksinimini terminolojideki farklılıklara rağmen çok açık bir biçimde vurgularlar. Kendi içsel bölünmeleri önemli bir sorunu yansıtır; modernleşmenin ne dereceye kadar içsel veya ne dereceye kadar dışsal vya dış kaynaklı bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiği konusu. Modernleşmenin insanların eylemlerini yapılayan ve aynı zamanda onların başlattığı, sürdürdüğü ve yerine getirdiği süreçleri ifade ettiği üzerinde anlaşmaya varıldığı takdirde, o zaman sorulacak soru daha çok içsel ve dışsal ögeler arasındaki bağlantıların izlenmesiyle ilgili olacaktır. Frank, tuhaf bir biçimde, işlevselcilerin gerçek gelişmenin içsel ögelere dayalı doğasına verdiği ağırlıkla bütünleşir gözükmektedir. Oysa delil veya belgeler, 'yenilikçilerin' (modernisers), yarar ve zararı ne olursa olsun, kendi toplumlarından dışa döndüklerini (fakat muhakkak Batıya dönmek söz konusu değildir), ve Marksın Avrupalı olmayan ülkelerde kapitalizmin ve sömürgeciliğin, yarar ve zararıyla, getirmiş olduğu büyük ölçekteki dönüşümlere dikkati çekmekteki haklılığını gösterir (53). Modernleşmenin ekonomik gelişmeden çok toplumsal dönüşümü içerdiğini düşünmemiz halinde, modernleşme kavramının, söz konusu 'gelişmeden' bağımsız olarak yapısal kullanımını desteklemek üzere son yıllarda yer alan yoğun değişmelere ilişkin yeterince kanıt söz konusudur. Çoğu durumlarda dıştan harekete geçirilen toplumsal dönüşümdür, fakat bu dönüşüm oldukça hızlı bir biçimde yörenin kültürel ve ekonomik koşullarına uygun bir biçimde içsel olarak yerleştirilir.

İşlevselci modelleri belirsiz, totolojik ve yetersiz bulsak bile, modernleşme düşüncesini tümüyle terketmemizin yerinde olmayacağı bu tartışmadan çıkaracağımız temel sonuçtur. Buradaki mantıksal zorluk, modernleşme sürecinin tanımını bu sürecin açıklanmasından ayrı tutmada odaklanmıştır. Somut olarak belirtilecek olunursa, temel sorun bu kavramın kendi ikizi olan ve genel olarak ekonomik düzeyde veya anlamda kullanılan 'gelişme' kavramından farklı, ayrı tutulmasından, ve dolayısıyla kesin, sınırlı ve oldukça ayrıntılandırılmış bir içerik veya özle donatılmasından kaynaklanmıştır. Hem 'modernleşme' ve hem de 'gelişme' açık, kesin etik vurgulamalar taşıyan sözcükler oldukları ölçüde, açıklamaya çalıştığımız bu zorluk iki kat daha karmaşık bir durum göstermiştir (54).

Modernleşmenin görelî olarak kısa, kesin betimleme ve tanımına olan gereksinim bu alandaki ilerlemenin bir ön koşul uolduğu halde, bu alandaki her tanımın çoğu tanımlardan daha da fazla keyfi olduğunun bilinmesi gerekir. Herşeye rağmen, modernleşmenin, işlevselci modelleri engellemiş olan genel ve tarihsel anlamları arasındaki karışıklıktan kaçınmak istiycek olursak, o zaman da seçenek alanı büyük ölçüde daraltılmış olmaktadır. Buna göre, genel anlam daha önce irdelenmiş olduğumuz çeşitli nitelikte belirsizliklere ve totolojilere yol açma eğilimi gösterir. Bunun da ötesinde, etimoloji ve genel kullanım, herikisi birden daha çok tarihsel anlamı işaret eder. Fakat relativizmin tam anlamı içinde diğer aşırı ucundan kaçınmak için modernleşmenin tarihsel yönünü niteleyen yeni öge veya öğeleri saptamamız gerekir. Böylece bir yandan, tarihin farklı dönemlerinde değişen derecelerde görülen kentleşme veya farklılaşma gibi çok genel özelliklerden, ve diğer yandan da biçimsel adetler veya mekanik teknik veya yönetim metodlarındaki değişimler gibi tamamen geçici ve özel niteliklerden kaçınmamız gerekir. Modernleşmeyi tanımlamada tarihsel bir dönemin önemli ve yeni bir özelliğine gereksinimimiz vardır.

Evrensel kullanımdan en az sapan ve gereksinimlerimizle uyum içinde olan nitelikler bilimsel ve teknolojik olanlardır. Hiç kuşkusuz daha önce, hiç bir şekilde bu düzeyde olmasa da, yine de bu düzeyde bilimsel keşifler, teknolojik ilerlemeler söz konusuydu. Yeni olarak gözükten bu keşiflerin ekonomiye, hükümete ve yönetime, eğitime ve benzeri alanlara uygulanmasıdır; ve bu uygulanma güç kaynaklarının büyük ölçüde harekete geçirilmesiyle olanaklı kılınmıştır (55). Bu açıklama Levy'in modernleşme tanımına çok yakınlıştır: 'Bir toplum, onu oluşturan bireylerin cansız güç kaynaklarını kullanmak ve/veya çabalarının etkilerini çoğaltmak, yaygınlaştırmak için araç-gereçleri kullanma düzey ve derecesine göre aşağı yukarı modernleşmiş olarak değerlendirilir' (56).

Levy cansız güç kaynaklarını 'insan veya diğer hayvan enerjisinden kaynaklanmayan güç kaynakları' olarak tanımlar. Pratikte araçlar önemli olmakla beraber, kuramsal olarak Üst Paleolitik ve Neolitik devrimlerde olduğu gibi belirleyici değildir, ve buna göre, cansız güç kaynaklarına dönüşümün yerini alamazlar. Diğer yönleriyle Levy'nin analizinin, incelemiş olduğum işlevselci modellerin taşıdığı zorlukların veya boşlukların çoğunu içerdiğini vurgulamam gerekir - özellikle az veya çok modernleşmiş toplumların özelliklerini sistematik bir envanterini yapmak için göstermiş olduğu çabasında bu boşlukları görmek mümkündür (58).

Bununla beraber Levy'nin katkısının ayrıcalıklı olan iki yönü vardır: birinci olarak yeni bir süreci vurgulayan modernleşme tanımının gerekliliğini tanınması, ve böyle bir tanım için kendisinin ileri sürdüğü kapsam; ikinci olarak da modernleşmeye dışsal uyarı ve içsel tepki arasındaki ilişkiye yaklaşımı. Az modernleşmiş ülkelerde bazı programların modernleştirici niteliğini bu ülkelerin makina gücüne, en son bilimsel tekniklere gösterdikleri yoğun, **acil** istemleri belirler. Bu durum çeşitli sözcüklerle meşrulaştırılır: 'yenilikçilik' (modernism) diğer bir deyişle, kesin çizgilerle kendisini göstermese de etkinliğe veya evrimliliğe genelde liberal adanmışlık çerçevesinde veya milliyetçilik veya sosyalizm çerçevesinde. Fakat bu meşrulaştırmalar ve rasyonellikler modernleşmeyi tanımlayan bilimsel görünümün ve teknolojik devrimin fiziksel ve toplumsal düzeyde ierilmesiyle karıştırılmamalıdır.

Levy'nin tanımının fazlasıyla dar ve teknolojik olmasına karşı gelinebilir. Buna rağmen bu tanımın daha geniş çaptaki teknolojik devrim için bir gösterge, ölçüt sağladığını düşünüyorum. Böyle bir tanımın kilit ögesi teknolojidir. Diğer bir anlamda bu tanım bilgi ve etkinlik arasında yeni bir ilişkiyi belirtir. Bu yeni ilişki çerçevesinde etkinlik (activity), gözlem, deney ve idüksiyona dayalı etkin bilgi edinme süreci içinde ulaşılan örgütlenmiş sistematik bilgi bütünü üzerine tamellendirilir. Buna göre, bu tür bilgi edinmenin veya bu tür bilgi edinmenin yol açmış olduğı ilişkinin pek fazla öncelliğı yoktur (59).

Buna göre, modernleşme için önemli olan bu yeni tip bilginin pratik sorunlara ve söz konusu bilginin yol açtığı teknik olanaklar silsilesine uygulanmasıdır. Bilimsel keşif veya bilim adamlarının mevcudiyeti modernleşmenin belirleyicisi olmada o denli yeterli değildir; fakat belirleyicilik açısından asıl önemli olan bilim adamları ve keşiflerinin taşıdıkları yararların uygulamaya konulması, kullanıma açılmasıdır. Ve işte burada akılcılık ve laikleşmenin çok açık bir biçimde kesin ve önemli bir yeri vardır. Bu çerçevede 'modernleşme' nin tanımını yapmaktan vazgeçip, daha çok 'modernleşme'-yi açıklamak yerinde olacaktır.

Bu açıklama işlevine burada veya, bana göre, herhangi bir yerde girişmek o denli kolay değildir. Söz konusu olabilecek nedensel faktörlerin çokluğu, izlenmesi gereken bağlantıların karmaşıklığı gösterdikleri düzey açısından kapsamlı genel bir kuram oluşturmaya elverişli değildirler. Bu açıdan beklentimiz sınırlandırılmış içeriklere sahip kısımsal, özel kuramların geliştirilmesinde odaklanmaktadır

(60). Çünkü modernleşmenin bu tanımı temel alınarak, modernleşmenin onay görme olasılığı, veya modernleşmenin kabul görme ve içselleştirilme biçimi, veya söz konusu toplumun bu süreç içinde aldığı biçim hakkında önceden bilgi edinmek mümkün değildir. Şimdiye kadar yapmış olduğumuz açıklamalarımızda öz olarak belirtmek istediğimiz tek husus, nerede olursa olsun, tarihsel kaynaklı veya çıkışlı olan modernleşmenin bugünkü uygulamada evrensellik taşıyan önemli ve can alıcı yapısal bir süreç olduğu gerçeğidir. Modernleşme ne düzeyde, hangi düzeyde istenmektedir, kim tarafından istenmektedir, ne dereceye kadar istenmektedir, mevcut toplumsal yapıların bir çözümleyicisi ve bütünleştiricisi midir, ne derece kontrol edilebilir, uzun dönemde yararlı mı değil mi sorularına ve benzeri sorulara her araştırmacı ampirik incelemeyi sonra kendi yanıtlarını bulmak zorundadır. Burada belirlemeye çalıştığım türden objektif (neutral) bir modernleşme tanımı yapma çabası daha sonraki araştırma ve inceleme için sadece bir başlangıç noktasıdır. Ümit ederiz ki bu şekilde elde edilecektanim, neo-evrimci modellerin içine düştüğü gizli tehlikelerden, belirsizliklerden kendisini arındıracaktır, kendisini koruyacaktır.

Modernliği Açıklama

Söz konusu çeşitli neo-evrimci modellerin rağbette olmalarına ilişkin vurgulanması gerekli olan son bir husus vardır. Bu modellerin sürekli olarak çekici olmalarının kaynağı temelde Gemeinschaft arasındaki karışıklık ve topluluk düşüncesi imgelemine dayanmadır. Yitirilen geleneksel toplum için duyulan derin özlemle bağıntılı olarak, bugünkü toplumsal bağların doğasına ilişkin bir kuşku kendisini hissettirmektedir. Bugünün toplumunu dünün topluluklarıyla karşılaştırmak, mukaveleye dayalı bağların (kontrak bağlarının) ve ekonomik bütünleşmenin (economic complementarity) nazik, güvenilmez doğasının önemini belirtmektir. Her iki ideal-tipin (toplumun ve topluluğun) sadece birer nitelik kümesi olarak kabul edilmesine karşı gelmenin bir anlamı yoktur; çünkü çoğumuz bugünkü toplumla büyük ölçüde bu kavramlar çerçevesinde algılamaktayız. Çoğumuz bu tiplerden hareket etmekte ve söz konusu toplumlar arasındaki farklılıkları 'sapmalar' olarak isimlendiririz. Bu yönetimin yararı ve beraberinde sürüklediği dikotomi ampirik değil fakat analitik bir nitelik taşır: 'neo evrimciler' işlevselciliğin geleneksel temel ilgisini, toplumsal varolma koşulları etkiyle böylece bir adım daha ileri götürmüş olmaktadırlar. Neo-evrimciler, çağımızdaki değişimin hızliliğini ve yoğunluğunu kabul ederken, çöküşlerin niçin meydana geldiğini veya bu çöküşleri neyin önlediğini bilme çabası içindedirler (61).

Bundan böyle tüm bu neo evrimci yaklaşımların amacı toplumsal yenilenmeye yol açan koşullara ışık tutmak, bu koşulları ortaya çıkarmaktır. Bu amaç dikkate alındığında neo evrimci yaklaşımların, toplumsal çözülme koşullarını analiz etme çabalarından başka birşey olmadıkları söylenebilir. Böylesi bir çabanın kendi içinde bir değeri vardır. Bu çaba, uzun dönemli-dayanıklı model veya kalıpların kararlılığını ve dengesini zayıflatan, tehlikeye düşüren önemli süreçlere karşı bizi duyarlı kılar. Yine bu çaba, grup ve kurumlar düzeyindeki sürekli dengenin meydana gelen değişimler karşısında artık eski düzenleyici mekanizmalarla kendini sürdüremeyeceği bir noktaya nasıl ulaşabileceğini açıklar. Bu çaba yeni gereksinimler ve baskılar karşısında mevcut sistemin zayıflıklarını ortaya açıkça koyar.

Bu yaklaşımın yapamadığı, yeniliği açıklamaktır. Böylesi modeller yeni gereksinimlerin ve baskıların nasıl veya niçin etkili olduklarına ilişkin değerlendirmeleri hiç bir şekilde içermezler. Bunlar veri olarak kabul edilir, ve çağdaş değişimin işlevselci analizi kendisini bu uyarıcılara tepkiler çerçevesinde sınırlar. Fakat yeni gereksinimler ve baskılar, hiç kuşkusuz, toplumsal değişimin zamanımızda aldığı yeni biçimlerini belirlemede olduğu kadar değişimin ürünleri olan yeni toplumsal yapı tiplerini saptamada önemli bir rol oynarlar. Böylece diğer zayıflıklarına ek olarak, neo-evrimci yaklaşım, şu andaki durumuyla, günümüzün kapsamlı değişim sorununun ancak yarısını ele almaktadır. Ve bu yaklaşımdaki analizin toplumsal çözülme koşullarına ilgisinden kaynaklanan kavramlarla fazlasıyla yüklü olması, bu yaklaşımın yenilik olgusunu başat bir biçimde niçin ele alamadığının nedenini oluşturur.

Fakat modernleşmenin açıklanması toplumsal bütünleşme koşullarına ilişkin değişlerin basitçe inkârına indirgenemez. Bu negatiflik değişimin ortaya çıkması gerektiğini ifade edebilir; değişimin niçin meydana geldiğini açıklayamadığı gibi, bu gibi değişimin biçim ve sonuçlarını da açıklığa kavuşturamaz.

5. B Ö L Ü M

DEVİRİM

İşlevselcilerin gözünde modernleşme temelde devrimsel bir niteliğe, öze sahiptir. Şöyle ki, modernleşme bütüncüdür (total), hızlıdır ve keskindir. Yine bu açıdan modernleşme aynı zamanda radikal değişmeyi içerir. Hiç kuşkusuz bu okulun çoğu yazarları devrimi, değişme tipleri ölçeğinin radikal ucunda gösterirler. Basitçe belirtilecek olunursa devrim toplumsal değişimin en radikal biçimidir (1).

Bu nedenlerden ötürü, 'devrim' çok yakın zamana kadar işlevselciler tarafından dikkate alınmamıştır. Hızlılığı, kapsamlılığı ve keskinliği dışında, toplumsal değişimin bu biçimine ilişkin herhangi bir ayrıcalıklı farklılık belirtmemişlerdir. Eğer devrim diğer değişme biçimlerinden daha radikal bir öze sahipse, o zaman bu radikallik, onlara göre, sadece, bu tür değişimin ayırdedici özelliklerinin daha basit ve ılımlı biçimlerde daha açık olarak görülebilineceği anlamına gelmiştir. Bilindiği anlamda, onlara göre devrim 'sorunu' yoktu, ve belirli bir devrim sosyolojisi de gerekli görülmemiştir. Gerçekten, zamanımız yazarları açısından bile 'devrim' in az çekici olması, üzerinde çok fazla durulmaması, bu olgunun halâ büyük ölçüde toplumsal değişimin hız ve kapsamının bir sorunu olarak algılanmış olmasını gösterir.

Bu tavrın temellerini, hiç kuşkusuz, tarih ve evrim arasında evvelce ima etmiş olduğum farklılıkta görmek mümkündür. Geçmiş, şimdiki ve gelecekteki toplumsal yaşamı dünya-büyümesinin (world-growth) bir öyküsü olarak algılayanlar bu büyümenin özellikle temel nitelikleri ve yasaları üzerinde dururlar. Diğer özellikler ve akımlar, sosyologun izlemesi gereken düzenli büyüme modelinde ilgisi olmayan, konu dışı karışıklıklar, dıştan gelen sayısız karışmalar, engellemeler olarak ele alınır. Böylesi konu dışı, ilgisiz özellikler 'görünüm' dünyasına aittirler; tarihçilerin kayıtlarını oluşturan olayları oluştururlar, içlerinde taşırlar. Savaşlar, göçler, açlıklar, etnik bütünleşmeler ve kültürleşmeler bu tür ikincil görü-

nümlerin örnekleridir. Her ne kadar bunlar kısa dönemde ilginç ve önemli olsalar da, sosyal büyüme dinamiği içinde marjinal faktörler olarak ve rahlırlar. Bu görünümle 'kronolojik' veya geleneksel (conventional) tarihin alanını oluşturmaktadır. Oysa sosyolojinin, 18. yüzyılda 'doğal' tarih, 19. yüzyılda toplumsal evrim ve 20. yüzyılda yapısal değişme olarak belirlenen alanla ilgilenmesi gerekir. Devrim bu tür önemsiz görünümle sınıfından birini ifade ettiğinden, hiç bir sakıncası olmadan gayet kolaylıkla önemsenmiyebilir veya diğere daha sürekli olgular içinde özümseenebilir veya ele alınabilir (2).

Huzursuzluk ve Gerilim

Çağdaş işlevselcilik tarihi, bir çok yönleriyle, gerek içten ve gerekse dıştan gelen eleştirilerin baskısı altında, işlevselciliğin bu baskıları karşılamak üzere gereğinden fazla olguyu çok ayrıntılı olarak kapsamı içine almada gösterdiği çeşitliliklerin bir öyküsüdür. Hiç kuşkusuz, devrim olgusunu içermesi de böyle bir zorlama durumuna örnektir. 1950'lerde devrim 'messianic' eylemler ve toplumsal kimliğin korunması (nativism) üzerinde yapılan çalışmalara rağmen büyük ölçüde dikkate alınmamıştı (3). Fakat normatif işlevselciliğe yönelik eleştirinin yoğunlaşmasıyla birlikte, neo-evrimciler, bazıları, içinde bulundukları pozisyonu yeniden ele almışlardır. Bu yeni değerlendirmeye özellikle iki düşünür, Smelser ve Chalmers Jonsson, önemli katkılarda bulunmuşlardır. Adı geçen düşünürleri bu açıdan sırasıyla ele almakta yarar görüyorum.

Smelser'in devrim olgusuna iki tür yaklaşımı vardır: dolaylı olarak modernleşme sorunları kanalıyla, ve daha direkt olarak da toplu bir davranış tipi düzeyinde. Evvelce belirtmiş olduğumuz gibi, onun düşünce sistemi içinde modernleşme karışıklığı, rahatsızlığı besler. Çünkü yeniden bütünleşme mekanizmaları hızlı bir biçimde seyreden toplumsal farklılaşma sürecine aynı hızda paralellik göstermez. Özelleşme daha yoğunlaştıkça, ortaya çıkan yeni birimlerin karşılıklı ilişkileri destekliyecek düzeyde otonom olma riskleri de artar. Her meslek, sınıf, alt-kültür, topluluk ve benzeri kendi benzeşlerinden gittikçe soyutlandıkça, ayrıldıkça, toplumsal çözölme tehlikesi, ve bu tehlikenin beraberinde sürüklediği kişilik çözölmesi de o derece artış gösterir. Bu durumda rol tanımları belirsizleştğinde, kişiler kuşku, kavgı, belirsizlik gerilimleri altına girdiklerinde, toplu davranış olayları meydana gelir.

Smelser, özellikle toplu davranış tiplerinin kuramı çerçevesinde bu tür eylemler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şimdilik bu başlık altında şu olguları ele almakla yetinir: panikler, çılgınlıklar, karga-

şahıklar, aynı zamanda toplumsal eylemler ve devrim. Bütün bunları, ona göre, hızlı yapısal değışmenin neden olduğu derin, keskin sarlısma dönemlerinde görmek mümkündür. Bunun için en güzel örnek İngiltere'de yer almış olan Endüstri Devrimi'dir. Çiftçilik ve ev üretiminden endüstri ve fabrika üretimine dönüşümün beraberinde sürüklediğı toplumsal değışmeleri analiz etmek için Smelser, gerilim ve karışıklık üzerinde odaklaşan yedi-basamaklı bir sıra izler (4).

1. Kurumsallaşmış bir rolün taşıdığı görev ve sorumluluklarıyla veya rolün kendisinin örgütleniş biçimiyle bağdaşıklık sağlayamama, rolün bu öğelerine karşı gösterilen hoşnutsuzluk, gerilim ve karışıklığın başlangıç noktasıdır.

2. Bu hoşnutsuzluk duygusu karışıklığın belirtilerini beraberinde sürükler. Bu belirtiler kaygı, düşmanlık ve düş kurma şeklinde ve aynı zamanda boşluk duygusu ve her felâketin sorumlusu gibi görülen kişileri aramada kendisini belirginleştirir. İşte bu dönem toplumsal hareketlerin temelini oluşturacak ideolojilerin kaynaklanabileceğı bir toplumsal çelişki dönemidir.

3. İlk tepki karışıklık belirtilerini kontrol etme, kanallize etme çabasında bulunmaktadır. Polis, mahkemeler, basın, topluluk önderleri gibi toplumsal kontrol araçları karışıklığı ve toplumsal sistemdeki dengeye yönelik tehditleri kontrol altına almak için harekete geçirilebilir.

4. Bu aşamayı, öngörülen karışıklık kaynaklarıyla müdacele etmek için yeni düşüncelerin teşvik edilmesi izler. Bu durum yeni değerlerin kabulü ve artık varolmayan mevcut değerler çerçevesinde davranmama anlamına gelir.

5. Bundan sonra, yeni toplumsal yaşamın gözden geçirilmesi durumunda olduğu gibi, yeni düşünceler reform doğrultusunda somut öneriler ve kurumsal programlar olarak belirginleşirler, kendilerini hissettirirler.

6. Öneri yeni bir kurumsal biçim aldığıında, toplumsal yapıya yeni farklılaşmış bir öge eklenmiş olur, artık düşünceler ve programlar yapısal bir biçim alır. Yeni iş firmaları veya birlikleri, sendikaları oluşturulur, ve toplumsal sorunları çözümlmek için yeni araçlar ortaya çıkar.

7. Son olarak, 'rutinleşme' yerleşiklik kazanır. Yeni kurumlar toplumsal yapının kabul gören, içselleştirilmiş birer parçası haline gelir.

Ekonomistlerin mükemmel bir rekabet pazarı için sundukları arz-talep modeli örneğinde olduğu gibi, Smelser de bu modeli anlamaya vesile olan bir araç olarak düşünür. Yukarıda belirtildiği şekliyle, bu sırayı katıksız biçimde ampirik düzeyde görebileceğimizi düşünmemeliyiz. Model aynı zamanda 'açık-uçlu' ve çok nedenlidir. Smelser'e göre, bu örneğin Spencer'in askeri toplumlardan endüstriyel toplumlara kaçınılmaz bir geçiş olduğu savında belirttiği çerçevede tarihsel yönlü bir kuram öngörmez. Bu modelin içerdiği sayıltılar sadece psikolojik niteliktedir; şöyle ki, kişiler rollerini yetersiz olarak yerine getirmekten huzursuzluk duyarlar, ve bundan doğan gerilimin ilk dışa vurma biçimleri kaygı, kızgınlık ve düş kurma olarak kendisini gösterir (5).

Bu sıralama devrimi ve radikal değişmeyi analizde ne şekilde yararlıdır? Smelser'in ileri sürdükleri ne olursa olsun, bu şema önsel bir model değildir; Smelser'in belirli türde değişmeler grubunu yani İngiltere'de Endüstri Devriminin yetmiş yılı süresince ortaya çıkan değişimleri incelemesine temellendirilmiştir. Bu yöntemde gayrimesru olan bir şey yoktur. Fakat ampirik genellemelerin diğer nedensel bağlantılarla uygunluk sağlamaları gerektiği düşünülürse, bu genellemelerin geliştirilmeye gereksinimi vardır. Aksi takdirde ayrı, farklı olayların tek bir nedensel zincire bağlı olarak yeniden sınıflandırılmasıyla sınırlanmış oluruz.

İngiltere'de Endüstri Devrimi toplumsal bir devrimin kaynağı olduğu halde politik bir devrime yol açmamıştır. Bu önemli bir noktadır. Bu modelin mutlaka başka bir yerde de devrimci değişim için bir model olması zorunlu değildir. Bununla beraber, İngiliz endüstrileşmesini örneğinin işlevselci toplumsal değişim kuramlarındaki diğer durumlar için tek bir model niteliğinde olması kuşku götürmez (hatta Rostow'un kuramında olduğu kadar diğer kuramlar için de bu doğrudur; hatta Marx'ın çalışmalarında da bu modelin etkisi büyüktür.) (6). Lâkin bir çok açılardan İngiliz örneği, yakın zamanda radikal değişim geçirmiş çoğu toplumlardan farklı olan çok küçük bir gruba özgü olanların ilkidir (7).

Modelin sayıltıları çerçevesinde iki soru akla gelmektedir : bu model değişimin kaynaklarını açıklayabilir mi ve değişimin içerildiğine ilişkin bir temel oluşturabilir mi? Birinci soruya ilişkin olarak, örneğin Kay dokuma tezgâhının kullanımının dokuma kapasitesini iki katına çıkardığı ve bu durumun eğirci ve bükücülerce yerine getirilen işe karşı hoşnutsuzluğa yol açtığı ileir sürülmüştür. Dokumacılar ve eğirciler arasındaki bu sürtüşme 1769'da Arkwright'ın dokuma makinasıyla görünüşte de olsa yatıştırılmamıştır. Bundan

başka işverenlerin, zamanında işine gelmeyen ve suistimalde bulunan çoğu işçilerden büyük ölçüde memnun olmadıklarına ilişkin deliller vardır. Bu iki hoşnutsuzluk örneği radikal bir değişme silsilesi için birer ayrılma noktası olarak ele alınmıştır. Fakat ne Kay'ın icadının neden kabullenilmediğine ne de tücceraların gerilimlerinin işçiler düzeyinde neden huzursuzluklar yarattığına ilişkin bir açıklama yapılmamıştır. Hiç kuşkusuz, gerilimler ve doyumsuzluklar her toplumsal sistemi niteler; fakat bu belirli gerilim ve zorlamaların değişme silsilesinde neden bu denli derinlemesine etkin ve yaygın etki yaratmış olması gerektiğine ilişkin soru bir yanıt gerektirir. Bu belirli doyumsuzlukların ilgili kişiler açısından anlam ve kaynaklarına ilişkin bilginin varlığı olmadan bu soru yanıtlanamaz. Rol-çatışmaları ve statü zorlamaları tarihsel evrensellikler oldukları halde, inceleme konusu birimin dışındaki diğer ögeler, değişme uyarıcıları olarak söz konusu gerilimler içine sızarak etkinlik göstermedikçe radikal ve tarihsel düzeyde spesifik olan yapısal değişmenin belirleyicileri olma durumuna sahip değillerdir (8).

Diğer bir deyişle Smelser'in başlangıç noktası gerçekte bir ara değişkendir. Gerilim, hoşnutsuzluk, dengesiz bütünleşme, uyumsuzluk vebenzeri başka yerlerden kaynaklanan ögelerin ürünüdür. Bu ögeler tarihseldir ve çoğunlukla veri toplumsal sistem için dışlıktır. Nisbet bu hususu sosyal gelişmeciliğe ve sosyal gelişmeciliğin işlevselci açıdan ele alınmış türüne yönelttiği eleştirisinde vurgulamıştır. Dokuma endüstrisindeki değişimleri ve bu değişimler doğrultusunda aile yapısında meydana gelen değişimleri anlayabilmek için 18. yüzyılı nson döneminde İngiliz toplumunun bütününde yer alan daha geniş çaplı değişme süreçlerine ve hatta İngiltere'nin kolanileri ve ticaret ortaylarıyla olan ilişkilerine bakmak gerekir. Yapısal analiz sadece içsel ögelerle sınırlı değildir (9).

Değişmenin kaynağını ele almada Smelser'in göstermiş olduğu başarısızlığın diğer ilginç bir yönü daha vardır. Onun hareket noktasını psikolojik bir değişken oluşturur. İşlevselcilik gibi yapısal bir kuram için onun bu eğilimi saptırıcı bir nitelik göstermektedir. Şöyle ki, böyle bir eğilim sanki yapılar statik ilişkileri ifade ediyormuş ve de bu ilişkileri çözen aktif güçlerin süreçler veya olaylar değil, belirli bazı türde motivasyonlarmış gibi bir izlenim vermektedir. Bu, neo-evrimciliğin eylemleri gözardı etme biçimi için diğer bir örnek-tir çünkü neo-evrimcilik rol-ilşkileri ve bu ilişkilerin yeniden tanımlanmalar üzerine temellenir.

Değişmenin içerilmesine ilişkin bu ikinci görüş açısından Smelser'in düşünce sistemi, yeni düşüncelerin niçin ortaya çıktığını ve ondan sonra da uygulamaya konduğunu açıklamamaktadır. İcatlar çin ödül-

ler veya fabrika yasası için öneriler gibi yeni düşünce örneklerini göstermek ve aynı zamanda bunların icatlarda ve Fabrika Kanunlarında somutlaşmasını belirtmek başka, bunların neden ortaya çıkıp kabullenildiğini belirtmek yine başkadır. Fakat Smelser'in yukarıda belirtilen yedi basamaklı sıralaması çerçevesinde, bu belirleme değişiminin içerilmesinin açıklanmasında olması gereken tek metod olarak karşımıza çıkmaktadır. Smelser, gerilimin izole edilmiş huzursuzluklar içine sıkıştırılarak durdurulduğunu ve politik devrimle sonuçlanmadığını belirtmek ister görünmektedir; çünkü ona göre, mevcut rejim yeni zorluklar karşısında yenilikçi, değişik çözümler kabul etmede ve hatta teşvik ve himaye etmede yeterince dirayetlidir. Eğer durum Smelser'in belirttiği gibi ise, o zaman da yönetici elitleri tam zamanında radikal değişimler yapmaya yönelen ögelerin analizine gereksinim duyarız. Maalesef işlevselci çerçevede böylesi analizlere eğilim göstermemektedir. Bu anlamda işlevselci düşünce yapısı toplumsal malzemeyi örgütlemekte fakat bu toplumsal malzemeler arasındaki geçişlere ilişkin bir açıklama getirmemektedir. Aydınlanmanın getirmiş olduğu yeni düşüncelere dayalı olarak Fransız asillerinin ekonomik insiyatifi tekrar kazanma çabaları bir felaketle sonuçlanırken, niçin İngiliz orta tabakası (gentry) ticaret ve endüstri kapitalizmini yerleştirmede başarılı olmuştur? Hiç kuşkusuz, bu iki sonuç arasında yapay bir benzerlik vardır; herikisinde de doyumsuzluk, huzursuzluk, otoriteler tarafından 'yönetilme ve yönlendirilme', yeni düşüncelerin ortaya çıkması ve akabinde de bu düşüncelerin belirginleştirilmesi, uygulamaya konulması ve rutinleştirilmesi söz konusudur. Fakat bu yeni düşüncelerin doğası, kabul edilme biçimleri ve de bu düşünceleri daha ileriye götüren ve uygulamaya koyan grup ve rejimlerin tipi hakkında sorular sorduğumuzda, Smelser'in söz konusu düşünce sistematığının, Fransız ve İngiliz deneyimlerini bu denli birbirinden farklılaştıran ögeler için nereye bakmamız gerektiğine ilişkin herhangi bir ipucu sağlamadağını görmekteyiz. İşte yine burada da çok kolayca uygulanabilir ve de kolayca uygulanmış düşünce şemaları yaratan bu işlevselci anlayışı vardır (10).

Toplu Davranış

Şimdi de Smelser'in devrim sorununu daha direkt bir biçimde ele alan ikinci çabasına dönelim. Gördüğümüz gibi, modernleşme 'toplu davranışta' gerilimi, huzursuzluğu ve patlamaları besler. Smelser bu kavramı belirli olay sınıflarını kapsamak üzere kullanır; ancak kendisi burada 'toplu ani patlayışlar ve toplu eylemler' kavramını (collective outbursts and collective movements) kavramını

kullanmanın daha doğru olacağını belirtir. Toplu ani patlayışlar, her zaman olmamakta beraber genellikle zarar verici düzeyde patlayıcı olan panikler, çılgınlıkları ve düşmanca ani patlayışları ifade eder; toplu eylemler genellikle (fakat daima değil) uzun zaman sürecinde gelişen norm ve değerlerde değişiklik yapmada gösterilen ortak çabaları belirtir. Toplu davranış (collective behaviour) yeniden tanımlayıcı bir inanç temeline dayalı olarak toplumsal eylemin (social action) harekete geçirilmesi' olarak tanımlanmıştır, ve inançlar geliştirildiği halde, harekete geçme (mobilization) dağınıktır, düzensizdir, ara sıra olur (11).

Bize göre, bu geniş davranış kategorisi içinde Smelser'in ileri sürdüğü en önemli farklılık iki tür eylem arasında odaklanır - 'norma yönelik' eylem ve 'değere yönelik' eylem. Birincisi geliştirilmiş normların yeniden oluşturulmasını öngören bir inanç adına harekete geçirilmiş toplu eylemdir; değere-yönelik eylem ise değerlerin yenilenmesini amaçlar. Norma-yönelik eylem genel olarak basit bir toplumsal reformda somutlaşsa da bunun her zaman bu şekilde sonuçlanması da zorunlu değildir; bu eylem kuralların eksikliklerini gidermeyi veya yenilerini yaratmayı amaçlayabileceği gibi, kuralları onarmaya, yenilemeye veya korumaya da yönelebilir. Burada önemli olan nokta norma-yönelik eylemlerin belirli değişimlere yol açmasıdır; diğer taraftan, daha kapsamlı, uzun dönemli değişimler ise daha genel eylemleri yani değere-yönelik eylemlerin sınırı içine girer.

Smelser çok çeşitli eylemleri değere yönelik eylemler altında toplar: 'toplumsal kimliği ve bütünlüğü koruma eylemi' (nativistic movement), 'messianic eylem', 'millenarian eylem', 'ütopyası eylem', 'mezhep oluşumu', 'dinsel devrim', 'politik devrim', 'milliyetçi eylem', 'karizmatik eylem' ve daha birçoğu. Hiç bir yerde devrimi bilindiği anlamı içinde ayırmaz, hududunu çizmez, belirginleştirmez, fakat devrimin kapsamlılık ve yayılmışlık açısından bir seri eylemlerin doruğunu oluşturduğunu, ve saray devrimleri, hükümet darbeleri ve benzeri eylemlerle karıştırılmaması gerektiğini söyler. İngiliz Fransız ve Rus devrimlerini, Çin, Endonezya, Çin-Hindi örneklerinde olduğu gibi sömürgecilğe karşı yöneltilmiş milliyetçi hareketleri devrim açısından örnekler olarak verir. Bütün bunların hepsi sadece belirli kural ve yasaların değil fakat toplum değerlerinin ve toplum yapısının tümüyle yeniden oluşturulmasını amaçlar (12).

Devrimci durumların oluşumunu ve ortaya çıkmasını açıklamak için Smelser, kendi anlayışı içinde isimlendirdiği bir 'eklenmiş-değer' (value-added) şeması kullanır. Devrim gibi bir olayın açıklanması birbirini izleyen aşamalara bölünmüştür. Her aşamanın bir 'değer' i vardır. Dolayısıyla her aşama taşıdığı kendi 'değer' iyle so-

nuca katkı yapar. Bu katkı otomobil üretiminde her aşamanın bitmiş ürününün son maliyetine 'eklediği değer' e benzer. Böylece toplumsal bir eylemin birçok belirleyicilerinin belirli bir sonucu yaratmak için kesin ve belirli bir biçimde birleşmeleri gerekir, ve değer-ekleme sürecindeki her aşama 'bir sonraki aşamada değer'in uygun ve etkin toplamı' için zorunlu bir koşul olur. Her aşamada sonuçta ortaya çıkacak tipin belirlenmesi gittikçe daha çok belirginlik kazanması gerekir.

Smelser belirlediği bu eklenmiş-değer sürecindeki altı aşamayı şöyle sıralar: bir veya daha fazla türde toplu davranışa izin veren 'yapısal geçirgenlik' (structural condustiveness) koşulları; 'yapısal gerilim' - yapısal iticilikle (stuructural conduciviness) birleşen belirsizlikler, yoksunluklar, çelişkiler, zıtlıklar, farklılıklar; mevcut durumu bu duruma katılanlar için ortak bir anlamla anlamlandıran 'geneaaestirilmiş bir inancın' büyümesi ve yaygınlaşması; diğer üç aşamayı toplu patlama veya eylemlere dönüştüren 'hızlandırıcı, yoğunlaştırıcı ögeler' (precipitating factors); böyle bir ortam içinde bulunanların, özellikle karizmatik liderler tarafından harekete geçirilmesi; ve son olarak toplu eylemden önce veya toplu eylem sırasında etkin toplumsal kontrol mekanizmalarının varlığı veya yokluğu (13).

'Eklenmiş-Değer Birikimi' : Fransa ve Hollanda'da Devrim

Smelser'in değere-yönelik bir eylem biçimi olarak devrim tanımını çoğu durumlar için rahatsız edici derecede geniş olduğunu kabul edersek, o zaman böylesi eylemlerin niçin bazı toplumlarda ortaya çıkıp da bazılarında çıkmadığını anlamamıza bu tür yaklaşım nasıl yardım eder? Çok iyi bilinen devrimlerin kaynakların ve gelişimini açıklamada ne derece aydınlatıcı olur? Smelser birinci soruyu genel kavramları içinde yanıtlar : toplumsal bir durum bütünüyle değere-yönelik sözcükler içinde tanımlanırsa, her protesto zorunlu olarak değere-yönelik olur. Ortamı değiştirmek için gerekli alternatif araçların kullanıma, örneğin yeni göçmenler, kolonileştirilmiş insanlar, baskı altında olan azınlıklar, ve benzeri gibi politik olarak reddedilmiş olanların kullanımına açık olmadığı ve özellikle bu alternatiflerin iletişim kanallarına bağlı olduğu zaman da değere-yönelik eylemler ortaya çıkar. Başka bir anlatımla, sadece bazı tipte toplumlar yapısal olarak devrim potansiyeli taşırlar.

Geniş kapsamlılık bu kesin ve açık belirlemenin sakıncalı yanını oluşturur. Dinsel meşrulukların etkin olduğu geleneksel toplumlarda tüm protestolar büyük bir olasılıkla dinsel sözcüklerle ifade edi-

lir. Fakat tüm yoksunlukların zorunlu olarak dinsel duygulara, sezilere hitap edeceği, bu duygu ve sezilere doğru bir çekicilik yaratacağı da hiç bir şekilde kesin değildir. Yasal kanalların veya bu türden diğer koşulların (bunu toplumsal kontrol başlığı altında sınıflamak daha iyi olmaz mı?) tıkandığı, engellendiği ileri sürüldüğünde, öne sürülen böylesi sevkedici, yönlendirici koşullarla orantılı eşdeğer durumlar bulma arayışı bir eğilim hatta bir zorunluluk olarak ortaya çıkacaktır. Diğer taraftan bu koşullar işlevsel seçenekler (functional alternatives) olarak değerlendirildiği takdirde, Smelser'in söz konusu planının canlılığı ve etkinliği de aynı ölçüde azalmış olur.

Eklenmiş-değer yaklaşımının bazı uygulamalarına baktığımızda, bu ve buna benzer zorluklar daha kolaylıkla görülebilir. Maalesef Smelser bu çerçevede ayrıntılı bir inceleme yapmamıştır, fakat 10.ncu Bölümde yer alan Fransız Devrimine ilişkin ileri sürdüğü dağınık değerlendirmelerinden bir uygulama oluşturmak mümkündür. 18. yy. Fransası daha o zaman dini politikadan ayırmıştı; bununla beraber hoşnut olmayan sınıflar —burjuvazi, köylü, oluşma halinde olan proleterya— halâ tümüyle 'güçlü merkezi devlet' e erişme kanallarından yoksundu. İlimli fizyokratların ve ekonomistlerin belirli isteklerine karşı gelindiği, bu isteklere engel olunduğu veya dikkate alınmadığında ortaya çıkan huzursuzluklar, sorunlar değerler açısından tanımlanmıştır. İşte Fransız toplumunda çok yönlü gerilimlerin etkin olması salt yapısal olarak bu müsait, itici durumda söz konusu olmuştur. Her tabaka kendisini dar boğazda bulmuştur. Yaşam standardındaki yükselme, pahalılık güç ve sorumlulukları alınmış, çürüten aristokrasi için tehdit kaynağı olmuştur. Buna rağmen aristokratik ayrıcalık zengin bir orta sınıf için dert olmuştur. Zamanı gelen ödemeler ve vergiler de facto toprak mülkiyeti biçiminde gücünü daha yenice hissetmeye başlayan köylü üzerinde ağırlığını fazlaca bindirmiştir. Kilise ayrıcalıklı üst sınıf ve yoksun bırakılmış alt ruhban sınıf arasında bölünmüştür, ve benzeri orduda da kendisini göstermiştir.

Mantıkta, bireycilikte, özgürlük ve sadelikte genele yayılmış inançların önce aristokratlar arasında, daha sonra da orta sınıf üyeleri ve son olarak da artizan (esnaf, zenaatçı, endüstri işçisi) kitlesi ve askerler arasında taraftar kazanması işte bu 'yapısal iticilik' ve gerilim ortamında mümkün olmuştur. Fransa ortamında, hızlandırıcı öğeler ve hareketin eyleme geçirilmesine ilişkin örnekleri ortaya koymak zor olmadığı halde, Smelser daha sonra gelen iki aşama (yukarıda belirtilen) üzerinde bir yorumda bulunmamıştır. Onun özellikle üzerinde durduğu konu son aşama yani toplumsal kontrol

olmuştur. Mutlak hükümdarlığın ve yönetimin sendelemesi çerçevesinde değere yönelik bir hareketin devrime dönüşmesi açısından üç elverişli duruma dikkati çeker : 20 Haziran 1789 Tennis Court yeminine teslim olma, 12-14 Temmuz Paris ayaklanmalarını bastırmada başarısızlık, ve açlık çeken kadınlar 5 Ekimde Versailles'e yürürken Kralın kitle baskısına teslim olması. Her seferinde güçteki değişme, uygun baskının kullanımındaki başarısızlığın bir sonucudur; bazı düzeylerdeki otoritelerin 'kendi otoritelerini zorla kabul ettirmede yeteneksiz veya isteksiz görünmeleri gerekir.'

Smelser haklı olarak şiddetin devrime eslik etmesinin zorunlu olmadığını vurgulamak ister. Devrimci bir harekette şiddete yönelik bir potansiyel her zaman vardır, fakat bu potansiyelin gerçekleşmesi diğer faktörlere (örneğin, yönetici elitlerde bütünleşme derecesi) bağlıdır

Buna göre, her aşamada, değere yönelik hareketin ortaya çıkması ve daha sonra da devrime dönüşmesi artmaktadır. Fransız devriminin nedenleri, sürecin tümünde ayrı ayrı rolü ve katkısı olan tüm belirleyicilerin örüntüsünde yer almıştır. İdeoloji, yoksunluk, baskı ve benzeri olgular mantıksal silsile içindeki pozisyonlarından soyutlanmamalıdır (14).

Hiç kuşkusuz, bu tür bir analiz böylesi bir 'sıralama' nın önde gelen sayılısına ve yine bu sıralamanın tarihsel değişiminin nedenlerini incelemedeki yararına bağlıdır. Smelser eblirlemiş olduğu eklenmiş-değer şemasını geçici bir sıralama olarak değil fakat öğelerin salt mantıksal bir bileşimi olarak kullanır. Böylece bu şema devrimleri oluşmasına ve yönüne ilişkin bir ideal-tip işlevini görmez. Bu şema mevcut haliyle nedensel etkileşimleri açıklamada yararlı bir biçimde kullanılabilsen, bu sınırlama önemli olmayacaktı. Fakat Smelser'in belirlemiş olduğu belirleyiciler örüntüsü basit bir sınıflamadan ne kadar öteye gitmektedir? Ve böylesi geniş tanımlar çerçevesinde bu şema nedenlerin aydınlatılmasını mümkün kılabilir mi?

Bunun mümkün olamayacağını düşünüyorum. Smelser'inki gibi bir şemanın değeri şundan ileri gelir. Böyle bir şema tarihçilerin ve tarihçi sosyologların devrimleri analiz ederken ele aldıkları bazı kuramsal ölçütler çerçevesinde belirli öğelere ağırlık vermelerini ve bu öğeleri, gereği gibi, saptanan ağırlıkları çerçevesinde tüm sistemle bağlantıları çerçevesinde ele almalarını zorlar. Bu modelin zayıflığı sınıflayıcı ve genetik çeşitlenmeyi birbirine karıştırmadan uçlanmaktadır. Buna karşılık, sadece, gerçek itici güçleri aydınlığa kavuşturmadaki başarısızlığı ve bu öğelerin farklı durumlar üzerindeki ekinliğini, baskınlığını maskeler. Bir yandan itici, sevkedici,

gerilim yaratıcı ve benzeri nitelikte ögeleri saptamaya zorlanmaktayız, diğer yandan da kullanılan kategorilerin belirsizliği ve anlamsızlığı ile toplumları ve toplumların konularını birbirinden farklı kılan ilişkileri arayışta saptırılmaktayız. Organizasyonel kategoriler açıklamalara atlanamayacağı gibi, 'gerilim' gibi benzeri sözcüklerin de hem sınıflama grupları olarak ve hem de etkili nedenler olarak kullanılması mümkün değildir.

Fakat Smelser'in yaptığı ise işte budur. Onsekizinci yüzyıl Fransasında çeşitli sınıfların gerilimleri bu sınıfları, hükümetçi istekleri karşılanmadığında, Aydınlanma'nın taraftarları olmaya dönüştürmüştür. Smelser'in değerlendirmesi böyle bir izlenim bırakmakla beraber önermiş olduğu aşamalar şeması bunu gösterir nitelikte değildir. Bu şema sadece şunu belirtmektedir : (a) Fransa'daki çeşitli sınıflar 'gerilim' deneyimi geçirmişlerdir (örneğin zorlamalar, belirsizlikler, v.s.) ve (b) bu sınıfların çoğu üyeleri Aydınlanmanın 'genellik kazanmış inançlarını' benimsemişlerdir. Söz konusu belirlemeler bize bu belirli ideolojilerin kaynakların veya çekicilikleri hakkında birşey söylemediği gibi, belirli bir tabakanın belirli bir ideolojiyi benimsemesini zorlayan ögeler hakkında da hiçbir şey söylememektedir. Bu faktörler hiç kuşkusuz tabakadan tabakaya değişkenlik, çeşitlilik gösterebilir ve gerçekten de böyle olmuştur; 'gerilim' bir doktrinin bu düzeyde kabulüne katkıda bulunmuş olabilir fakat bu aynı gerilimin birincil belirleyici olduğunu kanıtlayacak ne bir önsel ne de sağlam ampirik kanıtlar vardır. Sınırlayıcı ögeler nedensel belirleyiciler olarak kendilerini maskeliyemezler (15).

Kitle hareketlerini ve devrimleri çözümleme çabasında Smelser'in daha başka boşlukları da dikkati çekmektedir. Kullandığı kategoriler o denli esneklik göstermektedir ki, sınıflandırmada bunların yararlarını da kuşkuyla karşılamak gerekmektedir. Özellikle sevkedicilik/yönlendiricilik (conduciveness) ve sosyal kontrol arasında oldukça fazla karışıklık vardır; ikisini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak oldukça güçtür ve pratikte de belirli olguların, hangisinin altında sınıflandırılması gerektiği de zorluk göstermektedir. Turgot'un reform çabalarını yapısal durum içinde sevedicilik/yönlendiricilik örnekleri olarak mı yoksa sosyal kontrol mekanizmalarının bir başarısızlığı olarak mı değerlendirmek gerekir? Gerilim ve yönlendiricilik/sevkedicilik arasındaki ayırım noktası nedir? Smelser sömürgeleştirilmiş insanları politik dışlanmışlıkla niteler ve onların durumunu sevkedicilik/yönlendiricilik kategorisi içinde sınıflar; fakat bu insanların politik konumlarının yoksunluk ve statü aşağılanması, örneğin 'gerilim' çerçevesinde sınıflandırılması da aynı şekilde mümkün değil midir?

Bu boşluklar söz konusu 'eklenmiş-değer planının Hollanda bağımsızlık devriminin açıklanmasında kullanılması da engeller. 16. yüzyıl Hollanda'sında 'yönlendiricilik/sevkedilicilik (conduciveness) koşulları şunları bulmaktayız: kapitalist devrim, yeni bir burjuvazinin ve endüstri proleteryasının gelişmesi, ulusal bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkması (belirlenmemiş) ve dinsel savaşlar. Belirli gerilimler soyluları, tüccarların ve aşağı sınıfların II. Philip'e göstermiş oldukları içermiştir. 'Erasmian' özgürlükçülüğü (libertarianism) ve Protestan sekterciliği (sectarianism) de yaygın bir inanç sistemi oluşturmada gerekli olan ortamı kontrol altına almak için belirli tabakalara bağlandığından, belirli tabakalarla bütünleştirildiğinden, soylular, tüccarlar, ve alt sınıflar Kalvenizme yönelmişlerdir. 1560'ların ekonomik koşullarında meydana gelen değişme, yeni Katolik hiyerarşisinin ve Alba Dükünün şiddete dayalı hükümranlılığının zorlayıcı baskısı hızlandırıcı ögeler olarak ele alınmıştır. William ve Kalvenist tüccarlar direnmek amacıyla bu ögelere karşıtlık göstermişlerdir. Toplumsal kontrole hakim olarak Ellemers savaş sürecince pozisyonların sabitliğini sağlamış; Geyl ve benzeri tarihçilerin dinsel birleşmenin etkin nedeni olarak vurgulamış oldukları zorlama (coercion) böylesi bağlılığın sadece yöresel sınırlarını belirler (16).

Bu tür analiz eldeki malzemenin düzenlenmesini sağlar (bir kısmını), ancak açıklayıcı hipotezler ortaya koymaz. Smelser'in belirttiği aşamalar şemasında Anabaptizm veya Lutheranism'in niçin genelleştirilmiş inançlar olarak işlevlerini sergileyemedikleri hiçbir şekilde açık değildir; açıklama ad hoc niteliktedir ve modelle bir ilişkisi yoktur. Soyluların ve tüccarların Philip'e gönderdikleri karşıtlık bir 'gerilim' örneği olarak ele alınmıştır. İspanya hükümeti bu kesimin sorunlarına çözüm bulmadığından bu karşıtlık aynı şekilde yönlendiricilik/sevkedilicilik (conduciveness) kategorisi içinde de ele alınabilir, veya aynı karşıtlık 'sosyal kontrol' bölümü içinde de yer alabilir, çünkü otoriteler mevcut dinsel, felsefi, siyasi düşüncelere karşı gelen düşünceleri ezip yok etme yollarını aramıştır (Smelser'in önsezileri çerçevesinde sürekli bastırma değere-yönelik hareketleri öldürmesi gerekir). Bununla beraber, Philip'e karşıtlık sınıflandırılmıştır, bu karşıtlığın açıklanmasını, yeni çıkarlara ilişkin hiçbir açıklama getirmeyen ve yeni değerlerin kabulünü karşıtlığın kendisine, örneğin 'gerilim' e' dayandıran Smelser'in modeli içinde aramak veya bulmak mümkün değildir.

Üçüncü zorluk 'genelleştirilmiş inanç' (generalised belief) kategorisine ilişkindir. Bu kategori histeri, istek, dilek, amaç doyumu, düşmanlık ve aynı zamanda norm ve değere yönelik inançlar gibi

ögelerde, oldukça üst düzeyde genelleme düzeylerinden spesifik, somut durumlara atlamalar söz konusudur. Smelser bu atlamaları ortamın belirsizliğini azaltıcı 'kısa-devre' atlamalar olarak niteler. Değere yönelik inançlar yaşama veya dünyaya yönelik sezinlenmiş tehdite bir yanıt olarak benliğin ve toplumun yeniden biçimlenmesini içerir. Yeniden canlandırılması gereken Alman Gemeinschaft'ına ve Aryan uygarlığının çürümesine yönelik tehdit örneğinde olduğu gibi, Smelser tehdit ve yeniden oluşma (regeneration) temasını milliyetçi hareketleri ve Nazizmi kapsamı içine alacak şekilde genişletse de, burada Smelser'in analizi ağırlıklı olarak 'millennial' hareketlerin dualizminin betimlenmesine dayanır. (Leninizm de olayları endüstrileşmenin getirdiği gerilim ortamında komünist toplumu yaratma düşüncesi çerçevesinde sınıf kuramına bağlar.)

Bu tür inançların temelinde yaşamı perdeliyen bir kötülük duygusu yatar. Bu düşünce çoğu analizlerde ortaya çıktığı gibi, devrimin geçersiz, kötü, sorunlu nitelik taşıyan bir yaşam düzenine saldırılar olarak değerlendirilmesiyle bağdaşıklık gösterir. Artık bu çerçevede kötü olan sadece insanlar değil fakat aynı zamanda böylesi bir sistemin kendisidir. Sistemin ne neyi içerdiği ne de devrimciler tarafından nasıl analiz edildiği önemli değildir. Kötülüğün kaynağının Satan (şeytan), Yahudiler veya burjuvazi olması veya olmaması pek okadar önemli değildir. Genelleştirilmiş, yaygınlaştırılmış inançların özünde kötülüğü bu şekilde gölgeleme anlayışı yatığına göre elbette histeri, düşmanlık ve değere-yönelik inançlar arasındaki farklılıkları ortaya koymanın pek bir önemi yoktur... Değere-yönelik inançlar daha karmaşık ve kapsamlı olabilir fakat bunlar sadece daha basit inançların psişik (psychic) özünü süslerler. Bütün bu değerlendirmelerinde Smelser ileri sürmüş olduğu kategorileri koruma uğuruna ampirik veriden çok fazla fedakârlık yapmaktadır.

İnançların psikolojik düzeye indirgenmişliği ve dolayısıyla gerçek anlamlarına ağırlık vermede gösterilen başarısızlık, inançların Smelser'in şeması içinde yer alışı biçimini de etkiler. Bu biçim mekanik olarak 'tedavi edici' dir (therapeutic) : ideolojiler 'gerilim' için sadece birer çözümdür. Her yerde olduğu gibi Smelser nedenlerle değil işlevlerle ilgilenmiştir :

Yukarıda genel hatlarıyla belirtilmiş olan yönlendirici/sevkedici (coduciveness) ve gerilim koşulları içinde değere yönelik inançlar kristalize olmaya başlar. Bu tür inançlar gerildime yol açan gerilim koşullarını 'açıklar' Değere yönelik inançlar aynı zamanda somut durumlara dikkati çeker, çok sayıda farklı, acı verici sorunları tek bir neden veya mit (myth) altında biraraya getirir.

Daha sonraki açıklamalarda bu tür inançların hiç kuşkusuz bir süre için varlıklarını sürdürme olanağına sahip olabilecekleri, fakat insanların sadece gerilim altında biraraya toplanabilecekleri, bütünleşebilecekleri belirtilmiştir (17).

Gerilimlerden, zıtlıklardan, belirsizliklerden ve kararsızlıklardan arınmış bir toplumun var olmuş olması pek de mümkün olamayacağına göre, ve insanların bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çaba göstereceklerini düşünmek de mantıklı bir çıkarım olacağına göre, bu kategorilerin taşıdıkları veya içerdikleri 'açıklama' bize fazla birşey anlatır nitelikte gözükmemektedir. Fakat gerçekte bu açıklama bize oldukça fazla şey anlatmaktadır. Gördüğümüz gibi, gerilim ve ideoloji arasındaki 'tedavi edici' bağlantı gereğinden fazla genelleştirilmiş olup aşırı derecede belirsizlik taşımaktadır. Smelser'in analizinin «çok geçikmiş» olduğu diğer başka bir husus daha vardır. Bu 'genelleştirilmiş inançlar' nasıl ortaya çıkar? sorusu öncelikle sorulması gereken bir sorudur. Diğer hususlara ilişkin sorular da şunlardır : Bu inançlar niçin başka bir türde veya nitelikte değil de belirli bir türdedir, belirli niteliktedir? Niçin belirli bir tür inanç farklı grup veya toplumların üyeleri için daha anlamlıdır? Farklılık gösteren çekiciliklerin içerik ve kaynaklarının derinlemesine analizi olmaksızın 'genelleştirilmiş inançlar' çok yönlü gerilimler için sadece bir tür sepet olarak ortaya koymak, tanıtmak insanların içinde bulundukları durumlarıyla inanç ve değerleri arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkilerin bir hicvidir. Bu tür yaklaşım insanların tepkilerini ve girişimlerini tek bir boyuta indirgemek anlamına gelir.

'Merkezi Değerler' ve Devrim

Açıklamamızın bu aşamasında devrim olgusuna işlevselci yaklaşımların temel zayıf noktasına yani bu yaklaşımların 'normatif sosyolojizm' yönüne gelmiş bulunuyoruz. Bu metodolojik sınırlılık üzerinde daha önce durmuştum; şöyle ki, yoğun, geniş kapsamlı yapısal eğilimler üzerinde yoğunlaşarak, ister milliyetçi hareket ister devrim düzeyinde olsun, açıklayıcı hedefe ulaşılması kesinlikle mümkün değildir. Bu tür yoğunlaşma ancak mekanik bir açıklama getirir. Gerek ideoloji ve gerekse kitle hareketi, herikisi birden açıklık sağlamada araç olarak değerlendirilmişlerdir. Aksi takdirde bu araçlar analizde gözden kaçmış olacaktı. Aktörlere açık olan alternatifler mümkün olduğu kadar azaltılmıştır, mevcut birime dışlak olan ögeler dikkate alınmamıştır (18). Fakat bütün bunlara ek olarak, söz konusu Smelser'in modelinin parçaları olan içsel yapılar ağırlıklı olarak değerler doğrultusunda temellendirilmektedir. Uzun

dönemli kültürel yönelimleri olduğu kadar, açıkça inançları, bilgiyi, duyguları, algılamaları, tavır ve tutumları da içeren değerler bütün durumların temel tamamlayıcı parçalarıdır. Bu eğilim Parsons'ın eylem modelinden kaynaklanmakta ve Smelser de bu yaklaşımı benimsemektedir. Parsons'ın bu modelinde eylemi yönlendirmede etkin olan, amaçlara ve normalara, eylemi çevreleyen koşulların üstünde öncelik verilmektedir. Smelser'in adaptasyonu amaçları 'genelleştirilmiş' amaçlara, veya 'değerler' e, ve çevreleyen koşulları eylem için durumsal olanaklara veya araçlara dönüştürmektedir. Değerler ve araçlar (facilities) arasında da normlar, rollerin organizasyonu ve motivasyonlar yer almaktadır (19).

'Değerler', 'normlar', 'organizasyon', 'olanaklar' (facilities) hiyerarşisinde değerler en üst pozisyona sahiptir. Değerlerin bu konumu kategorilerin en geneli olmasından ileri gelmektedir. Değerlerdeki değişimler zorunlu olarak diğer kategorilerdeki değişimleri içerir, fakat tersi ise geçerli değildir. İşte bu mantıksal anlamda edger değişmesi bütünüyle önem kazanmaktadır.

Bundan da öte, değer-kalıpları toplumların sınırlarını betimler ve tanımlarlar. Neo-evrimci işlevselciler bu temel mantıktan ayrılmamışlardır. Değer-kalıpları veya toplumlar karışıklık içinde olabilirler ve zaman zaman huzursuzlukla karşı karşıya kalabilirler, fakat gözle görülebildikleri ve açıkça tanımlanabildikleri ölçüde toplumsal değişmeden söz edebiliriz. Diğer bir deyişle, toplumsal değişme değer değişmesidir ve toplumsal çelişki değer çelişkisidir. Rollerde, olanaklarda, organizasyonlarda ve normlardaki değişimler 'merkezi değerler' deki geniş kapsamlı değişimler altında sınıflan-
dırılmıştır.

Smelser ve benzeri işlevselcilerin devrimi derin bir şüphecilikle değerlendirişlerine temel olan işte bu sayılılardır. Çünkü sadce değerler, hiç kuşkusuz özellikle bir sistemin özünde yatan, onu tanımlayan değerler, çok yavaş bir değişim gösterirler. Değer değişimleri diğer değişimleri kontrol ettiğine göre, sosyal sistemin frenleri olarak işlev yüklenirler ve sosyal sistemde mümkün olabilecek değişme kapsamını, alanını sınırlarlar. Hiç kuşkusuz total çöküşler her zaman ortaya çıkar. Fakat bu erimeler, dağılmalar bir toplumun erimesi ve oldukça farklı bir değer sistemine sahip diğer bir toplumun söz konusu toplumun yerini alması anlamına gelir. Bu 'devrim' değildir, belirli bir toplumun değişmesi değildir, örneğin belirli bir toplumun değer-sisteminin ve dolayısıyla da toplumsal düzenin değişmesi değildir. İlk durumda birbirine uygun olmayan iki toplum söz konusudur. Sonraki durumda tek bir toplum yeniden oluşturul-

muştur. Ancak bu 'yeniden kuruluş' (reconstitution) devrimcilerin görüş açılarının dışına düşmesi gerekir. Devrimciler kendi değer istemlerini toplumun ana değerleri çerçevesinde belirlediklerinden, bu temel değerlere veya sayılıtlara da gizil olarak bağlanmış olurlar. Bu durum kısmen sosyalizasyon deneyimlerinin gücünün bir işlevidir; fakat aynı zamanda değerlerin kendisinin genelleşmiş olmasından kaynaklanır. Kendileri değişmeden varlıklarını sürdürürken, bi çok normların veya organizasyonların meşrulaştırılmasında kullanılabilirler. Smelser'in burada belirtmek istediği şudur. Değerlerin farklı durumlara uyarlanması, Değerlerin farklı durumlara uyarlanması, radikal, yeni değerleri mevcut değerleri ortadan kaldırarak yerleştirmekten çok daha kolay olduğundan, 'ana veya temel değerler' eyleme rehberlik etme işlevini ısrarla sürdürme eğilimi gösterirler, ve böylece değişme sınırlı olur. Buna göre devrimciler kendilerinden öncekilerin isteksiz olarak başlatmış oldukları düşüncüyü tamamlar bir eğilim göstermektedirler.

Bir çok nedenlerden ötürü, hem devrimcilerin önemine ilişkin ve hem de devrimin dayandığı sayılıtlara ilişkin bu kararsızlık bana temelsiz gözükmektedir. Devrimi izleyen rejimlerin, hatta daha sonraki aşamalarında devrimci rejimin kendisinin devrimin kurumlaştırmış olduğu değişmelerin bazılarının genellikle geri aldığı düşüncesi ampirik bir genellemedir. Bu genellemeyi bir açıdan, örneğin, Fransa'da gayrimeşrulus yasalarının veya Rusya'da homoseksüellerle ilişkin yasaların tersine çevrilmesini etkiler gözüken önyargıların devam etmesine dayandırabiliriz. Veya yine bu kurumlaşmış değişmenin geri alınması, Çin'de komünlerin köy organizasyonuna yol açması örneğinde olduğu gibi, en uygun yürütme, uygulama araçları açısından deneysel başarısızlıktan da kaynaklanabilir. Fakat bu spesifik durumlardan, sosyal sistemin bazı 'ana değerlerinin' işleyişine ilişkin sayılıtlar oluşturacak şekilde genellemeler yapmak oldukça zordur.

Smelser'in kuşkuculuğunun temelinde yatan sayılıtları daha kuramsal açıdan sorgulayabiliriz. Başlangıç olarak şunu söyleyebiliriz. 'Değerler' kategorisi sağlıklı olarak tanımlanmamıştır. Bu kategorinin inançları kapsadığını düşünecek olursak, laikleşme kavramında içerilmiş iniş çıkışlar örneğinde olduğu gibi, değerlerdeki yığınsal iniş çıkışları işaret edebiliriz, vurgulayabiliriz. Böylece bu çerçevede toplumun değişmesi söz konusu olabilir. Eğer bu kategori değerlerin altında yatan tavırları içeriyorsa, o zaman da 'devrimciliği', Ferud'cu ve Freudculuğun uzantısı düşüncelerin yaygınlaştırılmasıyla bağıntılı olarak sekse ilişkin tavırlardaki değişmeler olarak ele alabiliriz. Kendi varlığını sürdürme tutkusu örneğinde oldu-

ğu gibi tarihte elbette pek az değişme göstermiş olan çok az sayıda inanç, duygu veya tavırlara rastlayabiliriz. Dolayısıyla bu çerçevede hiç kuşkusuz genellenenin böylesi üst boyutlarına çıkmak her zaman mümkündür. Yüceltilmiş bu sınırlı anlamda 'temel değerler, varlıklarını sürdürürler. Fakat bu durumda da bu değerler Protean biçimler almada o denli uyumlu ve yetkindirler ki, somut toplumsal eylemi yönlendirebileceklerini düşünmek pek mümkün değildir (20).

Yine bu durumda, daha çok genel ve daha az genel bazı duygular ve inançların sınırları içine girmesiyle bu değerler kategorisi esnek bir nitelik kazandığından, burada sürekli değer çatışmalarının varlığını ve bu tür çatışmaların kalıp çeşitlilikleri göstermelerini bekleyebiliriz. Fakat Smelser'in değerleri ele alış biçimi bu tür kalıplaşmış çatışmaya izin verme açısından fazlasıyla monolitiktir. Bu belirleme, Smelser'in eklenmiş değer planının sözde genelleştirilmiş inançların kaynaklarını böylesi bir belirsizlik içinde niçin igizlediğini gösteren nedenlerden biridir.

Bu noktada, böylesi değerlerin tanımlarından ziyade gerçekte ne derece 'merkezi' oldukları üzerinde diğer bir sorgulama daha söz konusu olmaktadır. Çoğu toplumların farklı gruplaşma ve tabakalardan —kastlar, etnik gruplar, kentler, köyler, sınıflar, v.s.— meydana geldikleri anlamında heterojen oldukları bir veri olduğuna göre, 'merkezi değerler' sayılışının belli olmayan, belirsiz bir yararlılık taşıdığını söylemek gerekir. Bir çok toplumların resmi değerlerinin egemen sınıfların veya etkili elitlerin değerleri olduğuna ilişkin oldukça fazla delil vardır; ve bu grupların dışındakilerin taşıdıkları değerler resmi olanlarla gerçekten farklılık içindedir. Doğru olması halinde bu sayılışının kalıplaşmış değer çatışması olgusunu, ve Smelser'in örneklerinin ortaya koyduğu gibi, tarihte her an mevcut olan ideolojik inançların ve hareketlerin kaynağını açıklamada yardımcı olabilecekti.

Değerlerin toplumun temel dokusunu oluşturmadaki ve devrimi körüklemedeki can alıcı rolünü yadsımak istemiyorum. 'Hiç bir düşünce ve hiç bir devrim' tanımsal önermeden fazla birşey değildir; düşünceler ve inançlar devrimci bir eylemin biçimini tanımlamada ve yoğun etkisini belirlemede etkinlik gösterirler. Aynı zamanda, değerlerin üst düzeyde genelliğini ortaya koyan mantıksal bir formül hiç bir zaman nedensel önceliklere ilişkin kanıtlayıcı tartışmalarla karıştırılmamalıdır. Toplumsal eylem koşulları eylemin uygulamaya konulmasında salt birer araç olarak tekrar tanımlanacak olunursa, o zaman bu tuzığa düşmek özellikle kolay olur. Fakat toplumsal eylemin 'koşulları' böylesi kolay bir tavır içinde doğ-

ranarak küçük parçalara indirgenemez. Bu koşullar, aktörün değerlerinden ve amaçlarından fazla olmasa da, en azından bu değerler ve amaçlar kadar eylemi yapılarlar; ve kendi içinde herşeyi taşıyan koşullardan başlayıp belirli özel amaçlar olarak görülen değerlere doğru inen bir kategoriler hiyerarşisi aynı kolaylıkla kurulabilir. Bununla beraber heriki uygulama da aynı ölçüde değersiz ve tek taraflıdır.

İsyan Türleri

İşlevselci çevrede yer alan birçok yazarlar devrimci değişimin değer boyutunu vurgulamışlardır. Bu yazarlar arasında sadece Smelser'in değerlendirmesini ele almış bulunuyorum çünkü be değerlendirme en fazla sistematik olanıdır, en dikkatlice hazırlanmış bir tartışma içeriğine sahiptir.

Fakat aynı zamanda, işlevselci değerlendirmelerin hepsinin bu boyutu aynı ölçüde vurguladıklarını düşünmek de yanlış olur, ve şimdi toplumsal eylemin değer ve koşulları arasında bir dengeyi amaçlayan çağdaş bir devrim kuramı olarak Chalmer Johnson'ın kuramını incelemek istiyorum. Chalmer Johnson'ın çabası daha da kesin bir biçimde, yapısal yaklaşımın değişmeyi açıklayıp açıklıyamayacağına ilişkin temel soruyu ön plâna getirir, ve işte ben de onun kuramını bu açıdan ele alıp inceliyeceğim.

Johnson'ın değerlendirmesi iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda devrimleri sınıflandırır, ikinci kısımda da belirli tipleri açıklamak için bir model oluşturur. Smelser'in tersine Johnson devrimlere se olara kilgilenmiştir. Bu noktaya dikkat etmek gerekir. Devrimi kaliteli (genus) 'isyan' türü olarak ele almasına rağmen, toplumun en radikal olarak yeniden oluşum örnekleri üzerinde yoğunlaşır, ve Smelser'in çoğu örneklerini oluşturan 'millennial' hareketler üzerinde durmaz.

Johnson devrimi devlette, veya rejimde veya toplumda meydana gelen amaçlı politik şiddetle etkinlik kazanan değişimler olarak tanımlar. Böylece ayırdedici nitelikleri uygulamada araç olarak gözüken ve geniş bir etki alanı gösteren devrim bu haliyle bir toplumsal değişme biçimidir. Söz konusu araçlar politik şiddettir ve politik şiddet, diğerlerinin beklentilerini önceden kestirilemeyen eylem yolu ile sapıtılan herhangi bir kasıtlı çaba olarak tanımlanmıştır. Etki alanı toplumun 'kurulmasına' (constitution) kadar uzanır; diğer bir deyişle, etki alanı tüm sosyal sistemi içine alır. Johnson devrimi savaştan farklı kılar çünkü devrimin etkisi sadece söz konusu

sistemle sınırlıdır. Devrim 'sistem-ici' bir şiddet (intrasystemic) biçimidir (21).

Johnson'ın 'anti-sosyal eylem' olarak geniş anlamdaki şiddet tanımı, büyük ölçüde onun kuramsal bakış açısının genelinden kaynaklanır. Bu kuramsal perspektif sistem analizinin geliştirilmiş bir uyarlamasıdır. Bu uyarlamada değerler ve işbölümü arasındaki ilişki ki önplanda ele alınır. Bu kuramsal bakış açısı Johnson'un devrim anlayışının ve devrim tipolojisinin temelini oluşturur. İlk önce tipoloji üzerinde duracağım.

İlk çalışmalarında Johnson evrimsel karmaşıklık sırası içinde basitten karmaşığa doğru bir sıralamayı içeren altı-aşamalı bir yığınsal isyanlar tipolojisi kullanmıştır. Bu tipoloji içinde en basitten başlayarak şunları bulmaktayız :

1) The 'jacquerie' : Mevcut elitlerce ihanet edilmiş olarak düşünülen 'ancien régime' i geri getirmek, onarmak amacına yönelik yığınsal köylü ayaklanması. Bu tür hareketlerde ideal bir Kral ve Kilisenin yerleştirilmesi ve bazen de Pugachev'in 1773-75 ayaklanmasında olduğu gibi gerçek kilisenin iade edilmesi için mücadele verilir.

2) 'Millennarian' isyan (kıyametten evvel barış ve selâmetin hüküm süreceği farzolunan bin yıllık devreyi amaçlıyan isyan) : Bir çok yönleriyle birinci ayaklanma türüne benzer. Bu tür ayaklanma peygamber örneğinde olduğu gibi, yeni bir düzenin gelişini ve kurtarıcının (messiah) veya ataların dönüşünü açığa vuran bir karizmatik kişi üzerinde odaklanır. Johnson bu tür isyan için Tai P'ing ayaklanması, Mau Mau, Anabaptistler ve Sioux Ghost Dance örneklerini verir.

3) Anarşist isyan: toplumda bir zamanlar hüküm sürmüş olduğu iddia edilen parlak geçmişe notalık arzudan kaynaklanan eylemler, örneğin Vendée veya Boxer isyanı. Eski düzenin romantik idealleştirilmesi anarşistlerce ileri sürülen kurumsal yenilikleri bile meşrulaştırır.

4) Jacobin komünist devrim: bu devrim Neumann'ın kavramsal açıklaması çerçevesinde, politik organizasyonda, toplumsal yapıda, ekonomik mülkiyet kontrolünde ve toplumsal düzenin egemen biçiminde meydana gelen, dolayısıyla gelişmenin sürekliliğinde temeli bir çatlağı, ani bir kesintiyi gösteren kapsamlı, genel esaslı bir değişme olarak tanımlanmıştır. Bu türden devrimde bütün bu düzeyler devrimcilerin amaçladıkları yenilikler için birer hedef oluştururlar. Bu tür devrimler sadece merkezileşmiş devletlerde yer alır, ve ulusal bilinci artırmaya, daha güçlü bir devlet ve daha rasyonel bir

toplumsal yapı yaratmaya hizmet ederler. Fransa'da, Türkiye'de, Rusya'da ve Çin'de olanı bu düzeyde değerlendirmek gerekir. re

5) Anlaşmalı hükümet darbesi (The conspiratorial coup d'etat) : Burada küçük, oligarşik sekterci bir ideolojiye sahip bir elit grup geleceği görür, sezinler ve Nasır ve Castro'nun hükümet darbelerinde olduğu gibi bir kitle hareketi, bir toplumsal değişme hareketi başlatır; bu tür eylemler öz olarak hiç bir şekilde toplumsal değişme gereksinimi taşımayan saray isyanlarından, haydutluktan, suikastlardan, grevlerden ve hanedan çatışmalarından farklı tutulmalıdırlar.

6) Seferber edilmiş kitle ihtilali (mobilised mass insurrection) : Sonuncusu da, Yugoslavya, Cezayir, Vietnam, ve Çin'de yer almış olan ve bilinen gerilla savaşı tekniği örneğindeki gibi, kendini adanmış elitin rehberliğinde amaçlı olarak planlanmış kitlesel devrimci savaşı ifade eder. (22).

Bu sınıflama heterojen olgular kümesini kapsayan çok geniş kapsamlı bir tipoloji niteliğini taşımaktadır; ve bu nedenle de eleştirmenler bu tipolojinin zorluklarını, sakıncalarını eleştirmede gecikmemişlerdir. Özellikle Johnson'ın 'Jakobin komünist' kategorisini sorgulamışlardır. Bu kategoride ideolojik olarak farklılık dikkati çekmekte fakat Jakobinizm ve komünizm birbirine karışmaktadır. Bu kategori tarihinin bilinen ancak Johnson'ın güvenmediği 'Büyük Devrim' kategorisini gizleyen bir örtüye bezenmektedir. Bundan başka anarşizm 'jacqueries' in de hiç bir şekilde devrimci bir nitelik taşımadığı gerçeği de vardır ve aynı zamanda 'millennialism' de doğa-üstü niteliğe sahip bir özün aracılığını içermektedir. Herşeyden önce Johnson'ın ilgili sınıflama ölçütlerine ilişkin kararsızlığını da ayrıca vurgulamak gerekir : bazen eylemin ideolojisini, bazen bu ideolojinin taşıyıcılarını, ve hatta bazen de eylemin hedeflerini kullanmaktadır. İşte belki de bu nedendir ki, daha sonraki tipolojisinin ideoloji ölçütüne daha fazla dayanmakta ve 'isyan' ve 'devrim' arasında kesin bir ayırım yapmaktadır. Çok kaba hatlarıyla isyanlarda kurumlardan çok bireylere saldırma ve geriye yönelme söz konusu olduğu halde, devrimler kurumları değiştirmeyi amaçlar ve yenilikçidirler. Hatta ideolojik olarak güdülenmiş isyanın, örneğin anarşizm, tersine devrimde, söz konusu değişmeler her ne kadar sınırlı olsa da, bilinçli olarak yeni bir düzen benimsenir. Bu doğrultuda da dört aşamalı bir tipoloji elde edilir :

İdeolojik olmayan ve salt personelde değişimleri amaçlayan 'basit isyan', örneğin 'jacquerie'.

Genellikle eski düzeni onarmayı ve aynı zamanda mevcut yöneticileri değiştirmeyi amaçlayan 'ideolojik isyan' örneğin anarşizm.

İdeolojinin sadece bazı değerlerde (örneğin yönetsel veya ekonomik) değışmeleri amaçlayıp diğeri değeri olduğı gibi bırakan 'basit devrim', örneğın Gaulizm, ilk Amerikan Devrimi.

Değerler ve işbölümü yapısının tümünü bütünüyle değıştirmek isteyen bütüncül devrim (total revolution), örneğın Fransa, Çin. Hiç kuşkusuz bu kategoriler uygulamada birbiri içine girerler, ve örnekler genellikle birinden diğeri geçişlerin olduğunu göstermektedir; fakat isyan ve devrim arasındaki temel ayırım ve bu tür eylemlerin amaçladığı düzeyler hiyerarşisi yeterince açıktır (23).

Bu dörtlü tipoloji ampirik derinlikte belirli bir kayba uğrayabilir ve 'üstten gelen' devrimlere açık atıf dışta bırakılabilir. Bütün bunlara rağmen bu tipoloji getirdiğı temel ayırımlar ve açıklık açısından daha önceki tipolojiden üstündür. Aynı zamanda ideolojik ampirik bir sınıflama için kaygan bir ölçüttür; ve böylece Johnson'ın ideolojiyi diğeri ölçütlerinin üzerine çıkarma tercihi, geriye dönük ideolojisiyle Nazizmi ideolojik isyanlar kategorisi içinde gösterme örneğinde olduğu gibi, bir çok uygunsuz sınıflamalara yol açmakta ve devrime ilişkin işlevselci literatürde süregelen değeri yaklaşımına olan bağlılığı önermektedir. Özellikle 'basit' ve 'total' devrim arasındaki ayırım, Smelser'in norm ve değeri yönelik kategorilerini anımsatır gözükmektedir.

Boşlukları olduğu halde, Johnson'ın önceki sınıflaması ampirik verilerin çeşitliliğı çerçevesinde bir sıralamaya yönelmiş ve kuramsal kategorilerin ampirik sınıflamayı gölgelemesine ve hatta biçimlemesine izin vermemiştir. Fakat daha sonraki tipolojisinde kuram, sosyal sistemler kuramı daha açık olarak kendisini hissettirmiştir. Johnson sadece bu araçlarla isyan ve devrim arasındaki kesin ayırımın desteklenebileceğı, devrimlerin kapsamındaki farklılıkların değeriendirilebileceğı düşüncesindedir. Ulaşılan bu nokta devrimin yeni bir tanımına yol açmıştır : (24)

İsyancı bir ideolojinin amaç kültürü toplumsal işbölümünü yeniden düzenlemeyi öngördüğü, belirli bir sistemin koşulları çerçevesinde kendine özgü benzeri, benzeri görülmemiş yeni bir modele göre planladığı durumda 'devrim' sözcüğünü kullanmamız gerekir.

Bu tanımda devrimcilerin görüşüne dayanma eğilimi dikkati çekmektedir; buna göre belki de tümüyle yeni bir işbölümünü öngören 'millennial' bir eylem bir devrim durumudur sorunudur.

Buna göre, Johnson'ın değer veya sosyal sistemler kuramına yönelmesi, isyan ve devrim arasındaki farklılığın açığa kavuşturulmasına pek fazla bir katkı yapmamıştır. Bu belirsiz alanda ulaşılabilecek kesinlik derecesinden kuşkuluyum; ampirik anlamlı kayıp, daha sonraki tipolojide ulaşılan kuramsal açıklıkta elde edilen kazanç için ödenen oldukça yüksek bir fiyat olmaktadır.

Devrim ve isyan gibi karmaşık olguların sınıflandırılmasında Johnson'ın göstermiş olduğu çabaya ilişkin bu kısa tartışma iki noktayı açıklığa kavuşturmaktadır. 'Devrim' kavramının tanımında edioolojiye yapılan herhangi bir atfın, sorunu sadece belirsizleştirdiği gerçeği vurgulanması gereken birinci noktadır. Johnson'ın da kabul ettiği gibi, devrim, herşeyde önce, özellikle hızlı ve herşeyi alıp götüren türden gözlenebilir bir toplumsal değişme sürecini ifade eder. Bu süreç içinde mevcut düzen veya bu düzenin büyük bir kısmı diğer bir düzen tarafından devrilir, yeni düzen eski düzenin yerini alır. Bu anlatım, 'devrim' sözcüğünün bir anlamıyla uyuşum gösterir, ve yine bu anlatım çerçevesinde ideolojik öz, içerik gibi değişken ve belirsiz ölçütlere yapılacak tüm atıfların önlenmesinde de başarılı olunur.

Devrimi bu şekilde algılasak da yine de, hiç kuşkusuz, mevcut düzenin kısmen veya tümünün çözülmesinde ne ölçüde bir değişme söz konusu olduğunu bilme gereksinimini duyarız; fakat bu da kısmen bir ampirik inceleme sorunudur çünkü değişme ölçüsü toplumdan topluma farklılık gösterir. Bu inceleme de ideolojik yönelimlerden ziyade gözlenebilir değişmelere, sadece devrimci eylemlerin oluşmasına değil fakat devrimin yönüne, seyrine ilişkin olacaktır.

Johnson'ın yaklaşımını da etkileyen bir eğilim olarak devrimin politik açıdan genelde oldukça dar bir çerçeve içinde tanımlanması da ikinci önemli hususu oluşturur. Devrim imajı politik şiddeti akla getirir, ve hiç kuşkusuz bu imaj da büyük ölçüde, olguya ilişkin temelde yatan bir güvensizliği içeren ideolojik onyargıdan kaynaklanır. Fakat bu durumun destekleyici etkisi kavramın sınırlandırılması ve tahrif edilmesi olmaktadır. Çünkü devrim süreci içinde mevcut düzen bütünüyle veya kısmen değiştiriliyorsa, devrimler arasında değişimin öncelikle yer almış olduğu kurumsal alan veya sektöre göre başlangıçta bir atırım yapabiliriz. 'Total devrim' i ampirik incelemenin ortaya koyduğu biçimde bütün temel sektörlerin kökten değiştirilmesi durumlarını ifade eden bir sözcük olarak kabullendikten sonra, yukarıdaki anlamda haklı olarak kültürel, politik veya sosyo-ekonomik devrimlerden söz edebiliriz. Haklı olmak gerekirse, Johnson şimdi de halen geçerli olan aşırı derecede politik tanımlar-

dan özellikle kopmak gerekir. Fakat bu alanda karışıklığın azaltılması gerekiyorsa, kavramın zımni kullanımlarında şimdikinden daha fazla açık olma zorunluluğumuz vardır.

Eşzamanlı Olmayan Değişme (Asynchoronous Change)

Johnson'ın devrim sınıflaması doğrultusunda gösterdiği çabalar, sosyologlar tarafından yapılmış daha ümit verici gelişmelerden birini temsil ediyorsa, bu, büyük ölçüde onun kuramsal yaklaşımının kategorilerini belirlemesini önlemede ve bütün tarihsel çeşitliliği içinde ampirik verilerin kategorileri etkilemesine izin vermede gösterdiği yeteneğinin bir sonucudur.

Bu durum Johnson'ın devrimin nedenlerini açıklamasında başka türlü gözükmemektedir. Burada Johnson, devrimlerin öncelikle toplumsal içerikleri, konumları analiz edilmedikçe ve karşılaştırılmadıkça, ampirist yaklaşımların örneğin Brinton'un yaklaşımı, zayıf bir temel üzerinde yapılmış olacağına inanır. Devrim toplumsal sisteme olan hoşnutsuzluktan kaynaklanır, ve uzun dönemli veya potansiyel nedenlerini dengesizleşmiş toplumsal sistem' içinde aramak gerekir (25).

Kendi toplum düşüncesinin temelini oluşturan niteliği açıklığa kavuşturmak için Johnson, çatışma kuramındaki güç/otoriteyi nihai toplumsal bağ olarak görme eğilimini reddeden Parsonçı yaklaşımın 'değer' le bütünleşmiş 'moral topluluk' anlayışına yönelir. Johnson'a göre özellikle ortak genel değerler diğer kişilerin hareketlerinin önceden bilinebilirliğini güvenceye almak için gereklidir. Bu tür ortak değerler, ortamları, koşulları tanımlayarak moral ölçütler olarak kendilerini etkin kılarak ve insan koşullarının sembolik açıklamalarını sağlayarak toplumsal dengeyi, istikrarı temin ederler ve sistem içinde gücün kullanımını ortaklaşa güven ve karşılıklı dayanışma yaratarak ayakta tutarlar. Sistemin bu tür durumu 'homeostatik' denge olarak değerlendirilebilir. Değerle bütünleşmiş bir toplumsal sistem kendine özgü kendisini dengeleme mekanizmalarına sahiptir, ve bunlar normal olarak sistemin 'matrix' inden herhangi bir sapmayı önleme ve kontrol etme yeteneğine sahiptirler. Homeostatik bir denge sadece değer yapısı ve sistemin çevresi birbiriyle aynı hızda değiştiği takdirde rol davranışı alanındaki değişimleri, örneğin farklılaşma süreçlerinde ortaya çıkan değişimleri hoş görebilir. Herikisi aynı hızda değişmezse denge bozulur, çünkü sapmayı kontrol etmek için süreçlerin belirlemiş olduğu sınırlar aşılmıştır.

İşte Johnson işlevselci değer kuramına bu noktada katkısını yapmıştır. Toplumsal yapı ve bu yapının çelişkileri tümüyle değer-

ler sistemi tarafından belirlenmez; yapının çevresi de, örneğin ekonomik coğrafya ve diğer sistemlerin varlığı, aynı şekilde önemlidir. Bir toplumun dengesini korumak için sadece ortak bir değer sistemine sahip olması yeterli değildir; uygun bir işbölümü model geliştirerek çevresinin gereksinmelerine uyum göstermesi gerekir. Bunun da ötesinde her değer sistemi ve hem de işbölümü istikrar denge sağlamak için birbirleriyle uyum içinde olmaları gerekir. Tersini söyleyecek olursak 'fonksiyonel olmayan' veya 'dengesi bozulmuş' sosyal sistemde değerler işbölümüyle uyum içinde değildir. Bundan böyle de çıkar çelişkilerini anlamak için ... araştırmamız gereken temel dinamik koşul, değer sistemi ve işbölümü arasındaki uyumluluk, birlikteliktir. Çelişki ve düzen birlikte, norm ve alt tabaka etkileşiminin bir fonksiyonu olduğuna ilişkin Lockwood'un ileri sürdüğü sav devrim kuramının esasını, özünü ifade eder. Çünkü toplumun değerleri ve toplumun üstesinden gelmesi gereken gerçeklikleri birbiriyle uyum içinde olduğu sürece toplumun devrime bağlılık kazanacağı bir gerçektir. Ancak değer-çevresel uyumu çözüldüğünde bir devrim olasılığı ortaya çıkar (26).

Eşanlamlı olmayan değişme Johnson'ın devrim kuramının temelini oluşturur. Bu tür değişme için dört kaynak belirler :

1. Dışsal değer değişmesi, global iletişimler, dış 'referans gruplar' gibi, kısacası kültür ilişkisi;
2. İçsel değer değişmesi, örneğin entellektüel icatlar, laikleşme ve toplum içinde yer alan tüm yaratıcılık faaliyetleri;
3. Dışsal çevresel değişme, örneğin fetih, göç, ithal edilmiş teknoloji, ticaret, diplomasi;
4. İçsel çevresel değişme, içte yer alan teknolojik ve diğer icatların kabulü, örneğin tekerlek veya demiryolu.

Bir veya daha fazla bu türden değişmelerin gelişip ortaya çıktığı süre içinde sistem dengesini korumıyabilir. Bu süreç içinde baskı, etkili, yoğun veya hızlı ise sistemin homeostatik kapasitesini aşabilir ve sonuçta dengesi bozulmuş o andaki sistemde 'güç-kuvvet deflasyon' u ortaya çıkar. Böylesi bir durum insanların güç sistemine olan genel güvenlerinin kaybolması anlamına gelir ve güvenmeyi sürdürmek için otorite pozisyonlarını ellerinde tutanlardan, gittikçe artan düzeyde güç kullanımına başvurmaları istenir. Bu durum devrim yolunda ilk aşamadır.

Otorite sahiplerinin yetenekleri, sistemi yeniden dengeye getirme görevine eşitlik göstermediğinde ancak ikinci aşamaya ulaşılır. Otorite sahipleri tehlikeyi göremedikleri veya değerlerle işbölümü

arasında yeniden bir uyum sağlayamadıkları takdirde otoritelerini kaybederler; insanlar artık otorite sahiplerinin güç kullanımını meşru olarak algılamazlar. Bu durumda 'polis devleti' devrimi önlemek için tek yoldur.

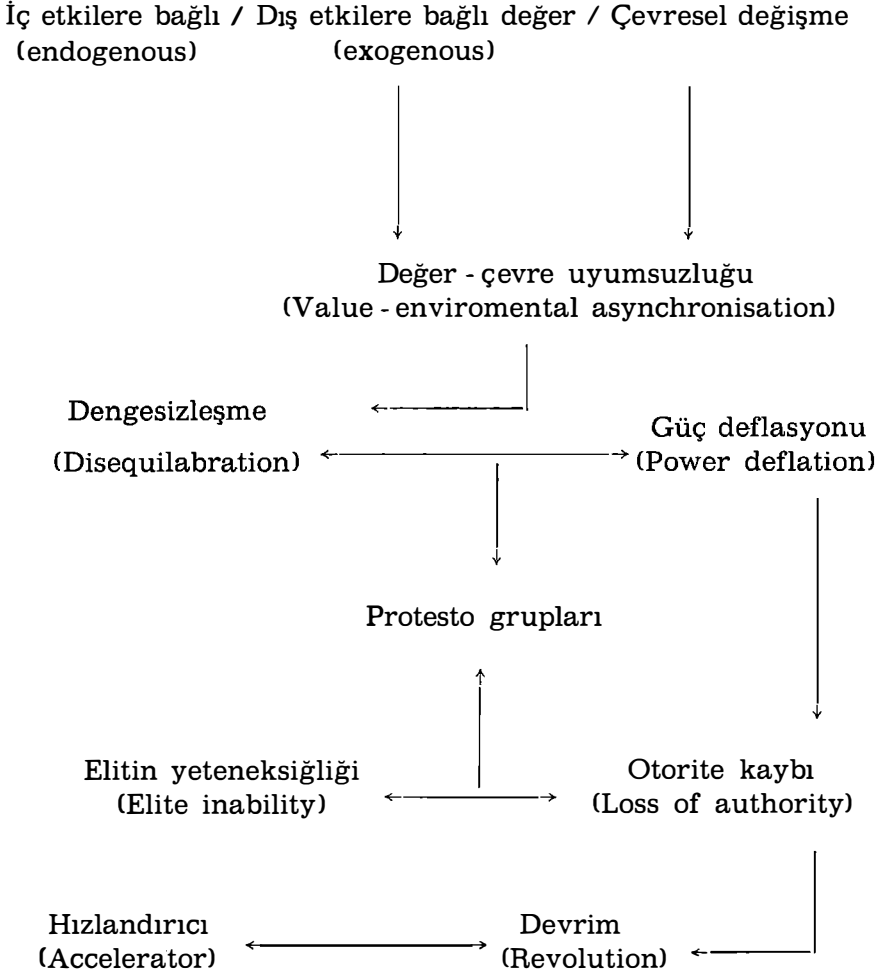
Devrime yönelişin son aşaması bazı hızlandırıcı ögelere dayanır, örneğin eliti askeri destekten yoksun kılan veya devrimcileri desteğin arkadan geri çekilmiş olduğuna inandırmaya yönelten, böze alınan rizikolu bir olay, darbe veya başkaldırma. Bu tür hızlandırıcılar, sadece, başlangıçta güç deflasyonunun ve otorite kaybının yer almış olduğu isyana, ayaklanmaya yol açar. Bu hızlandırıcılar büyük ölçüde devrimin kaderini belirler. Elitlerden devrimcilere dönecek olursak, benzer bir yöneliş söz konusudur. Dengesi bozulmuş bir sistem toplum ve politika arasındaki uyumun bozulduğu bir sistemdir ve toplumun her alanı çok yönlü 'disfonksiyonlar' altında ezilir. Özellikle elitin dışında, genellikle yoksun bırakılmış bir veya daha fazla sayıda alt tabaka içinde yer alan grup çeşitli derecelerde 'zorlama' ve statü gerilimi içine girerler. Bu durum dengesizliğin yarattığı sapmalara neden olabileceği gibi, değişen koşullar içinde temelde yatan değerleri artık kabul edilemeyen bir hiyerarşiye karşı statü protestolarına da neden olur. Bu koşullar altında yoksun bırakılmış, dışlanmış olan gerilimlerini cinayete veya ideolojilere yönelerek atarlar. Devrim sürecinde bu da birinci aşamaya işaret eder.

Fakat grup yabancılaşmasının tüm sistemi kapsamı veya sistemin sadece belirli bir bölümünün içinde sıkışıp kalması elitin eşzamanlı olmayan değişmeyi çözömlümü yeteneğine bağılıdır. Elitler dengesizliğin nedenleri bulup çıkarabildikleri ve buna göre de, 1848'de köylüler veya proleterler veya aydınlar (intellegensia) örneğinde olduğu gibi, yoksun bırakılmış farklı tabakaları yatıştırmak veya etkisiz kılmak için stratejiler geliştirebildikleri takdirde devrimi önleyebilir veya parçalıyabilirler.

Devrimi ortaya çıkaracak en muhtemel olgu elit uyuşmazlığı veya elitin değerlere ihanetidir. Değerleri işbölümüyle tekrar uyumlu hale getirmek için gerekli olan uygun reformlara etkinlik kazandırmadaki başarısızlık, yabancılaşmış olanı şiddete iter ve toplumu statükoyu savunanlar ve karşısında olanlar olmak üzere kutuplaştırır. O zaman bile devrim kıvılcımı genellikle dışsal bir olaydır; Necker'in azledilmesi, St. Petersbourg'da ekmek kıtlığı, 1932 Almanyasında yoğun işsizlik, 1922'de Türkiye'de Yunan işgali. Reformdaki başarısızlık devrim için hazır ortamdır; fakat devrime dönüşmesi için bu ortamın savaşta yenilgi gibi hızlandırıcı bir ögeye, koşula gerek sinim vardır (27).

Homeostatik Model

Johnson ileri sürdüğü sorunu ve kuramını şöyle açıklar : İlk olarak devrimin zorunlu ve yeterli nedenlerinin kesin ve açık bir kuramsal belirlemesini ve ikinci olarak da devrimlerin, meydana geldiklerinde, niçin bazen başarılı ve bazen başarısız olduklarını araştırırız (28).

Johnson bundan sonra devrimin, karşılıklı olarak birbirini etkileyen gerekli veya yakın, uzak nedenlerini iki grup halinde ayrıntılarıyla açıklar: dengesizleşmiş bir toplumsal sistemin güç deflasyonunda sonuçlanan baskılar, ve otorite yoksunluğunu yaratan elit yetenek-

sizliği; genellikle şans ve raslantının katkıda bulunduğu ve eliti bütün silahlarından yoksun bırakan son veya yeterli neden olarak hızlandırıcı. Bu kuram bir şema olarak yukarıda gösterilmiştir.

Johnson'ın geliştirmeye çalıştığı kuram tek bir olgu üzerinde yoğunlaşma niteliğine, dolayısıyla benzer kuramlarla karşılaştırma yapma olanağı sağlama ve devri m sürecinin içerdii analitik aşamaları oldukça açık bir biçimde ayırt etme yeteneğine sahiptir. Ancak kuramın bu güçlü yanları aynı zamanda temelde yatan zayıflığını gösterir: geniş kapsamlı olma isteği, kendi içinde kapsamlı kategorileriyle, fazlasıyla determinist bir modele yol açr. Belirtmiş olduğum gibi, bu durum Marksist kuramlar da dahil olmak üzere bütün yapısal değişme kuramlarının karşı karşıya kaldıkları bir sorun olduğuna göre, Johnson'ın kuramını daha geniş açıdan ele alıp incelememiz gerekmektedir.

Sorunun üç yönü şöyle ortaya konabilir: denge düşüncesi, psikoloji sorunu ve kişisel seçenek sornu. Bunları sırasıyla aşağıda ele alacağım.

Genelde Johnson mekanik toplum modelini organik toplum modeline tercih eder. Bu teriihinin nedeni belki de Pareto'nun sözleriyle şöyle açıklanabilir. Mekanistik toplum modeli 'toplumsal olguların karmaşıklığının ve reaksiyonlarının anlaşılmasına tek başına olanak verir... ve bu şekilde toplumsal ve ekonomik dengeyi kesin bir anlayış içinde algılamamızı sağlar.' (29) Johnson, sistemin parçalarının (roller, normlar, kurumlar) işlevsel olarak tam uyum sağlama, olma, biçimiyle ilgilenmiştir. Bu kendi kendini düzeltme süresi fizik bir parçasının diğer bir parçadaki bozucu, çözücü eğilimleri düzeltici yolojide de görülebilir. İnsan vücudu bu kendi kendini düzenleme mekanizmalarına sahiptir. Fakat homeostatik denge düşüncesinin kilit noktasını, bir sistemin işlevsel öngereklerini (prerequisites) şiddete yönelmeden yerine getirmede gerekli olan çeşitli süreçlerin varolması ve devamlılığı, dengesi, sabitliği oluşturur. Burada vurgulanmak istenen husus homeostatik bir dengenin büyüme veya farklılaşmayı yerine getirebileceğidir; yete rki değişme (a) yavaş, (b) eşzamanlı olsun.

Olabilecek dengesizlik, çevresel değişmenin yavaş yavaş yer almamış olmasından veya çevresel değişmenin toplumsal değerlerdeki değişmelerle eşzamanlı olmadaki başarısızlığından kaynaklanır. Örneğin, bitki toplayıcılığı kadının rolü olarak belirlenmiş birçok avcı ve toplayıcı toplumlar aniden tarıma geçmiş olsalardı, erkekler

rollerini çiftçi olarak değerlendirip benimseyeceklerdi ve böylece toplumsal denge de tümüyle bozulmuş olacaktı. Değer sistemi değişen işbölümünü içerecek, yerleştirecek biçimde değişmelidir. Johnson'a göre, geçen yüzyılda Birleşik devletlere olan göçler sırasında durum böyle olmuştur. Değişme eşzamanlı ve yavaş yavaş yer almıştır.

Burada iki sorun söz konusudur. Homeostatik modelin açıklama niteliği açısından pek yeterli olmaması birinci zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Pratikte bu sınırlayıcı bir durumdur. Çoğu toplumlar kronik gerilimlerle, karşı koyulamayan antropolojik ütopya-Ben burada ne sadece rol çelişkilerine ve statü gerilimlerine ve ne de sadece yoğunluk ve özelleşme olarak nüfus büyümesine atıfta bulunuyorum. Fakat üzerinde durduğum olgular kurumsal kalıplardaki değişmeler, gruplar arasındaki güç dağılımı, mal ve hizmetlerin dağılımı, değerler, görüşler ve anlayışlar olmaktadır.

Bütün bu açılardan, toplumlar düzensiz fakat sık aralarla biçimlerini, kalıplarını değiştirirler. Böyle yaparlarken, bir 'toplum' u oluşturan farklı gruplar statülerini ve imtiyazlarını değiştirirler. En basitini bir yana koyacak olursak, hiç bir tarihsel toplum grup gerilimlerinden veya yabancılaşmadan hiç bir şekilde azade olmamıştır. Kıt kaynak koşulları altında bazı gruplar daima yoksun kalmışlardır; ve bundan böyle devrimin niçin bu kadar nadir olduğu sorusu burada sorulması gereken sorudur. Devrimin kaçınılmazlığı üzerinde durdukları halde bu soruyu ne Marxistler, ne de işlevselciler inandırucu yanıtlar sağlayamamışlardır.

İşlevselci yanıtın aksaklığı, sıkıntısı dengenin karşısına anominin yapılanmamış anarşisi durumunu koymasıdır. Halbuki işlevselci yaklaşımda tekrar tekrar keşfettiğimiz husus eşzamanlı denge veya normatif çöküntüden ziyade grup çelişkisi ve çok yönlü gerilim ve 'disfonksiyon' modelleri veya kalıplarıdır (30).

İkinci zorluk Marx'ın kuramıyla daha çok yakınlaşan paralel (aynı zamanda farklılıklar olarak) bir sorunu içermektedir. Bu sorun da sistemi oluşturan sektörlerin işlevsel olarak tam uyum yapma başarısızlığı olarak dengesizlik düşüncesidir. Eşzamanlı olmama (asynchronisation) olgusu Marks'ın devrim kuramında kilit rol oynar. Teknoloji düzeyi (üretim güçleri) ve bu güçlerin mülkiyet biçimi (üretim ilişkileri) arasındaki zıtlaşma tarihsel bir oluşumdur. Basitçe belirtecek olursak, teknolojik ve sosyo-ekonomik sektörler arasında zaman içinde eşzamanlılık yoksunluğu ortaya çıkar; teknolojik sektör sosyo-ekonomik sektörleri önünde gider, daha hızlı değişir. Veya Marx'ın belirttiği gibi: «Üretim güçlerinin gelişme biçimlerin-

den uçlanan bu ilişkiler (mülkiyet) daha sonra sürekli değişen bu güçlerin engelleyicileri olurlar.»

Bu düşünce, teknoloji ve mülkiyetin eşzamanlılığının belirli bir noktada durduğunu ve herikisinin çelişkiye düştüğünü ifade eder. Bu nedenle üretim güçlerinin mülkiyetine sahip olan sınıfın değişen teknolojik koşullara izin vermemeleri, ayak uyduramamaları durumunda devrimle iktidardan alınması gerekir. (31)

Birçoklarının belirttiği gibi, bu düşünce sistemi devrim durumlarına uygulamadaki zorluk kategorilerin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Çoğu tartışma üretim güçlerinin ve ilişkilerinin tanımlanmasında, nitelendirilmesinde odaklanmıştır. Benzer bir zorluk Johnson'ın düşünsel formülünü kapsar. İlk bakışta 'değer' ve 'çevresel' değişme arasındaki ayırım açık ve kesin gözükmektedir. Onun düşünsel planı çerçevesinde bu kavramların sınırlarını sorguladığımızda araya gereksizce tekrarlanan ifadeler girmektedir.

Bir örnekle daha da açıklık sağlanabilir. Modern Türk tarihini modern Mısır tarihi ile karşılaştırdığımızda herikisinin de devrimlerle noktalandıklarını görürüz (Genç Türk, Kemalist, Wafdist, Nasır). Ancak değer ve çevresel değişme Deneyimlerinin yansıttığı modeller açısından herikisi oldukça farklılık gösterir. Türkiye'de yönetici gruplar parçalanmışlardı. Ülema geleneksel İslam'ı sürdürmek isterken, Sultanlar Batılılaşma yoluyla İslamı geliştirmek istemişlerdir. Değerlerin değişme derecesini ölçmek kolay değildir, fakat bazı gruplarda bir ölçüye kadar bu değişme vardı. İşbölümünde de bazı değişmeler olmuştu; örneğin yeni memuriyet tipleri geleneksel olanların yerini almıştı. Bununla beraber iki devrim birbirini izlemiştir, ve Atatürk hem değerleri ve hem de mesleksen yapıyı daha da ileri düzeyde yenileştirmek zorunluluğunu duymuştur (3).

Diğer taraftan Mısır Muhammed Ali ve Croner zamanında gerek geleneksel değerlerde ve gerekse ekonomik rol ve etkinliklerde yoğun değişmelere sahne olmuştur. Fakat burada da Batılılaşma ve modernleşme devrimle hızlandırılmıştır; eğer Johnson'ın kuramı doğru ise, daha da ilginç olan olgu, Wafdist rejimlerinin getirmiş olduğu tekrarlanan birçok eşzamanlayıcı değişmelere rağmen, ikincisinin radikal bir devrim olmasıdır. Gerçekten bazıları, Wafd'in düşmesine yine Wafdist rejimlerinin modernleştirici reform istem ve ihtiraslarının yol açtığını ileri sürerler (33).

Açıkça belirtecek olursak, her devrim durumunun öncesinde yer alan 'değer' ve 'çevresel' değişme örneklerini çoğaltmak hiç de zor değildir; ve bu kategorilerin atıfta bulunduğu olguların ölçümelerini yapabilmış olsaydık, hiç kuşkusuz değerlerdeki değişmelerle işbölü

Bunun pratikte ne anlama geldiği, Wallace'ın devrimci eylem sırasında tipik kişilik değişimlerine ilişkin oluşturduğu model üzerinde Johnson'ın yapmış olduğu tartışmalarda açıklık kazanmaktadır. Johnson gibi, Wallace da 'sabit değişmez durum' un (steady state) stresi çözümleyici belirli psikolojik mekanizmalar yoluyla korunduğu, sürdürüldüğü kişilik dengesinin ideal tip durumundan başlar. Fakat hızlı değişme artarsa stres, anımi cinayet ve hastalık yaygın tepkiler haline gelir. Aynı zamanda mevcut ideolojilerin sayısında da bir artış beklemeliyiz. Wallace bu kişilik dengesizliğini, 'yeniden canlanma' yerine uzun bir 'kültürel çarpıklık' dönemi anlayışı çerçevesinde ayrıntılarını tanımlayarak gerçek özünü göstermeyi tercih eder. Hiç kuşkusuz böylesi bir ilerleme kaçınılabilmir, fakat kişilik karışıklığının yeniden oluşumu sistemik değişimle bağımlılık içindedir (37).

Diğer bir deyişle, Johnson (Wallace gibi) toplumsal ilerlemenin devrime doğru yönelişinin psikolojik düzeyde tekrarlandığını düşünür. Johnson bu açıdan kilit ve toplum arasındaki ilişkiye ilişkin işlevselci ilkelere sadıktır. Kilit kavram olarak elimizde bulunan gerilim veya uyumsuzluktur; toplumda yüksek düzeyde gerilim oluşumu ve bireyler arasında uyumsuzluk olmadan devrimin mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Bu düşünce, yeni bir İsrail yaratma çabasında olanların aşırı bir biçimde kendini doğru bulma anlayışı yani 'katı devrimci zihniyet' düşüncesi üzerinde duran Walzer gibi davranışçıların yapmış olduğu çalışmalara paralellik göstermektedir. Kaygı, endişe devrimin ocağıdır (38).

Hızlı değişimin çok fazla gerilim ve zorluk yarattığı hiç kuşkusuz yadsınamayacak bir olgudur. Eğer devrim büyük bir toplumsal değişim döneminin doruğa ulaşması ise, o zaman bireylerin ızdırıp, elem, acı içinde olduklarını ve kaygı, hırçınlık ve geirim göstereceklerini de beklememiz gerekir. Böylesi değişimler aynı zamanda insanları kendi bireysel ve grup çıkarları açısından daha bilinçli hale getirir. Yeni olanaklar ve düş kırıklığına uğramalar, engellemeler bireylerin sadece tutum, tavır ve inançlarını etkilemezler, aynı zamanda bireylerin ayrıcalıklarını ve pozisyonlarını destekler veya ethtit ederler. Örneğin askeri teknolojideki değişimler, 6. yüzyıl Atina'sında olduğu gibi, süvari elit pahasına ağır silahlarla donatılmış piyadeyi yeğlediğinde, aristokratların pozisyonu daha zengin tüccar veya çiftçilerin pozisyonlarına göreli olarak tehdit edilmiş olur. Hiç kuşkusuz, Atinalı aristokratlar arasında kaygı düzeyi yükselmiştir; fakat gerçekten demokratik değişim için baskı, bundan çok fazla kazancı ve çok az kaybı olan kesimlerden gelmiştir (39).

İşlevselciler çıkar boyutunu saptırılmış bir biçimde 'değer' boyutu altında ele almışlardır. Değer kavramının esnekliği bunu daha da kolaylaştırmıştır. Fakat 'çıkarlar' çok yakından değerlerle ilişkili oldukları halde, ne davranış ölçütleridir, ne sembolik açıklamalardır ne de vaziyet, durum tanımlarıdır. Genellikle çıkarlar bireyler veya gruplar için maddi veya belki de statü yararlarını ifade etmek için kullanılırlar, ve kayıplardan ziyade olası kazançların analizine olan gereksinimi gösterirler. Diğer taraftan Johnson'ın kuramı maddi veya politik kazanç umudundan ziyade olası psikolojik kayıpları vurgular. Johnson'a göre insanları devrime iten nedenler dengeli düzene yönelik tehditler ve kayıp zarar konusudur. Devrimin ödül ve ayrıcalıkların, kendisi ve kendi durumunda olan diğerleri için toplumda eşit dağılımını tek elde etme yolu olduğunu değerlendiren kişi değil, fakat içki, savaş, ideoloji ve intihara bavsüran bir çevreyle sarılmış, dolayısıyla zihni karışmış kişi devrime yönelir (40).

Devrimin sosyal psikolojisinin tek boyutlu tanımına ilişkin olarak Johnson'ın özellikle ileri sürdüğü nedenleri bilmek istersek, bu nedenlerin, Johnson'ın toplumların grup doğasını anlamasındaki başarısızlığından kaynaklandığını görürüz. Homeostatik model, bu sefer gerçek olmayan homojen toplumdan başlamak üzere bir analize gereksinim göstererek bir kere daha sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Bu model hem gerçekliğe ve hem de Simmel'in, Weber'in, Durkheim'in veya Marks'ın olsun çoğun sosyolojik kurama karşı gelmektedir. Yine bu model tabakalaşmanın evrenselliği üzerindeki işlevselci ısrarı da yadsır. Bu model aynı zamanda daha sonraki gelenğin bireyselciliğinin yetersizliğini açıkça belirtir. Şöyle ki, bu bireyselcilik bireyler arasındaki eşitsizliklerin yapılanış biçimi ve çıkar gruplarının temelini oluşturuş biçimi üzerinde sessiz kalırken, bireyleri zorunlu olarak eşitsizlik içinde gösterir (41). Toplumu tabakalar ve referans ve çıkar gruplarının bir yapısı olarak belirleyen bu toplum anlayışı Johnson'ın analizinde yer almadığından, Jonhson devrim psikolojisini sosyal sistem analiziyle bütünleştirememiştir. Mikro ve makro analiz düzeyleri arasındaki uzaklık çok büyüktür.

Hem yapısal ve hem de psikolojik değişkenlere hakkını verecek bi rdevrim oluşturmaının mümkün olup olmayacağını söylemek oldukça zordur. Bu tür bir kuramın yapısal ve psikolojik süreçler arasındaki esnek olmıyan tek boyutlu bir görüntü yaratan oldukça mekanik paralelliği ortadan kaldırma veya dışarıda bırakma zorunluluğu açık bir gerçektir.

Devrinde Determinizm

Hızlı değişme döneminde seçenek ve determinizm çeşitli açılardan olaması gereken bir devrim kuramının sorunları olmaktadır. Johnson'ı eleştirenler kendi savlarını öncelikle onun aşırı belirlenmiş, sınırlandırılmış devrimci süreç görüşüne dayandırır. Bu sorun nihai devrimci sonucuna giden bütün aşamaları kapsarken, en keskin biçimde elitin toplumsal kontrolü ve hızlandırıcılara tepkisini içeren üçüncü ve sonuncu aşamalarda görülür.

Lawrence Stone bu eleştirmenlerin en etkili olanıdır. Johnson'ı şu noktalarda suçlar: (a) 'disfonksiyonlar' açısından politik çözümlerin tasarlanmamış sonuçlarını dikkate almama, (b) hızlandırıcı(ları) bir anlamda 'otomatik' olarak ele alması ve hatta bu geç aşamada bile bireysel seçeneğin araya girmesini dikkate almaması, (c) devrimin kaçınılmazlığını oluşum biçiminden çıkarsama. Birinci noktayla ilgili olarak, Stone, XVI. Louis'nin reformcu önlemlerinin tasarlanmamış sonuçlarının nasıl önce aristokratik reaksiyon, ve ondan sonra da çeşitli burjuva, köylü ve cumhuriyetçi (sans-culottes: aşırı ihtilâlcî, Fransız İhtilâlinde cumhuriyetçi) devrimlerin olduğunu gösterir. Bu durum, toplum dengesini sağlamak amacıyla elitler tarafından sonuna kadar götürülmüş reformların, gerçekte toplumu telâfi edilemeyecek şekilde altüst etmesine bir örnektir. Johnson'ın değerlendirmesi temelinde bu beklentimizin tersinedir; çünkü Johnson reformları veya 'konservatif politik değişme' yi üstlenen elitin büyük önem kazanan devrimin yolunu keseceğini dönüşür. Kendi kendilerinin mezar kazıcıları olanlar uzlaşmaz, ihtilâfçı elittir (42).

Bugünkü Güney Afrika örneği bu eleştirinin daha da önemli ve açık destekleyicisidir. Johnson Güney Afrika'yı bir 'polis devleti' olarak niteler çünkü dengesizlikle birlikte yürüyen güç deflasyonu burada en yüksek düzeye ulaşmıştır. Cinayet ve intihar hızlarındaki artışlara maruz kalınan bu ülkede devrim, ordu ve polis kontrolünün dikkat ve uyanıklılığına rağmen yörsel, bir zümreye ait ve devamlı bir olgu olarak, içsel olarak her zaman oradadır. Buradaki milliyetçi elitin dengeyi sağlamak için konservatif politik değişmeyi yürürlüğe koyduğu söylenemez ve sevgisizlik veya nefrete ve otorite kaybına ilişkin işaretler vardır.

Ve bütün bunlara rağmen devrim işaretlerinin ortaya çıkması yavaş olmaktadır, ve devrimin hangi kesimden geleceğini kestirmek de zordur (Johnson devrimin dışsal kaynakları üzerinde durmaz.) Yönetici elit bütünleştiği ve uzlaşmaz kaldığı sürece devrim şansının olmayacağından elbette kuşku duyulur. Ancak reformist yöneticiler arasında veya bir kısmında eylem yerleşmeye başladığında 'devrim' i

bekliyebiliriz. Bu durum Johnson'ın da onayladığı de Tocqueville'in, uzun bir baskı dönemi sonucu ayaklanma yaratabilecek nitelikteki hükümet baskısının gevşemesine ilişkin gözlemiyle uygunluk gösterir. Bir kere daha yineleyecek olursak, asıl önemli olan elit hareketinin beklenmiyen, amaçlanmamış sonuçlarıdır.

Stone'un belirttiği ikinci nokta, kriz döneminde bile söz konusu olan çok yönlü olasılıklara ve seçeneklere tarihçinin ilgi duyup önemini belirtmesiyle ilgilidir. Bu noktada Johnson kendi açısından hızlandırıcı öğelerin elitin seçenekleriyle etkisiz hale getirilebileceğini kabul edebilir. Kornilov Lvoy ve Kerensky ile yeterince ilişkide olmuş olsaydı, Bolşevik tehdidi etkisiz kılabilirdi. XVI. Louis'nin kesin ve 'akılcı' önlemleri 1789 devriminin getirdiği radikalleşmeyi 1792'de önlemiş olabilirdi. Bu tür önerileri çoğaltabiliriz. Ancak sosyolog, en başta devrimi hızlandırıcılar ve yöneticilerin yaptığı yanlışlıklar dikkate alınarak, devrime en fazla yol açma potansiyeline sahip olan koşullara ilişkin bir model çizmeyle ilgilenir. Bundan öteye kehanette bulunmak sosyologun işi değildir. Bu çerçevede sosyolog devrimi tortulaştıran biricik olayların rolünü veya devrimin başarısına veya başarısızlığına katkıda bulunan bireysel seçeneklerin rolünü yadsımaz.

Fakat Stone'un eleştirisi, Johnson'ın liderlerin devrimdeki rolünü daha aşağı düzeye indirdiği veya azalttığı ölçüde haklılık akzarır. Onları uyumsuz, kuşkuyla yüklenmiş bireyler olarak değerlendirmekle, Johnson analizinde yöneticilerin izleyicileri üzerindeki yetkinliğini ortaya koymada veya onların başarılı olmalarına için veren nitelikleri değerlendirmede başarısız kalmaktadır. Ve dikkate alınmamış olan yalnız devrimci liderler değildir; elit liderlerin 'zorlama stratejilerini' uygulama yeteneklerinin de aynı ölçüde vurgulanması gerekir. Uzlaşmazlık, ihtilafçılıktan (intransgence) ayrı olarak taktiklerin bütün türleri otoritelere açıktır: yeterli imtiyazlar bağışlama, yetenekli ve tehlikeli rakipleri sürüp atma, dışsal şaşırtma, saptırma eylemleri yaratma, 'panem et circenses' in kullanımı, hatta acı verici değişimleri telafi için en sessiz dinsel eylemleri besleme. Eckstein'in çalışmalarının gösterdiği gibi, bu zorlama stratejileri oldukça fazla etkilidir; ve Johnson, en az çöküntüyle toplumsal yapıyı korumada bir toplumun elitlerinin kullanımına açık kaynakları yeterince değerlendirmez (43).

Stone'un üçüncü eleştirisi bizi konunun özüne götürür. Yapısalcı bir kuram ne dereceye kadar determinizmi önleyebilir? Devrimi kaçınılmaz olarak göstermesi gerekir mi? Hatta dengeizlik, güç deflasyonu ve otorite kaybı meydana geldiği, hızlandırıcılar protestoya

eklenmiş olduğu (Peterloo'da olduğu gibi) zaman bile devrim önle-
nebilir mi? Daha da önemlisi, Johnson'ın mantıksal kategoriler sıra-
sı ne dereceye kadar tarihsel açıklamanın amacına hizmet eder?

Jonhson devrimlerin meydana gelmesinde ve başarısında şans
öğelerini birçak kere vurgular. Ancak aynı zamanda onun 'değer-ek-
lenmiş' metodu, onu veri bir devrimi oluşturmada adım adım ilerli-
yen aşamalar dizisini aşağı yukarı değiştirilmez olarak göstermeye
zorlar. Bu durum denge modelinden hareket etmenin bir sonucudur
'Dengesizlik' normadn ayrılma olarak değerlendirildiği takdirde,
devrimi sürekli bir 'disfonksiyonel' durumun kaçınılmaz sonucu,
doruk noktası olmaya dönüştürmek için güçlü bir eğilim söz konu-
su olacaktır. Gerçekten de bir devrim ortaya çıkacak olursa, bu
durum ancak nedensel analizi güçlendirmek, geçerli hale koymak
için kendisini gösterir. Devrimin kendisini somutlaştırmada başarısız
kalması, elitin yeniden uygun eşzamanlama etkinliğinde, eyleminde
bulunmuş olmasından ileri gelir, örneğin 'konservatif politik değiş-
me'. Söz konusu modelden geliştirilmiş hipotezlerin yanlışlanabile-
ceği makul koşullar yoktur (44).

Yapısalcı bir kuram belirli koşullarda devrimlerin olasılığına ve
kaçınılmazlığına ilişkin belirlemelerin ötesine geçmeye yöneldiği
sürece ister istemez bu çıkmaza itilmiştir. Devrimin başarısı veya
başarısızlığına ilişkin kehanetleri Johnson'ın bir devrim kuramının
amaçları arasına alması belirttiğimiz bu duruma bir örnektir. John-
son'ın analizi içinde söz konusu her aşamada bir sonraki dönem için
yer alan zorunlu koşullar da aynı zamanda yeterli koşullardır. Bun-
dan dolayı, bu model bize şu izlenimi vermektedir. Dengesizlik pro-
testo grupları için gerekli ortamı hazırlamaktan çok bu grupların
oluşumunu açıklamaktadır. Veya aynı şekilde, elit uyuşmazlığının
da bir sonraki aşamayı yani otorite kaybını açıkladığı izlenimini
edinmekteyiz. Bu şartlar altında mantıksal dizisel aşamaların ne-
densel bir tarihsel sıralama yerine düşünülmesi yanılgıya yol açar;
ve bu da, diğer devrim analizcileri tarafından üzerinde durulmuş
olup da Johnson'ın mantıksal sıralamasında atlanmış, yer almamış
ola nçesitli öğelerin, onun nedensel analizi içinde yer almasının en-
gellenmesi anlamına gelir (45).

Sonuç

Devrim gibi böylesine geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir konuda
alternatif bir kuram veya kuramlar önermenin yeri burası değildir.
Farklı kuramcılar tarafından ele alınıp incelenen nedensel faktör-
ler çeşidi böylesi bir girişimin geçerli olup olmayacağı hususunda

bizi kuşkuya düşürmektedir. Bununla beraber, Jonhson'ın modelinde içermiş olduğu tek-boyutlu diyebileceğimiz yorumunu sadece düzeltmek için olsa bile, onun tarafından dışarıda bırakılmış bazı önemli öğelerin altını çizmek mümkündür ve yararlıdır.

Herhangi bir devrim incelemesinin, çoğu toplumların grup doğasını, niteliğini ve heterojenliğin genellikle beraberinde sürüklediği çelişkileri dikkate alması gerektiğini belirtmiştim. Hangi grupların diğer grupların, özellikle aşağı grupların, üyelerine ne derece açık olduğu ve hareketlilik gerçeği onu saran ideolojiyle ne düzeyde uygunluk içinde olduğu bu görüş açısının diğer önemli bir yanıdır. Gelişen siyasal ve sosyal eşitlik çağında tıkanmış hareketlilik, 18. yüzyıl sonu Fransası örneğinde olduğu gibi, Pareto ve Kolabinska tarafından, gelişen devrimci çelişkilerle önemli bir katkı olarak değerlendirilmiştir (46). Hatta daha da önemlisi gruplar arasındaki güç dağılımı ve bu gücün politik, askeri, ekonomik ve kültürel temelleridir. Johnson'ın modelindeki bu boşluk, onun, gücü değerlerin bir fonksiyonu olarak yeniden tanımlamasından kaynaklanır, örneğin meşruluk olarak. Fakat hızlı bir toplumsal değişme ortamında farklı güç türleri meşruluk için yarışır ve egemenlik yönü riayet, saygı, yönüne üstün gelir. Maddi ve diğer mallardan çeşitli düzeylerde yararlanan farklı gruplar, 'güç' çelişkili biçimlerde tanımlarlar; fakat devrimci eylemi başlatma gücün özel olarak yeniden tanımlanmasını ve ayırtedici temellerini gerektirir. Böylece değişen güç dağılımının değişen toplumsal işlevler ve gereksinimlerle ve bu işlev ve gereksinimlerin mevcut güç sahiplerince benimsenerek güvenceye alınabilme derecesiyle bağlantılı olması gerekir (47).

Bu görüş, devrime ilişkin yeterli, yetkin bir bakış açısının, toplumsal işlevler ve değerlerdeki temel tarihsel değişmelere duyarlı olması ve bu değişimleri içermesi gerektiği anlamına gelir. Devrim koşullarının tarihsel dönemler ve kültürel alanlarla çeşitlilik göstermesini beklemeliyiz. Aynı zamanda devrimci deneyimler **arasında** karşılıklı etkileşim, ve daha sonraki aşamalarda böylesi deneyimlerden bir sonraki aşamalarda böylesi deneyimlerden bir sonraki nesil için reçeteler sağlayabilme niteliğine sahip bir geleneğin oluşması beklentimiz içinde olmalıdır. Diğer işlevselcileri bir yana koyacak olursak, hem Smelser ve hem Johnson ve isimlerini burada belirlemediğimiz diğer başka işlevselciler bu tarihsel geleneği ve devrim 'matrix' ini gözardı etmişler ve devrimci hareketin yükselmesiyle diğer başka açılardan dikkatlerini çeken modernleşmenin görünüşleri arasındaki yakın bağlantıyı görememişlerdir. Çünkü özellikle Smelser 'huzursuzluk, rahatsızlığı' ve protestoyu modernleşmenin bir fonksiyonu olarak değerlendirse de, protestoyu, gördüğümüz gibi, o

denli geniş ve belirsiz tanımlamıştır ki devrimin en açık yönlerinden biri olan modernleşmeyle yakın ilişkisini kaybetmiştir (48). Belki bu atlama, sundukları şemanın deterministliği ile birlikte bütün işlevselci toplumsal değişme kuramlarının temel ana motiflerinden biri olarak sürüp giden içsel (endogenous) açıklamalara bağımlılığın diğer bir sonucudur.

6. B Ö L Ü M

DENGE VE DEĞİŞME

Bu yapıttaki temel tartışma konusu işlevselciliğin, evrimciliğin 'dondurulmuş' yorumu olduğu, ve 'neo-evrimciliğin', işlevselciliğin daha önceki dönemlerinin karanlık bıraktığı ve üzerinde durmadığı evrimin temelini oluşturan yeniden canlandırma çabası olduğu düşüncesidir. Diğer taraftan işlevselciliğin gelmiş olduğu çağdaş aşamayı yani 'sistemi tekerlekler üzerinde gider biçimde tutma' çabası olarak ele alınan değişme sorununu çevreleyecek biçimde genişlemiş olduğunu görebiliriz. Başka bir anlatımla, işlevselciliğin amaçlamış olduğu, evrimciliğin denge analiziyle birleştirilmesi idi. Ve işlevselciliğin daha önceki dönemleri dengenin rolünü ön plana çıkardığı ve sosyal sistemi, sistemi oluşturan parçaların karşılıklı bağımlılık ve dayanışma içinde bütünleşmesi olarak ele aldığı halde, daha çağdaş aşama ise toplumsal dengelemelerin işlerliğini sürdürdüğü ve ve gelişme gösterdiği temel evrimci bakış açısını tekrar vurgulama eğilimi içine girmiştir.

Böylece işlevselci değişme kuramının anlaşılması ve değerlendirilmesinin denge ve evrimin ikili birleşiminden başlaması gerekir. Bundan sonraki açıklamalarda, bu kuramı ikili yönünün ışığı altında bir değerlendirmeye koyabilmek için daha önceki bölümlerde yapılan tartışmalar zincirini bir araya getirmeye çalışacağım.

Dinamik Denge

Söz konusu kuramın değerlendirilmesine denge anlayışıyla başlamak gerekir. Bütün neo-evrimci modellerin amacı, sosyal sistemlerin değiştirilmesine ve sürdürülmesine hizmet eden süreçleri bulmak ve sistematize etmektir. Her varlığını sürdürmenin ve hem de değişmenin belirli üst-düzey koşulları olduğuna ilişkin inanç, neo-evrimci çabaların değişmez savunması olagelmıştır. Böyle bir inanç olmamış olsaydı, neo-evrimcilerin girişimleri temelsiz kalacaktı. Parsons'ın sözleriyle, 'en genel kuramsal düzeylerde, bir sistemin kendi varlığını sürdürmesine hizmet eden süreçlerle değişmeisne

hizmet eden süreçler arasında bir farklılık yoktur'. (1). Düzen ve değişme arasındaki ilişki neo-evrimci analizin özünde yatar; ve neo-evrimci analiz, doğrudan doğruya, düzen-içinde-değişme (change-within-order) kuramını amaçlamış olan işlevselcilikten ve nihai olarak da, düzenin değişiminden doğduğunu ve değişmenin kendisinin de düzenli ve yavaş bir biçimde ilerlediği düşüncesini içeren evrimcilikten kaynaklanır.

Düzen ve değişme arasındaki yakın ilişkiye ilişkin bu doğrulama denge anlayışı açısından hiç de şaşırtıcı gözükmemektedir. Mevcut bir dengeyi bozmaya yönelen ve aynı zamanda mevcut bir denge'nin varlığını sürdürmesini sağlayan güçlere atıf yapmıyan bir toplumsal denge analizi hiçbir şekilde ta molamaz, anlamlı olamaz, bütünlük gösteremez. Bu anlamda düzen kuramı ipso facto bir değişme kuramıdır. Veya daha açık olarak belirtilecek olursak düzen kuramı bir dinamik denge kuramıdır (2).

Bu genel husus birkaç şekilde ifade edilebilir. Örneğin, Eisenstadt herhangi bir toplumsal sistemin doğasında varolan değişme olgusuna ilişkin genel 'eğilimlere, işaret eder. Bir toplumsal düzeni kurumsallaştırma sürecinin kendisi, çözümü biçimi (pattern) değişmelere yol açabilecek sorunlar yaratır. Daha genelleştirilmiş olmakla beraber Moore da benzer bir düşünce ileri sürmüştür sistemler kapsayıcı, ayrıntılı ve sürekli çözümleri olmıyan sorunlara yol açarlar ve bu durum da değişmeye neden olur. Örneğin, yeni üyelerin sosyalizasyonu daima belirsizliği, kuşkuya açıktır; veya istekler, özlemler onlar itatmin edecek kaynakları nüstüne çıkarlar; veya bir toplum içinde çelişki yarata n dolayısıyla değişmeye yol açan birbirine zıt toplumsal yönelim (orientation) veya organizasyon tiplerinin gelişim göstereceğine ilişkin daima bir olasılık vardır. Değişmeye kaynak olan düze n (order) için söz konusu olan bu eğilimi özetlememiz gerekirse, hem Moore'un ve hem de Levy'nin 'ideal' ve 'gerçek' arasında ortaya koydukları zıtlığa, ayrılığa baş vurabiliriz: Şöyle ki, insanın kültürü insanın ortamıyla hiçbir zaman tam bir uyum içinde olmadığı ve insanların ideallerine ulaşmada genellikle başarısız kaldıkları veya pratikte ideallerle uzlaşım gösteremediklerinin farkında olmaları (3).

Sistem içinde yer alan değişmenin saptanmasında söz konusu olan bu çabalar, bu tür sistemleri birbiriyle karşılıklı uyumlu parçaların karşılıklı dayanışma içinde oluşturdukları bütünler olarak algılamamıza yöneliktir. Değişme bu tür sistemlerdeki temel karşılıklı dayanışma modelini etkilemez. Sistemler temelde yatan değerleri ve yapıları sürdürdüklerinden, değişen sadece bu değerlerin ve ya-

pıların kapsamlarıdır, varyasyonlarıdır (toleranslı sınırlar içinde) ve somut biçimleridir. Dinamik denge, bu şekilde, birikerek çoğalan, düzenli ve yavaş büyümeyi öyle bir biçimde yerleştirir ki, büyüme gerçekten 'istenilen' bir olgu olarak gözükür.

Bu tür toplumsal denge anlayışı, toplumsal değişme kuramı üzerinde Parsons'ın bilinen düşüncelerine şekil veren modeli oluşturur. Yeni ufuklar açan ilgili makalesinde işlevselcilikte denge analizi geleni ile organik evrimciliğin yeniden canlanan tomurcuklanması arasında hem kronolojik ve hem de kavramsal olarak temel bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Parsons durgun, dengeli sistem kavramından hareketle açıklamalarına başlar; diğeri bir deyişle, sistemin varlığını sürdürmesinde esas olan temel özellik ve ilişkilerin varlığının sürdürülmesini sağlayan ve kendi hallerine bırakıldıkları takdirde etkileri yapıyı değiştirebilecek güçte olan

gerek içsel ve gerekse dışsal değişim kaynaklarını etkisiz bırakan dengeleyici süreçlerin etkin olduğu sistem alayışından hareket eder. Memeli hayvanların ve kuşların vücut sıcaklıklarını hemen hemen sabit bir biçimde devam ettirmeleri, bu anlamdaki denge anlayışına (sc. dinamik) klasik bir örnektir.

Bundan sonra da Parsons bir yandan sistemi' sürdüren ve bir yandan da yapısal değişme meydana getiren süreçler arasında ayırım yapar. Yapısal değişme meydana getiren süreçler ilk denge durumunu bozan ve yeni bir denge durumunun yerleşmesine yol açan süreçler olarak değerlendirilebilir. Bu süreçler iç ve dış kaynaklı olabilirler; fakat kaynak ne olursa olsun, rahatsızlıklar dengeleyici mekanizmalı yeterince aşacak boyutta olduğunda yapısal değişme meydana gelir. Bu tür rahatsızlıklar özellikle norm ve kurumları etkilerler ve bu norm ve kurumların daha fazlafarklılaşmaları ve daha üst bir uyum düzeyinde tekrar organize olmaları doğrultusunda baskı yaparlar (4).

Gerçekte, denge analizinin mantığı değişmeyi başlatan dışsal kaynaklı olduğunu belirtir (özellikle geniş kapsamlı Parsonsçı 'sosyal sistem' analizi kabul edilirse). Huzursuzlukların dinamik denge sisteminin içsel işleyişinden ve birikimli olarak artan büyümesinden nasıl kaynaklanabileceğini saptamak oldukça zordur. Farklılaşma sürecinin nasıl başladığını tartışırken bu husus Parsons tarafından

da açıkça belirtilmiştir :

Bir farklılaşma süreci içinde bulunduğu düşünülen sosyal sistemin, örneğin meslekse işlevleri deyerine getiren aile üyeleri bütünlüğü, amaca-erişme (goal-attainment) sınırındaki girdi açığı önermesiyle konuya girebiliriz.

Huzursuzluk sosyal sistemin amaçların aerişme kapasitesini bozar, ve bu başarısızlığın etkileri sistemin geri kalan kısmını etkisi altına alarak sistemi ilk denge noktasından daha üst uyum düzeyinde yeni bir denge noktasına yönelmesini sağlar. Bu yeni düzeyde etkin işlevsel etkinlik için daha fazla araç-gereç ve olanakların sağlanması ve atfedilmiş bağlardan daha fazla serbestlik, kurtuluş söz konusudur. Başarılı bir farklılaşma ve uyum döngüsü en son aşamada girdi-çıktı ilişkilerindeki karmaşık dengenin devam etmesine dayanır. Bu dengelerin göreceli olarak belirli bir geçici sıralama içinde koşullara uygun olarak yönlendirilmiş ayarlanması ancak daha fazla farklılaşmış denge durumuna geçişi ve huzursuzlukların emilip yok edilmesini güvence altına alabilir (5).

Birikim ve Çözölme :

Neo-evrimciliğin Doğrulanması

Bana göre, Parsons'ın dinamik denge modeli, bu niteliği içinde, neo-evrimcilerin değişmeyi anormal ve olağanüstü bir olgu olarak kavradıkları düşüncesinde bizi doğru yola yöneltmesi gerekir. Değişmenin kaynağı ne olursa olsun, sosyal sistemin kendi doğası kendisinin çoğalmasını körükler. Bir rahatsızlık, veri sistemin herhangi bir sınırına baskı yaptığında, bu baskının etkisi bütün sistem içinde hissedilir, yaygınlaşır ve bu etki daha başka değişme eğilimlerini harekete geçirir. Bir sosyal sistem çeşitli çevreleriyle (kültürel, fiziksel, organik, kişilik) sürekli etkileşim içinde olduğuna göre, değişmenin sistem içine aktırıldığını, sistem içinde geliştiğini söyleyebiliriz.

Değişmenin içsel olduğu, sistem içi bir olgu olduğu düşüncesi üzerinde sürekli yoğunlaşmış bulunuyorum çünkü bu düşünce işlevselci toplumsal değişme kuramının veya neo-evrimciliğin hem olumlu ve hem de olumsuz yanlarını açıkça anlamamıza yarar. İlk önce bu kuramın olumlu yanları üzerinde duracağım.

1. Hemen şunu söyleyelim ki, neo-evrimcilik hiç kuşkusuz bir toplumun veya kurumlarının bütününe etkilemeyen dar kapsamlı değişimleri açıklayabilir. Burada belirtmek istediğim küçük çaplı

değişmeler, belirli bir denge durumu etrafında yer alan kaçınılmaz dalgalanmalar ve geçici hareketler, Johnson'ın atıfta bulunduğu ve Cancian'ın bi rsistemin normal olarak kendisini idame ettirdiği durumdan olası sapma çeşitleri olarak düşündüğü homeostatik süreçlerdir. Bu tür dalgalanmalar ve hareketler hem sınırlıdır ve hem de sistemin idamesi için gerekli ve zorunludur. Moore'un üzerinde durduğu sosyalizasyon süreçlerinin başarısızlığı ve keza Levy'in statügerilimleri ve Smelser'in rol-çatışmaları bu türdendir. Herbir durumda mevcut denge durumundan söz konusu bu sapmaları telafi edici ve bu küçük çaplı huzursuzluklar etkisiz hale getirici tekrar dengeleme mekanizmaları vardır.

2. Bundan başka, bir denge durumunu idame ettirmede gerekli olan değişmeler de söz konusudur. İlk ortaya çıkan bir huzursuzluk sistemi altüst olmuşçasna bir düzensizliğe itebilir. Guessous'un işaret ettiği gibi, durgun bir dengenin idamesi dinamik, sonu gelmiyen bir mücadele gibi, zayıf, titrekle genellikle çökmeye hazır ve sadece aşırı uçlardan kaçan bir denge gibi algılanabilir. Sistemin karışıklıktan çekilip çıkarılması ve dengesinin tekrar sağlanması parçaların farklılaşması, yeni olanakların ve bütünleştirici mekanizmaların sağlanması gibi belirli türde değişmeleri gerekli kılar. Neo-evrimcilik bu türden sınırlı ve gerekli dengeleyici değişmeyi sağlamada da oldukça yetkindir. Bu durumla birinci noktada belirttiğimiz durum arasındaki fark, bu ikinci durumda yeni bir denge durumuna ulaşılmış olmasında odaklanır; denge yeni bir durgunluk noktasında sağlanmışır (6).

3. Amacımız açısından çok daha önemli husus birikimli büyümenin söz konusu olmasıdır. Neo-evrimci, dinamik dengenin kendisini sürekli, yavaş ve düzenli bir biçimde açan ve amaçların ve değerlerin gittikçe artan bir biçimde rasyonel uygulamaya konulmasını somutlaştıran bir içsel potansiyeller sistemi olduğu savını getirir. Yenileştirici türde değişmeyle birikimi karelemek ancak birikim merdivenin her basamağı arasında dengesizlik ve mücadele kabul edildiği takdirde mümkündür. Diğer bir deyişle, bozulmuş sistemin 'sonu gelmiyen mücadelesini' ve 'zayıf, titrekle dengesini' küçük zaman aralığı içinde algılayabiliriz; fakat bu dengesizlik aşamaları daha uzun bir zaman dönemi içinde kaybolur, ve geriye sadece düzenli bir gelişmenin birbirini takip eden birikimlerin birikimi kalır.

Herhangi bir tarihsel değişme analizinde bu tür birikimli gelişmenin oldukça önemli bir yeri olduğu konusunda hiçbir kuşku yoktur. Devrimlerin belirli birikimli değişme süreçleri olmaksızın ortaya çıkmalarının, dışsal olaylar ve içsel çelişkiler mevcut ve ilişkili olduğunda bile mümkün olamayacağını hatırlamak bu konuda yeterli

olur. Örneğin, kentsel burjuvazinin değerlerinin, uygulama ve personelin yavaş yavaş taşraya egemen olduğu ve köylü çiftçinin zorla kazanılmış de facto pozisyonunun yıpratıldığı (veya tehdit edildiği) uzun zaman süresi olmamış olsaydı, 1789'da kırsal yörede Grand Peur'un harekete geçirilmesi mümkün olamayacaktı (7). Myrdal da beyaz ırk önyargısı ve aşağı Zenci yaşam standardının birbiri üzerindeki, gittikçe birinin diğerini daha çok yıpratdığı birikimli etkisini izlemiş ve değerlendirmiştir. Dinamik dengenin birikim ilkesini içerdiğini ileri sürer. Bu birikimle sistemi nherhangi bir parçasında meydana gelen bir değişme tüm sistemi bu veya şu yönde harekete geçirecektir. Sistemin bir değişme hızı ilk harekete getirici güç ve karşılıklı içiçe girmiş ilişkiler sisteminin işlevleriyle göreceli olarak farklılık gösterir (8). Açıkça belirtilecek olunursa, birikim tarihsel belgelenmenin ilişkili olduğu daha çok yapısal değişme tipi için önemlidir. Neo-evrimci modelin sistemik potansiyaller düşüncesini kendi özünde taşıması nedeniyledir ki, neo-evrimciliğin de diğer kuramsal çerçeveler gibi aynı ölçüde bu tür değişmeyi açıklayabileceği açık bir gerçektir.

4. Neo-evrimci yaklaşımın yapısal değişme kuramına belki de en büyük katkısı, toplumsal çözülmede rol alan faktörlere karşı bizi duyarlı yapma yeteneğidir. Neo-evrimciler bir sistemin kendi içinde çözülmesini ve özellikle içsel zıtlıklarını belirlemede aynız edgildirler; fakat bu türde analizin kapsamını ve faktörler açısından karmaşıklığını büyük ölçüde genişletmişlerdir.

Başlangıç olarak, neo-evrimciler 'gelenek' ve 'yenilik' için her ne kadar oldukça kaba stereotipler kullansalar da, bir zamanlar geçerli, yaşanmış (değişim olsa da) geleneksel sistemlerin çöküşünde yer almış sorunları ayırıp ortaya koymuşlardır (9). İkinci olarak, zorlamaları, gerilimleri, belirsizlikleri ve rol-geirliimlerini ve aynı zamanda ad sistemik (systemic) dengesizlikleri özellikle vurgulamaları, dış olayların ve süreçlerin her halikârda iç ilişkiler üzerine yaptığı etkilerin bir kısmının değerlendirilmesine yardımcı olur. Diğer bir deyişle, belirli bir birim içindeki 'zorlama' ve gerilim ve benzeri yapısal çözümlere ve dönüşümlere katkıda bulunan önemli nedenler olabilirler bu katkıların rolünün şu anda üzerinde durulduğundan da önemli henüz daha fazla açıklık ve kesinlik gerektirse de. Üçüncü olarak, sağduyu, bazı kurumsal düzenlemelerin farklı durumlara ve çevrelere diğerlerinden daha iyi uyum sağlayacağını söyler. Eisenstad'ın çalışmasının yararı bu farklılık üzerine yapılanmasından, çevre (ve durum) ve benimsenmiş kurumsallaşma modeli arasındaki zorluklar ve uyumsuzluktan kaynaklanan bir çöküş kuramı geliştirmiş olmasından ileri gelir. Eisenstadt'ı bir kere

daha hatırlayacak olursak, bu zorlukların ve ikilemlerin çöküşler veya çözümler için kendi başlarına temel olmaları kuşku götürür; fakat bu zorluklar ve ikilemlerin, hanedanların kendi imparatorluk sistemlerini sürdürmelerinde gösterdikleri başarı veya başarısızlıklarında önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. Yöneticinin, içinde bulunan konumun kendisinden kaynaklanan farklı politika ve amaçları arasındaki zıtlıklar imparatorlukların düşüşüne ilişkin çoğu belge ve değerlendirmelerde öncelikli bir pozisyona sahip olması gerekir. Son olarak, etkin bir değer modelini yerleştirme çabasının koşulları içinden kaynaklanan gruplar ve tabakalar arası değer çatışması anlayışında hayli fazla potansiyel, güç vardır. Bu güç Parson-çı sistemde değerlere verilmiş olan oldukça monolitik ve statik rolü kırar. İnsanlar değerleri yarattıkları gibi bu değerler tarafından da yönlendirilirler; ve bazı insanların yarattıklarını, diğerleri ortadan kaldırma, bozma yollarını arıyabilirler. Bunun insan ilişkilerinde sürekli bir durum olduğunu ve şiddetli çelişkinin kaynağı olduğunu benimsemek, daha önceki işlevselci konuma göre bir ilerlemedir.

Aynı zamanda çatışmayla değişme arasında çok fazla sıkı bir bağlantı kurarken de duyarlı ve dikkatli olmamız gerekir. Sistemler rol-zorlamalarının, statü-gerilimlerinin, boşlukların, normatif belirsizliklerin, v.s. ağır yüküne karşı toleranslı olabilecekleri gibi, hatta uzun dönem sistemik zıtlaşmaları (kapitalizm örneği) ve değerler üzerinde uzun süreli ve şiddetli çelişkileri (bu noktada Fransa'da Devrim'den beri olagelen keskin bölünmelerin yol açtığı çelişkilerin hepsinin aynı ölçüde yapısal değişmelere yol açmadığı düşünülebilir) yaşıyarak varlıklarını yine de sürdürebilirler (10). Çelişkiler toplumsal yapıları zayıflatabilir, fakat bu çelişkilerin aynı zamanda bir değişme meydana getirmesi de zorunluluk taşımaz.

5. Ve ancak işlevselci toplumsal değişme kuramı özünde taşıdığı temel öge yani yapısal farklılaşma olgusuyla en son aşamada ayakta kalmakta ve düşmektedir. Değişmenin herhangi bir değerlendirme-sinde farklılaşma olgusunun en gurur verici bir yere sahip olması, bu yaklaşımın kendisini haklı çıkarmasında en önemli nitelik, kanıt değil midir?

Özüne uygun olarak tanımlanırsa, işler ve görevler, roller organizasyon ve normlar alanında özelleşmenin, insanlık tarihinde önemli bir eğilim olduğu konusunda hiç bir kuşku yoktur. Aynı şekilde farklılaşmayla birlikte meydana gelen sonuçlar, atedilmiş karar ve düşüncelerde görece düşüş, liyakat ve başarıya verilen önem ve anlamda karşılıklı etkileşime dayalı büyüme veya gelişme için aynı değerlendirme söz konusudur. Hatta birçok rollerin dağıtıldığı ve bu rollerin yerine getirilmesi üzerinde atedici ölçütlere dayalı olarak

hüküm verildiği, atfedici değerlendirmenin olmadığı konumda, ortamda, örneğin bir endüstri toplumunda bürokrasi ortamında bile bu doğrudur. Fakat aynı zamanda bu yönelişi, eğilimi tarihsel gelişmenin bir tür temel ikesi haline dönüştürmemeye, yüceltmemeye dikkat etmemiz gerekir. Neo-evrimciliğin sınırlılıkları üzerindeki açıklamalarında bu sorunu daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Özelleşme sınıflama ölçütü olarak da yararlı olabilir. Toplumlarda ve toplumların temel kurumlarında çeşitlilik genellikle o denli fazladır ki, kültürler arası karşılaştırmalar yaparken örnekleri temel yapısal özelliklere göre gruplama konusunda dikkatli olmamız bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. (11). Bu çerçevede ele alınabilecek türden birçok ölçütler zaten kendilerini açıkça ortaya koyar. Buna göre, toplum gruplarını büyüklük, bütünlük (cohesion), homojenlik, tabakalaşma tipi, teknoloji, üretim sistemi ve benzeri ölçütlere göre ayırdedebiliriz. Kurumsal farklılaşma derecesi toplumların sınıflandırılmasında diğer bir önemli ölçüt olarak karşımıza çıkar; ve bir ölçüt olarak kurumsal farklılaşma derecesinin bu açıdan yararı, farklılaşmanın açığa çıkardığı özelleşme aşamalarının kesinliği ve bu aşamaların diğer toplumsal karakteristiklere korrelasyonu ile doğru orantılıdır. Bu aşamaları birbirinden ayırdetmek ve bu korrelasyonları arayıp bulmak her zaman mümkün olamamışsa da, farklılaşma, hiç kuşkusuz, örneklerin yapılacak 'ilk gruplaması'na ve daha ileri düzeyde analizine hazırlık açısından yararlı bir ölçüt olabilir. Her tip içinde yer alan çeşitli olguların çok farklı işlevlerle yüklü olarak açıklanmasına veya söz konusu tipin tarihsel kökeni ve ölümüne ilişkin açıklanmasına uygulanması bu ölçütten bekenilemez.

Açıklamış olduğumuz bu beş nokta, bana göre, toplumsal değişme olgusuna neo-evrimci yaklaşımın temel faziletlerini içermektedir. Bu temel özellikler neo-evrimci yaklaşımın, diğerleri hariç, belirli değişme türlerini ve eğilimlerini açıklayabileceğini yansıtmaktadır.

Yenilik ve Dönüşüm :

Neo-evrimciliğin Eleştirisi

Maalesef neo-evrimciliğin açıklamada başarısız kaldığı en azından iki tür değişme vardır: mevcut yapıların görece olarak kısa-zaman süreleri içinde dönüşümü ve eski yapıların yerine az çok tümüyle yeni yapı tiplerinin ortaya çıkması. Tarihsel olarak bu iki durum yani dönüşüm ve yapısal yenilik (innovation) birincil öneme sahip olmuştur; ve bu tür değişimleri açıklamaktan uzak olan bir kuram bir değişme kuramı olma savını ileri sürmesi oldukça uzak bir ihtimaldir.

Bu yetersizliğin nedenlerinin anlaşılması için neo-evrimci yaklaşımın temel boşluklarını ele almamız gerekir. Önceki analizimizin çeşitli yerlerinde bu sınırlılıkların birkaçına değinmiş bulunuyorum, fakat bir özetleme yaparak daha belirgin hale getirmek için bu sınırlılıkları birer birer sıra ile ele almak yararlı olacaktır. Üzerinde duracağımız boşlukları iki grup halinde sınıflayabiliriz; bu bölümde tüm işlevselci yaklaşımın değişme olgusunu ele alış biçimine yöneltilen genel eleştiriler üzerinde duracağım, gelecek bölümde de içselliğin (endogenizm) alternatif bir bakış açısı olarak kendine özgü yetersizliğini ele alacağım.

Bir değişme kuramı olarak işlevselciliğin genel eleştirisi dört açıdan ele alınabilir: metodolojik eleştiri, mantıksal eleştiri, ampirik eleştiri ve moral eleştiri. Bunların herbirini aşağıda sırasıyla ele alacağım.

Metodolojik eleştiri

Neo-evrimci metod olarak karşılaştırmalı istatistiği kullanır. Önce-ve-sonra (before-and-after) değişme modelinde, analizci, mevcut bir huzursuzluk veya değişmeden önce ve sonra, fakat iki durum arasında geçiş süreçlerini ele almadan bütünlüğün iki durumu arasındaki farklılıkları karşılaştırır. Böylece araştırmacı yeni bir denge durumuna gerçek uyum süreçlerinin bu durumun doğası üzerinde yol açtığı etkileri dikkate almaz. Bir durumdan diğerine katedilen yolun onun değerlendirmesinde hiçbir rolü yoktur, ve katedilen bu yolu hesaba katmadan, en son durumun aynı, özdeş ve önceden belli olduğu zımnen farzedilmiştir. Bir durumdan diğerine katedilen bu yol ve geçiş yerine asıl incelenen, sistemin mevcut huzursuzluk veya rastlantılara karşı tepkisidir yani bu huzursuzluk veya rastlantıların dinamik denge sisteminin davranışını ve bu sistemin çeşitli parçalarını nasıl etkilediğidir.

Karşılaştırmalı istatistiğe bir takım eleştiriler yöneltmiştir. Açıkça belirtecek olursak, bu tür yaklaşım değişmenin kaynağı, oluşu veya meydana çıkması, zamanlaması, yoğunluğu ve hızı hakkında fazla birşey söylemez. Değişmenin sadece kapsamını, faaliyet alanını gösterebilir ve bundan hareketle değişmenin sistemin içine ne derece işlediği hakkında ipucu verir. Fakat sistem tarafından en son ulaşılan yeni denge durumunun niçin diğer bir denge durumu değil de bu denge durumu olduğunu değerlendirmek için vermiş olduğumuz diğer değişme boyutlarına ilişkin bilgiye de gerek duyarız. Easton'ın belirtmiş olduğu gibi, 'değişme rotası' na ilişkin bu faktörler en son denge durumunu gerçekten etkileyebilir : '... ekonomist-

ler uzun süre, dengeye doğru giden yolun durgunluğun son pozisyonunu etkileyebileceğini, bazen de dengeye yönelen bu yolun dengeye ulaşmayı sonsuza dek engelliyebileceğini belirtmişlerdir (12).

Bu son nokta karşılaştırmalı istatistiğe yönelik ikinci karşıtlığı yansıtır. Şöyle ki, bu açıdan karşılaştırmalı istatistik başlangıçtaki huzursuzlukların, karışıklıkların yeniden dengelemeyi önlediği ve sistemi önceki durgunluk döneminden bu döneme bir daha geri dönmek üzere daha da uzaklaştırdığı durumu dikkate almaz. Bir kere daha belirtecek olursak, Guessous bu görüşün zorluğunu belirtmiştir. Buna göre yıkıcı huzursuzluklar sadece nadir durumlarda meydana gelir, ve her bir kargaşa veya karışıklığın, yeni bir karışıklık ortaya çıkana kadar, kendisini çözümlemek, bir sonuca ulaşmak için bol zamanı vardır. Bu düşünceye dayalı olarak, toplumsal değişme uzun durgunluk dönemleri arasında aralıklarla meydana gelen bir süreç olarak yorumlanır : toplumsal değişme tek bir darbe ile ortaya çıkan bir devrim veya bir dönüşme (mutation) olarak değerlendirilir; ani ve tamamen yokedici, hızlı ve kesin bir etkiyle sosyal sistemin tüm kısımlarını etkiler. Neo-evrimcilerin, değişmeyi tamamen yokedici (cataclysmic) olarak değerlendirebileceklerinden emin değilim; fakat aralıklarla meydana gelme niteliğinin onlarca kabul edilmesi kuşku götürmez bir gerçektir, ve Guessous hiç kuşkusuz bu görüşe ters düşen 'birçok günlük gözlemlere' ve tarihsel delil yığınına haklı olarak işaret etmektedir. Bununla beraber değişimin sık sık meydana gelmesine ve her zaman her yerde ortaya çıkmasına ilişkin bu sorunu daha sonra ele alacağım (13).

Karşılaştırmalı istatistiğe bağlı olarak ele alınması gereken son bir eleştiri de bu yaklaşımın zaman faktörünü dikkate almamış olmasından kaynaklanır. Fakat geçişlerin geçici ardıllığı son durumun başarısı ve biçimi için çok önemlidir ve bir sistemi oluşturan parçaların başlangıçtaki karışıklıklara tepki göstermelerindeki hız farklılıkları aynı şekilde önemlidir. Söz konusu parçalar aniden mi yoksa eşit zaman aralığında mı uyum gösterirler? Farklı sektörler tarafından gösterilen tepkide hiçbir sendeleme yok mudur? Bu soru gerçeğin gözlemiyle daha çok uygunluk gösteren bir sayıltıyı içermektedir. Yoksa uzun dönemde sistemin parçalarının başlangıçtaki karışıklığa tümüyle uyum göstereceği görüşüyle mi sadece yetineceğiz? Böylesi bir yargı mantıksal olarak bir itirazla karşılaşmaz, fakat bu durum da daha kısa dönemli fakat tarihsel olarak çok önemli olan dönüşümlerin analizinden yine bir sapma yaratır (14).

Karşılaştırmalı istatistik metodu değişimin hem kaynaklarını ve hem de rotasını dikkate almadığı takdirde, bu metoda paralel

işlevselci yaklaşımın rolleri vurgulaması da aynı şekilde dikkati b. sorunlardan saptırır. Homans işlevselci analizin nihai olarak atıfta bulunduğu alanın eylem veya olaydan ziyade toplumsal rol olduğuna işaret etmiştir. İşlevselcileri ilgilendiren konu eylemin kendisi değil fakat eylemin biçimlenmesidir. Eylem ve hatta eylemden de daha çok olay, onların gözünde, bilimsel değerlendirmeye uygun bir alan olarak gözükmez; ve özellikle olay, genelleyici bir bilimin alanı dışında olmak üzere kendi içinde tek, biricik ve şarta bağlı bir oluşum olarak gözükür. Bundan öte, rol ve normun yapıcı, biçimleyici kalıplarını kullanarak ikili ilişkilerden toplum ilişkilerine, mikro-sistemden makro-sisteme doğru yönelen bir yapı oluşturmak mümkündür; fakat böylesi bir sistemik yapıda olayla r birer öge veya eleman olarak kullanılamazlar. Bu nedenlerden ötürü olay sürekli olarak ihmal edilmektedir (15).

Fakat tarihsel geçişler, dönüşümler ve kökenler rollerden daha çok olaylar açısından daha kolaylıkla analiz edilirler. Bir kategori olarak rol sürüp giden bir sistemi ifade eder; ve rolü yerine getirmede söz konusu olabilecek uyumsuzluklardan, gerilimlerden, zırlamalardan yığınsal değişimler yaratmak işlevselciler açısından bile biraz hafif kalır. Birikimli büyüme düşüncesi çerçevesinde rol-çelişkisiyle yapısal değişme arasındaki bu bağlantının desteklendiğini görmüş bulunuyoruz; fakat rolü tüm işlevselci analizin nihai olarak atıfta bulunacağı bir ögesi olarak görmek, tarihsel dönüşümleri ve kökenleri içerenler de dahil olmak üzere bir yığın değişme türlerini ihmal etmek gibi aynı ölçüde önemli bir sonuç yaratır.

Böylece metodolojik olarak karşılaştırmalı istatistik ve rol analizi, tarihsel değişimin temel sorunlarından dikkati saptıracak derecede bütünleşmiştir.

Mantıksal Eleştiri

İşlevselci değişme kuramının tam bir değişme kuramı sağladığı savını yokeden üç mantıksal itiraz ileri sürülebilir.

İlk olarak, herhangi bir kuramsal analizin yetersiz olduğu ileri sürülebilir. Özellikle, Eisenstadt'ın değişimin oluşumunu, kaynağını, zamanlamasını, yoğunluğunu ve hızını kurumsallaşma sorunlarında temellendirme metodu yapısal değişmeyi kuramsal düzeyde sorun-çözme ile eşit tutma yanlışlığına düşmektedir. Mevcut bir sorun için toplumsal olarak salık verilmiş, o toplum için 'geleneksel' olan çözümler repertuarı mevcut olabilir. Kurumsal bir model yerleştirme çabası içinde ortaya çıkan sorunları çözmek için bunlar-

dan birinin kullanımının, kurumsal sektör çözümünün önceki ve sonraki durumları arasında farklılıklar olsa bile, hemen yapısal bir değişimle sonuçlanacağı söylenemez. Bundan başka, Eisenstadt'ın kabul ettiği gibi, sorunların kendileri veya hatta sistemin kendisi çözümleri kendi içlerinde taşımazlar. Buna göre, kurumsal bir analiz, aynı zamanda, mevcut bir çözümün kaynağını ve kabul edilebilirliğini hesaba katma açısından göstermiş olduğu başarısızlıktan dolayı da yetersizlik gösterir. Örneğin, Akhnaton tarafından benimsenmiş olan evrensel güneş dininin, Akhnaton'un fravun atalarının fethetmiş oldukları çeşitli etnik grupların kabul edebileceği yeni bir meşrulaştırma modelini kurumsallaştırma sorunu için bir çözüm olarak ele alındığını düşünelim. Fakat yine de oldukça radikal bir nitelik içinde sonuçlanmış olan bu belirli çözümün nereden, ne zaman geldiğine ve niçin bu çözümün kabul görmediğine ilişkin sorunların açıklanmasıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Bu örnek kurumsal analizde üçüncü bir zorluğu da beraberinde getirir. Bu analiz, kurumsallaştırma süreci içinde yer alan grupların tutum, tavır ve pozisyonlarına atıfta bulunmadan yeterli olmaz. Eisenstadt, bundan böyle, kurumsal analizin atbaka ve elitlerin değerlendirilmesiyle desteklenmesi gerektiğini açıkça görmüştür; fakat bunu böyle belirtirken, herhangi bir kurumsal açıklamanın kısmi doğasını da kabul eder.

Buna göre, kurumsallaştırma sürecine veya belirli kurumların taşıdıkları rollere ilişkin bir değerlendirmenin, herhangi bir kurumsal yapı düzeyinde sorun-çözme sürecinin gereksinim gösterdiği bir miktar değişim için gerekli olan zorunlu koşulun ötesinde bize sadece yapısal değişimin katkı yapıcı koşullarıyla ilgili bilgi verebileceği açıktır. Fakat bu deyişte oldukça fazla bir genelleme söz konusudur; şöyle ki, bir miktar değişimin kurumsallaştırmanın kaçınılmaz sorunlarından kaynaklanacağını düşünmemiz, beklememiz gerekir. Kurumsal analiz, belirli, özel dönüşümlerin özgül durumları için sadece kısmi katkısız nedenler envanteri sağlayabilir.

İkinci mantıksal itiraz olarak da, ardarda sıralamanın bir aşamadan diğerine geçişlere ilişkin nedensel açıklamalarla denk tutulmasını gösterebiliriz. Bu konuyu önceki açıklamalarımın çeşitli yerlerinde, çeşitli vesilelerle de değinmiştim. Bu itirazi da şöyle özetleyebiliriz. Çeşitli durumları sınıflandırma ve düzene koyma, kendi içinde çok önemli bir etkinlik olmakla beraber, bir toplum durumundan diğer bir toplum durumuna, veya bir toplum veya insanlık aşamasından diğer bir toplum ve insanlık aşamasına çeşitli geçişlerin açıklanmasıyla karıştırılmamalıdır. Durkheim'in belirttiği gibi, insanlığın ardarda içine girip çıktığı aşamalar birbirini doğurmaz (16).

Bu çerçevede ele alınan itiraz en keskin bir biçimde Gellner tarafından ileri sürülmüştür : (17)

... serisel açıklama (serial explanation) aynı zamanda, bu açıklama boyunca yer alan çeşitli aşamalar arasındaki nedensel bağlantının aydınlatılması belirginleştirilmesiyle de desteklenmiştir, ve bundan sonra böyleseriler artık hükmen fazlalık olur (çünkü bütün açığa çıkarmak istediğimiz sadece nedensel bağlantı ve bu bağlantıda yer alan çeşitli durum veya aşamalardır — ve bu tür büyük seriler bundan sonra artık birbirini izleyen koşullar listesinden başka bir anlam ifade etmez); veya birbirini izleyen aşamaların birbirinin oluşumuna nasıl yol açtığına ilişkin herhangi bir bilgiye sahip değildir, ve işte o zaman da bu büyük Seriler en genel hatlarıyla yetersizdirler. Böylece serisel açıklama ya fazlalıktır ya da yetersizdir. Hangi şekilde olursa olsun, serisel açıklama şeyleri açıklayıcı ve geçerliliklerini ortaya koyucu düşünce dizgesinin temeli veya özü olarak sistemin merkezine yerleştirilmesi oldukça güçtür.

Antropolojik işlevselcilikte (Malinowski, Radcliffe-Brown, v.s.) genetik ve serisel açıklamalara gösterilen dirence rağmen, neo-evrimcilikte söz konusu olan farklılaşma ilkesi temelinde yatan itici güçle bütünleşebilecek seriler anlayışını yansıttığından ve dolayısıyla genetik açıdan nedensel bir açıklama getirmiş olduğumuz düşüncesine bizi yöneltebildiğinden, bu yaklaşımda dönüp dolaşıp yine aynı noktaya gelmiş bulunuyoruz. Fakat bu durum, her gfeçişin, farklılaşmanın sadece lokal olarak değişik bir biçimi olduğunu öngörmektedir ki böyle bir değerlendirme ne akla yatkındır ne de sosyolojik olarak kesin bir durumu ifade eder. Ve şurası bir gerçek ki, farklılaşma dikkate alınmadan, elimizde sadece mantıksal (ve belki kronolojik olarak) olarak düzenlenmiş durum veya aşamalar serisi kalır. Fakat aynı zamanda bu mantıksal serisel düzenleme de, toplumları bu seriler boyunca harekete getirici veya yönlendirici itici güçler açısından herhangi bir ipucu vermekten yoksun olur.

Son olarak, işlevselci değişme kuramının hareket noktası dikkatli araştırma ve incelemeyi gerektirir. Bu düşünce Parsons'ın Sosyal Sistem yapıtında açık bir biçimde belirtilmiştir : «Kuram iyi bir kuramsa, doğrudan doğruya çözmeye yöneldiği hangi türden olursa olsun, söz konusu kuramın değişme sorunlarına ve dengelenmiş bir sistem içinde yer alan süreç sorunlarına aynı ölçüde uygulanabilir niteliktedir. Neo-evrimcilere göre, bir kuramda bütün istenilen, top-

lumsal varolma ve bu varolmanın koşullarını içeren, bir sistemi devam ettiren süreci açıklayan, ki bu bize göre ipso facto bir değişme kuramıdır, sistemi bozan süreçleri irdeliyen niteliklerdir. Sistemi devam ettirme (system maintenance) süreçleri, en üst kuramsal düzeyde, sistemse değişme süreçleriyle özdeştir (18).

Bu pozisyonu sürdürebilmek için, toplumsal devamlılığı sürdürme koşullarının mevcut olmayışına ilişkin bir deyişin, toplumsal değişiminin açıklanmasıyla, değişmeye yol açan koşulların anlatımıyla eşit olduğunu öngörmek gerekir. Fakat bu türden bir deyiş diğer başka varolma, varlığını sürdürme koşullarını zayıflatan, yokeden öğeler sorusunu yine de yantısız bırakır. Hangi olayların sistemi sürdürme koşullarını felce uğrattığını bilmemiz gerekir. Varolma koşullarının mevcut olmadığını belirten bir beyan veya düşünce ya sonuç olarak izleyen değişimin yönü, ya da yeni bir toplumsal yapının olasılığı veya biçimi, veya toplumsal varolmanın yeni koşullarını belirtmede de başarısız kalır. (Böyle bir beyan, aynı zamanda, değişimin zamanlaması, yoğunluğu hızına ilişkin hiç bir açıklama da getirmez.) Bu nedenlerden ötürü, değişme süreçlerinin toplumsal varolma süreçleriyle eşit tutulamıyacağı ve gözlenebilir yapıların ve süreçlerin açıklanmasına ne kadar çok zorlanırsak, gereksini marttığı ölçüde bu denklemin sürekliliğinin sağlanması da o denli zayıflıyacağı sonucuna varmamız gerekir.

Ampirik Eleştiri

Bütün işlevselci modeller farklılaşmanın temel rolüne bağımlı olduğundan, bu kuramın kullanımlarına daha yakından bakmamız gerekir.

Belirtmiş olduğumuz gibi, iş ve görevlerde, rollerde, organizasyonlarda, ve normlarda özelleşme anlamında farklılaşma, bir bütün olarak uygarlık ve insanlık tarihini kapsayıcı önemli bir akımdır. Bu kavram diğer değişmelerden kaynaklanan bazı ilginç ve önemli sonuçları betimler. Fakat bunu bu şekilde söylemekle farklılaşmanın rolünü, işlevselcilerin hiç üzerinde durmadığı bir biçimde sınırlamış oluruz.

Bu role bakış açısı 'farklılaşma' kavramının üç kullanımını birbirinden ayırmamızı gerektirir:

(a) Diğer değişmelerin bir grup sonuçlarını ifade eden bir sözcük olarak

(b) Bir sınıflama ilkesi olarak

(c) Değişmeyi yaratan nedensel gücü gösteren bir değişken olarak

(a) Maddesinde belirtilen kullanımı yeterince açıklamış bulunuyorum; burada sadece ek olarak bir noktayı daha vurgulamak gerekmektedir. 'Farklılaşma' sonuç olarak, sadece bir grup sonucu ifade eder. Şöyle ki, bu kullanımı çerçevesinde farklılaşma, ortaya çıkış nedenlerini belirtecek başka açıklamaları gerektirir ve kendisi salt bir betimleyici sözcüktür.

İşlevselcilerin ilgisini çekmesi açısından asıl önemli olan farklılaşmanın sınıflayıcı ve açıklayıcı kullanımlarıdır. Bir sınıflama ilkesi olarak farklılaşmanın, toplumları karmaşıklık ve rasyonellik açısından derecelendirerek mantıksal bir sıralama içinde düzenleme gücü ve niteliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, toplumdaki rol ve kurumların farklılaşma derecesiyle, farklılaşmanın model-e değişkenler (pattern variables) ıskalasındaki pozisyonu arasında güçlü bir korrelasyon olduğu açık bir gerçektir. Örneğin, elsanatı düzeyinde okumuş yazmışlığa sahip 'arkayık' (archaic) toplumlarda, dah ilkel toplumlarda sezinliyebileceğimizden daha güçlü başarı motivasyonu ile pekiştirilmiş daha yüksek derecede tabakalaşma ve kurumsal farklılıklar vardır. 'İlerlemiş ara kategori' içinde yer alan imparatorlukların göze çarpan bir karakteristiği olarak, dinsel organizasyonların gittikçe artan farklılaşması, daha önceki Yakın Doğu kosmolojilerinden daha evrensel ve felsefi bir dinle birliktelik, bütünlük gösterir. Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Fakat bu sınıflamayı bireysel durumlara uygulamaya çalıştığımızda örnekleri oldukça seçici ve tek-boyutlu bir temele dayalı olarak bir düzenleme içine koymaya zorlandığımızı görürüz. Felsefi evrenselliği kuşku götürmeyen Hindu Hindistan'ında, kast sistemi ve felsefi Varna modelinin bütününe içsel yapısındaki farklılaşma hariç, dinsel ve politik işlevlerin gerçek (genuine) bir farklılaşmasından söz etmek doğru mudur?

Ve bu evrensellik kastın iç yapısını niteleyen sıkı, kesin bağlantı veya örgütlenmeyle nasıl uygunluk taşır Aynı şekilde, birçok düşünür İslâm'ın politik boyutunu vurgularla ve ulema arasındaki organizasyon yokluğunun, Roma Katolikliğinin Galezyancı (Gelasian) 'devlet içinde devlet' olgusuyla karşıtlık içinde olduğunu belirtirler. Fakat Hz. Muhammed'in öğretisinin 've Afrika, Orta Asya ve Endonezya'da İslâm'a geçme gerçeği de dikkate alındığında) Katoliklikten, Ortodoksluktan veya bundan böyle de antik Grek dininden daha az evrensel ve daha az bu dünyacı olduğunu nasıl ileri sürebiliriz?

liriz (19). Bu karışık tarihsel ıskalanın diğer ucunda da benzer zorluklarla karşılaşmaktayız. Endüstri toplumları sürekli gelişen bir bireysellik, özelleşme, atfetme olgusuyla karşı karşıya bulunmaktadır: Amerika'daki etnik ve ırksal bölünmelerin rolü, Avrupa devletleri arasındaki ve Sovyetler Birliği'nin içindeki ulusal farklılıkların rolü, ve bütün bu toplumlardaki sınıf kökenlerinin rolü herkesçe bilinen tartışma götürmez gerçeklerdir. Diğer taraftan bu toplumların diğer çağdaş toplumlarda ndaha fazla —yakın zamanad kaybolmuş olan daha karmaşık imparatorluk sistemlerinin bazılarından, örneğin Çin, Tsarist veya Osmanlı imparatorlukları, belki ed daha az olmakla beraber— kuvarmsal farklılaşma gösterdikleri de kuşku götürmez bir gerçektir. Büyük ölçüde böylesi kurumsal karmaşıklık, devlet konortlündeki ve etkinliğindeki büyümeyle bağıntılı olarak, söz konusu toplumların kapladığı alan ve nüfuslarında, görülen artışın bir fonksiyonudur. Bu gerçek de işlevsel farklılaşmanın bir sınıflama ilkesi olarak önemini biraz da olsa azaltmaktadır.

Genel olarak,yapısal farklılaşma toplumların sınıflandırıcı (taxonomic) temeli için umut verici bir ölçüt olarak gözükmektedir. Yapısal farklılaşma, biçim, bütünlük (cohesion), teknoloji, tabakalaşma ve homojenliğin yanısıra yer alan birçok ölçütlerden biridir; bu değişkenlere diğer ölçütlerden daha bağımlı gözükmektedir; diğer kültürel değişkenlerle arasında korelasyon kurulması zordur; toplumsal değişme aşamalarının sınırını kendi kendi başına belirleyemez. Hatta işbölümü olarak da basitten karmaşığa doğru yavaş bir yönelişi açıklamaktan öte bir katkıda bulunmaz ve bu yöneliş içinde yer alan ayırım noktası silsilesinin açık ve kesin olarak belirlenmesinde de yeterli değildir (20).

Açıklayıcı gücü hakkında ne söyleyebiliriz? Farklılaşma, nerede olursa olsun ortaya çıktığında değişmeyi yapan nedensel güçle yüklenmiş bir ögeyi gösterir mi? Eğer gösteriyorsa, bu, işlevselci çerçeve içinde kullanılmış olunan statik niteliğinden kaynaklanmış olmayacaktır! Çünkü, evvelce değinmiş olduğum gibi, işlevselciliği gerçekten ilgilendiren, farklı olma süreci değil fakat farklı olmadır, örneğin ayrılmış ve özelleşmiş fakat bütünleşmiş (daha bir üst düzeyde!); farklılaşma değil, fakat farklılıktır (not differentiation, but differentness).

Buna rağmen bir süreç olarak farklılaşmanın değişme açısından gerçek, doğru nedensel yararlılığı olduğunu söyleyebilir miyiz? Ve farklılaşma için böyle bir niteleme verildiğinde, farklılaşmanın itici, hareket ettirici güç olarak, tarihsel sürecin elan'ı olarak değerlendirilmesinde haklı olur muyuz? Gerçek bir faktöryel değişme kura-

mının, yani nihai itici güçler olarak çeşitli olaylar grubundan hareket eden kuramın, farklılaşmada, sonuçsal bir süreç olma, diğer bir deyişle diğer 'güçler' veya olaylar tarafından harekete geçirilen bir süreç olma niteliğinden öte daha başka nasıl bir nitelik bulabileceğini saptamak zordur. Başka bir anlatımla, farklılaşmanın, olgulara ilişkin, tatmin edici bir yanıt sağlayacağı soruların sayısı azdır. Hiç kuşkusuz, farklılaşma, birçok nedenler zincirini davet eden geniş kapsamlı bir yanıt içinde bir yere girebilir; fakat bu da farklılaşmanın, tarihsel süreç ve olgu analizlerinde sık sık ortaya çıkan birçok ara değişkenlerden sadece biri olduğu anlamına gelir.

Farklılaşmanın açıklayıcı diğer bir kullanımı vardır, ve en çok cazip, çekici görünen de bu kullanımdır. Şöyle ki, bu kullanım içinde, belirli bir farklılaşma durumunun, daha ileri düzeydeki gelişmelerin zorunlu koşulunu içerdiği vurgulanmaktadır. Eisenstadt'ın çalışmalarında rastladığımız yoğunluk taşıyan anlam da bu olmaktadır. Bu kullanım bir noktaya kadar hem geçerli ve hem de yararlıdır. Yapısal farklılaşmanın belirli bir durumu daha başka değişimleri mevcut belirli bir farklılaşma durumunun beklentimiz dışında olan bazı belirli yol veya yollarla sınırlar ve etkiler. Çok geniş anlamda, bu akla yakın görünmektedir; fakat bu noktada şuna dikkat etmemiz gerekmektedir. Bu durumda artık bir süreçten değil fakat sadece kurumların veya tabakaların farklı olma (differentness) durumundan söz etmekteyiz; ve ikinci olarak da açıklama, sadece, yeterli olmıyan gerekli bir koşulu sağladığından dolayı değil fakat bundan da öte bu koşulun diğer olası koşullarla ilişkili olarak ne derece, nasıl önemli olduğuna ilişkin olarak bize herhangi bir ipucu vermediğinden ötürü fazlasıyla zayıf ve yetersiz kalmaktadır. Bir toplumda birçok farklı kurumsal alanlar, etkinlikler, nromlar, vs. olduğuna göre, müteakip değişimleri anlamak istiyorsak, bu gerçeğe gerekli olan ağırlığın verilmesi gerekir; çünkü kaçınılmaz olarak bir alandaki değişimlerin belirli bir biçimde diğer alanlarda yansımaları olacaktır. Bu olguya nasıl bir ağırlık verilmesi gerektiği yolunda bize bir açıklama yapılmadığı gibi, bu olgunun her alanın faaliyetine veya herbiri içinde yer alan değişimleri etkileyiş biçimine de bir açıklık getirmemektedir. Hatta söz konusu açıklama çerçevesinde bu tür değişimlerin kökeni ve yoğunluğu, zamanlama ve hızı hakkında bir bilgi yoktur. Bundan da öte bu açıklama türü dış değişimlerin önemini en alt dereceye indirir görünmekte, bu itici öğeleri birbiri içine girmiş fakat özelleşmiş parçaların büyüme mekanizmalarını harekete getiren, etkinlik kazandıran rastlantısal uyarıcı statüsü içinde ele almaktadır — bu hem inandırıcı olmıyan ve hem de savunulmıyacak bir görüştür (21).

Bundan böyle farklılaşma, değişmeler zinciri içinde yer alan birçok genelleşmiş 'ara değişkenler' den veya zorunlu koşullardan biri olmaktan öte bir niyetliğe sahip olmadığına göre, bu kavramın açıklayıcı gücüne ilişkin olarak tutarlı bir sonuca varmak oldukça zordur; ayrıca daha sonraki değişmelerin bir koşulu olarak pozisyonu da pratikte açık, belirleyici ve kesin değildir (22). Son olarak, herhangi bir nedensel zincir içinde itici, harekete geçirici bir öge oluşturduğu savını destekleyebilecek hiçbir delil yoktur; ve böylece farklılaşmayı tarihin temel itici gücü, değişmenin motor'u imişçesine değerlendirmemiz gerektiği düşüncesini tümüyle yok saymak gerekmektedir. Kuramsal pozisyonları gereği işlevselciler tek nedenli açıklamaya dayalı yorumlardan sakınırken, tarihsel değişme süreçlerinden farklılaşma-bütünleşme'nin temel rolü üzerinde ısrarla durmaları, bu açıklayıcı çerçevenin bütün diğer belirli açıklamaların atıfta bulunması gereken bir tür ana ilke olarak yüceltilmesinin çekiçliliğinden çabuk etkilenmelerine yol açar. Fakat bu düşünce farklılaşma-bütünleşmenin, birçok somut değişmeleri genel bir formül içinde sadece betimlemekten ziyade, gerçekten herşeyi açıkladığını öngörmektedir; ve farklılaşma-bütünleşme için böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ve yine bu düşünce farklılaşma-bütünleşmenin böyle veya şöyle, diğerlerinden daha temel ve kapsamlı bir karaktere sahip açıklayıcı bir ilke olduğunu öngörmektedir. Bu durum da işlevselci çoklu nedensellik mantığı ile uyum göstermiyen ve neo-evrimciliğin mantıksal kategoriler dışında hiçbir kanıtı olmayan bir pozisyonu yansıtmaktadır. Bir kere daha vurgulayacak olursak, bu tür öngörmelerde, üst-düzeyde genelleştirilmiş betimlemenin nedensel mekanizmalara ilişkin genel açıklamayla birbirine karıştırıldıklarını görebiliriz .

İşlevselci değişme kuramının özünü oluşturan bir olgu olduğundan, farklılaşma düşüncesi üzerinde özellikle durmuş bulunuyorum fakat gerekli değışiklikler yapılmış olarak (mutatis mutandis) aynı eleştiriler, sınırlamalar diğer iki neo-evrimci önerme için de, yani yeniden bütünleşme (reintegration) ve uyum (adaptation) için de geçerlidir. Yeniden bütünleşmenin üstünlüğü, öncelliği için ileri sürülen iddialar farklılaşmanın üstünlüğüne ilişkin ileri sürülen iddialardan daha az güçlüdür ve hatta harekete geçirici güç olma açısından yeniden bütünleşmeden daha az bir etkinlik beklenebilir. Uyum açısından konuyu ele alırsak, mevcut yapıtlar, nihai neden açıklamalarını etkin neden açıklamalarına dönüştürme zorluklarına, teolojik analiz biçiminin diğer sorunlarına ilişkin benzer tartışmalarla doludur. Belirli bir noktada hemen hemen her işlevselci değişme şeması toplumsal olarak varlığını sürdürme ve etkinlik ölçütlerini yardıma çağırır, ve her iki kavramın mantıksal ve ampirik zor-

lukları çok iyi bilinmektedir. Hiç kuşkusuz, sistemin durumu yeterince belirlenmiş ve koordinatları saptanmışsa, o zaman o sistemin yaşamını sürdürme ve etkinlik ölçütlerine uygun değişmelere ilişkin değerlendirmeler yapmak olasıdır. Fakat ne yazık ki, somut tarihsel durumlarda sistemin kendisinden ve sistemin bütünleştirici durumundan emin olamayız. Hatta sistemin hoşgörü gösterebileceği sapma sınırlarından daha da az emin olabiliriz; dolayısıyla yaşamını sürdürme ölçütüne dayanan değişme açıklamaları kaçınılmaz olarak geçmişe ait ve totolojiktir. Bunun da ötesinde, belirtmeye çalıştığım gibi, böylesi bir ölçüt sistemlerin dönüşümü, yenilenmesi ve ortaya çıkmaları alanında yozlaşmaya fazlasıyla açıktır; ve yine bu noktada, önceki sisteme ilişkin değerlendirmeler, çevrede veya diğer sistemler içinde yer alan güçler ve olaylara ilişkin bilgiden daha az önemlidir. Böylece, yeniden bütünleşme ve farklılaşma gibi uyum da tarihsel kayıtların en çok ilgilendiği değişme türünü anlamak için yeterli olmayan bir kavramdır. Sistemlerin 'farklılaşma' veya 'uyum' yoluyla ortaya çıktıklarını veya dönüştüklerini söyleyen deyiş ya totolojiktir ya da yanlışır.

Moral Eleştiri (Moral Critique)

Neo-evrimciliğin diğer bir yönüyle çekici olması hiç kuşkusuz bu yaklaşımın moral çağrışımlarından kaynaklanmaktadır. Bu çağrışımlar aynı zamanda organik ve mekanistik analogilerin varlığını açıklamaktadır. Gerek organik ve gerekse mekanistik analogiler insanın kayıtsız ve acımasız çevre üzerindeki kontrolünün barışçıl araçlar yoluyla (özellikle) en üst düzeye çıkarılması burada vurgulanmak istenen husustur, örneğin kendini geliştirme (self-development) ve kendine uyum (self-adjustment). Kendi, benlik (self) kavramının zikredilmesi aynı zamanda diğer bir gizli, çekici niteliği de ortaya çıkarır; bu da karakterolojik analijidir. Uygarlık veya insanlık kişilik gelişmesinin makro görünümüdür. Modern (orta sınıf) insan nasıl ki amaçlanan erişkin olgunluğunun esnekliğine ve mantığına ulaşana dek çeşitli psikoseksüel olgunluk aşamalarından geçiyorsa, aynı şekilde toplum da (veya insanlık) uygarlık aşamalarından geçerken hem fiziksel ve hem de toplumsal düzeyde çevre üzerinde kontrolünü, çevreye uyumunu artırarak evrim gösterir. Toplumsal karakterin bu evrimi en açık bir biçimde Bellah'ın dinsel evrim aşamalarında örneklenmiştir: Bellah'ın belirlediği 'modren' aşama içinde yer alan radikal Hristiyanlığın 'yeni ahlâksal konumu', rasyonel, esnek ve olgun kişiliğin belirtilerini (syndrome) oluşturan evrensellik, başarı ve özgüllük bileşiminin mükemmel bir sergilenmesidir. Yaratıcı, çevreye egemen olma niteliğine sahip kişilik, bu evrimsel ahlâkın (evolutionary morality) kilit noktasıdır; ve bu kişiliği, her neo-evrimcinin sözcüklerinde ve zımni değerlendirmelerinde ve

özellikle de 'modernleşme' olgusuyla ilgilendiği çerçevede görmekteyiz (23).

Bozulmamış, güvenini kaybetmemiş etnosentrizm bu moral temaya gösterilen en keskin ve belirgin karşıtlık olmaktadır. Diğer gelenekleri, alışkanlıkları ve gelişmeleri açık bir Batılı bakış açısından ele almak başka, bu önyargıları tümüyle analiz kavramları içine içermek yine başkadır. İkinci olarak, böylesi bir etnosentrisizm hiç kuşkusuz geçmiş ve gelecek üzerinde uzun-dönemli tarihsel akımlara, eğilimlere ilişkin bilginin, özellikle ayrıntılı bilginin varlığını önceden gerektirir, ve çok boyutlu gelişme anlayışına sadece sahte bir bağlılık öngörür. Bu pozisyon, kültürel ve biyolojik evrim arasında belirlenmiş olan açık, kesin farklılıklara rağmen, özellikle biyolojik evrime arkalarını dayıyanlarca benimsenmiştir (24). Bu açıklama çerçevesinde, oldukça genel bir analiz düzeyinde, bazı kapsamlı tarihsel akımları, eğilimleri sezinlemek mümkündür: nüfusta, bilgide, doğayı kontrol etmede, örgütlenme ve çatışma ölçüsü ve benzeri durumlarda artış. Fakat bu artışların meydana geliş biçimleri çok çeşitlidir; 'raslantı' nın genellikle belirli bir rolü olmuştur; ve bu artışlar önseziler için sadece olası bir temel sağlarlar. Diğer bir deyişle, burada tarihsel, tersine çevrilebilir, belirli akım ve eğilimler üzerinde duruyoruz; bu veya şu yenilikte veya bu veya şu eğilimin varlığını ısrarla sürdürmesinde Batı liderliği gerçeğine, bu liderliğin oluşturacağı birikime yer vermemeliyiz. Batılı (veya Doğulu) tarihsel gelişimlerin çizgilerinde evrensel tarihin yönünü sezinliyoruz.

Üçüncü olarak, tarih olaylarının kendileri moral bir modeli zorla kabul ettiremezler. Belirli kapsamlı eğilimlerin varlığına rağmen, bu eğilimler doğrultusunda eylemlerimizi biçimlememiz, yönlendirmemiz bizden istenmemektedir. Bu eğilimler böyle bir zorlama için fazlasıyla genel bir nitelik taşırlar. Bunun da ötesinde, bu böyle olmamış olsa da, eğilimlerin kendi özlerinde taşıdıkları hiçbir şey, 'tarih kararının' (örneğin toplum düzeyinde başarı) bizim kendi kararımız olması gerektiği yolunda bizi ikna edemeyecekti. Halbuki 'yaşamını sürdürme', 'etkinlik' ve 'ootnomi' veya 'olgunluk' gibi neo-evrimci imaların kendi hüküm ve kararımızı 'tarih' inkinin üstünde görmemiz gerektiğini iade ettikleri gayet kolaylıkla söylenebilir. Hiç kuşkusuz kararlarımız aynı zamanda kendi tarihsel konumumuz tarafından biçimlenir; lâkin bu konumun sınırları belli fakat çelişkiyüklü olması nedeniyle, konumlarımızı biçimleyen eğilimlere karşı direnmek için olsa bile, bağımsız bir karar oluşturmaya doğru yönlendiriliriz; psikoanalizin bazı yorumları gibi neo-evrimcilik bu gerçeği içinde taşıyamaz, yerli yerine koyamaz (25). Evrimci ilerleme tarihsel kayıtların içerdiği sapmaları açığa çıkarmak için fazlasıyla kapsamlı, çok yönlü ve otomatiktir (automatic).

7. B Ö L Ü M

EVİRİM VE TARİH

Neo-evrimciliğin çekiciliğinin, meziyetlerinin ve yanlışlıklarının temelinde içsel potansiyallerin açılması olarak toplum imajı bulunur. Nihai olarak evrimci bakış açısının diğer tüm ilkeleri bu imaja dayanır. Evrimciliğin büyüklüğü, şiirsel gücü de yeniden canlanma olarak yine bu imajdan kaynaklanır. Bu imajın evrimciliği, Batı düşüncesindeki iki büyük değişme örneğinden birinin en inandırıcı ifadesi haline getirdiğini söyleyebiliriz.

Hiç kuşkusuz, Batı düşüncesindeki egemen gelenek değişiminin içselliği örneği olmuştur. Bu bakış açısına göre değişme, bir bitki veya hayvanın büyümesine, gelişmesine benzer: yavaş, sürekli, karşı konulmaz ve geriye döndürülemez, yukarıya doğru helezoni, muntazam ve hepsinden öte içsel ve doğal. İnsan da benzer bir yaşam döngüsüne sahiptir; bu yaşam döngüsünün nitelikleri doğanın kendisinde bulunan niteliklerdir. Ve insanın ürünleri olarak toplum ve kültür ve bilgi de doğada bulduğumuz niteliklerin aynısına sahiptir, ve içlerinde kendi oluşlarının tohumlarını taşırlar. Toplumlar ve kültürler basit başlangıçlardan, ham ,kaba, küçük ve gelişmemiş gerçeklerden 'yavaş yavaş' karmaşık, incelikli ve ileri uygarlıklara dönüşmüşlerdir. Bu uygarlıklar embriyonik orijinal biçimin içsel karakterini, özelliklerini tümüyle gelişmiş biçimyle yansıtır niteliktedirler. Diğer bir deyişle, bu çerçevede toplum kendi kendini yaratan, yeniliyen bir ürün, bir sonuç, küçük adımların birikimi yoluyla ulaşılan karmaşık bir durum olarak ele alınmaktadır.

Bununla beraber içsel gelişme örneğinin dışsal öge veya olaylara ilgisiz olmadığı da açıktır. Tam tersine bu içsel gelişme örneğinin dayandığı biyolojik analojinin kendisi çevrenin —güneş, su, besin ve hava— can alıcı rolünü yansıtan bir kanıttır. Toplumların da uygun fiziksel ve toplumsal çevreye gereksinimleri vardır. Toplumlar da dış düşünce ve ilişkilerden, savaşımlardan, yeni kandan, araştırma inceleme ve keşiflerden ticaretten kaynaklanan uyarmalara gereksinim gösterir. Dinamik dengenin akıcı, engelsiz birikimini 'bozan'

ve yeni bir evrimsel değişme döngüsünü başlatan işte bu dış olaylardır. Birim dışından rastlantılar olmaksızın sistem, doğası gereği zorunlu olan, kendisini geliştirecek gücü üretmez. Bundan böyle dış uyarıcıların destekleyici ve dolayısıyla da önemli bir role ve hatta görünüşte de harekete geçirici bir güce sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle toplumların da ilk olarak çevreleri tarafından sosyalle edildiklerini söyleyebiliriz.

Buna göre içsel güç örneğini, diğer öğeleri dışıyarak sadece içsel öğeleri vurgulayan bir örnek olarak görmek yanlış bir tutumdur. İki model arasındaki zıtlık, içsel ve dışsal öğeler, sistem ve çevre arasındaki karşıtlığın basit bir görünümü değildir; fakat belirttiğimiz karşıtlık söz konusu bu iki grup öğeyi ve bu iki grup ögenin kuramsal statülerini ilişkilendirme biçimleri arasındaki karşıtlığı içermektedir. İçsel güç örneğine göre, dışsal öğeler sadece birer uyarıcıdırlar; kuramsal tartışma sistemin reaksiyonu üzerinde yani sistemin bu veya şu öge için söz konusu olabilecek yansımalar, geri tepmeler üzerinde yoğunlaşır. İçsel güç modeli sistemik özellikler üzerinde durur; bu özelliklerin doğasını ve işleyiş biçimini ortaya çıkarmanın en aydınlatıcı ve ilginç yollarından biri, bu özelliklerin dışsal uyarıcılarca nasıl harekete geçirildiği ve daha sonra da birbirlerini nasıl etkilediklerini izlemektedir. İçsel güç modeli yanlış gerçekte, ilk veya başlangıçtaki uyarıcının doğası, yoğunluğu, zamanlama ve kaynağı ile ilgilenmez. Çoğu durumlarda, bu tür uyarıcılar işlevsel olarak eşit pozisyona sahiptirler. Kapitalin, teknolojinin ve toplumsal kurumların Batı'dan gelişmemiş toplumlara yayılması örneğinde olduğu gibi, uyarıcılara doğrudan ilginin olduğu durumda bile içsel güç modeli yanlışının analizi alıcı ülke ve bu ülke içinde bu tür yenilikçi uyarıcılara alıcılığı az çok etkileyen öğeler üzerinde yoğunlaşır. Örneğin Hagen'in kuramı örneğinde olduğu gibi, bir ekonomik büyüme kuramı içsel özellikler kuramıdır; yani alıcı toplumun içsel niteliklerinin, veya daha doğrusu bu durumda bir toplumu meydana getiren kişiliklerin kuramıdır (1).

Bu şu anlama gelir. İçsel güçten kaynaklanan değişme ve 'rastlantısallık' birbirleri için kuramsal tamamlayıcıdırlar: eğer birincil olarak içsel özelliklerle ve bu özelliklerin birikim yoluyla nasıl daha karmaşık hale dönüştüğü olgusuyla ilgilendiğimiz takdirde, dışsal uyarıcıların da bu sürece güç ve hareketlilik bahşettiğini ve gelişme için bir 'güdüleme' sağladığını itiraf etmemiz gerekir, fakat aynı zamanda dışsal uyarıcıların veri olarak değerlendirilmesi gerekir. Bir anlamda çevre bir parametredir; çevre değiştirmez fakat sadece aralıklarla meydana gelen uyarıcılar neşreder. Hiç kuşkusuz,

değişen (veya değişmiş) bir çevre işlevselciler tarafından, uyum (adaptation), amaca erişme (goal-attainment), bütünleşme (integration) ve sistemi-koruma (pattern-maintenance) olmak üzere dört boyutlu işlevsel döngüyü harekete geçirici bir gerçeklik olarak görülmüştür; fakat bu gerçekten ne anlama gelir? Bu soruyu salt şöyle yanıtlamak mümkündür. Zaman içinde yeni bir noktada, söz konusu toplumun gelişmesini temsil eden yeni bir bölümü için çevre farklı uyarıcılar sağlamaktadır, yeni bir dışsal veri söz konusudur. Zaman süreci içinde sistem-çevre ilişkilerini araştırmak ve açıklamak için bir çaba yoktur. Bunun yerine çevre, kaç tane daire meydana getireceğini görmek için bir miktar taşın bir havuza atılması benzetmesi içinde, ilgili uyarıcının veya katalistin sisteme aşılacak üzere kaynağından, ortamından koparılıp alındığı bir depo olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde, çevre farklı uyarıcı serileri olarak parçalanmıştır. Bu uyarıcı serileri sisteme çarptıklarında sayısız 'rastlantılar' haline dönüşürler.

Bu görüş çerçevesinde değişme iki yönlüdür: içsel olarak kendi kendini yaratan birikimli ve dışsal olarak etkilenme ve aralıklarla meydana gelme Neo-evrimci tasarımda her iki düzey birbirini besler. Rastlantılar ve huzursuzluklar yeni bir birikim ortamı hazırlarken diğer taraftan da kendini üreten, yaratan bütünlük kendi küçük adımlarını ekliyerek dışsal huzursuzluğun kaynağını güçlendirir, değiştirir.

Tarih ve Evrim

Değişmenin içsel imajı evrimciliğin özünü oluşturur. Bu imaj aynı zamanda bütün evrimci tasarımların toplumsal değişme ve tarih inceleme ve çalışmalarında niçin konu dışı olduğunun temel nedenini oluşturur. Her ne kadar tek bir bütünlük içinde birbiri içine girmiş olarak düşünülmüş olsalar da, 'evrim' ve 'tarih' incelemeleri radikal olarak farklı bir karakter ve amaç gösteren girişimlerdir. Tekrarlıyacak olursak: evrimcinin amacı insanlık veya uygarlık aşamalarının 'silsile yasalarını' ortaya çıkarmaktadır, çünkü bu aşamalar kademeli olarak evvelki durum içindeki içsel potansiyalleri açığa vurmak için açılırlar. Somut, açık tarihin 'rastlantıları' altında, politikaların ve kültürün katıksız görünümleri altında, toplumsal gelişmenin gerçek, doğal yönü yavaş, değiştirilemeyen, karşı konulamayan bir akış içindedir. Evrimcinin görevi insanların ilişkilerinde, yaşamlarında sessizce yolunu çizen bu gizli akışın içine girmektir (2).

'Doğal' tarih ve toplumsal büyümede izlenen bu yolla tezat oluşturan diğer yaklaşım da tarihsel kayıtların şarta bağlı, rastlantı olgularından daha az iddialı fakat daha çok ampirik genellemeler çıkarma girişimidir. Toplumsal bilimlerdeki birçok ampirik çalışmaların ve tarih disiplinindeki bazı çalışmaların temelinde yatan, hiç kuşkusuz, bu anlamdaki tarih incelemesidir. 'Bazı' diyorum çünkü bu disiplin içinde yer alan farklı bir gelenek, olayların ve kültürlerin temelden bilimsel değerlendirmeye elverişsiz olacak derecede eşsiz, nadir olmaları açısından genelleme işlevini reddetmiştir. Fakat bütün tarihçiler olay ve kültürlerin biricikliğine, nadirliğine ilişkin bu doktrini kabul etmemişlerdir; bununla beraber tarihsel kayıtların şarta bağlı doğasını yine de vurgularlar ve bu düşüncelerini, tarihsel olmıyan 'silsile yasaları' (laws of succession) veya toplumsal büyümenin ortaya çıkarılması, belirlenmesi karşısında bir kenara atmayı reddederler.

Buna göre 'evrim' ve 'tarih' arasındaki karşıtlık tarihsel belge veya kayıta yöneltilen tavırlardan biridir. Evrimin incelenmesinde, kayıtlar en iyimser olarak ikinci derecede yardımcı kaynak, en kötümser olarak da dikkati dünyadaki gelişmenin gerçek öyküsünden saptıran yanlış yönlendirici bir karışıklık olarak ele alınır. Tarih çalışması, içerdiği ve sergilediği materyalden genel anlamda ve genel türde bağlantıları ve eğilimleri ve ilişkileri bulmak için savaşları ve anlaşmaları, kolonileşmeleri ve yeniden oluşumlarıyla bu tarihsel belgeleri kendi ilgi alanının merkezine koyar. Nadirlik veya eşsizlik doktrinin (doctrine of uniqueness) taraftarları ve karşıtları arasında olduğu kadar, tarihsel belgeye sıkı sıkı bağlı olanların safaları içinde de sadece ikincil derecede bir karşıtlık söz konusudur.

İçsel ögelere dayanan model, 'evrim' in temelini oluşturduğu gibi, dışsal ögelere önem veren model de (exogenous model) 'tarih' girişimi içinde yer alır. Bu görüş açısına göre çevre, uyarıcılar grubuna na ayırmlaştırılamaz. Bunun gibi tarih de salt bir 'rastlantılar' belgesi değildir. Hatta burada söz konusu olan sorun durgun veya dinamik denge üzerine dışsal bir olay veya sürecin aralıklı olarak zorlamada bulunması sorunu değildir. Değişmeyi bir tufan olarak kabul etsek bile, aralık olarak meydana gelen bir oluşum değil, fakat düzenli ve normal bir süreçtir. Aynı şekilde 'dışsal olayların araya girmesi ve etkide bulunması da bir süreklilik taşır. Hiç kuşkusuz, tarihsel belge, kayıt tam anlamıyla böylesi olaylardan meydana gelmiştir; ve farklı yer ve dönemlerde karşılaştığımız yapılar, bireylerin yaşaklarının yer aldığı konumlar böylesi çeşitliliğin bir sonucu, tortusudur. Çünkü 'olaylar' genellikle teker teker ortaya çıkıp birbirlerinden soyutlanmış olarak etkide bulunmazlar, işlevselci kuramın nadir,

eşsiz ve rastlantısal oluşumları değildirler; 'olaylar' 'sistemik' (systemic) kalıplaşmaların oluşumlarında temel kaynaktırlar. Ve olaylar bu kalıpları, modelleri biçimledikleri ve oluşturdıkları gibi diğer olay dizileri de bu kalıpları yıpratırlar, yok ederler, hiçe sayarlar; ancak diğer başka kalıpların oluşmasına neden olurlar.

Buna göre değişme, çok basit olarak ifade edecek olursak, olaylar kalıbının, modelinin zaman içinde bir farklılığıdır. Değişme, aynı alan veya birim içinde, diğer bir kalıbın böylesi bir kalıbın (kısmen veya tümünün) yerini almasıdır. (Bir birimin bir diğer birim veya diğerleri tarafından tümüyle yok edildiği durumların, örneğin Roma İmparatorluğunun 'barbar-aşiret' varislerince yok edilmesi, daima kabul edilmesi veya hesaba katılması gerekir) (3). Tanımlamış olduğumuz çerçevede, değişme, Moore'un vurguladığı gibi, (4) salt bir eylem, hareket, kımıldanma, etkinlikle karıştırılmamalıdır; aynı şekilde salt bir farklılık veya çeşitlilikle de karıştırılmamalıdır. Birinci durumda olay kalıpları yeniden düzenlenmiş değildir. Nehrin suyu daha sonraki birbirini izleyen durumlarda aynı olmayabilir, fakat nehir yatağını kırmamış, yatağından çıkmamıştır. Hareket veya faaliyet, hiç kuşkusuz, evrenseldir; ve eğer akış kavramıyla sadece bu durmıyan hareketi kastediyorsak, o zaman tarih elbette bir akıştır, değişmez. Fakat değişmenin 'düzenli ve normal' olduğunu vurguladığımızda, söylemek istediğimiz tümüyle salt bu değildir. Aynı şekilde çok basit olarak çeşitliliğin de her zaman her yerde mevcut olduğunu söylemek istemiyoruz. Uzun zaman dilimleri içinde farklılıkların yanyana birlikte sürüp gidceği açık bir gerçektir; fakat bu durumlar için değişmeye ilişkin hiçbir belirleme yapılmamıştır çünkü dönüşümün doğrulandığı bütünlükler oldukça farklılıklar gösterir.

Bununla beraber değişme düzenli ve normaldir. Ve evrimci görüşü perişan eden de işte bu gerçektir. Çünkü bu görüşe göre olay kalıpları büyümeye uğradıkları halde gerçek bir değişme yoktur. Bir akarsudan kaynaklanan nehir gibi, değişmenin yönü ayarlanmış ve planlanmıştır. Evrimci görüş hareketi, eylemi kabul eder, çeşitlenme (variation) temel yoğunlaşma alanıdır; fakat değişmeyi yani birimin yönünü tümüyle değiştiren tarihsel olaylar dizisi anlayışını kendi içinde barındıramaz.

Bu görüşe bir karışıklık olarak genellikle şöyle bir eğilim söz konusudur. Her hal, ilişki durumu için doğal olan, 'değişme'den ziyade varolma, varlığını sürdürmedir (persistence) ve varlığını sürdürme olgusuna öncelik tanımamız gerekir. Burada metodolojik ve tözel (substantive) öncelik arasında ayırma gitmede gerekli titizliği göstermemiz gerekir. Belirtmiş olduğum gibi, metodolojik olarak

mevcut, veri bir birimden, örneğin varlığını sürdüren bir olaylar modelinden) hareket etme zorunluluğunu duyarız. Sadece anlamsal (sematic) nedenler için olsa dabu açık bir zorunluluktur: önceki varoluşu belirtmeden 'değişme'den söz etmek oldukça zordur. Fakat metodun önceliği, varoluşun (persistence) mevcudiyet ifade eden, cisimsel özelliğine inancı beraberinde sürüklemeyiz. Bu değerlendirme daha başka bir tartışma konusunun temelini oluşturur ve daha başka bir konumda ele alınması gerekir.

Bu türden tartışmaların gerçekten çok az yararı vardır. Örneğin Nisbet sabit oluşun ve duraganlığın öncelik taşıdığını ve insanların denge, değişmezlik ve konservatizmi yeğlediklerini söyler. Bu belki doğru olabilir; fakat eğer şu doğru ise, o zaman insanların kendi tarihsel koşullarının, değişmeye karşı gösterdikleri korkuyla belki de bir ilişkisi vardır. (5) Fakat aynı zaman 'modern' insanların (bu bir genel işlevselci motiftir) değişme isteğini, öğrenme sistemleri içine içselleştirmiş oldukları genel olarak kabul edilmektedir. (6) Duraganlığın değişme üzerinde veya değişmenin duraganlık üzerindeki önceliğine ilişkin bir tartışmayı böylesi psikolojik genellemeler üzerine temellendirilebileceğinden kuşkuluyum.

Benim açımdan hem devamlılık ve hem de değişmenin insan ilişkilerinde, yaşamında 'normal, doğal ve düzenli nitelikler olduğunu tarih sonsuz bir akış olsa da bazı kalıpların buna rağmen dikkati çekecek derecede süreklilik gösterdiklerini, yeni olay gruplarının görünüşte en çok ierilmiş ve esnek düzçenlemeleri altüst edeceğini veya dönüştüreceğini, benzerlikler varlıklarını sürdürdükleri halde bunların da periyodik ve sık sık dönüşümler gösterdiklerini gözlemek, belirtmek yeterlidir. Hem değişme ve hem de sabitlik pari passu niteliklerdir ve evrimcilerin kuramsal yapılarından ziyade tarihsel verinin konusu olan gözlenebilir ve somut davranışta eşit statüye sahiptirler.

Eğer değişme birikimli, birikimle büyüyen bir sisteme saldıran, bu sistemin sınırını aşan rastlantılar serisi olmayıp 'düzenli ve normal' bir süreç ise, o zaman evrimciliğin kendine özgü anlayışı yani içsel öğelere önem veren yaklaşımının, tarihsel belge içinde anlaşılması gereken modellerin açıklanmasında engellendiği açıktır. Bu son durum açısından evrimcilik sessiz kalmaya mahkum edilmiştir. Görmüş olduğumuz gibi, evrimcilerin analizinde olay veya eylemleri değil, rolleri nihai olarak atıfta bulundukları öğeler olarak görmeleri değişme olgusu açısından onların sessizliğini daha da artırmaktadır. Hiç kuşkusuz, rollerin aynı zamanda olay kalıplarının birer özeti olmaları bir anlam taşır, fakat bu, işlevselci kullanım ve anlayışın bir parçası değildir. İşlevselciler için rol, anlamını sadece daha

büyük bir kuram yapısından alan analitik bir yapı olarak, sosyal sistemlerin bir kategorisidir. Rol gözlenebilir olayların veya eylemlerin bir özeti, bir birikim toplamı değildir.

Evrin açısından olaylar zinciri ve grubunun ve bunların geçici düzeninin bir yeri olmadığı için evrimcilik, tarih girişiminin karşısında olmuştur. Çünkü bir evrimci, insanın kendisini gerçekleştirdiği gözlenebilir olaylar arkasındaki gizli (latent) güçleri, yani farklılaşma gibi çok engel türden gizli güçleri, tarihsel kayıtların insanı bu güçlerin varlığına ilişkin olarak kuşkuya düşürebildiği durumda bile ortaya koyar. Diğer bir deyişle, tarihsel belgenin yarar ve geçerliliğini yadsımak evrimciliğin bir yönü olmuştur. Bir tarih sosyolojisi için evrimciliğin verebileceği, katkıda bulunabileceği bir şey yoktur; ve bundan dolayı da toplumsal değişme açısından evrimcilik aldatıcıdır, yanlış yola yönelticidir.

İç-Sistem (endogenism) Yaklaşımının Kaynakları

Evrincilik, toplumsal değişme çalışma ve incelemelerinde böylesine açık bir biçimde yararsız olduğuna göre, önemi o halde nereden gelmektedir ve kuramcılar bu kadar uzun süre niçin evrimciliğin içerdiği sistem-içi veya iç-sistem (endogenism) değişme modeline kendilerini kaptırmışlardır?

Potansiyellerin açığa vurulmasında biyolojik imajlara başvurulması konusunda yapmış olduğum açıklamalar çerçevesinde değinmiş bulunuyorum. Daha genel olarak belirtecek olursak, sistem-içi yaklaşım Darwinci görüşten destek almaktadır. Sosyal kuramcılarının uyum ve doğal seleksiyon gibi düşünceler için Darwinci çerçeve içinde bir karşılık bulmaya çaba göstermeleri belki de kaçınılmazdı. Dolayısıyla bu çerçevede kültürel evrimi organik bir model temeline dayandırılarak modelleştirmeleri ve sonra da bu evrimi organik sürecin bir devamı olarak görmeleri gayet doğal ve daha da akla yatkın gözükmekteydi. Son zamanlarda sadece işlevselciler arasında olmamak üzere organik evrim ilginin yeniden canlanması gibi bir durum dikkati çekmektedir. Örneğin, Dobzhansky kültürel evrimde irsiyet ve kromozom mutasyonlarının sürüp giden önemini vurgulamaktadır; ona göre insanın evrimi 'biyoloji ve kültürün karşılıklı etkileşimidir'. 'Her ne kadar kültür, onun taşıyıcılarına uyum avantajları sağladığından ortaya çıkmış olsa da, başlamasına ve gelişmesine yol çan biyolojik süreçlerden çok daha azla etkili olan bir uyum aracıdır. Kültür diğer etkenler arasında daha etkilidir çünkü çok daha hızlıdır'. (7) Tax de kültürü, genler yoluyla değil fakat toplumsal olarak bir nesilden diğerine aktarılsa bile, 'insan biyolojisinin bir

parçası olarak değeerlendirir.' Toplumsal gelişmeyi biyolojik evrim modeli bütününün bir parçası olarak görme, içsel öğelere önem veren yaklaşım örneğini en güçlü bir biçimde destekler gözükme-
dir (8).

İkinci bir tartışma tipinde aynı eğilim söz konusu olmaktadır. Fakat bu tartışma tipinde sistem düşüncesi odak noktası olarak ele alınmıştır. Bir anlamda bu düşünce bir organizmanın, örneğin toplum veya uygarlık, 'öz' ünü kapsar. Bir organizmanın içsel ilişkilerinin yapısını ve bu ilişkilerin işleyiş biçimlerini anlamak, analizde organizmayı oluşturan parçaların karşılıklı dayanışma biçimini ve değişmeyi meydana getirmedeki rollerini vurgulamaktır. Üçüncü bölümde işlevselcilerin sistemi görelî olarak otonom ve geçirgenliği olmıyan bir bütün olarak algılayış biçimlerinin özellikle altını çizmiştim. Sistemin parçalarının karşılıklı dayanışması üzerindeki paralel 'stres' in, dış kaynaklı değişmeyle ilişkili rastlantısallığı dışlamanın yol açtığı aynı arzu edilen etkiye sahip olmasını bu belirlemeye ekliyebiliriz. Herhangi bir sistemik analizin arkasında yatan temel saik (impetus) böylesi rastlantısal olayları veya süreçleri sınırlamak ve dışta bırakmaktır. Değişmeyi, birikimli bir etki yaratıcı çeşitli süreçler olarak algılanan birbirine bağımlı parçalar grubu arasındaki ilişkilerin bir işlevi haline getirmek bu kuramsal düzeyde aranılan başarının en iyi bir yoludur. Bundan daha iyi bir yol bulmak mümkün değildir Değişmeyi meydana getiren karşılıklı bağımlılık ilkesinin sistem düşüncesinden soyutlanması söz konusu değildir. Bu çerçevede değişmeyi de sistem düşüncesi dışında düşünmek olası değildir. Dolayısıyla değişmenin otomatik bir niteliği vardır. Değişme sistemin içinde yer alır, sistemin içine içerilmiş olarak bulunur; çevrenin değişmeyi hızlandırıcı etkisi olsa bile, değişmenin, kuramsal olarak herhangi bir sistemin özelliklerinden çıkarsanması söz konusudur.

İç-Sistem (veya sistem-içi) yaklaşımı için daha da güçlü bir destek Batı tarihinin geleneksel anlamından, yorumundan gelmektedir. Atlantik kıyı devletleri tarihinin temel niteliklerini ve eğilimini, akışını bu devletlerin içinde yer alan diğer özellik ve eğilimlerin bir sonucu olarak ve bundan böyle de geriye doğru Roma, Antik Yunan ve İsrail'e kadar inerek anlamak Batı entosentrizminin ayrılmaz bir parçasıdır. Fakat bu Batılılığın özü eşsizliktir, nadirliktir; ve bu inancı güçlendirmiş olan Weber'in kültürel ilgilerinin zehirli, öldürücü etkisi olabilir. Bununla beraber bu inancın kendisi bütün evrimciler ve onlardan önce Modernler ve Rönesans insanları için temel olmuştur. Bu Batı Avrupa konumu içinde yer alan sistem-içi zincire ilişkin kuşkular şimdi sadece moda haline gelmiştir; keşif, araştırma

ve dış ticaretin, İslam ve Osmanlı Türkiye'sinin, Batı'da ulusların oluşmasında rakip sosyal organizasyon geleneklerinin etkileri, bütün bunlar ve diğer dışsal ögeler ve etkileri, lâyık oldukları biçimde değerlendirmeye alınmaktadır. Buna rağmen egemen etnosentrik gelenek varlığını korumaktadır: ve bu gelenek bir Batı uygarlığının oluşmasında salt içsel ögelerin ağırlıklı önemi olduğuna ilişkin güçlü bir inancı merkezi olarak kendi içinde taşımaktadır. İçsel kaynaklı değişme örneğinin devamına katkıda bulunan diğer başka toplumsal nedenler de vardır. Bunlardan birisini biraz önce vurgulamış bulunuyorum, ulus-devletin etkisi. Milliyetçilik özünde sistem-ici gelişmeye dayalı bir duygusal efsane içerir, ve milliyetçilik, istekli bir aydın kesimin pozisyon çıkarlarıyla sıkı bir bağımlılık içindedir. Aralarında farklılıklar olmasına rağmen, bu sistem-ici Batılılık (Occidentalism) önderlerinin etnosentrismi ile aydın kesimlerin milliyetçiliği arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bazı düşüncelerin tersine, Oksidentalizm (veya Pan-Avrupacılık) ve milliyetçilik birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirirler. (9).

Son olarak, orta sınıfların laikleşmesinin bir model içinde entelektüel bir dayanak noktası bulduğunu ileri sürebiliriz; çünkü laikleşme, kendi çabalarıyla güçlenen bu yeni insanlar için 'doğa' ve geçmişin destek verme garantisini sağlar: tarih de onlardan yanadır. Artık Tanrı Birincil İtici Güç olarak dahi görülmediğine göre orta sınıfların yol açtığı inişli çıkışlı değişmelerin kendi kendilerini üretmesi gerekir, çünkü bu değişmeler evrenin içsel düzenini açıklamaktadır. Aynı zamanda mücadele, farklılık ve sürekli değişmeye öncelik verecek olan bu modelin mantıklı bir biçimde dikkate alınarak değerlendirilmesine olan gereksinim, iç-sistem modelinin kendine güvenen orta sınıflar tarafından benimsenmesi de açıklayıcı olmaktadır. Camus'nun ileriye sürdüğü gibi, kaderin zincirlerinden kurtulmuş olmak, sadece şans zincirlerinin içinde bağlanıp kalmak burjuva için bir teselli değildir. Ve 'şans' (chance) korkusu sistem-ici anlayışın başlangıcıdır (10).

Difüzyon ve Dış-Sistem (veya sistem-dışı) Modeli

Belirtmiş olduğumuz görüşler, bugünkü süregelen bağımlılıklarının nedenlerinden bazılarını yansıtmaktadır. Bu nedenler güçlükleri düzeyinde, tarihsel kayıta hiç bir kanıtı olmayan bir değişme imajı da uyandırır ve bu imaj kendi doğruluğunu ispat etmek, kendisini devam ettirmek için de bir seri mantıksal, metodolojik ve ampirik yanlışlıklara dayanır. O halde diğer bir model olan dışsal değişme modeli (veya dış-sistem modeli) hakkında ne söyleyebiliriz? Bu mo-

del toplumsal değişimin incelenmesi ve tarihsel dönüşüm için daha tutarlı, geçerli bir çerçeve oluşturabilir mi? Bu son sayfalarda bu modelin, daha geliştirilmiş biçimiyle, rakibi olan sistem-içi modelin başarısız kaldığı yerde onun yerini alabileceğini, başarılı olabileceğini ileri sürmek isterim.(II).

Dış-sistem (veya sistem-dışı) değişme modeli genel olarak, üçüncü bölümün sonunda belirtmiş olduğum difüzyon süreciyle ilişkilidir. Fakat difüzyon, gerçekte, kapsamlı bir dış-sistem modelinde içeren öğelerden sadece bir tanesi olup birbiri içine giren çeşitli biçimlerde kullanılmıştır.

Açık olmak için başlangıç olarak difüzyonizmin bilinen genel anlamıyla başlayabiliriz. Genelde bu sözcük yirminci yüzyılın başlarında kültürel antropoloji alanında araştırma yapan ve her uygarlıkta mutlaka söz konusu olan çeşitli kültürel ödünç anlamları dikkate almada, değerlendirmede başarısız kaldıkları için evrimci düşünce sistemini eleştiren bir okula atfedilir. Düşünce sistemleri, teknik ve personel alanındaki sürekli trafik nedeniyle kültürlerin karma, bileşik, geçişli oldukları ve çeşitli dönemlerin katmanlarını ve kökenlerini içerdikleri ileri sürülmüştür. İlk antropolojik işlevselcilerin, hatta evrimci rakiplerinden daha fazla, karşı koydukları doktrin işte bu kültürel ödünç alma doktrini olmuştur (12).

Yirminci yüzyıl başlarında difüzyonizm diğer disiplinlerde de egemen eğilim oldu. Örneğin arkeolojide Elliot Smith, Perry ve Raglan yukarı-difüzyonizm (hyper-diffusionism) düşüncesini ileri sürmüştür. Bu difüzyonizm düşüncesine göre, uygarlıkların oluşumu Mısır veya Sümer'den uçlanan elit bir grubun misyoner olarak verdikleri uğraşlarının ürünüdür. Bir süre sonra da Garrod ve Childe oldukça daha ılımlı, ölçülü bir difüzyonizm anlayışı geliştirmişlerdir. Garrod Üst Paleolitik kültürlerle geçiş gibi temel kültürel değişmelerin daha ilerlemiş bir düzeye sahip Yakın Doğu'dan gelen kabilelerin istilasıyla meydana geldiğini açıklamıştır (istilacılık doktrini). Childe da Avrupa'yı saran Neolitik çiftçilik ve kentsel devrimlerin kaynağının Yakın Doğu'dan uçlanan kültürel uyarıcı-difüzyonun (cultural stimulus-diffusion) olduğunu ileri sürmüştür. Çok yakın zamanlarda bu difüzyonist modeller, yöresel icad (innovation) temel alan Bordes ve Renfrew gibi yöreselciler (indirgenist) tarafından karşı konulmuştur. Çok yakından incelendiğinde Bordes ve Renfrew'nun modellerinde bile 'mikro-difüzyonizmin' mevcudiyeti, kaçınılmazlığı dikkati çekmektedir. Çünkü bu modellerde de eyalet merkezlerinin (örneğin Perigord veya Giritte) kendi yöresel iç-bölgelerinin (local hinterlands) çeşitli nitelikte uyarıcılarla, tekniklerle beslenmeleri söz konusudur (13).

Hiç kuşkusuz tarihte difüzyonizm daha derin bir etkiye sahiptir. Hatta diffüzyonist bir kuramı açıkça onaylamamış olsalar bile difüzyonizmin etkisinde kalmamış tarihçiler bulmak da zordur. Fakat sosyolojide Lerner, de Sola Pool ve Deutsch gibi yazarların ileri sürdükleri 'iletişim kuramı' biçiminde bir difüzyonistler okulu vardır; (14) ve modernleşme kuramının J.H. Boeke, Higgins, Manning Nash ve bir ölçüye kadar da Redfield ile ilişkili 'ikili toplum' tezini de doğal olarak aynı açıdan değerlendirmek gerekir (15). Emperyalist güçlerin kapitalizmi azgelişmiş toplumlardaki toplumsal gelişmenin kaynağı olarak görüldüğünden diffüzyonizmin etkisi, Bauer ve Hilferding eibi Neo-Marxistler'in çalışmalarıyla Marxism'e bile girmiştir (16).

Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere, difüzyonizm tek ve tam bir kuram değildir, difüzyonun birçok biçimleri vardır. Bütün bu difüzyon biçimleri değişme içine giren birim için değişmenin dışsal olma inancını paylaşırlar; değişmenin kaynağını dönüşümü analiz edilen olgunun dışında aramak gerekir. Bu difüzyon çeşitleri, ister toplumsal olsun ister fiziksel olsun çevrenin yaptığı etkinin tip ve biçimi üzerinde farklılık gösterirler. Fiziksel çevrenin empoze ettiği etkilerle komşu toplumların yaptığı etkiler arasında gayet kolaylıkla bir ayırım yapabiliriz: Hiç kuşkusuz büyük ölçüde difüzyonizm komşu toplumların etkileriyle ilgilenir, ve komşu toplum etkileri çerçevesinde insanların hareketleri ve insanların düşünceleri ve/veya teknikleri arasında da ayırım yapabiliriz. İlk kategori içinde de, insanların veya kabilelerin bilinen göç hareketlerini elitin (tarih-öncesi zamanlara ait anıtlardan veya Afrika ve Asya'daki Hristiyan misyonerliklerden sorumlu olanlar örneğinde olduğu gibi) misyonerlik amacı güden hareketlerinden ayırabiliriz, ve bütün bu hareketleri de yerli halk üzerinde zafer kazanan, onlarla bütünleşen veya onları yok eden yeni insan gruplarının istilâlarından ayırabiliriz. Kültürel yozlaşma veya kültürleşme (acculturation)) da alt bölümlere ayrılabilir: araç-gereç ve ticaret örneğinde olduğu gibi maddi objelere ilişkin kültürel yozlaşma veya kültürleşme veya inançlar ve örf, adet, gelenekler gibi manevi öğelere ilişkin kültürleşme. Buraya kadar yapmış olduğumuz ayırımları dikkate aldığımızda en azından beş tip difüzyonu birbirinden ayırdedebiliriz:

- (a) göç (migration)
- (b) ülke dışında yer alan elit misyonerlik eylemleri
- (c) fetih yok etme eylemlerini de içeren istilâcılık
- (d) karşılıklı ticaret ve teknoloji alışverişi
- (e) düşünce ve kurumların yayılması

Difüzyonizm kendi içinde zaten yeterince karmaşık bir süreçtir. Daha yakından incelediğimizde, difüzyonun daha geniş çaplı bir sistem-dışı modelin sadece bir ögesi olması bu süreci daha da karmaşıktır. Bu, iki nedenden ötürü önemlidir; birinci olarak, difüzyonun bu geniş dış-sistemin sadece bir ögesi olması fiziksel çevrenin rolüne de dikkatimizi çekmekte ve ikinci olarak da dış-sistem modellerinin karşı karşıya kaldıkları birçok eleştiriyi körletir.

Diğer bir deyişle, genel hatlarıyla özetlemiş olduğum çeşitli biçimleri içinde difüzyonizmin dış-sistem modelinin sadece bir yönünü oluşturduğunu düşünmekteyim. Kendi içinde ele alındığında, difüzyonizm yapay ve salt tek yanlı açıklamalar sağlayabildiği suçlamasına kesinlikle açıktır. Gerçekten bu çerçevede şu soruları sorabiliriz: niçin bazı toplumsal birimler fethedilebildikleri, egemenlik altına alınabildikleri halde diğerleri kendi içlerinde bir bütün olarak, dokunulmamış olarak kalmakta, ve niçin bazı toplumsal birimler yeni düşünceleri veya teknikleri içermeye açık oldukları halde diğerleri için bunlar tali olmaktadır? Sistem-içi modelin dışsal olay kalıplarına ve çevreye ilişkin bir değerlendirme getirmediğine göre, difüzyonizm de icat (innovation) koşullarına ancak, güçbelâ değinmektedir (17).

Buna göre sistem-dışı (veya dış-sistem) değişme modeli difüzyonun yanı sıra diğer öğeleri de içerir. Burada üç öğe özellikle önemlidir: olayların zorlaması, çevrenin etkisi, ve kriz.

1. Tarihin olay kalıplarını içerdiğini belirtmiştik. Bu kalıplar nesnel olarak çeşitli 'tarihleri' oluştururlar. Nisbet'in belirlediği gibi, (18) tarih çoğuldur: Normal olarak tarihinin ele alıp incelediği çeşitli kalıpların ve sınıfların ve devletin farklı tarihleri olduğu gibi aynı zamanda herhangi bir somut birimin analitik olarak ayrımlaşabileceği tek mil tüm kurumların ve sektörlerin de —kültürel, teknolojik, ekonomik, politik ve benzeri— farklı tarihleri vardır.

Bu açıdan dış-sistem görüşü içinde toplumsal değişme belirli bir birimin gelişiminin, diğer birimlerden soyutlanmış olarak, içsel işleyişi çerçevesinde değil fakat, salt, bu tarihlerin birbirleri üzerine yaptıkları etki veya aralarındaki etkileşim çerçevesinde analiz edilebilir. Başka bir anlatımla, mevcut olaylar modeli veya kalıbı, kendi dışından kaynaklanan ve kendini zorla kabul ettiren diğer bir kalıp veya modelin ürünü olarak analiz edilmesi gerekir. Böylesi bir kabullenmeye bir örnek olarak savaşı, diğer bir örnek olarak sömürgeleştirmeyi, üçüncü bir örnek olarak da diplomatik ilişkileri gösterebiliriz veya mevcut bir uygarlık veya toplum içinde yeni bir dinin

hükümet üzerinde etkisi, veya teknolojik yeniliğin eğitim üzerinde etkisinden söz edebiliriz (örneğin Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu üzerindeki etkisi, ve matbaa). Buna göre de, mevcut ve tekrar eden olaylar modeli, dıştan diğer bir olay modelinin veya kalıbının kendisini zorla ettirmesiyle bozulmuş veya başka bir biçim veya duruma dönüşmüş olmaktadır.

İleri sürdüğüm tartışmalar çerçevesinde, hiç kuşkusuz, her türden toplumsal değişimin dışsal olay kalıplarının baskısı sonucu meydana geldiği savında değilim. Böylesi zorlamaların sadece destekleyici bir role sahip olduklarını veya hatta hiçbir etkisi olmadığını gösteren kesin durumlar vardır. Dışsal etkinin, zorlamanın asgari veya ikinci derecede bir role sahip olduğunu gösteren birçok durumları şöyle sıralayabiliriz : (19)

(a) zamanlar biriken ve, tamamen niceliksel olmalarından ötürü, belirli bir noktada niteliksel aşama yapan küçük ölçekli değişimler, örneğin patrimonial bürokrasinin içinden rasyonel bürokrasinin doğması (burada dışsal olayların yeni düşünceler örneğinde olduğu gibi yarı-görülebilir bir etki yapması mümkün olsa bile);

(b) belirli bir denge noktası etrafında yer alan geçici ve tersine çevrilebilir düzensiz değişimler durumu;

(c) ilk işlevselcilere gereksinimleri olan bilgiyi, malzemeyi sağlamış olan küçük ve soyutlanmış toplumlardaki değişme. Bununla beraber bu durum, büyük ölçüde, tarihsel kanıt yokluğu nedeninden ötürü bir 'argumentum e silentio' dur.

(d) bugünün gelişmekte olan toplumlarında olduğu gibi, değişimin amaçlı olarak empoze edildiği durum, ki bu durum oldukça önemli ve ilgi çekicidir. Fakat çeşitli dışsal olayların yoğun etkisine ilişkin yeterli bilgi olmadan ve bu yoğun etkiyi gereği gibi değerlendirmeden empoze edilen bu modernleşme politikalarının içeriğinin anlaşılması, bu politikaların yürürlüğe konması ve biçimi ilgili birim kalıplarının içerdiği örneklere (precedents) dayansa bile, oldukça güçtür.

(e) zıtlasmalar, diğer bir deyişle mevcut olay kalıpları karşılıklı olarak uyumsuzluk gösteren ve dolayısıyla yüksek derecede içsel çelişki ve parçalanma olasılığına sahip ögeler içerebilirler. Örneğin feodal model dışsal zorlamalarla bütünleştğinde sistemi zayıflatıcı, parçalanmasına yol açıcı içsel, yapısal eğilimler taşıyan bir model olarak gösterilebilir. Bu açıdan içsel zıtlasma, tümüyle kendi içinde yeterli bir açıklama, değerlendirme sağlamasa bile (ki feodal durumda açık bir biçimde sağlamamıştır), çözülme ortamının herhangi bir açıklanmasında temel bir öge olarak ele alınabilir.

Bu listenin bütün durumları yansıttığı savında değilim. Bu belirtilen durumlar aynı zamanda, kapsamlı bir toplumsal değişme kuramının açıklama zorunluluğunda olacağı tarihsel değişmelerin sadece küçük bir bölümünü kapsamaktadır. Listede belirtilmemiş olanlardan daha açıklayıcıdır, ve hatta listede yer alan durumlardan bazıları dışsal zorlamanın gücünü, etkisini göstermektedir.

2) Herhangi bir gelişmiş dış-sistem modelinde yer alan diğer öge çevrenin süregelen rolüdür. Diğer toplumlardan ve kültürlerden olayların yoğun etkisi, sürekli bir süreç olmakla beraber —ki bu husus, dışsal olayların bir kereye mahsus meydana gelip son bulan olaylar olduğu düşüncesine karşı savunulması gereklidir— olay kalıplarından oluşurken, çevrenin etkinliği farklı bir anlayışı gerektirmektedir. Buna göre çevre açısından, insanlar değişiklikler yapsa bile uzun bir zaman süresi boyunca değişmezlik gösteren bir grup koşullar söz konusudur. İklim, coğrafya, ekoloji ve irsiyet görece değişmezliklerdir ve dolayısıyla tarihsel kayıtların ilgili olduğu toplumsal değişme değişkenlerini açıklayamazlar. Bunun da ötesinde Moore'un da ileri sürdüğü gibi, irsiyetin ve insani olmıyan çevrenin etkileri insan etkinliği ile değiştirilebilir, ve bu öğelerin güçlülüğü büyük ölçüde insanın teknoloji düzeyine, toplumsal örgütlenmesine ve değerlerine dayanır. Çevre bir sınırlılık, zorlama getirebilir, fakat kalıp olaylar dizgesi örneğinde olduğu gibi, komşu kültürlerden kaynaklanan öğeler üzerinde zorlayıcı bir güce sahip değildir. Toplumsal değişmenin kapsamını sınırlayan bir alan olarak çevrenin etkisi daha pasiftir ve ilgili birimin her yerinde eşit bir dağılım gösterir (20).

Bu çerçevede fiziksel ve biyolojik çevreyi, diğer toplumlardan uçlanan dışsal olay kalıplarından ayrı, farklı bir biçimde ele alıp değerlendirmemiz gerekir. Dolayısıyla dış-sistem bakış açısı daima üç yönlü bir görünüm içerir: incelenen birim veya olgu, diğer komşu birimler, ve fiziksel, biyolojik çevre (non-human enviroment).

'Çevre' aynı zamanda, araştırma konusu belirli bir birimin ilişkisi içinde bulunduğu diğer birimler için gerekli ortamı sağlar. Böylesi çevrenin ikil bir etkileme alanı olduğunu söyleyebiliriz: dolaysız, direkt olarak inceleme konusu birim üzerindeki etkisi, ve endirekt olarak da inceleme konusu birimi çevreleyen ve etkileyen birimler üzerindeki etkisi. Buna göre kapsamlı bir toplumsal değişme kuramının birçok farklı çevreden öğeler yüklenmesi gerekir: incelenen birimin kalıp modelinden öğeler, komşu birimlerin kalıp modelinden öğeler, herikisinin fiziksel ve biyolojik çevresinden öğeler. Böyle bir İltoplumsal değişme kuramı aynı zamanda, diğer birimlerden difüzyona ilişkin olarak yapmış olduğumuz kısa özet açıklamaya benzer

bir biçimde, çevresel öğeleri ayırt edebilmeli ve sınıflayabilmelidir. Ancak böyle bir çaba şu anda bu tartışma kapsamının dışındadır.

3) Bununla beraber bir dış-sistem bakış açısı tek yönlü süreçler anlayışını taşımaz. Çevre, toplumsal örgütlenme ve teknolojiyi sınırladığı ve zorladığı gibi, toplumsal örgütlenme ve teknoloji de çevreyi etkilemektedir. Ve aynı şekilde olay kalıpları mevcut bir birim üzerinde zorlayıcı bir etki yapıp onu dönüştürdüğü gibi, mevcut birimin modeli de komşu birimleri etkileyip değiştirirler. Ve belirli bir somut birim daima —bir devlet veya aşiret veya kent veya ulus veya sınıf— birbirine kenetlenmiş, fakat eşit olmayan bir biçimde birbiri içine girmiş tekrarlanan olay kalıplarından oluştuğundan, ilgili birimi meydana getiren bazı kalıpların diğerlerine göre dış kalıplardan daha kolaylıkla etkilendiğini ve dış kalıplar tarafından daha kolaylıkla değiştirildiğini belirtmemiz gerekir. Tüccarlar ve ticari ilişkiler bu duruma açık bir örnektir; bunun gibi bir imparatorluk içinde yer alan sınır kasabalarını veya aşiret ve kabileleri aynı şekilde örnek olarak gösterebiliriz. Böylece karmaşık, birbiri içine girmiş kalıplar ve dış bölgeler (enclaves), etkileşim arttıkça ve birimler arasında ilişkiler derinleştikçe ve boyutları fazlalaştıkça daha çok yaygınlık kazanırlar, ve gittikçe belirsizleşen kalıplar arasındaki sınırları yeniden yapılamak için yeni bir kalıp, belki yeni bir ideoloji yeterli olur (21).

Birim, komşu birimler ve çevre arasında yer alan bu üç yönlü etkileşim süreci nadiren yumuşak, akıcı ve düzenlidir. Bu süreç, farklı kalıplar bir araya geldiğinden genellikle gerilimle yüklüdür. Tarihsel belgelemede kriz hemen hemen her zaman dönüşümlerle birlikte görülmüştür ve muhakkak gözüyle bakılan değişimin işaretidir. Tekrar tekrar meydana gelen dolayısıyla değişmezlik gösteren olay kalıplarının kırılması, mevcut kalıptan üstün bir 'güc' e sahip birçok nedensel kalıplar zincirinin birlikteliğini gösterir. Böyle durumda dönüşümler, 'kriz' sözcüğü altında toplanabileceğimiz ve Johnson ve Smelser gibi işlevselcilerin dengesizlik olarak belirleyecekleri huzursuzluğa, ayaklanmalara, toplumsal eylemlere ve eski kurum ve inançların yıkılmasına ilişkin belirtileri taşır ve gösterirler.

Bu noktada işlevselci görüşle dış sistem modeli arasında temel bir farklılık vardır. İşlevselci görüş bu tür krizi seyrek aralıklarla meydana gelen, homeostatik dengenin göreceli olarak akıcı, yumuşak engelsiz birikimli büyümesinin bir noktalanması olarak değerlendirir. Diğer taraftan dış sistemciler krizi, devamlılık gösteren dönemler boyunca sık sık meydana gelen bir olgu ve toplumsal yaşamın 'doğal' bir parçası olarak görürler. Kriz ve denge herhangi bir birimin tarihinin iki yönünü oluşturur, çünkü tek bir olaylar kalıbı-

nın kendisini yerleştirme eğilimi üzerinde zorlama yapan, onu değiştiren, onunla karışan veya onu ortadan kaldıran diğer dışsal kalıpların daima etkisi altındadır. Bu durumların herbirinde sürtüşme ve genellikle çatışma mevcuttur; ve belirli çevresel koşullar altında bir kalıp bir dönem için güçlü bir değişmezlik gösterse bile, bu bütünlük hiçbir zaman diğer kalıpların ve süreçlerin zorlamasına tümüyle karşı gelebilecek yeterli güçte değildir. Bu açıdan kriz tarihsel değişimin her zaman her yerde mevcut olan bir semboldür.

Sonuç : Dış-sistem Modelinin Yararları

Batı düşüncesinde etkin olan iç-sistem modeline alternatif bir örnek olan dış-sistem değişme modeli içinde yer alan temel öğeleri kısaca belirtmiş bulunuyorum. Böyle bir modelin bütün değişme türlerini açıklamıyacağının farkındayım, ve bu açıdan da iç-sistem modelinin daha uygun olacağı birkaç durumu da açıklamış bulunuyorum. Diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da tek bir model veya bakış açısı arayışında olmamız gerekir; değişme nedenlerini açıklayan tek bir kuramın varlığını düşünmek ne derece bir düş ise, aynı şekilde, herşeyi açıklayabilecek tek bir değişme örneği olduğunu savunmak da o denli yanlıştır. Hatta bu iki model örneğinin bir sentezine, diğer bir deyişle, içsel süreçleri ve birimler, birimler ve komşu birimler ve çevreleri arasındaki dışsal zorlamaları içeren bir etkileşim modeline yönelmemiz gerekir. Bu bir zorunluluk olduğu halde, böylesi bir çaba söz konusu değildir; ve hatta en basit olarak içsel (birikimli, inişli çıkışlı) süreçler ve dışsal zorlamalar, koşullar ve difüzyon arasındaki ilişkileri inandırıcı bir kuramsal çerçeve içinde ortaya koymak bir yana, bunların ağırlıklarının belirlenip değerlendirilmesi nadiren ele alınmıştır (22).

Eğer mümkün olabilecekse, böyle bir sentezin ortaya çıkmasını beklediğimiz süre içinde, toplumsal değişme analizinde karşılaşacağımız pratik sorunların çözümünü sonuçlandırabilmek için söz konusu bu iki model arasında bir seçim yapmak zorundayız. Bu yapıtta yer alan tartışma kaçınılmaz olarak bizi şu sonuca götürmüştür. Açıklamaya çalıştığım geliştirilmiş biçimiyle dış-sistem modeli, temel tarihsel değişmelerin çoğu tipleri için, açıklama ve analiz açısından daha inandırıcı ve daha etkin bir çerçeve veya bakış açısı getirir. Sonuç olarak bu tür bir modelin temel yararlarını, kullanım alanlarını kısaca özetlemek istiyorum. Bu münasebetle de tarihsel sosyoloji alanında daha işlenmesi gereken boşluklar da ortaya çıkmış olacak. Karşılıklı değiş tokuş (exchange): Dış sistem modeli, birimler arası değiş-tokuş süreçlerinden kaynaklanan değişmeleri

çözümleyecek düzeyde biçimlenmiştir. Kentler veya ülkeler arasında ticari ilişkilerin oluşturulmasıyla bağlantılı olarak yeni düşüncelerin gelişmesi bu durum için bir örnektir. Burada önemli olan, birimler arasında yer alan, ancak iç-sistem modelinin atlaması gereken (bypass) iki yönlü düzenli ilişkilerin etkisini belirlemektedir.

Kültürel difüzyon : Kültürel difüzyon, difüzyonistlerin üzerinde durduğu en yaygın ve genel bir kategoridir. Bu difüzyon yalnız uluslar, kentler, imparatorluklar, vb. arasında değil, fakat aynı zamanda, kalvinizm kapitalist ruhun kurumsallaştırılmasında gerekli bir koşul olduğunu ileri sürmüş olan Weber'in ileri sürdüğü gibi, kurumlar arasında da önemlidir.

Egemenlik altına alma (conquest) : Göçün yanı sıra, egemenlik altına alma süreci yaygın olarak difüzyonist modelle ilişkili olarak kulanıla gelmiştir. Bu sürecin yol açtığı değişimler açısından etkileri gereği gibi değerlendirilmemiştir. Bu yargılamaya örnek olarak, egemen devletler içindeki etnik ve ırksal ilişki kalıplarına atıfta bulunmak yerinde olur. Bunun gibi savaş ve fethin sonuçları da sosyolojik gözle ele alınmamıştır; belki de iç-sistem modelinin etkisiyle fetih tarihçilere bırakılan bir alan olmuştur.

Eritip birleştirme (fusion) : Olay kalıplarının yeni bir yapay kalıp oluşturmak üzere eriyip birleşmesinde fetih bir neden olabilir, fakat göç, sömürgecilik, köle ticareti, ve de ekonomik ve ideolojik değişimler grupların ve kültürlerin karışım ve hatta zaman içinde erime deneyimi geçirmelerine yöneltebilirler. Bu oluşum da tarihsel sosyolojinin yetersiz, sınırlı olara kelediği bir süreçtir.

Çözölme (disintegration) : Çözölme, iç-sistem modelinin bazen çözümleyebildiği bir durumdur. Aynı zamanda, anlamlı bir değerlendirme etolojik değişimin etkisini (örneğin İslâm imparatorluklarının çözölmesine katkıda bulunmak üzere) İslâm aleminin verimli, ekili topraklarındaki sulama işlerinin Mongollar tarafından yok edilmesi), ve Habsburg imparatorluğunun çöküşü örneğinde olduğu gibi mevcut birimi oluşturan öğelerin ayrılmasına sebep olabilen dışsal olayların etkisini ele almamızı zorunlu kılar. Ekonomik düzen veya değer sisteminin düşüşü de aynı şekilde dıştan belirli bir birim üzerine baskı yapan yeni seçenekler çerçevesinde kısmen açıklanabilir.

Dönüşüm (transformation) - reform ve devrim : Statü - gerilimlerinin, rol - zorlamalarının önemini yadsınamakla beraber, tek bir temel

reform veya devrim durumunun tekrarlanan bu içsel olaylar grubuna atfedilip atfedilmiyeceği büyük ölçüde kuşku götürür bir sorundur. Reform yoluyla olsun veya çeşitli türde ayaklanmalar ve devrim yoluyla olsun, kalıp veya modelin dönüşümü, salt dışsal itiyile değil, fakat aynı zamanda uzun bir zaman süreci içinde Birim-birimin ve birim-çevrenin sürekli etkileşimi sonucu oluşan geçmiş birikimi de gerektirir. XVIII. yüzyıl Fransası üzerinde İngiliz etkisi çok iyi bilinen bir örnektir; ve aynı zamanda ekolojik konumun Fransa'nın Devrim'den hemen biraz önceki ekonomi kalıpları üzerindeki etkisi de diğer bir örnek olabilir. Aynı zamanda kentleşme gibi daha geniş çaplı eğilimler de belirli bir birim içinde reform veya devrim ortamlarını hazırlarlar; ve çevresel alanların (peripheral areas) merkez (center) tarafından ihmalî bölgesel kargaşa veya huzursuzluğun hatta ayrılmalarla sonuçlanabilecek durumların çok iyi bilinen bir nedenidir. Bu durumlar bize daima birimler içinde birimlerin varlığını ve bu birimlerin eşit olmıyan bağlantılar içinde birbirleriyle ilişkiye girdiklerini öğretir.

Yenilik (novelty) - icat ve doğuş (innovation and emergence) : Belki burada en çok dikkatimizi çeken tümüyle yeni bir kalıba doğru bir hamle yapma olgusudur. Bu hamle radikal icat durumunda olduğu gibi kısmi (örneğin teknolojiye yeni kabul edilmesi) veya toplumsal veya kültürel veya toplumsal-kültürel düzeyde yeni birim türlerinin ortaya çıkmasında olduğu gibi globa, kapsayıcı olabilir. Yeni birim tiplerinin doğuşu hem yeni ulusların ve hem de eski birimlerin içinde yeni uygarlıkların, örneğin İtalya'da Rönesans, ortaya çıkmasını içerir. Bu durumların hepsinde belirli bir zamanda karışımı tümüyle farklı bir kalıp yaratan, birbirlerinden farklı çeşitli kalıpların bir arada, birlikte büyüüp gelişmesi söz konusudur.

Bu temel tarihsel değişmeler örneğinin sadece programlanmış doğasını belirtmek gereksizdir. Fakat dış-sistem modelinin, tarihsel belgelerde rastladığımız ve çevremizde gözlediğimiz değişmenin çok daha çeşitli türlerini daha iyi açıklama yeteneğine sahip olduğuna ilişkin savımızı doğrulamak burada yeterli olacaktır kanısındayım. Değişme süreçlerinin büyük çoğunluğunda, her noktada, dışsal zorlamaların, difüzyonun, çevrenin ve krizlerin baskısını dikkate almak, kuramın, tarihin tanıklığına, açıklığına karşı bizi körleştirmesine izin vermesi anlamına gelir. Tarihi evrime tercih ederken, içsel potansiyal olgusuna inancın şimdiye kadar engellemiş olduğu gerçek bir tarihsel değişme sosyolojisine giden yolu da açmış bulunuyoruz.

REFERANS NOTLARI

Bölüm I : İşlevselcilik ve Toplumsal Değişme

- 1) İşlevselcilik üzerinde genel ve mantıklı bir eleştiri için bkz. Hempel (1959) ve aynı zamanda bkz. Bredemeier (1945).
- 2) Söz konusu polemiklerin işlevselciliğin pozitif doktrin ve metodlarının sonuçları olduğu savında bulunan bkz. Jarvie (1964). eu
- 3) Malinovski (1936); Radcliffe-Brown (1952).
- 4) Bu tür mantıksal ve metodolojik eleştiriler için bkz. Dore (1961).
- 5) Gouldner (1959).'
- 6) Cancian (1960), Nagel'in tartışmasını geliştirmiştir. bkz. Nagel (1956).
- 7) «Açık ve gizli işlevler». Merton (1968).
- 8) Gluckman (1955); Coser (1958).
- 9) Loçwood (1956).
- 10) Re_x (1961); Dahrendorf (1957) ve 1968, Lenski (1966).
- 11) Mills (1956) ve (1959), aynı zamanda bkz. Merton (1968).
- 12) Doğu ve Güney Afrika İngiliz işlevselci antropologlarının çalışmaları bütünleştirme (consolidation) stratejisini içerir; örneğin Firth, Evans-Pritchard, Gluckman ve Audrey Richards. Aynı zamanda Gluckman en azından Malinowski geleneğinin sınırlılığının bilincindeydi, özellikle tarihi ihmal etme, geri plana atma açısından. bkz. Gluckman (1963).
- 13) 1950'lerde Amerikan toplumunun açıklamada işlevselci modellerin kullanımı ve yararına ilişkin örnekler şunlardır: Williams (1952) ve Herberg (1955). «İrk» olgusunun baskısı ve Zenci mücadelesi için bkz. St. Clair, Drake (1965).
- 14) Bu türden kültürler arası bilgi örnekleri olarak bkz. Banks ve Te_xtor (1963).
- 15) Karşılaştırın, örneğin, Malinawski (1926) ve Almond ve Coleman (1960).
- 16) Sibernetik veya sistem analizi için bkz. Buckley (1967).

Bölüm 2 : Neo-evrimcilikte Yeniden Canlanış

- 1) Spencer için bkz. Andreski (1971).
- 2) Durkheim (1947a); Gouldner (1962); Nisbet (1965); Merton (1934). Toplumsal ve ekonomik gelişmede bir öge olarak işbölümü çoğu XVIII. yüzyıl yazarları tarafından, özellikle Adam Smith ve İskoç Aydınlanması, vurgulanmıştır.
- 3) Parsons (1960) Kısım III.

- 4) Bu etik yön Bellah (1964) çok açık bir biçimde belirgindir; aynı zamanda bkz. Binder (1964). Aynı zamanda Bellah (1963) Durkheim'ın tarihi değerlendirmesinde evrimci olduğunu ileri sürer.
- 5) Parsons (1951).
- 6) Smelser (1959), s. 402.
- 7) Smelser (1959), passim, özellikle ss. 3-4 ve 402.
- 8) Herikisi de «yeniden bütünleşme» olgusunun ayrı bir değerlendirmesini yapmamış olsa da bkz. özellikle Eisenstadt (1956) ve (1970). Din ve ideolojiye uygulanış biçimiyle «yeniden bütünleşmenin» eleştirisi için bkz. Smith (1971).
- 9) Rousseau'nun pozisyonu için bkz. Cobban (1964) ve Durkheim (1960).
- 10) Gelişen ülkelerde elitlerin ve liderlerin kurumsal temeli, belirlenmesi kararlılığı özellikle Almond, Pye ve Apter'in çalışmalarında görülmektedir, özellikle bkz. Almond (1965); Pye ve Verba (1965); ve Apter (1965).
- 11) Güç tanımı Parsons'a aittir: «Temelde çok farklı olmakla beraber, tıpkı ekonomik sürecin genelleştirilmiş aracı para olduğu görüşüne bir anlamda doğrudan paralellik içinde, söz konusu güç olgusunu da mantıksal yapıda (logical structure) genelleştirilmiş bir araç (medium) olarak değerlendirmekteyim», Parsons'ın Bendix'in Lispet'in yapıtında (1967) yer alan «politik güç kavramı» makalesi. Değişmenin doğal fakat sürecin vurgulanması açısından bkz. Deutsch (1963), Bölüm 7.
- 12) Bkz. Hempel (1959); Brown (1963).
- 13) Parsons ve Shills (1951); Parsons ve Smelser (1956).
- 14) Moore (1960).
- 15) Enerji üretimi kavramı için bkz. White (1949), bu yapıtta evrim kavramı belirli toplumlar düzeyinden ziyade insanlık gibi en genel düzey atfedilerek ele alınmıştır.
- 16) Heriki tartışmayı (contentions) destekliyen çevrecilik Moore'un Social Change yapıtında bulunmaktadır. Moore'un yapıtı bu genel alanın sofistike ve derinlemesine bir değerlendirmesidir ve aynı zamanda neo-evrimci bakış açısının güçlüklerinin duyarlılığı içindedir. Bu husus Moore'un ayrılma noktasını, farklılığını yansıtır, bkz. Moore (1963a).
- 17) İnsan biyolojisinde «uyum öncesi» (pre adaptation) için bkz. Pilbeam (1970) ss. 23-4.
- 18) Moore (1963a), ss. 18-19.

Bölüm 3 : Evrim Aşamaları

- 1) Evrimciliğin mantığına ve çeşitliliğine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Burrow (1966) ve Ginsberg (1957), özellikle 10 ve 13. ncü bölümler.
- 2) Değişme ve denge kuramı olarak evrimcilik için bkz. Bock (1963).
- 3) Bu holizm ve diğer bazı evrimci nitelikler için bkz. van den Berghe (1963).

- 4) Leibniz (1898). Söz konusu cümle Leibniz'in Principles of Nature and Grace (1714) yapıtında bulunmaktadır ve Nisbet (1919) tarafından alınmıştır (s. 116). Leibniz'in düşünceleri bir yüzyıl sonra toplumsal evrimciliğin temelini oluşturmak üzere Condorcet ve Kant tarafından kullanılmıştır. Böylece bu aşama toplumsal evrimciliğin karşılıkları olan ideolojik ve biyolojik evrim anlayışının ortaya çıkmasından çok önce ortaya çıkmıştır.
- 5) Nisbet (1969) ve Bock (1964) klasik evrimciliğin temel ilkelerine ilişkin paralel özetlemede bulunmuşlardır.
- 6) Bkz. Bock (1963) ve van den Berghe (1963).
- 7) Eisenstadt (1964b).
- 8) Moore (1963b), Eisenstadt (1964a).
- 9) Parsons (1966), ss. 9 ve 16-18.
- 10) Ibid., ss. 20-1.
- 11) Ibid, s. 22.
- 12) Ibid. ss. 22-4 genel model ve sonuçlar için
- 13) Ibid. ss. 27-8 ve 47-50.
- 14) «Cladogenesis» ve «anagenesis» için bkz. Dobzhansky (1962), pp 10, 231-2 ; aynı zamanda bkz., s. 190 (italikler orijinalden) :

Hayvan dünyasının veya omurgalı filum, veya memeliler sınıfının evrimi genellikle dallanmış budaklanmış bir ağaç gibi temsil edilir. Ağacın altı varsayımsal olarak ortak ana kolları çeşitlenen, kollara ayrılan nesli ve dalları türleri veya grup türlerini temsil eder. Böylece ağaç «cladogenesis» i sembolize eder, ... örneğin çevreye uyum yaparak bir merkezden yayılma, sayısız alt dallara ayrılmayı içeren evrimsel akış eğilimi, ancak bu akış içinde değişen çevrelere sürekli uyumda gösterilen yetersizlikler nedeniyle bunların çoğu yok olmuştur.
- 15) Parsons (1966), p. 110.
- 16) Steward (1953). ss. 313-26; ve (1960), ss. 169-86.
- 17) Sahlins ve Service (1960); White (1949).
- 18) Bkz. Swanson (1967) ve Nisbet (1969)'da eleştiriler.
- 19) Hiç kuşkusuz, neo-evrimci eğilim baştan başa her hususta doğru olarak tam bir betimleme ve nedensel açıklama işlevleri açısından sınıflama kisvesi altında bu türden «yenilikçi» (modernist) değerlendirmenin yerini alma yönelişi içindedir; «açıklamanın verildiği durumda, bu açıklama hemen hemen daima «modernliğe» ulaşmada başarısızlık anlayışı çerçevesinde ele alınır, söz konusu çerçevede incelemeye yönelen «açıklama» sözcükleri amaçlanan nihai durumun özellikleri açısından kamoflaj edilmiş «karşıtlar» olmaktan öteye gidemez.
- 20) Parsons (1964).
- 21) Parsons (1966) s. 10.
- 22) Ibid. s. 113.
- 23) Nisbet (1969), ss. 262-7, s. 323'deki not.
- 24) Parsons op. cit. 10-11.

- 25) «Dünya dinlerinin sosyal psikolojisi» ve «Dünyanın dinsel tepkileri, ve yön-leri» bkz. Weber (1947).
- 26) Bellah (1964). Bellah, çevreden daha etkin olarak farklılaşmanın yol açtığı bireysel ve toplumsal otonomideki büyümey vurgular, ve Parsons'ınki gibi, önerdiği beşli aşama bütün evrimci modellerin özünde yatan temel üç aşamalı bir modelin geliştirilmiş biçimini temsil eder - jeologların ve tarih öncesi tarihçilerin Eski ve Yeni arasında bir Orta dönem, veya Alt ve Üst arasında bir Orta dönem koyma alışkanlığının yansıttığı bir gerçek (Taş, Pleistocene, Mesozoic) çağ veya dönemler.
- 27) Bkz. Weber (1965) : kalıp-değişkenler için, bkz. Parsons (1951).
- 28) Moore (1936)'un ileri sürdüğü gibi sanat ve teolojinin ait oldukları birimin içsel baskılar tarafından en az etkilenen, fakat dışsal etkilere en çok duyarlı ögeler olduğu doğru olabilir.
- 29) Kraeling ve Adams (1960). bu sempozyumun belgesidir.
- 30) Kroeber (1962).
- 31) Aynı zamanda bkz. Redfield (1955), Redfield merkezde kapital birikimini ulusal dinleri. egemen sınıf imtiyazlarını ve «devlet»e verilen yüksek değeri bu ögelere ekler.
- 32) Childe (1936) ve (1942); Piggett, Malliwan'a Önsöz (1965).
- 33) Danel (1971), bölüm I; Parsons (1966). s. 52 not 3.
- 34) Parsons (1949), s. 450; değişme üzerinde Parsons'ın kuramsal pozisyonunun bir değerlendirmesi için bkz. bölüm 11 (1951).
- 35) Parsons (1966), s. III.
- 36) Nisbet (1969), ss. 264-5. Nisbet, Parsons'ın evrimciler ve 18. yüzyıl «doğal tarihçiler» gibi (örneğin Kant, Rousseau, Millar, Ferguson, Adam Smith) toplumların değişmesine ilişkin değil fakat sürekli «total toplum» tiplerinin ilerlemesine ilişkin bir kuram oluşturmuştur.
- 37) Parsons (1966), s. 69 (italikler orijinalden) :
- Bu sistemlerin kökenine (tarihe geçmiş önemli ara imparatorluklar) ilişkin tarihsellik nedensellik sorunları çok karmaşık olup, şu andaki tartışmanın kapsamının büyük ölçüde dışında bulunmaktadır. Kendi kaynaklarına dayalı olarak gelişen toplumların niçin hiçbirinin modernliğe erişmediği sorununun yanısıra model veya kalıplardaki belirli düzenlilikler gerek erişilmiş düzeyleri ve gerekse gösterdikleri çeşitlilikler açısından ilgi alanımızın özünü oluşturacaktır.
- Parsons'ın amaçlarının daha kısa bir açıklaması (niçin modernliğe erişilmiştir yerne. Modern Batı'nın erişmiş olduğu durumu karşılaştırmalı olarak açığa çıkarmak için sınıflama) bulunamamıştır; kitabının daha sonraki cildinde prosedür adeta tersine çevrilmiştir.
- 38) Ibid. ss. 42-47.
- 39) Ibid., ss. 75-6 ve 68-93.
- 40) Eisenstadt (1963).
- 41) Eisenstadt'ın Wittfogel'i eleştirileri için bkz. Eisenstadt (1958); aynı zamanda bkz. Eisenstadt (1962); ve Leach (1959).

- 42) Farklılaşmanın olası sonuçlarını kategorize etme çabası - nedensel bir başlangıç - bkz. Eisenstadt (1964 b).
- 43) Eisenstadt (1963).
- 44) 'Toplumsal değişme ve gelişme', Eisenstadt (1970), ss. 9 ve 12.
- 45) Levy (1949), s. 86'daki alıntı
- 46) Parsons (1966). ss. 50-I.
- 47) Bkz. Daniel (1971), Bölüm 4; Wheeler (1966).
- 48) Bkz. örnek için, Roux (1964); Mellaart (1965); Childe (1942).
- 49) Bkz. Broidwood ve Willey (1962) (1962).
- 50) Bkz. Eisenstadt (1970), s. 12, Burada Eisenstadt, sistemik özellikleri nedeniyle sistemin hem dışsal ve hem de içsel öğelere duyarlılığı üzerinde durmuştur.
- 51) Lowie (1927), Önsöz.
- 52) Durkheim (1947 b), s. 3.
- 53) Marx (1959 a) ve (1959 b).

Bölüm 4 : Modernlik ve Modernleşme

- 1) Bkz. Lewis ve Short (1879), Cassiodorus'un «modernus» ve «moderna» («bugünün nesneleri veya kurumları»), Var. 4, 51. Aynı zamanda bkz. Panofsky
- 2) Weber'in ve bir ölçüye kadar da Marx'ın modernleşme sözcüğünü kullanmadıkları halde, modernleşmenin başlamasını bu anlamda ele alırlar. Evrensel bir toplumsal çözücü, eritici olarak modernleşme için bkz. Lvy (1966).
- 3) Dore (1969); aynı zamanda bkz. Smith (1965)
- 4) Bkz. örneğin, Apter (1963a) ve (1965); Pye (1961); Binder (1964); Halpern (1963).
- 5) Nettle ve Robertson (1966) ve (1968) ekonomik gelişmeyi modernleşmenin bir yönü, endüstrileşmeyi ekonomik gelişmenin bir biçimi olarak ele alırlar
- 6) Black (1967).
- 7) Bellah (1965), Epilogue.
- 8) Eisenstadt (1965).
- 9) Bellah'ın tam bir değerlendirmesi için bkz. Bellah (1965), ve aynı zamanda (1957).
- 10) Bkz. Bastide (1961); Smith (1965).
- 11) Bellah (1958).
- 12) Hoselitz (1960) ve «teknik değişimin toplumsal yansımalarının analizindeki temel kavramlar» için bkz. Hoselitz ve Moore (1963).
- 13) Weber (1964), ss 116f.
- 14) Bu onların ampirik örneklerinde yenilikçiliğin temel özelliklerini betimlemelerinde gösterdikleri Batıcılıkta açıklık kazanmaktadır. Gördüğümüz gibi, Bellah açısından, modern dönemi (örneğin «ilk modern din») Reformasyona kadar götürebiliriz, bkz. Bellah (1964).

- 15) Frank Amerika'da özellikle üst ve alt sınıflar için rollerde başarı ödülünü rollere atfederek alınmadan ayırmıştır; halbuki Japonya için tam tersi bir durum söz konusudur. Bkz. «Gelişme sosyolojisi ve sosyolojinin az gelişmesi» Frank (1969); aynı zamanda bkz. Harrington (1963); Abegglen (1958); Levy (1953).
- 16) Bkz. Weber (1965) ve 1947), ss. 293-4.
- 17) Bellah (1965), Epilogue.
- 18) «Modernleşme kuramına doğru» Smelser (1968); Bkz. Bu makalenin kendisi tarafından yapılmış daha önceki yorumu, «Değişme mekanizmaları ve değişmeye uyum», Hoselitz ve Moore (1963).
- 19) Ibid., ss. 129 ve 130-7.
- 20) Ibid. ss. 137-8 ve 140-2.
- 21) «Genel bir değişme kuramına doğru», Smelser (1968). Toplumsal değişmenin tanımının açıklanmasından ayrılması gerektiği düşüncesi için bkz. ss. 199-205. öb8
- 22) «Modernleşme kuramına doğru» Smelser (1968). Başka türlü belirtilmediği sürece bütün alıntılar bu makaleden yapılmıştır. Bkz. özellikle ss. 129-ve 141.
- 23) Bkz. Gusfield (1967); Dore (1969).
- 24) Veya «tersine dönüşler», Endonezya, Burma. Pakistan ve faşist Japonya, İtalya ve Almanya'daki bu göreceli çöküşleri Türkiye, Meksika, Sovyet Rusya ve Meiji Japonyasındaki gelişen farklılaşma ile karşılaştıran Eisenstadt (1964d) olduğu gibi.
- 25) Özellikle kasabalarda, bkz. Smelser (1968), ss. 138-9 ve 141; ve Little (1965).
- 26) Bkz. Tarn ve Graffith (1952); Helenleştirme örneğinde başlatılan bir bütünleşmenin yarattığı gerilimlerden bazıları için bkz. Maccabes II.
- 27) Dumont (1970) ve de Reuck ve Knight (1967).
- 28) Eisenstadt'ın kendi kurumsallaştırma kuramıyla çürütmeye çalıştığı bir eleştiri; bkz. «Toplumsal değişme ve gelişme», Eisenstadt (1970).
- 29) «Genel bir toplumsal değişme kuramına doğru», Smelser (1968).
- 30) Smelser (1959).
- 31) Apter (1963a) ve Apter'in «Yeni uluslarda politik din» adlı makalesi, Geertz (1965b).
- 32) Bkz. Cohen (1968), ss. 64-5 ve 174, mukabil tartışmalar için bkz. Nisbet (1970)
- 33) Eisenstadt (1964b).
- 34) Eisenstadt (1965), özellikle ss. 15 ve 37.
- 35) Shils (1962). Shils yenilikçi rejimlerin çoğunlukla belirli elitlerin çözümleri olduğunu ifade eder-memurlar, entellektüeller, otokratlar ve benzeri; aynı zamanda bkz. Shils (1960).
- 26) Bkz. Tarn ve Griffith (1952); Helenleştirme örneğinde başlatılan bir bütünleşmenin yarattığı gerilimlerden bazıları için bkz. Maccabes II.
- 27) Dumont (1970) ve de Reuck ve Knight (1967).
- 28) Eisenstadt'ın kendi kuramsallaştırma kuramıyla çürütmeye çalıştığı bir eleştiri; bkz. «Toplumsal değişme ve gelişme», Eisenstadt (1970).

- 29) 'Genel bir toplumsal değişme kuramına doğru', Smelser (1968).
- 30) Smelser (1959).
- 31) Apter (1963 a) ve Apter'in «Yeni uluslarda politik din» adlı makalesi, Geertz (1965 b).
- 32) Bkz. Cohen (1968), ss. 64-5 174, mukabil tartışmalar için bkz. Nisbet (1970).
- 33) Eisenstadt (1964 b).
- 34) Eisenstadt (1965), özellikle ss. 15 ve 37.
- 35) Shils (1962). Shils yenilikçi rejimlerin çoğunlukla belirli elitlerin çözümleri olduğunu ifade eder - memurlar, enlelektüeller, otokratlar ve benzeri; aynı zamanda bkz. Shils (1960).
- 36) Eisenstadt (1968 a), ss. 443-5.
- 37) Eisenstadt (1964), Durkheim'in İşbölümü adlı yapıtına dikkati çekmektedir; aynı zamanda bkz. Merton (1934).
- 38) Bu durum. Eisenstadt'ın modernleşmeyi sürekli değişmeye yapısal eğilimi olarak veya 'temel kurumsal alanlarda ,devamlı, büyümeyi sürdürme ve nisbeten az miktarda patlama ve çöküntülerle böylesi değişimleri emebilecek kurumsal bir yapı geliştirme yeteneği' olarak tanımlamasının bir sonucudur. Eisenstadt (1964 d), yeni basım (1970), ss. 423-40.
- 39) Eisenstadt (1965). Shils, Clark Kerr et. al. (1962) yanısıra Eisenstadt da temel analizleri «yapısal» olsa da, örneğin grupları zorlayan, bağliyan eğilimler ve kalıplar çerçevesinde, modernleşme tipleri arasında, «girişimci» veya «elit» gruplar olarak ayırım yapar.
- 40) Bu kanıtlarıç is bkz. Deutsch (1966) ve (1961); aynı zamanda bkz. Lerner (1958).
- 41) Bununla beraber Eisenstadt kendi kitabında şöyle bir görüş ileri sürer («Toplumsal gelişme ve gelişme» bölümünde (1970) s. 19):
- Yeni elitlerin ortaya çıkmasını kolaylaştıran yapısal farklılaşmanın genel eğilimden bağımsız olarak belirli koşullar hakkında şu anda çok az şey biliyoruz. Bir yandan bu koşulların temel yönelişlerinin doğasını veya diğer yandan da bu koşulların daha geniş tabakalarla ilişkilerini ve tutarlı, geçerli bir kurumsal düzeni sürdürme yeteneklerini neyin etkilediğini bilmiyoruz.
- Bu pasaj. Eisenstadt'ın geniş ve uzun dönemli yapısal analizini (örneğin farklılaşma-bütünleşme), ileri sürdüğü daha özgül elit-yenilikçi değerdirmeleriyle bütünleştirmede başarılı olmadığına ilişkin tartışmamı desteklemiştir.
- 42) Hiç kuşkusuz, Eisenstadt kendi elit analizine üstün bir kuramsal statü vermemiş olsaydı, «modernleşme» yi bu veya şu elit veya grubun sadece bir ideal veya bir politika olarak değerdirenlerin bakış açılarına göre tekrar tanımlaması gerekecekti, örneğin modernleşmenin üçüncü veya pratik kullanımı (Bölümün başlangıcına bakınız). Bu durum onun değerdirmesinin yapısallığını tümüyle ortadan kaldırmış olacaktı. Bu dikotominin keskinliği Eisenstadt'ın metodunun bir sonucudur: «yapısal değişme» yi faz-

lasıyla dar ve soyut olarak tanımlamak, bu tanımlı modernleşmeye eşit tutarak ve ondan sonra da yapısal değişme veya modernleşmenin iskeletsel anlayışını, özünü doldurma üzere biçimlendirilmiş bir elit analizi aracılığıyla ampirik gerçeklikle ilişkilendirmeye zorlanmalı. Bu çıkmaz, daha az sınırlandırılmış bir yapısal değişme anlayışını, fakat tercihen daha az soyut bir modernleşme tanımını benimseyerek ve dolayısıyla modernleşmenin yapısal değişmeyle denkliliğini reddederek önlenmiş olacaktır. Ancak bu şekilde daha geniş kapsamlı bir yapısal analiz elitlerden başka diğer grupların ve modernleşme süreçlerinde yer alan daha geniş kapsamlı değişkenlerin dikkate alınmasına izin verecektir. Yine bu eğilimle ayrılık gösterdiği arkadaşlarının modellerini çevrelediği kadar Eisenstadt'ın önceliklerini kuşatan modernleşmenin üçlü kullanımındaki karışıklık da engellenmiş olacaktır.

- 43) Roma ve Çin (Mongol fetihçilerinin veya Helen kültürünün ve İtalyan olmayan tabakaların emilmesi) özellikle dikkat çeken örneklerdir. bkz. Smye (1970), Ho (1962); bu noktada oldukça açık olan Parsons (1966).
- 44) Tam bir değerlendirme için bkz. Smith (1971), bölüm 5.
- 45) Parsons'ın Weber'e (1965) girişinde dinsel «hamlelerin» değerlendirilmesine bkz. veya Protestan Etikin batılı olmayan karşılıkların (kopyalarını) bulma çabası için bkz. Bellah (1963); Eisenstadt (1968b). Bu Weber'in kendisi tarafından ayrıntılarıyla izlenerek ortaya konmuş olan karmaşık karışıklı ilişkilerden oldukça farklıdır, bkz. Andreski (1964), bölüm 12-13; ve Giddens (1970).
- 46) Eisenstadt (1968a), s. 445.
- 47) Sistematik analizde McClelland'ı (1961) aktarıyorlar, bkz. Eisenstadt'ın azınlıklara mezheplere, özel yerleşim bölgelerine, v.s. ilgisi; aynı zamanda bkz. Hagen (1962), Eisenstadt (1970).
- 48) Bkz. Desai (1948); McCulley (1940); Harrison (1960).
- 49) Bu pozisyon Dore'da (1969) en çok açıklık kazanmıştır, fakat aynı zamanda bkz. Gusfield (1967) ve Nettl ve Robertson (1966).
- 50) Gerçekte Marx'da modernleşmenin birbiri içine girmiş en azından üç modeli vardır (modern sözcüğüne ilerlemesi bir ton katarak yakın zamana ait (recent). çağdaş, yeni anlamda kullanılmasına rağmen) : feodal ve eski biçimlerden sonra gelen, bu biçimlerin içinden çıkan, onların mirasçısı olan burjuvanın (ve sosyalist?) modern sosyo-ekonomik biçim olarak belirlendiği basit evrimci model; İngiltere'nin, diğer ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimleri açısından gelecekleri için referans noktası olarak kullanıldığı endüstrileşme modeli (bkz. Kapitalin birinci basımı, Önsöz); ve son olarak da modernleşmenin kapitalizm ve kapital birikimiyle veya kapitalin sömürgeci yayılma ve emperyalizm yoluyla Batılı olmayan ülkelere ihracıyla daha içiçe denkleştirildiği tarihsel model. Marx'ın ve Neo-Marxistlerin (Hilferding, Luxemburg, Lenin) kapitalizm ve emperyalizm modelleri için bkz. Avineri (1969); Fieldhouse (1967).

- 51) Bkz. Frank (1967) ve (1967)); Jalee (1968); Baran (1957).
- 52) Batılı olmayan ülkeler açısından, Marx'ın kendisi, sadece Batı'dan ihraç edilmiş kapitalizmin feodalizmi yıkararak, yerli bir proleteryanın ortaya çıkmasına yol açarak, vs. teşvik edebileceği zorunlu sosyo-ekonomik koşullar olmadan sosyalist yeterliliğin yerli köklerinin vaktinden evvel oluştuğunu düşünür gözükmektedir. Bu duruma ilişkin analizi 1789 Devriminin olgunlaşmamışlığına ilişkin analizle paralellik göstereir. bkz. Avineri (1969), bölüm 7 ve Avineri'nin Giriş'i (1969), aynı zamanda bkz. Marx'ın Hindistan ve Cezayir üzerindeki makaleleri (1969 Avineri)
- 53) Bkz. Nettl ve Robertson (1968), Resim II; bu yapıtın, modernleşmenin dışsalılığına ilişkin bireysel-tanımlarını abarttığını düşünüyorum. Bir dereceye kadar durum bundan daha karmaşıktır: iki gelenek içinde sosyalize olan yenilikçiler, bir yandan, «memleketlerinde» kendi durumları çerçevesinde «ileri» ulusları değerlendirirler ve diğer yandan da, kendi durumlarını dıştan kaynaklanmış düşünceler ve deneyimler çerçevesinde ele alırlar. Yapısal olarak yenilikçiler hem iç ve hem de dış koşullar tarafından zorlanır. «İç-sistem ve «dış-sistem» modellerinin herikisi (veya herhangi bir modelden uçlanan kuramlar) bu gizli karşılıklı etkileşimi toptan basitleştirir.
- 54) İlgili sözcüklerin bu sözde genel etik temelleri üzerine yapılama çabası için bkz. Seers (1969).
- 55) 18. yüzyılın sonu veya 19. yüzyılın başından itibaren aynı zamanda bilim ve teknolojinin bilinçli ve birikimli bir biçimde birbirine uygulanması, bkz. Kuhn (1962a)'yı aktaran Moore (1963a).
- 56) Levy (1966), ss. 11-12.
- 57) Bkz. Bordes (1968), Roe (1971) ve Clarke ve Piggott (1970), daha önceki geçişlere ilişkin veriler için.
- 58) Levy (1966), Kısım I, görelî olarak modernleşmiş toplumların yapısı karşısında modernleşmemiş toplumların yapısı, örneğin özelleşme ve birimlerin kendi kendine yeterliliği, evrensellik ve özgüllük, merkezileşme, yaygınlık, ve pazarların genelleşmesi, vs - bilinen tüm işlevselci dikotomiler. Sadece Kısım IV'te, bölüm 2'de 810 sahifenin 35 sahifesi bir toplumsal ilişki durumundan diğerine yönelişlerden etkilenen bir geçiş olarak 'modernleşme sorununa' hasredilmiştir; ve bu konu bir kitapta 'Uluslar Arası İlişkiler İçin Bir Ortam'altbaşlığı altında ele alınmıştır.
- 59) Bilimsel-teknolojik bir tanım kesin olarak sosyolojik olmayabilir fakat 'sosyolojik olarak ilgili', 'toplumsal olarak koşullanmış' bir tanım niteliğini taşır. Veya daha ziyade, üzerinde durulan bilim ve teknolojinin uygulanması olduğundan, tanım toplumsal olmakla beraber sosyolojiktir; bu ayırmalar için bkz. Giddens (1970).
- 60) Tek bir 'modernleşme kuramı' arayışı kapsamlı bir toplumsal değişme kuramı için arayışın bir çeşididir.
- 61) Bkz. Bendix (1960); Gusfield (1967).

Bölüm 5 : Devrim

- 1) Bkz. örneğin, (1967); ve Smelser'in (1968) 'Modernleşme Kuramına Doğru'.
- 2) Teggart (1925) ve Nisbet (1969).
- 3) Bkz. Linton (1943) ve Yinger (1957).
- 4) Smelser (1959), ss. 32ff.
- 5) 'Genel Bir Toplumsal Değişme Kuramına Doğru' ve 'Endüstri Devrimi ve İngiliz İşçi Sınıfı Ailesi', Smelser (1968), ss. 212-3 ve 79-81.
- 6) Rostov (1960) : Marx ve İngiltere üzerine. bkz. Ulam (1960).
- 7) Berschenkron (1962), bu tartışma için.
- 8) Smelser (1968) ve (1959).
- 9) Nisbet (1969) özellikle ss. 259-62.
- 10) Köylü-lord ilişkileri açısından bu farklılıklara ilişkin bazı öneri ve açıklamalar için bkz. Barrington Moore (1967).
- 11) Smelser (1962), bölüm I.
- 12) Ibid., bölüm 9.
- 13) Ibid., bölüm I ve Smelser (1968), ss. 97-100.
- 14) Smelser (1962) bölüm 10.
- 15) Bkz. Lefebvre (1947) ve Cobban (1965).
- 16) Ellemers (1967), 'değer-eklenmiş' şemanın açık uygulaması.
- 17) Smelser (1962), bölüm 10; bkz. Goertzs eleştirisi için Apter (1963 b).
- 18) Smith (1971), bölüm 3.
- 19) Parsons (1949) birim eyleminin analizi.
- 20) Smelser'in 'merkezi değerler' kullanımı Paretonun tortuları kullanımına benzerlik gösterir; tortular gibi 'merkezi değerler' de aynı şekilde belirsizdir ve ayrıntılı olarak araştırılması zordur.
- 21) Johnson (1968), bölüm I.
- 22) Johnson (1964). önceki tipoloji için.
- 23) Johnson (1968), bölüm 7 : bkz. Brinton (1952) dört 'Büyük Devrim' üzerinde genellemeler için.
- 24) Johnson (1968), s. 138.
- 25) Tocqueville'nin kuramı üzerinde eleştirileri için bkz. Johnson (1968). ss. 61-3. Gottscholk veya Wallace'ın ileri sürdüğü faktörler listesi gibi bu öğeler listesi de sadece ima edici olabilir. Bkz. aynı zamanda Stone'un kitabında yer alan eleştiriler için bkz. (1966).
- 27) Johnson (1968), bölüm 4-5 : hızlandırıcılar için bkz. Eckstein (1964).
- 28) Ibid., ss. 90-1
- 29) Finer (1962), s. 31.
- 30) Bkz. bu noktada Lockwood ve Dahrendorf'un eleştirileri, Lockwood (1956) ve Dahrendorf (1957) ve (1958).
- 31) Marw (1959 a).
- 32) Türkiye'de laikleşme ve devrimin en kapsamlı değerlendirmesi Berkes tarafından yapılmıştır (1964); aynı zamanda bkz. Lewis (1961) ve Famsaur (1957).
- 33) Bkz. Safran (1961). Vatikiotis (1961).

- 34) Johnson (1968). bölüm 6, sınırlılıklarının bilincinde olmasına rağmen den-
gesizliğin bu ölçütlerini kullanır. Bu eğilim, Arendt, y Gasset ve diğerleri
tarafından herkesçe anlaşılır biçime sokulan «kitle toplumu» kuramına yak-
laşır, bkz. Kornhauser (1959). Değerlerin ve işbölümünün bir miktar eşza-
manlı olmayışı modernleşmeyi devam ettirmek için zorunlu olabilir; çevre
veya kültürel boşluklar değişme için işlevseldir.
- 35) Gerek Fransa ve gerekse Rusya'da yer alan devrimlerden önce hem değer
ve hem de çevresel değişme yoğun bir biçimde kendisini göstermiştir:
Fransa'da kırsalın burjuvalaşması ve Aydınlanma (eğitim görmüşlerin ço-
ğunu etkilemiştir) ve Çarlık Rusyası'nın son döneminde ağır endüstriye
yöneliş, «populasim», sosyalizm ve Batıcılık. Değer ve çevre değişmesi bir-
birini aynı hızla güçlendirmiştir: heriki değişmenin eşzamanlı olması dev-
rimi daha çok mümkün kılmıştır. bkz. Jilly (1964); Venturi (1960).
- 36) Etki karşısında açık kalma süresi sorunu için, bkz. Coleman (1954) ve
Worsley (1964).
- 37) Wallace (1956) ve (1961); Johnson (1968), ss. 105-12.
- 38) Walzer (1966).
- 39) McNeill (1963), ss. 198-205; aynı zamanda bkz. Burn (1960); Andrews (1971),
bölüm 8. r;Hlsz,
- 40) Grup çelişkilerinin ve gelirdeki değişmelerinve statü çıkarlarının ekonomik
kökenleri için. bkz. Olson (1963) ve Davies (1962).
- 41) Davis-Moore'un işlevselci tabakalaşma kuramının eleştirileri için, bkz.
Wesolowski (1962); Buckley (1958) ve Wrong : «Tabakalaşma olmadan
toplumsal eşitsizlik» Heller'da (1969).
- 42) Stone (1966); Lefebre (1947).
- 43) Eckstein (1964). Bununla beraber Eckstein ve Princeton Okulu devrimden
ziyade toplum içinde meydana gelen zor, şiddet olgusuna ilgi duymuşlardır:
Eckstein iç savaşı zora cebre dayanan rekabetin norm olmadığı ve sınırları
iyi çizilmiş kurumsal kalıpların varolduğu toplumda devlet politikasını şid-
det kullanarak değiştirmek için yapılan herhangi bir hamle olarak tanım-
lamıştır, Eckstein (1965). Burada araçlar amaçlardan daha önemlidir. John-
son da bu gizli tuzağa düşmektedir.
- 44) Birçok durumlarda, örneğin 1905 Rus Devrimi, 1917'de Rus olmayan ulus-
lar. 1936'da Palestin'de Arap ayaklanması, 1848 devrimleri, vs. başarısızlığın
nedenlerinde elit politikalarının payı («konservatif reform» bir yana), is-
yancılar arasındaki örgütsel başarısızlıktan (aynı zamanda ideolojik karı-
şıklık) veya oldukça farklı nedenler için dayanılması söz konusu olan tem-
mel dış güçten veya herikisinden (Büyük Güç Müdahalesi) daha azdır.
- 45) Bu da. neo-evrimcilerin nedensel-geçici, şimdiki zamana ait açıklamalar
yerine mantıksal seriler, ardılıkları koyma eğiliminin bir başka çeşididir.
- 46) Bkz. Bottomore (1964) ve Bendix ve Lipset (1958), elit hareketliliği, ideolo-
ji ve devrim için.

- 47) Bkz. Schumpeter (1951), «Etnik olarak homojen bir çevrede toplumsal sınıflar.»
- 48) Bkz. Leiden ve Schmitt (1968).

Bölüm 6 : Denge ve Değişme

- 1) Parsons (1966), s. 21.
- 2) Moore (1967), ilişkileri için.
- 3) Eisenstadt (1964a); Moore (1960); Levy (1966).
- 4) Parsons (1961), Eisenstadt (1970)'de yeniden basılmış, ss. 95-121, özellikle s. 98.
- 5) Ibid., s. 108.
- 6) Guessous (1967).
- 8) Myrdal (1944), ss. 1065-70.
- 7) Bkz. Cobban (1965); Lerebre (1947).
- 9) Bkz. Bendix (1966); Gusfield (1967).
- 10) Dreyfus olayı sırasında böylesi bölünmeler için bkz. Kedward (1965).
- 11) Karşılaştırmalı Metod'un çözümsüzlükleri için bkz. Rokkan (1961).
- 12) Easton (1956), ve Guessous (1967).
- 13) Guessous (1967), s. 31.
- 14) Homans (1964). Bununla beraber metodolojik bireyciliğin Homans'ın yeğlediği psikolojismi beraberinde sürüklemesi zorunlu değildir.
- 15) Eisenstadt (1964b), Atom devrimi için, bkz. Pritchard (1958).
- 16) Durkheim (1950), s. 117.
- 17) Gellner (1964), s. 15.
- 18) Parsons (1951), s. 535.
- 19) Colburn ve Strayer (1958-9) ve Martin (1965) devletten dinsel ekonomi derecelerine ve kilise ve devlet (ve diğer kurumlar) arasındaki ilişkilere ilişkin tipolojiler sunarlar.
- 20) Ekonomik etkinlikle bütünlük içinde teknoloji daha umut verici bir sınıflandırma ölçüttür - çok geniş düzeyde olsa da, Lenski (1966) ve Goldschmidt (1959).
- 21) Farklılaşmaya ilişkin olarak bu gerekli koşul kullanımı determinist olmayan. alt yapının üst yapıyı koşulladığını ileri süren Marxçı pozisyona benzerlik gösterir; ve özelleşme sorunlarına açıktır.
- 22) Örneğin Parsons modern yasal sistemin ortaya çıkması için dört-sınıflı sistemin gerekli olduğunu ileri sürer, bkz. Parsons (1966). ve bkz. Bellah'ın çok açık olmayan açıklaması (1964):

Tarihsel dinlerin ortaya çıkması, arkayık dönemin ikili sınıf sisteminden çağımıza kadar bütün büyük tarihsel uygarlıkların karakteristiği olan dörtlü-sınıf sistemine genel kayışın bir parçasıdır: politik-askeri-elit-kültürel-dinsel elit, kırsal aşağı-statü grubu (köylü) ve kentli aşağı-statü grubu (tüccarlar ve artizanlar)

Tarih böylesi kesin bir ilerleme göstermiş olsa da (Mısır ve Mezapotamya'da gerçekten sadece iki sınıf veya statü grubu mu vardı?) tarihsel dinlerin ortaya çıkması için niçin böyle bir dörtlü-sınıf sisteminin gerekli olduğu sorusunu veya adı geçen sınıf sisteminin, Bellah'ın ileri sürdüğü gibi, İ.O. ilk bin yıllık dönemde söz konusu olan değişimleri aynı zamanda dinsel olarak etkilemiş olan tüm diğer toplumsal değişimlerden ayrı olarak, bu gelişmeyi koşullama düzeyini açıklığa kavuşturmak olanaklı değildir.

- 23) Bkz. Bellah (1964), ve Lerner'in psikolojismi (1958), Hagen (1961), ve McClelland (1961).
- 24) Bkz. White (1949), biyolojik evrim karşısında kültürel evrim.
- 25) Bkz. Gellner (1964), bölüm I, evrimsel tarihçiliğe moral karşıtlıklar için, aynı zamanda bkz. Popper (1957).

Bölüm 7 : Evrim ve Tarih

- 1) Hagen (1962).
- 2) Bu farkın kaynağı için Teggart (1925).
- 3) Bu nedenle özdeşliğin sürekliliğini Nisbet'ten (1969), s. 168 daha az vurgulamam yerinde olacaktır.
- 4) Moore (1963a).
- 5) Nisbet (1969), ss. 270 ff.
- 6) Bkz. Bellah (1965).
- 7) Dobzhansky (1970), s. 21.
- 8) «Kutlama. bireysel bir görüş», Tax (1960).
- 9) Bkz. Benthem van den Berghe (1966).
- 10) Camus (1962).
- 11) Bazı öğelerin sadece bir taslağı olduğunu ve «kurama doğru yönelen notlardan» ziyade metodolojik bir çerçeve ile ilgilendiğimizi vurgulamaktayım.
- 12) İlk difüzyonizmin eleştirisi için bkz. Lowie (1938), bölüm 10.
- 13) Arkeolojik difüzyonizm, bkz. Daniel (1962); Bordes (1968), Childe (1942).
- 14) Bkz. Lerner (1958); Deutsch (1966).
- 15) Bkz. Redfield (1960); Boeke (1953); Higgins (1956); Nash (1958).
- 16) Bkz. Fieldhouse (1967).
- 17) Aynı zamanda Difüzyonizmin gerçekten çok az kuramsal ilgi taşıdığı doğrudur; bu gerçek, toplumsal değişimin anlaşılması için daha sentetik bir çerçeveye gereksinimi tartışır.
- 18) Nisbet (1969), ss. 240-1.
- 19) En son durumdan ayrı olarak, diğer hepsi 'sistemin değişimleri' anlayışının karşısında yer alan Radcliffe Brown'un 'sistem içinde değişimler' kategorisi içine girer. bkz. Radcliffe Brown (1957).
- 20) Bir yandan insan organizasyonu ve kültür arasındaki ilişkiye, diğer yandan da ekolojik konum ve irsiyet arasındaki ilişkiye ilişkin tartışmalar için bkz. Tax (1965), özellikle Goertz, Wolf ve Clark Howell'in makaleleri.

- 21) Popper, nedensel zincirlerin bu şartta bağı kesişimi düşüncesini, sosyal sistemdeki geniş boyutlu değişmelerin önceden bilinmesi düşüncesi karşısına bir tartışma konusu olarak getirir. Birbirlerine yaklaşan nedensel zincirler, büyük ölçüde, birbirlerinden bağımsızdırlar; bundan da öte, genellikle veri birimi etkileyen (çok sayıda bilinmeyenleri de dahil olmak üzere, örneğin açlık veya salgın) o kadar fazla olaylar zinciri veya olaylar kalıbı vardır ki değişimin önceden bilinmesi tüm pratik amaçlar açısından konu dışı bırakılmıştır, bkz. Popper (1957). Hiç kuşkusuz, Popper yine de koşullu olay ifadelerine izin vermiştir.
- 22) Dinsel etkilerin ekonomik eylem üzerine etkisine ilişkin çalışmalarıyla Weber dikkati çeker bir istisna oluşturur.

KULLANILAN KAYNAKLAR

- ABEGGLEN, J. (1958), *The Japanese Factory*. Free Press, Chicago.
- ALMOND, G. A. (1965), 'A developmental approach to political systems', *World Politics*, 17, 183-214.
- ALMOND, G. A. and Coleman, J.S. (1960), *The Politics of the Developing Areas*, Princeton University Press.
- ANDRESKI, S. (1964), *Elements of Comparative Sociology*, Weidenfeld ve Nicolson, London.
- ANDRESKI, S. (1971), *Herbert Spencer: Structure, Function and Evolution*, Michael Joseph, London.
- ANDREWES, A. (1971), *Greek Society*, Penguin, Harmondsworth.
- APTER, D. (1963a), *Ghana in Transition* (revised edition), Athenaeum, New York.
- APTER, D. (ed) (1963b), *Ideology and Discontent*, Free Press, New York.
- APTER, D. (1965), *The Politics of Modernisation*, University of Chicago Press.
- AVINERI, S. (1968), *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press.
- AVINERI, S. (ed) (1969), *Karl Marx on Colonialism and Modernisation*, Anchor Books, New York.
- BANKS, A.S. and TEXTOR, R.B. (1963), *A Cross Polity Survey*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- BARAN, P. (1957), *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press, New York.
- BASTIDE, R. (1961), «Messianism and socioeconomic development», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 31, 3-14.
- BELLAH, R. (1957), *Tokugawa Religion*, Free Press, New York.
- BELLAH, R. (1958), «Religious aspects of modernisation in Turkey and Japan», *American Journal of Sociology* (A.J.S.), 64, 15.
- BELLAH, R. (1959), «Durkheim and History», *American Sociological Review* (A.S.R.), 24, 447-61.
- BELLAH, R. (1963), «Reflections on the Protestant ethic analogy in Asia», *Journal of Social Issues*, 19, 52-60.
- BELLAH, R. (1964), «Religious evolution», *A.S.R.*, 29, 358-74.
- BELLAH, R. (ed) (1965), *Religion and Progress in Modern Asia*, Free Press, New York.
- BENDIX, R. (1966-7), «Tradition and modernity reconsidered», *Comparative Studies in Society and History* (C.S.S.H.), 9, 292-346.

- BENDIX, P. and LIPSET, S. (eds) (1967), *Class, Status, Power*, Routledge and Kegan Paul, London.
- BENDIX, R. and LIPSET, S., (1958), *Social Mobility in Industrial Society*, University of California Press, Berkley.
- BERGHE, B. VAN DEN (1966), «Contemporary nationalism in the western world» *Daedalus*, 95 (3), 828-61.
- BERGHE, B. VAN DEN (1963), «Functionalism and the dialectic», *A.S.R.*, 28, 695-705.
- BERKES, N. (1964), *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montreal.
- BINDER, L. (1964), *The Ideological Revolution in the Middle East*, Wiley, New York.
- BLACK, C.E. (1967), *The Dynamics of Modernisation*, Harper and Row, New York.
- BOCK, K.E., (1963), «Evolution, function and change», *A.S.R.*, 28, 229-37.
- BOCK, K.E. (1964), «Theories of progress and evolution», in Cahnmann and Boskoff (1964).
- BOEKE, J.H. (1953), *Economics and Economic Policy in Dual Societies*, Institute of Pacific Relations, New York.
- BORDES, F. (1968), *The Old Stone Age*, Thames and Hudson, London.
- BOTTOMORE, T. (1964), *Elites and Society*, Watts, London.
- BRAIDWOOD, R. and Willey, G. (eds) (1962), *Courses Toward Urban Life*, Aldine, Chicago.
- BREDEMEIER, H.C. (1945), «The methodology of Functionalism», *A.S.R.*, 10, 242-9.
- BRINTON, C. (1952), *The Anatomy of Revolution* (revised edition), Vintage New York.
- BROWN, R. (1963), *Explanation in Social Sciences*, Routledge and Kegan Paul, London.
- BUCKLEY, W. (1958), «Social stratification and the functional theory of social differentiation», *A.S.R.*, 23, 369-75.
- BUCKLEY, W. (1967), *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- BURN, A. (1960), *The Lyric Age of Greece*, Edward Arnold, London.
- BURROW, J. (1966), *Evolution and Society*, Cambridge University Press.
- CAHNMANN, W. and BOSKOFF, A. (eds) (1964), *Sociology and History*, Free Press, New York.
- CAMUS, A. (1962), *The Rebel*, Penguin, Harmondsworth.
- CANCIAN, F. (1960), «The functional analysis of change», *A.S.R.*, 25, 818-27; ETZIONI (1964).
- CHILDE, V.G. (1936), *Man Makes Himself*, Watts, London.
- CHILDE, V.G. (1942), *What Happened in History*, Penguin, Harmondsworth.
- CLARKE, G. and PIGGOTT, S. (1970), *Prehistoric Societies* (revised edition) Penguin, Harmondsworth.
- CLARKE, G. (1967), *The Stone Age Hunters*, Thames and Hudson, London.

- CORBAN, A. (1964), *Rousseau and the Modern State*, Allen and Unwin, London.
- CORBAN, A. (1965), *The Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge University Press.
- COHEN, P. (1968), *Modern Social Theory*, Heinemann, London.
- COLBURN, R. and STRAYER, (1958-59), «Religion and the State», C.S.S.H., 38-57, 387-93.
- COLEMAN, J.S. (1954), «Nationalism in Tropical Africa». *American Political Science Review* (A.P.S.R.), 48, 404-26.
- COSER, L. (1956), *The Functions of Social Conflict*, Routledge and Kegan Paul, London.
- DAHRENDORF, R. (1957), *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, Routledge and Kegan Paul, London.
- DAHRENDORF, R. (1958), «Out of Utopia», A.J.S., 64, 115-27.
- DAHRENDORF, R. (1968), «On the origin of inequality among men», *Essays in the Theory of Society*, Routledge and Kegan Paul, London.
- DANIEL, G. (1962), *The Idea of Prehistory*, Penguin, Harmondsworth.
- DANIEL, G. (1971), *The First Civilisations*, Penguin, Harmondsworth.
- DAVIES, J.S. (1962), «Toward a theory of revolution». A.S.R., 27, 1-19.
- DAVIS, K. (1959), «The myth of functional analysis», A.S.R., 24, 757-73.
- DE REUCK, A. and KNIGHT, J. (eds) (1967), *Caste and Race*, Ciba, Churchill, London.
- DESAI, A.R. (1948), *The Social Background of Indian Nationalism*, Bombay Publishing Co., Bombay.
- DEUTSCH, K. (1961), «Social mobilisation and political development», A.P.S.R., 55 (3), 493-514.
- DEUTSCH, K. (1963), *The Nerves of Government*, Free Press, New York.
- DEUTSCH, K. (1966), *Nationalism and Social Communication*, Wiley New York, 2nd edition.
- DOBZHANSKY, T. (1962), *Mankind Evolving*, Yale University Press, New Haven; Bantam Books, New York, 1970.
- DORE, R.P. (1961), «Functions and cause», A.S.R., 26, 843-53.
- DORE, R.P., (1969), «On the possibility and desirability of a theory of modernisation», *Communications series No. 38*, University of Sussex, Institute of Development Studies.
- DUMONT, . (1970), *Homo Hierarchicus*, Wiedenfeld and Nicolson, London.
- DURKHEIM, E. (1947a). *The Division of Labour in Society*, (trans. Simpson), Free Press, Chicago.
- DURKHEIM, E. (1947b). *Elementary Forms of Religious Life* (trans. Swin) Free Press, Chicago.
- DURKHEIM, E. (1950), *The Rules of Sociological Method* (trans. Solovay ve Mueller), Free Press, Chicago.
- DURKHEIM, E. (1960), *Montesquieu and Rousseau* (trans. Mannheim), University of Michigan Press, Ann Arbor.

- DURKHEIM, E. (1962), *Socialism and St. Simon*, Collier Books, New York.
- EASTON, D. (1956), «Limits of the equilibrium model in social research», *Behavioural Science*, I, 99-100.
- ECKSTEIN, H. (ed.) (1964), *Internal War*, Princeton University Press.
- ECKSTEIN, H. (1965), «On the etiology of internal war», *History and Theory*, 4 (2), 133-63.
- EISENSTADT, S.N. (1958), «Oriental despotisms as systems of total power», *Journal of Asian Studies*, 17, 435-46.
- EISENSTADT, S.N. (1962), «Religious organisations and political process in centralised empires», *Journal of Asian Studies*, 21, 271-94.
- EISENSTADT, S.N. (1963), *The Political System of Empires*, Free Press, New York.
- EISENSTADT, S.N. (1964a), «Institutionalisation and change», *A.S.R.*, 29 (2).
- EISENSTADT, S.N. (1964b), «Social change, differentiation and evolution». *A.S.R.*, (3), 375-86.
- EISENSTADT, S.N. (1964c), «Modernisation and conditions of sustained growth», *World Politics*, 16 (4), 576-94.
- EISENSTADT, S.N. (1964d), «Breakdowns of modernisation», *Economic Development and Cultural Change (E.D.C.C.)*, 12 (4), 245-67.
- EISENSTADT, S.N. (1965), *Modernisation: Protest and Change*, Prentice-Hall Englewood Cliffs.
- EISENSTADT, S.N. (1968a), «Some new looks at a problem of relations between traditional societies and modernisation», *E.D.C.C.*, 16 (3) 436-50.
- EISENSTADT S.N. ed) (1968b), *The Protestant Ethic and Modernisation*, Basic Books, New York.
- EISENSTADT, S.N. (ed) (1970), *Readings in Social Evolution and Development*, Pergamon Press, Oxford and London.
- ELLEMERS, J.E. (1967), «The revolt of the Netherlands: the part played by religion in the process of nation-building», *Social Compass*, 14, 93 103.
- ETZIONI, A. and E. (eds) (1964), *Social Change*, Basic Books, New York.
- FEUER, L. (ed) (1959), *Marx and Engels, Basic Writings on Politics and Philosophy*, Anchor Books, New York.
- FIELDHOUSE, D.K. (ed) (1967), *The Theory of Capitalist Imperialism*, Longmans, London.
- FINER, S.E. (ed.) (1966), *Vilfredo Pareto, Selected Writings*, Pall Mall, London.
- FRANK, A.G. (1967), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York.
- FRANK, A.G. (1969), *Latin America: Underdevelopment or Revolution?*,..... Monthly Review Press, New York.
- GEERTZ, C. (1963a), «Ideology as a cultural system», Apter (1963a).
- GEERTZ, C. (ed.) (1963b), *Old Societies and New States*, Free Press, New York.
- GELLNER, E. (1964), *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- GRSCHENKORN, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective* Belknap Press, Cambridge, Mass.

- GIBB, H.A.R. (1949), Mohammedanism, Oxford University Press.
- GIDDENS, A. (1970), «Marx, Weber and the development of capitalism». Sociology, 4 (3), 289-310.
- GINSBERG, M. (1957), Essays in Sociology and Social Philosophy, i, Heinemann, London.
- GLUCKMAN, M. (1955), Custom and Conflict in Africa, Blackwell, Oxford.
- GLUCKMAN, M. (1963), Order and Rebellion in Tribal Africa, Cohen and West, London.
- GOLDSCHMIDT, W. (1959), Man's Way, Holt, New York.
- GOULDNER, A. (1959), «Reciprocity and autonomy in functional theory; Gross 1959.
- GOULDNER, A. (1962), Introduction to Durkheim (1962).
- GROSS, L. (ed.) (1969), Symposium in Sociological Theory, Harper and Row, New York.
- GUESSOUS, M. (1967), «A general critique of equilibrium theory», Moore and Cook (1967).
- GUSFIELD, J.S. (1967), «Tradition and modernity: misplaced polarities in the study of social change», A.J.S., 72 (4), 351-62.
- HAGEN, E. (1962), On the Theory of Social Change. Dorsey, Homewood, Illinois.
- HALPERN, M. (1963), The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa, Princeton University Press.
- HARRINGTON, M. (1963), The Other America, MacMillan, New York.
- HARRISON, S.S. (1960), India: the Most Dangerous Decade, Princeton U.P.
- HELLER, C.S. (ed) (1969), Structured Social Inequality, Macmillan. Toronto, and London.
- HEMPEL, C.G. (1959), «The logic of functional analysis», Gross (1959),
- HEMBERG, W. (1955), Protestant-Catholic-Jew, Doubleday, New York.
- HIGGINS, B. (1956), «The «dualistic theory» of underdeveloped economies». E.D.C.C., 4 (2), 99-115.
- HO, P.T. (1962), The Ladder of Success in Imperial China, Columbia University Press, New York.
- HOMANS, G.C. (1964), «Bringing men back in», A.S.R., 29, 809-18.
- HOSELITZ, B.F. (1960), Sociological Factors in Economic Development, Free Press, Chicago.
- HOSELITZ, B.F. and Moore, W.E. (1963), Industrialisation and Society, Mouton, The Hague.
- JALEE, P. (1968), Pillage of the Third World (trans. Klopfer), Monthly Review Press, New York.
- JARVIE, I.C. (1964), The Revolution in Anthropology, Routledge and Kegan Paul, London.
- JOHNSON, C. (1964), Revolution and the Social System, Stanford U.P.
- JOHNSON, C. (1968), Revolutionary Change, University of London Press.
- KEDWARD, R. (1965), The Dreyfus Affair, Longmans, London.

- KERR, C., et. al. (1962), *Industrialism and Industrial Man*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- KORNHAUSER, W. (1959), *The Politics of Mass Society*, Routledge and Kegan Paul, London.
- KRAELING, C. and ADAMS, R. MCC (eds) (1960), *City Invincible, A Symposium on Urbanisation and Cultural Development in the Ancient Near East*, University of Chicago Press.
- KRAMER, S.N. (1963), *The Sumerians*, University of Chicago Press.
- KROEBER, A.L. (1953), *Anthropology Today*, University of Chicago Press.
- KROEBER, A.L. (1962), *A Roster of Civilisations and Culture*, University of Chicago Press.
- KUHN, T. (1962a), «Coment» on paper by I.H. Siegel, in the *Rate and Direction of Inventive Activity, 1962* (National Bureau of Economic Research), Princeton University Press.
- KUHN, T. (1962b), *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.
- KUZNETS, S., MOORE, W.E. and SPENGLER, J.J. (eds) (1955), *Economic Growth, Brazil India, Japan*, Duke University Press, Durham.
- LEACH, E. (1959), «Hydraulic Society in Ceylon», *Past and Present*, 15, 2-26.
- LEFEBRE, G. (1947), *The Coming of the French Revolution*, Vintage, New York.
- LEIBNIZ, G. (1898), *The Monadology and Other Philosophical Writings*, Oxford University Press.
- LEIDEN, C. and SCHMITT, K. (1968), *The Politics of Violence: Revolution in the Modern World*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- LENSKI, G. (1966), *Power and Privilege*, McGraw-Hill, New York.
- LERNER, D. (1958), *The Passing of Traditional Society*, Free Press, Chicago.
- LEVY, M. (1949), *The Family Revolution in Modern China*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- LEVY, M. (1953), «Contrasting Factors in the modernisation of China and Japan», *E.D.C.C.*, 2 (3), 161-97.
- LEVY, M. (1966), *Modernisation and the Structure of Societies*, Princeton University Press.
- LEWIS, B. (1961), *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press.
- LEWIS, C. and SHORT (1879), *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- LINTON, R. (1943), «Nativistic movements», *American Anthropologist*, 65, 230-40.
- LITTLE, K. (1965), *West African Urbanisation*, Cambridge University Press.
- LOCKWOOD, D. (1956), «Some remarks on the «social system»», *British Journal of Sociology (B.J.S.)*, 7 (2), 136-46.
- LOWIE, R.H. (1938), *A History of Ethnological Theory*, Harrap, London.
- LOWIE, R.H. (1927), *The Origin of the State*, Harcourt, Brace, New York.
- MCCLELLAD, D. (1961), *The Achieving Society*, Van Nostrand, Princeton.
- MCCULLEY, B.T. (1940), *English Education and Origins of Indian Nationalism*, Columbia University Press, New York.

- MCNELL, W.H. (1963), *The Rise of the West*, University of Chicago Press.
- MALINOWSKI, B. (1926a), *Sex and Repression in Savage Society*, Routledge and Kegan Paul, London.
- MALINOWSKI, B. (1926b), *Crime and Custom in Savage Society*, Routledge and Kegan Paul, London.
- MALINOWSKI, B. (1936), «Anthropology», *Encyclopedia Britannica*, first supplementary volume, London.
- MALLOWAN, M.E.L. (1965), *Early Mesopotamia and Iran*, Thames and Hudson, London.
- MARTIN, D. (1965) *Pacifism*, Routledge and Kegan Paul, London.
- MARX, K. (1959a), Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy, Feuer (1959).
- MARX, K. (1959b), Preface to the first edition of *Capital*, Feuer (1959).
- MELLAART, J. (1965), *Earliest Civilisations of the Near East*, Thames and Hudson, London.
- MERRITT, R. and ROKKAN, S. (eds) (1966), *Comparing Nations*, Yale University Press, New Haven.
- MERTON, R. (1934), «Durkheim's division of Labour in Society», *A.J.S.*, 40, 319-28.
- MERTON, R. (1968), *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York.
- MILIS, C.W. (1959), *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, New York.
- MILLS, C.W. (1956), *The Power Elite*, Oxford University Press, New York.
- MOORE, BARRINGTON (1967), *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Penguin, Allen Lane London.
- MOORE, W.E. (1960), «A reconsideration of theories of social change», *A.S.R.*, 25, 810-18.
- MOORE, W.E. (1963a), *Social Change*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- MOORE, W.E. (1963b), *Man, Time and Society*, Wiley, New York.
- MOORE, W.E. (1967), *Order and Change*, Wiley, New York.
- MOORE, W.E. and COOK, R.M. (1967), *Readings in Social Change*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- MURDOCK, G. (1949), *Social Structure*, Macmillan, New York.
- MURDOCK, G. (1957), «World ethnographic sample», *American Anthropologist*, 59, 664-87.
- MYRDAL, G. (1944), *An American Dilemma*, Harper and Row, New York.
- NAGEL, E. (1956), *Logic Without Metaphysics*, Free Press, Chicago.
- NASH, M. (1958), *Machine Age Maya*, Free Press, Chicago.
- NETTL, J.P. and Robertson, R. (1966), «Modernisation, Industrialisation or development?» *B.J.S.*, 17, 274-91.
- NETTL, J.P. and ROBERTSON, R. (1968), *International Systems and the Modernisation of Societies*, Faber, London.
- NISBET, R.A. (1965), *Emile Durkheim*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

- NISBET, R.A. (1969), *Social Change and History*, Oxford University Press.
- NISBET, R.A. (1970), *The Social Bond*, Knopf, New York.
- OLSON, M. (1963), «Rapid growth as a destabilising force», *Journal of Economic History*, 23, 529-52.
- PANOFSKY, E. (1970), *Renaissance and Renascences in Western Art*, Paladin, London.
- PARSONS, T. (1949), *The Structure of Social Action*, Free Press, Chicago.
- PARSONS, T. (1951), *The Social System*, Free Press, Chicago.
- PARSONS, T. (1960), *Structure and Process in Modern Societies*, Free Press, Chicago.
- PARSONS, T. (1961), «Some considerations on the theory of social change», *Rural Sociology*, 26, 219-39.
- PARSONS, T. (1964), «Evolutionary universals», *A.S.R.*, 29, 339-57.
- PARSONS, T. (1966), *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- PARSONS, T. (1971), *The System of Modern Societies*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- PARSONS, T. and SMELSER, N.J. (1956), *Economy and Society*, Routledge and Kegan Paul, London.
- PARSONS, T. and SHILS, E. (ed) (1951), *Toward a General Theory of Social Action* Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- PILBEAM, D. (1970), *The Evolution of Man*, Thames and Hudson, London.
- POPPER, K. (1957), *The Poverty of Historicism*, Routledge and Kegan Paul, London.
- PRITCHARD, J.B. (ed) (1958), *The Ancient Near East*, Princeton University Press.
- PYE, L. (1962), *Politics, Personality and Nation Building*, Yale University Press New Haven.
- PYE, L. and VERBA, S. (1965), *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press.
- RADCLIFFE-BROWN, A.R. (1952), *A Natural Science of Society*, Free Press, Chicago.
- RADCLIFFE BROWN, A.R. (1952), *Structure and Function in Primitive Societies*, Routledge and Kegan Paul, London.
- RADCLIFFE-BROWN, A.R. (1957), *A Natural Science of Society*, Free Press, Chicago.
- RAMSAUR, E. (1957), *The Emergence of the Young Turks*, Princeton University Press.
- REDFIELD, R. (1955), *The Primitive World and Its Transformations*, Cornell University Press, Ithaca.
- REDFIELD, R. (1960), *The Little Community and Peasant Society and Culture*, University of Chicago Press.
- REX, J. (1961), *Key Problems in Sociological Theory*, Routledge and Kegan Paul, London.

- ROE, D. (1971), *Prehistory*, Paladin, London.
- ROKKAN, S (ed) (1961), «The comparative method», *Transactions of the Fourth World Congress*, vol. 3.
- ROSTOW, W.W. (1960), *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press.
- ROUX, G. (1964), *Ancient Iraq*, Penguin, Harmondsworth.
- SAFRAN, N. (1961), *Egypt in Search of Political Community*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- SAHLINS, M. and SERVICE, E. (1960), *Evolution and Culture*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- SCHUMPETER, J. (1951), «Social classes in a ethically homogenous milieu», *idem : Imperialism and Social Classes*, Blacmwell, Oxford.
- SEERS, D. (1969), «The meaning of development», *Communications Series*, No. 44, University of Sussex, Institute of Development Studies.
- SHILS, E. (1960), «Intellectuals in the political development of new states», *World Politics*, 12, 329-68.
- SHILS, E. (1962), *Political Development in the New States*, Mouton, The Hague.
- SMELSER, N.J. (1959), *Social Change in the Industrial Revolution*, Routledge and Kegan Paul, London.
- SMELSER, N.J. (1962), *The istory of Collective Behaviour*, Routledge and Kegan, Paul London.
- SMELSER, N.J. (1963), «Mechanisms of change and adjustment to change», Hoselitz and Moore (1963).
- SMELSER, N.J. (1966), *Essays in Sociological Explanation*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- SMIT, A.D. (1971), *Theories of Nationalism*, Duckworth, London.
- SMITH, W.C. 1965), *Modernisation of a Traditional Society*, Asia Publishing House, London.
- SRINIVAS. M. (1962), *Caste in Modern India*, Asia Publishing House, Bombay.
- ST CLAIR, DRAKE (1965), «The Social and economic status of the negro in the United States», *Daedalus*, 94, 771-810.
- STEWART, J. (1953), «Evolution and Process», Kroeber (1953).
- STEWART, J. (1960), «Evolution and social typology», Tax (1960).
- STONE, L.)1966), «Theories of revolution», *World Politics*, *World Politics*, 18, 169-76.
- SWANSON, G. (1967), «Review of Parsons'(1966)», *B.J.S.* 73(3), 390-2.
- SYME, R. (1970), *Colonial Elites*, Oxford University Press.
- TARN, W.W. and GRIFFTH, G.T. (1952), *Hellenistic Civilisation*, Edward Arnold, London (3rd edition).
- TAX, S. (ed), *Evolution after Darwin*, University of Chicago Press.
- TAX, S. (ed) (1965), *Horizons of Anthropology*, Allen and Unwin, London.
- TEGGART, F. (1925), *Theory of History*, Yale University Press, New Haven.
- TILLY, C. (1964), *The Vendee*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

- ULAM, A. (1960), *The Unfinished Revolution*, Random House, New York.
- VATIKIOTIS, P. (1961), *The Egyptian Army in Politics*, University of Indiana Press, Bloomington.
- VENTURI, A. (1956), *Roots of Revolution*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- WALLACE, A. (1956), «Revitalisation movements», *American Anthropologist*, 63.
- WALLACE, A. (1961), *Culture and Personality*, Random House, New York.
- WALZER, M. (1966), *The Revolution of the Saints*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- WEBER, M. (1947), *From Max Weber*, ed. H.H. Gerth and C.W. Mills, Routledge and Kegan Paul, London.
- WEBER, M. (1964), *Theory of Social and Economic Organisation*, Free Press, New York, paperback edition.
- WEBER, M. (1965), *The Sociology of Religion*, Methuen, London.
- WESOŁOWSKI, W. (1962), «Some notes on the functional theory of stratification», *Polish Sociological Bulletin*, 3-4, 28-38.
- WHEELER, M. (1966), *Alms of Oblivion*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- WHITE, L. (1949), *THE Science of Culture*, Grove Press, New York.
- WILLIAMS, R. (1952), *American Society*, Knopf, New York.
- WITTFOGEL, K. (1957), *Oriental Despotism*, Yale University Press, New Haven.
- WORSLEY, P. (1964), *The Third World*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- YINGER, M. (1957), *Religion, Society and the Individual*, Macmillan, New York.